ISSN : 2149 - 7257

وارلیق

اوچ آیلیق تورک دیلی، ادبیاتی و کولتورو درگیسی
فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی

ایکینجی دؤنم، سایی ۶-۵، گوز- قیش ۱۳۹۵ دوره دوم، شماره ۶-۵، پاییز- زمستان ۱۳۹۵

وارلیق

اوچ آیلیق تورک دیلی، ادبیاتی و کولتورو درگیسی
فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی
ایکینجی دؤنم، ایل: ۲، سایی: ۶-۵، گوز-قیش ۱۳۹۵
İkinci Dönem, İl: 2, Sayı: 5-6, Güz-Qış 2016

وارلیق
اوچ آیلیق تورک دیلی، ادبیاتی و کولتورو درگیسی
قوروجو / موسس
پروفسور دوکتور جواد هیئت
امتیاز صاحیبی و مسئول مودورو
محمدرضا هیئت

یایین قورولو / شورای نویسندگان
عزیز محسنی، حسن مجیدزاده (ساوالان)، کریم مشروطه‌چی (سؤنمز)، اسماعیل هادی، حسن راشدی، علیرضا صرافی، حیدر بیات، اکبر آزاد، حسین محمدخانی گونئیلی، توغرول آتابای، محمدرضا قوچی، محمد عالم لبیب، پروانه ممدلی، ابراهیم آریقان، محمدرضا هیئت

دیل ادیتورلاری / ویراستارهای زبان
تورکجه و فارسجا: محمدرضا هیئت
اینگیلیزجه/انگلیسی: دریا اربیرسین
روسجا/روسی: دانشیار گلثوم کیللی

یازیشما آدرسی / آدرس مکاتبه: آنکارا اونیورسیته‌سی، دیل و تاریخ- جوغرافیا فاکولته‌سی، صحیه، آنکارا/ تورکیه، پوستا قوتوسو: ۱۴۰، محمدرضا هیئت.
تلفن: 09 13 281 538 (+90)
ایمیل: varliqdergisi@gmail.com
وب صحیفه‌سی/تارنما: www.varliq.net
باسیم اثوی / چاپخانه: بریکان مطبعه‌چیلیک
یایین تورو: یئرل سوره‌لی یایین
او .اس.د.ن / شاپا: ۲۱۴۹-۷۲۵۷

VARLIQ
Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi

Kurucu
Prof. Dr. Cevat HEYET

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
M. Rıza HEYET

Yayın Kurulu

Aziz MOHSENİ, Hasan Mecidzade SAVALAN, Kerim Meşruteçi SÖNMEZ, İsmail HADİ, Hasan RAŞİDİ, Alirıza SARRAFİ, Haydar BAYAT, Ekber AZAD, Hüseyin Muhammedhani GÜNEYLİ, Tuğrul ATABAY, M. Rıza GOÇİ, Muhammed Alim LEBİB, Pervane MEMMEDLİ, İbrahim ARIKAN, M. Rıza HEYET

Dil Editörleri
Türkçe ve Farsça: M. Rıza HEYET
İngilizce: Derya ERBİRSİN
Rusça: Doç.Dr. Gülsüm KİLLİ

Yazışma Adresi: M.Rıza Heyet, Ankara Ü., DTCF, Sıhhiye- Ankara/Türkiye, PK: 140

Telefon: (+90) 538 281 13 09

E-Posta: varliqdergisi@gmail.com

Web Sayfası: www.varliq.net

Basımevi: Berikan Matbaacılık

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

ISSN: 2149-7257

وارلیق

تورک دیلی، ادبیاتی و کولتورو درگیسی
فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی

ایکینجی دؤنم، سایی: ۶-۵، گوز-قیش ۱۳۹۵ / دوره دوم، شماره:۶-۵، پاییز-زمستان ۱۳۹۵

ایچینده‌کیلر / فهرست

سونوش / تقدیم - محمدرضا هیئت ۵

مقاله‌لر

مطالعه‌ی موردی زبان ترکی در تبریز - سید هادی میرواحدی ۷
نسخ خطی «دره نادره» در انستیتوی نسخ خطی آذربایجان - دکتر رعنا محمدووا ۲۱
فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین تنقیدی نشری‌نین آراشدیریلماسی تاریخی - خاطیره یوسوفووا ۲۷
نظریه‌ی ادبیات به مثابه دانش - دکتر محمد عالم لبیب ۳۷
دوکتور جواد هیئت‌ین توپلومسال مسئله‌لر حاقیندا *گؤروشلری* - محمدرضا هیئت ۴۹
اوستاد کریم مشروطه‌چی «سؤنمز»دن یئنی آرماغانلار - محمدرضا هیئت ۶۵
پروفسور دوکتور نژاد دیاربکیرلی‌نین حیاتی و فعالیتلری- دوکتور ارآلپ آلیشیق ۷۳
باش‌ساغلیغی- وارلیق ۸۲
چرایی تحقیر ترکان از زمان شروع حاکمیت پهلوی در ایران - حسن راشدی ۸۳
تووادا بیر دؤنمین قاپانیشی، یئنی بیر دؤنمین آچیلیشی - م. جان تئزیچ ۸۹
اوستاد شهریارین شعرینده وطنسیزلیک قاورامی - محمد رحمانی‌فر ۱۰۱
بؤیوک چاناق‌قلعه ظفری - دوکتور یعقوب عمراوغلو ۱۱۱
نادر شاه دؤرونده تورک دیلی، ادبیاتی و کولتورونه بیر باخیش - دوکتور توحید ملک‌زاده ۱۱۷
کاپوس‌نامه‌ی فرای تمرینی در فنّ تزویرشناسی - مجتبی مینوی ۱۲۵
گئچمیشدن گونوموزه «تورکولوگیا» درگیسی - دوکتور ائلچین ابراهیموف ۱۵۱
تورکلرین اسکی اینانجلاری حاقّیندا بیر نئچه سؤز – م. هشتریلی ۱۵۷

حکایه‌لر

قیرمیزیم - غفور امامی‌زاده ۱۵۹
بلکه ده کؤلگه‌لر بئله دانیشار - مجید راستی ۱۷۱
منی آگورادا یاندیرین - رقیه کبیری ۱۷۷

شعرلر

عمر *خیام‌دان* ترجمه‌لر- کریم مشروطه‌چی «سؤنمز» ۱۸۷

آنلات- علی آقباش ۱۸۸

کپنک عؤمرو- محمد نوری پارماقسیز ۱۸۹

رنگارنگ- آرزو سوبوقان قابوقچو ۱۹۰

تانیتیم

کیتاب: *دیلیمیز و وارلیغیمیز* (حسن راشدی‌نین مقاله‌لر توپلوسو) ۱۹۱

درگی: *فرهنگ جامعه* (تورکجه- فارسجا کولتور و توپلوم درگیسی) ۱۹۳

درگی: *ادبیجه* ۱۹۵

یئنی یایینلار

خاطرات من و پدرم (دکتر جواد هیئت) ۱۹۹

خوراسان تورکلری متینلری: اورگیمین سؤزلری (دوکتور طالیب دوغان) ۲۰۰

خوراسان تورکلری اوزرینه بیر اینجه‌له‌مه: قشنگ گینله (دوکتور طالیب دوغان) ۲۰۰

دده‌قورقودون ایزینده ۳۰ ایل (پروفسور دوکتور اوچلر بولدوق آرماغانی) ۲۰۱

ایستانبول‌دا بیر قادین (علی‌اصغر حقدار) ۲۰۱

خبرلر

اولوسلار آراسی کاشغرلی محمود حکایه یاریشماسی‌نین بیرینجیسی: قیرمیزیم ۲۰۳

تورک یوردو درگیسینده «ایران تورکلویو» دوسیاسی ۲۰۴

آبونه فورمو / فرم اشتراک مجله / Abone Formu ۲۰۶

ایچینده‌کیلر (تورکجه لاتین حرفلری ایله) ۲۰۸

وارلیق
VARLIQ
Dil Edebiyat ve Kültür Araşdırmaları Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 5-6
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

سوٗنوش

• **محمدرضا هیئت**

دگرلی آراشدیرماجیلار و اوخوجولار،

وارلیق درگیسی‌نین یئنی دؤنمی‌نین بئشینجی و آلتینجی ساییلارینی (۶-۱۷۸/۵-۱۷۷) سُونماقدان موتلولوق دویوروق.

درگیمیزین بو ساییسیندا تبریزده تورکجه‌نین قورونماسیندا عایله‌لرین رولو، میرزا مهدی خان استرآبادی‌نین «درّه نادره» اثری، فضولی‌نین تورکجه دیوانی، بیر بیلیم اولاراق ادبیات نظریه‌سی، دوکتور جواد هیئت‌ین توپلومسال گؤروشلری، اوستاد مشروطه‌چی سؤنمزین یارادیجیلیغی، تورکلره قارشی تحقیر ائدیجی سؤیلملر، تووا اؤزرک جمهوریتی‌نین قورولوشو، شهریارین شعرلرینده وطنسیزلیک آنلاییشی، چاناق‌قلعه ظفری، نادر شاه دؤنمینده تورک کولتورونون دورومو، کاپوس‌نامه‌ده‌کی تحریفلر، آذربایجان میلّی علملر آکادمیسی‌نین یاییملادیغی تورکولوگیا درگیسی، تورکلرین اسکی اینانجلاری‌نین گونوموزده‌کی ایزلری قونوسونداکی مقاله‌لره یئر وئریلیرکن، ۴-جو اولوسلار آراسی کاشغرلی محمود حکایه یاریشماسینا قاتیلان و ایران‌دا ایلک اوچه گیرن حکایه‌لر؛ کیتاب و درگی تانیتیمی و ادبی خبرلره یئر وئریلمیشدیر.

سید هادی میرواحدی مقاله‌سینده دیللرین قورونماسیندا عایله‌لرین رولونو اینجه‌لرکن، تبریزده تورکجه‌نین بو آچیدان دورومونو اله آلمیش و ۱۰ یاشین آلتیندا اوشاغی اولان آنالارلا مصاحبه‌لر آپاراراق تورکجه‌نین بوگونکو وضعیتینی و اونون قورونماسیندا عایله‌لرین رولونو آراشدیرمیشدیر.

دوکتور رعنا محمدووا آذربایجان علملر آکادمیسی الیازمالار انستیتوسوندا میرزا مهدی خان استرآبادی‌نین «درّه نادره» آدلی اثری‌نین یازما نسخه‌لرینی آراشدیریرکن؛ خاطیره یوسوفووا

فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین علمی- تنقیدی نشرلری‌نین آراشدیریلما تاریخی اوزرینه مقاله یازمیشدیر. دوکتور محمد عالیم لبیب مقاله‌سینده چئشیدلی دیللرده «ادب» و «ادبیات» سؤزلری‌نین مختلیف آنلاملارینی آنلاتدیقدان سونرا، «ادبیات آراشدیرمالاری»نی بیر بیلیم اولاراق اینجه‌له‌مکده‌دیر. محمدرضا هیئت ایلک مقاله‌سینده دوکتور جواد هیئت‌ین توپلومسال مسئله‌لر حاقینداکی گؤروشلرینی و ایکینجی مقاله‌سینده اوستاد مشروطه‌چی سؤنمزین شخصیتی و اثرلرینی اینجه‌له‌میشدیر.

دوکتور ارآلپ آلیشیق مقاله‌سینده، دگرلی بیلیم و کولتور آدامی، تورکیه‌ده تورک صنعت تاریخچی‌لیگی‌نین قوروجوسو پروفسور دوکتور نژاد دیاربکیرلی‌نین حیاتی، اثرلری و اولوسلار آراسی آلاندا گؤستردیگی خیدمتلردن بحث ائدرکن، حسن راشدی مقاله‌سینده پهلوی دؤنمیندن باشلایاراق گونوموزه قدر ایران‌دا تورکلری آشاغیلاماق اوچون ایشله‌دیلن یؤنتملری چئشیدلی اؤرنکلرله گؤستریرکن؛ مصطفی جان تئزیچ سالچاک کالباخوریئکوویچ توکانین تووا اؤزرک جمهوریتی‌نین قورولوشوناکی رولونو اله آلمیشدیر.

محمد رحمانی‌فر شهریارین شعرلری، اؤزللیکله ده حیدربابایا سلام، سهندیه و مومیالانمیش آدلی اثرلریندن یولا چیخاراق «وطنسیزلیک» قاورامینی اینجه‌له‌مکده‌دیر. دوکتور یعقوب عمراوغلو مقاله‌سینده بؤیوک چاناق‌قلعه ظفری‌نین الده ائدیلمه‌سینده غازی مصطفی کمال ایله بیرلیکده عثمانلی قوموتانلاری‌نین (فرمانده) اوینادیغی رولا و اشغالجی روس- اینگیلیز ایش‌بیرلیگینه توخونور. دوکتور توحید ملک‌زاده نادر شاه دؤنمینده تورک دیلی و کولتورونون دورومونو و دؤلت طرفیندن وئریلن دستگی اینجه‌لرکن؛ مجتبی مینوی مشهور کاپوس‌نامه‌ده‌کی تحریفلری و بو تحریفلرین اورتایا چیخماسیندا فرای‌ین آراشدیرمالارینی اله آلماقدادیر.

دوکتور ائلچین ابراهیموف آذربایجان علملر آکادمیسی‌نین اوزون ایللردیر یاییناندیغی «تورکولوگیا» درگیسی‌نین تاریخینی و گونوموزده‌کی چالیشمالارینی ایضاح ائتمکده‌دیر. م. هشتریلی قیسا یازیسیندا اسکی تورک اینانجی‌نین آذربایجان، اؤزللیکله ده همدان بؤلگه‌سینده گؤزلمله‌دیگی ایزلرینی آچیقلاماقدادیر.

درگی‌نین حکایه بؤلومونده، ۴-جو اولوسلار آراسی کاشغرلی محمود حکایه یاریشماسیندا ایران‌دا بیرینجیلیگی، ایکینجیلیگی و اوچونجولویو قازانان «قیرمیزیم»، «بلکه ده کؤلگه‌لر بئله دانیشار» و «منی آگورادا یاندیرین» حکایه‌لرینه یئر وئریلمیشدیر.

درگی‌نین سون بؤلوملرینده ایسه کیتاب تانیتیمی ایله بیرلیکده، یئنی چیخان کیتابلار و کولتورل خبرلر یئر آلماقدادیر ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 7-20
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

نقش نهاد خانواده در حفظ زبان‌ها
مطالعهٔ موردی زبان ترکی[۱] در تبریز[۲]

● **سید هادی میر واحدی[۳]**

ÖZET: Seyyed Hadi MİRVAHEDİ, "Dillerin Qorunmasında Aile Qurumunun Rolu, Tebriz'de Türk Dili Örneyinde", *Varlıq: Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 6 (Güz 2016), ss. 5-18

Günümüzde dilsel ve kültürel çeşidliliyin azalması, toplumsal ve dilbilimsel alanların en önemli ve en düşündürücü qonularından biri halına gelmişdir. Texminlere göre, dünyadakı 6000-7000 dilin yarısı bulunduğumuz yüz ilin sonuna qeder yox olacaq veya tehlike altına girecekdir. Bu azalma, esasen birinci dili (ana dilini) itirmek bahasına bir veya bir néçe dili öyrenen dil topluluqlarında dilin tedricen deyişime uğraması sonucunda ortaya çıxmaqdadır. Bu çalışmada alan araştırması yöntemi ve on yaşın altında uşağı olan analarla grup söyleşisi yapılmaq suretiyle, Tebriz'de Türkcenin qorunması ve bir sonrakı nesillere intiqalı meselesinde ailenin rolu ve onun dil mühitinden etkilenişi incelenmekdedir.

Araşdırmalar gösterir ki, ata-anaların ve uşaqların dilin qorunmasında önemli rol oynamasına reğmen; ailelerin baxışı, qerarları ve dilsel davranışı év dışı çévresel étkenlerin etkisi altındadır. Dolayısıyla bir dilin daha yaxşı qorunması üçün dilin évde sürekli işledilmesiyle birlikde, dile baxış ve olumlu davranışların güclenmesi, yayqınlaşması ve pekişmesi üçün uyqun bir dilsel mühite éhtiyac vardır.

***Açar Sözcükler*:** Dil deyişimi, Dilin Qorunması, Türk Dili, Tebriz.

چکیده: سید هادی میرواحدی، "نقش نهاد خانواده در حفظ زبان‌ها، مطالعه موردی زبان ترکی در تبریز"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۶ (پاییز ۱۳۹۵)، صص. ۱۸=۵

---

[۱] مولف مقاله در تمامی متن از اصطلاح "زبان آذربایجانی" استفاده نموده که در متن حاضر از طرف مجله وارلیق اصلاح و به "زبان ترکی" تغییر یافته است.

[۲] برگرفته از پایان‌نامه دکترای ارائه شده به گروه زبان‌شناسی و مطالعات زبانی دانشگاه ویکتوریای ولینگتون، نیوزلند.

[۳] دانشگاه شهید مدنی آذربایجان s.h.mirvahedi@gmail.com

امروزه کاهش تنوع زبانی و فرهنگی به یکی از مسائل مهم و قابل تأمل در حوزه‌های جامعه‌شناسی و زبان شناسی تبدیل شده است. برآوردها نشان می‌دهد نیمی از ۷۰۰۰-۶۰۰۰ زبان موجود در دنیا تا آخر این قرن یا به کلی از بین خواهند رفت و یا درمعرضِ خطر قرار خواهند گرفت. این کاهش اغلب به واسطهٔ تغییر تدریجیِ زبانی رخ می‌دهد که در آن جوامع زبانی یک یا چند زبان دیگر را به قیمت از دست دادنِ زبان اول (مادری) خود می‌آموزند. بر همین اساس، با استفاده از روش تحقیق پیمایشی و یک مصاحبهٔ گروهی با مادرانِ دارای فرزند زیرِ ده سال، این تحقیق به بررسیِ نقش خانواده و تأثیرپذیری آن از محیط زبانی در حفظ زبان ترکی و انتقال آن به نسل‌های بعدی در تبریز می‌پردازد. تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد به‌رغم اینکه پدران و مادران و فرزاندانشان نقش بسزایی در حفظ زبان‌ها ایفا می‌کنند، نگرش و تصمیمات و رفتار زبانی خانواده‌ها تحت تأثیر عوامل محیطی خارج از خانه قرار دارند. بنابراین، برای حفظ هرچه بهترِ یک زبان، باید علاوه بر استفادهٔ روزمره از آن در خانه، محیط زبانیِ مطلوبی برای تحکیم، تقویت و ترویج نگرش‌ها و رفتارهای مثبت نسبت به آن زبان وجود داشته باشد.

کلیدواژه‌ها: تغییر زبان، حفظ زبان، زبان ترکی، تبریز.

۱- مقدمه

کاهش تنوع زبانی و فرهنگی پدیده‌ای فراگیر و مبتلابه در سراسر جهان امروزی است. گفته می شود می‌توان تقریباً از ۶۰۰۰- ۷۰۰۰ زبان موجود، ۳۰۰۰ زبان را در گروه زبان‌های درمعرضِ خطر طبقه‌بندی کرد (وُرم، ۲۰۰۱)، کراس، ۱۹۹۲) و دهه قبل با ابراز نگرانی از کاهش تنوع زبانی در جهان پیش‌بینی کرد اکثر زبان‌های دنیا در طولانی‌مدت از بین خواهند رفت. اگرچه پیش‌بینیِ کراس مبنی بر زنده و سالم ماندنِ فقط ۱۰ درصد از زبان‌ها اخیراً مورد انتقاد قرار گرفته است (سایمونز و لوویس، ۲۰۱۱) تحقیقات نشان می‌دهد تنوع زبانی و فرهنگی در عرض ۳۵ سال— بین سال‌های ۱۹۷۰ و ۲۰۰۵ میلادی— به میزانِ ۲۰ درصد کاهش یافته است (هارمون و لوح، ۲۰۱۰). برای مثال، نتل و رومین (۲۰۰۰) نشان می‌دهند از ۳۰۰ زبان زنده در آمریکا در زمان کشف قارهٔ آمریکا توسط کریستف کلمب در سال ۱۴۹۲ میلادی، حدود ۱۵۰ زبان باقی مانده است. استرالیا نیز سالیانه شاهد مرگ یک یا دو زبان بومی خود است، به طوری که گفته می‌شود اگر اقدام مفید و مؤثری برای حفظ زبان[4]های بومی استرالیا صورت نگیرد، همهٔ آنها ازبین خواهند رفت (مک کی، ۲۰۰۷) مطالعات و تحقیقات در چین (بردلی، ۲۰۰۵)، پاکستان (رحمان، ۲۰۰۳) و آفریقا (باتیبو، ۲۰۰۵) نیز حاکی از از بین رفتنِ زبان‌های قوم‌ها، قبایل و مناطق کوچک در آن کشورهاست. ایران نیز، به عنوانِ کشوری چندزبانه و چندفرهنگی، از این امر مستثنی نبوده و در طولِ تاریخِ خود شاهد از دست دادنِ گونه‌های مختلف زبانی، همچون اوستایی، فارسی میانه، پهلوی، پارتی و سغدی بوده است (موزلی، ۲۰۰۷؛ خانلری، ۱۳۴۸) یافته‌های مطالعات اخیر بر روی زبان‌های رایج در ایران نیز نشان می

[4] Language maintenance

دهد اگرچه پس از انقلاب سال ۱۳۵۷ و بر روی کار آمدن جمهوری اسلامی اقلیت‌های قومی و زبانی، نسبت به گذشته، از امکانات و شرایط بهتری، مانند شبکه‌های استانی، برخوردار شده‌اند، لیکن این اقلیت‌ها در حوزه‌های مختلف، به ویژه خواندن و نوشتن به زبان مادری، دچار مشکلات فراوانی هستند (حسنپور، شیخ‌الاسلامی، و اسکوتناب کانگاس۱، ۲۰۱۲؛ هولمز۲، ۲۰۱۳؛ نوری، ۱۳۹۳). بر همین اساس، تحقیق حاضر قصد دارد دریابد نهاد خانواده چه نقشی در حفظ زبان ترکی و انتقال آن به نسل‌های بعدی در تبریز دارد و چگونه ممکن است این نقش تحت تأثیر محیط خارج از خانه قرار گیرد و نتیجهٔ عکس بر حفظ زبان بگذارد.

۲- نقش خانواده در حفظ زبان

تحقیقات بر روی زبان‌های در معرض خطر دلایل بسیاری برای از بین رفتن زبان‌ها همچون بلایای طبیعی، قحطی و خشکسالی، جنگ و کشتار جمعی، مهاجرت، و ... ذکر کرده‌اند؛ اما امروزه شایع‌ترین دلیل برای مرگ زبان‌ها، تغییر تدریجیِ زبان‌ها[۵]ست (دورین، ۱۹۸۰؛ گرونبل، ۲۰۱۱؛ سالابانک، ۲۰۱۲). بدین معنی که جامعه‌ای به‌طور تدریجی زبان دیگری را درطولِ چندین نسل جایگزین زبان اول (زبان مادری) خود می‌کند که منجر به کاهش تعداد سخنگویان به آن زبان، کاهش غنای زبانی و توانایی زبانیِ افراد، و کاهش کاربرد آن زبان در نهادها و حوزه‌های مختلف می‌شود. گفته می‌شود چنین فرایندی، در نهایت، منجر به مرگ زبان‌ها می‌شود (بیکر، ۲۰۰۱: ۵۹).

نقش کلیدیِ اعضای خانواده، یعنی پدر، مادر و فرزندان (و در خانواده‌های بزرگ‌تر، پدربزرگ‌ها و مادربزرگ‌ها)، در فرایند حفظ یا تغییر زبان‌ها[۶] بر کسی پوشیده نیست (فیشمن، ۱۹۹۱ و ۲۰۰۱؛ فاف، ۱۹۹۰؛ کویین، ۲۰۰۳؛ اسپالسکی، ۲۰۱۱). سیاست‌گذاری‌های زبانی خانواده[۷]، یعنی «برنامه‌ریزی واضح و آشکار در رابطه با کاربرد زبان میان اعضای خانواده در خانه» (کینگ، فوگل و لوگان-تری، ۲۰۰۸:۹۰۷)، حوزهٔ مطالعاتی جدید و مهمی در تحقیقات بر روی مسأله حفظ زبان‌ها به‌شمار می‌رود. از آنجا که پایه و اساسِ حفظ زبان، یعنی انتقال زبان، ارزش ها و فرهنگ به نسل بعدی، در نهاد خانواده بنا گذاشته می‌شود، خانه و خانواده مهم‌ترین حوزه در حفظ زبان‌ها به‌شمار می‌رود. مطالعه و تحقیق بر روی ایدئولوژی، نگرش‌ها و رفتارهای زبانیِ اعضای خانواده در درون خانواده می‌تواند نه‌تنها علائم اولیه تغییر زبانی را نشان دهد، بلکه می تواند ماهیت چنین تغییری را نیز روشن سازد (لتشولو، ۲۰۰۹؛ فاف، ۱۹۹۰؛ اسپالسکی،

---

[5] Language shift
[6] Language shift
[7] Family language policy

۲۰۱۱). به عبارتی دیگر، می‌توان با توجه به سن جوان‌ترین سخنگویان به یک زبان و نیز نبود بچه‌هایی که به آن زبان سخن می‌گویند، وضعیت کنونی یک زبان را به لحاظ در معرض خطر بودن سنجید. وجود شواهدی مبنی بر توقف انتقال زبان بین نسل‌ها می‌تواند پیش‌بینی‌کنندهٔ این حقیقت باشد که آن گونهٔ زبانی به زودی از بین خواهد رفت (اسپالسکی، ۲۰۱۱). بر همین اساس، محققان بر این باورند که تصمیم‌گیری‌های مطلوب و مثبت در خانواده‌ها نسبت به یک یا چند زبان می‌تواند تعیین‌کننده و احتمالاً تضمین‌کنندهٔ زنده ماندنِ آن‌ها در یک جامعه باشد. نگرش مثبت نسبت به یک زبان، عاملی مؤثر در حفظ آن گونه خواهد بود. در مقابل، نگرش منفی می‌تواند علت اولیهٔ توقف انتقال زبان به نسل بعدی باشد (بیکر، ۲۰۰۶). به عبارتی دیگر، انتقال زبان به نسل‌های بعدی در درون خانواده به عنوانِ معیار طلایی و عامل اصلیِ زنده بودنِ زبان‌ها تلقی می‌شود (سالابانک، ۲۰۱۲:۱۰۶).

بررسی و مطالعهٔ نگرش‌ها، ایدئولوژی‌ها و رفتارهای زبانی خانواده‌ها از اهمیت بسزایی برخوردار است، زیرا که خانه محلی است که در آن نگرش‌ها، ایدئولوژی‌ها و رفتارهای زبانی در آن هم شکل می‌گیرند و هم به اجرا درمی‌آیند؛ و در همین نهاد خانواده است که ایدئولوژی‌های غالب در جامعه با نظرات شخصی و محلی افراد دربارهٔ زبان‌ها و نحوهٔ رفتار پدر و مادر با فرزندان برخورد و رقابت می‌کنند (کینگ و همکاران، ۲۰۰۸ :۹۰۷). کلوت (۱۹۹۸) خانه را همچون میدان نبردی می‌بیند که در آن ایدئولوژی‌ها برای جلب توجه اعضاء باهم به رقابت می‌پردازند. کلوت همچنین نشان می‌دهد خانواده، چندزبانگی و برخورد زبانی موجود در محیط خارج از خانه را هم ثبت و هم منعکس می‌کند. بر همین اساس، رفتار و نگرش اعضای خانواده به «فشارسنج اجتماعی کوچکی» تشبیه شده است که به فشارهای خارج از خانه حساس است (هریسون۱، ۲۰۰۷:۸). محققان بر این باورند که مطالعهٔ تغییرات این فشارسنج می‌تواند میزان تأثیرپذیری سیاست‌گذاری‌های زبانی خانواده‌ها را از فشارهای خارجی، و نیز تأیید یا رد آن فشارها از سوی خانواده‌ها را در درون خانه روشن سازد.

همانطور که در بالا ذکر شد، هدف پژوهش حاضر بررسی نگرش و ایدئولوژی‌های زبانیِ خانواده های ترکی زبان در شهر تبریز است. به همین منظور، در ابتدا توضیحاتی دربارهٔ روش تحقیق و جمع‌آوری داده‌ها داده می‌شود. سپس در بخش‌های بعدی تجزیه و تحلیل داده‌ها و بحث و نتیجه‌گیری ارائه میشود.

۳- روش تحقیق

پژوهش حاضر از روش تحقیق تلفیقی، شامل روش تحقیق کمّی و کیفی، استفاده می‌کند. روش تحقیق تلفیقی به پژوهشگر اجازه می‌دهد تا علاوه بر پیداکردنِ متغیرها، روابط بین آن‌ها

را نیز بررسی کند و یافته‌ها را به جامعهٔ آماری تعمیم دهد (پلورایت، ۲۰۱۱؛ کاسترو، کلیسون، بوید و کوپاک، ۲۰۱۰) به عبارتی دیگر، با ادغام داده‌های «نرم» و «سخت»، محقق از آزادیِ عملِ بیشتری در تحلیل و تفسیر داده‌ها برخوردار می‌شود (نونان۹، ۱۹۹۲:۳). بر همین اساس، در این روش از دو ابزار مصاحبهٔ گروهی برای جمع‌آوری داده‌های کیفی و یک پرسش‌نامهٔ نگرش زبانی برای جمع‌آوری داده‌های کمّی استفاده شده است. جمع‌آوریِ داده‌ها در دو مرحله انجام شد. ابتدا با انجام و تحلیل داده‌های کیفی به دست آمده از مصاحبه‌ای گروهی، عوامل حائز اهمیت در شکل‌گیری نگرش زبانی در خانواده‌های دارای فرزند کمتر از ۱۰ سال در تبریز مشخص شد. سپس در مرحله دوم،چندین گویه برای هریک از این عوامل به شکلِ پرسشنامهٔ نگرش زبانی طراحی و در بین ۱۵۰ خانواده در تبریز توزیع شد (برای مشاهدهٔ پرسشنامه مراجعه کنید به رسالهٔ دکتری میرواحدی ۲۰۱۴)). ۱۰۷ خانواده پرسش‌نامه را پس از تکمیل آن برگرداندند. این داده‌ها به وسیلهٔ SPSS تحلیل شد.

۳-۱- مصاحبهٔ گروهی

مصاحبهٔ گروهی در این مطالعه با شش مادرِ دارای فرزند زیر ۱۰ سال انجام شد. از آنجا که سؤال اصلیِ تحقیق، نقش خانواده در حفظ زبان و تأثیرپذیریِ آن از محیطِ بیرونی است، سؤالات کلی در همین زمینه برای مصاحبه‌شوندگان مطرح شد. تحلیل داده‌ها یافته‌های جالبی را نشان داد. به لحاظِ کاربرد زبانِ ترکی در خانه، این مادران به صراحت اعلام کردند که اگرچه بیشتر آن‌ها می‌خواهند در خانه با فرزندان خود به زبان ترکی سخن بگویند، رفتار زبانی آن‌ها در خانه تحت تأثیر شبکه‌های تلویزیونی (به ویژه شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان و شبکه‌هایی که از کشور ترکیه پخش می‌شوند)، و سیستم آموزشیِ تک‌زبانهٔ کشور (که دروس فقط به زبان فارسی ارائه می‌شود)، است. این مسائل به صورتِ گویه‌های پرسش‌نامه طراحی و سپس بین ۱۵۰ خانواده در تبریز توزیع شد که در زیر به آن می‌پردازیم.

۳-۲- پرسش‌نامه

داده‌های پرسش‌نامه ازطریقِ سؤالات طیف لیکرتی ۷ تایی (۷ گزینه‌ای) جمع‌آوری، و سپس با استفاده از نرم‌افزار SPSS تحلیل شد. سؤالاتی دربارهٔ نگرش پدران و مادران ترکی زبان نسبت به استفاده از زبان ترکی و فارسی در خانه، سیاست‌گذاریهای آموزشی مدارس و رسانه‌ها طراحی شد. هفت سؤال (گویه) پرسش‌نامه بر روی نگرش پدران و مادران ترکی زبان نسبت به استفاده از زبان ترکی و فارسی در خانه تمرکز داشت. اجرای تحلیل پارامتر بر روی این سؤالات نشان داد دو پارامتر مشخص وجود دارد. طیفی متشکل از سؤالات ۱۰ ،۴۰ و ۴۱ با ضریب آلفای

کرونباخ ۰/۶۶ نگرش پدران و مادران را نسبت به استفاده از زبان ترکی در خانه نشان می‌دهد. طیف دیگری متشکل از سؤالات ۱ ،۱۷ ،۲۲ و ۲۳ ،با ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۳، نگرش پدران و مادران را نسبت به استفاده از زبان فارسی در خانه نشان می‌دهد. جدول ۱ میانگین سؤالات مربوط به نگرش پدران و مادران نسبت به استفاده از زبان فارسی در خانه را نشان می‌دهد. با عنایت به اینکه ۳/۵ بر روی طیف لیکرت موافقت/عدم موافقت (۱ نشان‌دهندهٔ موافقت کامل و ۷ نشان‌دهندهٔ عدم موافقت کامل) نقطهٔ میانی است، میانگین ۳/۹۶ حاکی از آن است که شرکت‌کنندگان در این پژوهش به‌طور نسبی با استفاده از زبان فارسی در خانه مخالفند. این تحلیل همچنین این موضوع را می‌رساند که پدران و مادران ترکی زبان مخالفت شدیدی در برابر استفاده فارسی در خانه از خود نشان نمی‌دهند. به نظر می‌رسد فارسی، به عنوانِ زبان رسمی کشور، جای پایی در میان خانواده‌های ترکی زبان در تبریز برای خود پیدا کرده است.

جدول ۱- میانگین سؤالات نگرش والدین نسبت به کاربرد زبان فارسی در خانه

	تعداد	کمینه	بیشینه	میانگین	انحراف معیار
فارسی در خانه	۱۰۱	۱	۷	۳/۹۶	۱/۴۵

جدول ۲ نگرش پدران و مادران ترکی زبان را نسبت به استفاده از زبان ترکی در خانه نشان می دهد. میانگین ۳/۱ نشان می‌دهد شرکت‌کنندگان در این تحقیق نگرش نسبتاً ملایمی را نسبت به استفاده از زبان ترکی در خانه ابراز کرده‌اند. با توجه به نقش زبان ترکی در تبریز، به عنوانِ زبان مادری و محلی رایج، نبود ابراز علاقهٔ شدید به کاربرد زبان ترکی در خانه پدیده‌ای جالب و درخور تأمل است. نتایج آزمون t دونمونه‌ای بین نگرش نسبت به زبان ترکی (با میانگینِ ۳/۱۱ و انحراف معیارِ ۱/۴۰) و فارسی (با میانگینِ ۳/۹۶ و انحراف معیارِ ۱/۴۵) نشان می‌دهد تفاوت معناداری بین این دو وجود دارد ($t(100) = 3/20, p = /02$)، یعنی اینکه نگرشِ شرکت‌کنندگان در این پژوهش نسبت به استفاده از زبان ترکی در خانه در مقایسه با زبان فارسی قوی‌تر است. با این وجود، می‌توان ادعا کرد نگرش نسبتاً ضعیف به استفاده از زبان مادری و نگرش مثبت به کاربرد زبان فارسی در خانه احتمال دارد در طولانی مدت منجر به تغییرِ تدریجیِ زبانِ ترکی شود.

جدول ۲- میانگین سؤالات نگرش والدین نسبت به کاربرد زبان ترکی در خانه

	تعداد	کمینه	بیشینه	میانگین	انحراف معیار
ترکی در خانه	۱۰۷	۱	۷	۳/۱۱	۱/۴۰

۳-۳- نگرش پدران و مادران به سیاست‌گذاری‌های زبانی مدارس

هشت سؤال از ۴۱ سؤالِ پرسش‌نامهٔ زبانی دربارهٔ نگرش شرکت‌کنندگان در تحقیق نسبت به آموزش زبان ترکی در مدارس در تبریز بود. ضریب آلفای کرونباخ برای این سؤالات ۰/۹۹ است که نشان‌دهندهٔ پایاییِ بالای این سؤالات است. تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد پدران و مادران ترکی زبان نگرشی خنثی (با میانگینِ ۳/۴۷) نسبت به داشتن زبان ترکی در مدارس دارند، که حاکی از آن است که پاسخ‌دهندگان به این گویه‌ها قادر به تصمیم‌گیری دربارهٔ آموزش زبان مادریشان در مدارس نیستند.

جدول ۳- نگرش والدین به آموزش زبان ترکی در مدارس

	تعداد	کمینه	بیشینه	میانگین	انحراف معیار
ترکی در مدارس	۱۱۰	۱	۷	۳/۴۷	۰/۵۶۵

تحلیل جداگانهٔ این گویه‌ها این مسأله را بیشتر و دقیق‌تر روشن می‌سازد. تحلیل سؤال‌های مربوط به حضورِ زبان ترکی، به عنوانِ موضوع و کتاب درسی، و حضور آن به عنوانِ زبان تدریس نشان می‌دهد که پاسخ‌دهندگان از حضور زبان ترکی به عنوانِ کتاب درسی بیشتر از استفاده از آن به عنوانِ زبان تدریس حمایت می‌کنند. پاسخ به سؤالات ۲ و ۲۳ این موضوع را روشن می‌سازد:

جدول ۴- پاسخ به گویهٔ ۲ (ای کاش مدارسی وجود داشت که زبان ترکی را در آن تدریس می‌کردند.)

پاسخ‌ها	کاملاً موافق	موافق	نسبتاً موافق	خنثی	نسبتاً مخالف	مخالف	کاملاً مخالف
تعدادپاسخ‌دهندگان	۳۹	۲۶	۱۹	۱۰	۴	۵	۴
درصد	۳۶/۴	۲۴/۳	۱۷/۸	۹/۳	۳/۷	۴/۷	۳/۷

جدول ۵- پاسخ به گویهٔ ۲۳ (فرزندم را به مدرسه‌ای می‌فرستادم که در آن زبان ترکی تدریس می‌شود.)

پاسخ‌ها	کاملاً موافق	موافق	نسبتاً موافق	خنثی	نسبتاً مخالف	مخالف	کاملاً مخالف
تعدادپاسخ‌دهندگان	۲۵	۱۱	۱۴	۳۰	۹	۱۱	۶
درصد	۲۳/۶	۱۰/۴	۱۳/۲	۲۸/۳	۸/۵	۱۰/۷	۵/۷

همان‌طور که نتایج فوق نشان می‌دهند، ستون‌های یک، دو، و سه که به ترتیب معادل کاملاً موافق، موافق، و نسبتاً موافق هستند، نمرات بالاتری نسبت به ستون‌های پنجم، ششم و هفتم کسب کرده‌اند که نشان می‌دهد اکثر پاسخ‌دهندگان با حضور زبان ترکی در مدارس موافقند. با

این حال، مقایسهٔ نتایج فوق با یکدیگر نشان می‌دهد که همهٔ موافقان با حضور زبان ترکی در مدارس (۷۸ درصد) بچه‌های خود را به چنین مدارسی نخواهند فرستاد. جدول فوق کاملاً نشان می‌دهد فقط ۴۶ درصد با فرستادن فرزندان خود به مدارسی که در آن زبان ترکی تدریس می شود موافقند. همچنین، ۲۸ درصد نقطهٔ میانی را علامت زده‌اند که حاکی از دودلی و ناتوانی در تصمیم‌گیری دربارهٔ این موضوع است. تحلیل سؤال ۱۸ که مسألهٔ کاربرد زبان ترکی، به عنوانِ زبان تدریس در مدارس را بررسی می‌کند، نشان می‌دهد حدود نیمی از پدران و مادران مایلند زبان ترکی به عنوانِ زبان تدریس در مدارس به‌کار گرفته شود.

جدول ۶- پاسخ به گویهٔ ۱۸ (ای کاش مدارسی وجود داشت که در آن تمامی دروس به زبان ترکی تدریس می‌شد.)

پاسخ‌ها	کاملاً موافق	موافق	نسبتاً موافق	خنثی	نسبتاً مخالف	مخالف	کاملاً مخالف
تعدادپاسخ‌دهندگان	۲۴	۱۴	۱۶	۱۷	۱۳	۱۶	۶
درصد	۲۲/۶	۱۳/۲	۱۵/۱	۱۶/۰	۱۲/۳	۱۵/۱	۵/۷

جدول فوق نشان می‌دهد ۵۰ درصد شرکت‌کنندگان در تحقیق آرزو دارند مدارسی وجود داشت که در آن تمامی دروس به زبان ترکی تدریس می‌شد. اما بررسی سؤال ۳۳ نشان می‌دهد احتمال تحقق این آرزوی پدران و مادران بسیار پایین است، زیرا که جواب آنها نشان می‌دهد در عمل تمایلی به فرستادنِ فرزندان خود به چنین مدارسی ندارند. همان‌طور که جدول زیر نشان می‌دهد، حدود ۶۰ درصد پاسخ‌دهندگان با فرستادن فرزندان خود به چنین مدارسی مخالفت کرده‌اند

جدول ۷- پاسخ به گویهٔ ۳۳ (فرزندم را به مدرسه‌ای که در آن تمامی دروس به زبان ترکی تدریس می شود، خواهم فرستاد.)

پاسخ‌ها	کاملاً موافق	موافق	نسبتاً موافق	خنثی	نسبتاً مخالف	مخالف	کاملاً مخالف
تعداد پاسخ‌دهندگان	۱۷	۵	۵	۱۲	۱۵	۱۹	۱۵
درصد	۱۶/۰	۴/۷	۴/۷	۱۱/۳	۱۴/۲	۳۶/۸	۱۲/۳

تحلیل سؤالات دربارهٔ آموزش زبان ترکی به‌عنوانِ موضوع درسی و زبان تدریس این موضوع را آشکار می‌کند که شرکت‌کنندگان در این پژوهش از آموزشِ آن به‌عنوانِ موضوع درسی بیشتر حمایت می‌کنند. همانطور که در مصاحبهٔ گروهی نیز مطرح شد، یک دلیل برای چنین نگرشی

می‌تواند نگرانی پدران و مادران از موفقیت تحصیلی و شغلی فرزندانشان باشد. به نظر می‌رسد شرکت‌کنندگان در این مطالعه بر این باورند که آموزش همهٔ دروس به زبان ترکی توانایی زبانیِ فرزندان آن‌ها را در زبان فارسی پایین می‌آورد و مانع پیشرفت تحصیلی و اقتصادی آن‌ها خواهد شد. به‌طور خلاصه، تحلیل نگرش پدران و مادران نسبت به تصمیمات آموزشی نشان می‌دهد اکثر آن‌ها از سیاست فعلی، یعنی آموزش دروس به زبان فارسی، حمایت می‌کنند. اگرچه بیشتر پاسخ‌دهندگان به سؤالات تمایل دارند توانایی خواندن و نوشتن به زبان ترکی را در مدارس کسب کنند، به نظر می‌رسد علاقه‌ای به آموزش همهٔ دروس به زبان ترکی در نظام آموزشی ندارند.

۳-۴- نگرش پدران و مادران نسبت به شبکه‌های تلویزیونی

برای بررسی نگرش پدران و مادران نسبت به شبکه‌های تلویزیونی شش سؤال در چارچوب مقیاس لیکرت طراحی شد. تحلیل پارامتر، دو پارامتر اصلی، یعنی نگرش نسبت به شبکهٔ استانی آذربایجان (شبکهٔ سهند) و نگرش نسبت به شبکه‌های فارسی‌زبان را نشان داد. برای افزایش ضریب آلفای کرونباخ از ۰/۴۲۸ به ۰/۶۷۲ سؤال ۲۸ به دلیل همبستگی منفی با سایر سؤالات از تحلیل کنار گذاشته شد. میانگین برای نگرش نسبت به شبکهٔ سهند و شبکه‌های فارسی‌زبان به ترتیب ۳/۹۷ و ۳/۶۴ محاسبه شد. این نتایج بدین معنی است که پدران و مادرانِ ترکی زبان نگرش نسبتاً منفی نسبت به شبکهٔ سهند در مقایسه با شبکه‌های فارسی زبان دارند. انجام آزمون t دونمونه‌ای نشان داد که تفاوت بین نگرش شرکت‌کنندگان نسبت به شبکهٔ سهند (با میانگینِ ۳/۹۷ و انحراف معیارِ ۱/۵۷) و شبکه‌های فارسی زبان (با میانگینِ ۳/۶۴ و انحراف معیارِ ۰/۷۹) تفاوت معناداری است، که حاکی از ترجیح کانال‌های فارسی‌زبان به شبکهٔ سهند ازسویِ پاسخ‌دهندگان است.

نمودار (۱) نیز نشان می‌دهد که شرکت‌کنندگان در این مطالعه شبکهٔ سهند را به اندازهٔ سایر شبکه‌ها تماشا نمی‌کنند. ۴۹/۱ درصد خانواده‌ها اعلام کرده‌اند که اغلب شبکه‌های فارسی‌زبانِ ایرانی را می‌بینند. شبکه‌های ماهواره‌ای ترکی با ۳۳ درصد در ردهٔ دوم و شبکه‌های فارسی‌زبانِ ماهواره‌ایِ سایر کشورها با۱۳/۲ درصد در ردهٔ سوم قرار گرفته‌اند. شبکهٔ سهند با جذب فقط ۴/۷ درصد از مخاطبان در ردهٔ چهارم قرار گرفت. این نتایج نشان می‌دهد اگرچه شبکهٔ استانیِ سهند، به عنوانِ ابزاری از سوی دولت برای حمایت از زبان ترکی، تأسیس شده است، در عمل عرصهٔ نبرد را به سایر شبکه‌های ملی و ماهواره‌ای واگذار کرده است.

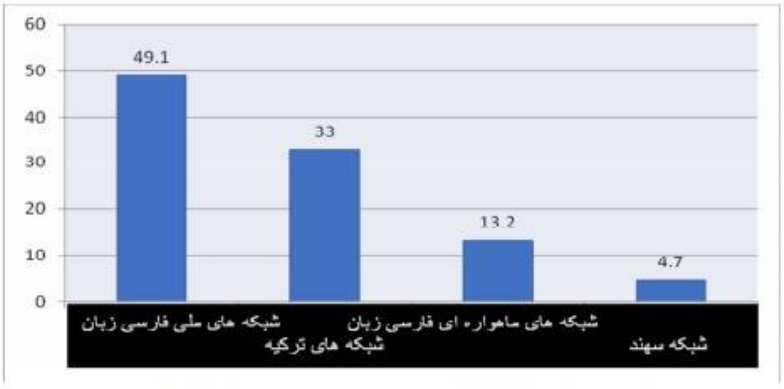

نمودار۱- میزان مشاهدهٔ شبکه‌های مختلف تلویزیونی توسط خانواده‌ها در تبریز

نمودار ۱- میزان مشاهدهٔ شبکه‌های مختلف تلویزیونی توسط خانواده‌ها در تبریز

۴- بحث و نتیجه‌گیری

تحقیقات و مطالعات در جوامع چندزبانه این نکته را نشان می‌دهد که تعاملات درون خانواده در خلأ اتفاق نمی‌افتد، بلکه محیط خارج از خانه بر این تعاملات تأثیر می‌گذارد. گفته می‌شود تصمیمات زبانیِ خانواده تحت تأثیر فشارهای به وجود آمده ازسوی نهادها و حوزه‌های خارج از خانه، مانند نظام آموزشی، رسانه‌ها و نقش فرزندان است (مک کارتی و همکاران، ۲۰۰۹؛ شوهامی، ۲۰۰۶؛ اسپالسکی، ۲۰۰۹). بر همین اساس، محققان بر این باورند که این تنها خانواده نیست که بر فرزندان تأثیرگذار است. محیط نیز نقش بسزایی در این فرایند ایفا می‌کند. اسپالسکی (۲۰۰۹) برای مثال به این نکته اشاره می‌کند که اگرچه نهاد خانواده، مانند سایر نهادها و حوزه‌ها، سیاست‌گذاری‌های مخصوص خود را دارد، تمامی مشخصه‌های آن تحت کنترل اعضای خانواده نیست. بلکه سیاست‌گذاری‌های خانواده تحت تأثیر جامعهٔ اطراف آن و اعتقادات و باورهای اعضای خانواده نسبت به آن محیط است (اسپالسکی، ۲۰۰۹ : ۱۸).

تحلیل نگرشِ خانواده‌ها نسبت به سیاست‌گذاری‌های زبانی و رسانه، و بررسی تصمیمات زبانیِ خانواده‌ها در تبریز نکات جالب و قابل تأملی را روشن می‌سازد. اول آن‌که پدران و مادرانِ شرکت‌کننده در این پژوهش نگرش ملایمی نسبت به حضور زبان ترکی در نظام آموزشی در تبریز نشان دادند. اگرچه بیشتر شرکت‌کنندگان دوست دارند فرزندانشان توانایی خواندن و نوشتن به زبان مادری خود را کسب کنند، تمایلی به وجود مدارسی که در آن دروس به زبان ترکی ارائه شود، ندارند. این موضوع به همراه نظام آموزشی تک‌زبانهٔ کنونی که موفقیت آموزشی را فقط ازطریقِ یک زبان ممکن می‌سازد، می‌تواند باعث شود تا پدران و مادران، زبان فارسی را در خانه به عنوانِ زبان اول به‌کار گیرند و در طولانی مدت جایگزین زبان ترکی کنند.

دوم آنکه بررسی نگرش خانواده‌ها نسبت به شبکه‌های تلویزیونی این نکته را روشن می‌کند که شبکهٔ استانی سهند در جذب مخاطب موفقیتی به دست نیاورده است. شبکه‌های فارسی‌زبانِ ملی و ماهواره‌ای و نیز شبکه‌های ماهوارهای به زبان ترکیِ استانبولی بیشترین بیننده را در میان شرکت‌کنندگان در این پژوهش دارند.

به‌طور خلاصه می‌توان گفت تحلیل سیاست‌گذاری‌های زبانی در شکل نگرش‌ها و رفتارهای زبانی در خانه نشان داد دو زبانگی باثبات (بین ترکی و فارسی) درحالِ از بین رفتن است، بدین معنی که فارسی، به عنوانِ زبان رسمی کشور و زبان غالب نهادهای آموزشی، درحالِ ورود به نهاد خانواده در تبریز است. همانطور که تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه و پرسشنامه نشان می‌دهد، فارسی، ازطریقِ رسانه و نظام آموزشی، در درون خانواده‌های ترکی زبان نفوذ کرده است. به عبارتی دیگر، با بازشدنِ نهاد خانه به روی نهادهای بیرونی، مانند مدرسه و رسانه، خانواده کنترل خود بر تصمیمات زبانیِ درون خانه را تا حد بسیاری از دست می‌دهد. اگرچه به دلیل جمعیت بالای ترکی زبان‌ها در ایران و نیز نقش این زبان در تقویت روحیهٔ همبستگی و هویت قومی (بنی‌شرکا، ۲۰۰۹) شاید در نگاه اول، دوزبانگیِ خانواده‌ها اتفاق قابل توجهی به نظر نیاید، اما بیم آن می‌رود که فارسی، به دلیل فراهم آوردنِ فرصت‌های بهتر شغلی و تحصیلی در طولانی مدت جایگزین زبان ترکی در خانواده‌ها شود و شرایط تضعیف و یا از بین رفتنِ زبان ترکی را در تبریز فراهم آورد.

منابع

خانلری، پرویز (۱۳۴۸). *تاریخ زبان فارسی*، تهران: نشر نو.

نوری، ناصر (۱۳۹۳). «تأثیر عوامل مهاجرت برون‌قومی و ازدواج بین‌قومی در میزان مخاطره یا ایمنی زبان ترکی آذربایجانی». *مجلهٔ زبان و زبانشناسی*، دورهٔ ۱۰ ،ش۱۹ ،۵۴-۳۷

Baker, C. (2001). *Foundations of bilingual education and bilingualism (3rd ed.)*. Clevedon: Multilingual matters.

Baker, C. (2006). "Psycho-sociological analysis in language policy". In T. Ricento (ed.), *An introduction to language policy: Theory and method* (pp. 210-228). New York: Blackwell.

Bani-Shoraka, H. (2009). "Cross-generational bilingual strategies among Azerbaijanis in Tehran". *International Journal of the Sociology of Language, 198*, 105–127.

Batibo, H. M. (2005). *Language decline and death in Africa: Causes, consequences and challenges*. Clevedon: Multilingual Matters.

Bradley, D. (2005). "Sanie and language loss in China". *International Journal of the Sociology of Language*, *173*, 159-176.

Calvet, L. (1998). *Language wars and linguistic politics*. Oxford: Oxford University Press.

Castro, F. G., J. G. Kellison, D. J. Boyd, & A. Kopak (2010). "A methodology for conducting integrative mixed methods research and data analyses". *Journal of Mixed Methods Research, 4*(4), 342-360.

Dorian, N. (1980). "Language shift in community and individual: The phenomenon of the laggard semi-speaker". *International Journal of the Sociology of Language, 25*, 85-94.

Fishman, J. A. (1991). *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters.

Fishman, J. A. (2001). "From theory to practice (and vice versa): Review, reconsideration and reiteration". In J. A. Fishman (Ed.), *Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited: A 21st century perspective* (pp. 451- 483). Clevedon: Multilingual Matters.

Grenoble, L. A. (2011). "Language ecology and endangerment". In P. K. Austin & J. Sallabank (Eds.), *The Cambridge handbook of endangered languages* (pp. 27-44). Cambridge: Cambridge University Press.

Harmon, D., & J. Loh (2010). "The index of linguistic diversity: A new quantitative measure of trends in the status of the world's languages". *Language Documentation and Conservation, 4*, 97-151.

Harrison, K. D. (2007). *When languages die: The extinction of the world's languages and the erosion of human knowledge*. Oxford: Oxford University Press.

Hassanpour, A., J. Sheyholislami, & T. Skutnabb-Kangas (2012). "Kurdish: Linguicide, resistance and hope". *International Journal of the Sociology of Language, 217*, 1-18.

Holmes, J. (2013). *An introduction to sociolinguistics* (4th ed.). Harlow: Pearson.

King, K. A., L. Fogle, & A. Logan-Terry (2008). "Family language policy". *Language and Linguistic compass, 2*(5), 907-922.

Krauss, M. (1992). "The world's languages in crisis". *Language, 68*(1), 4-10.

Letsholo, R. (2009). "Language maintenance or shift? Attitudes of Bakalanga youth towards their mother tongue". *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism, 12*(5), 581- 595. doi: 10.1080/13670050802153459

McCarty, T. L., M. E. Romero-Little, L. Warhol, & O. Zepeda (2009). "Indigenous youth as language policy makers". *Journal of Language, Identity, and Education, 8*(5), 291-306.

McKay, G. (2007). "Language maintenance, shift - and planning". In G. Leitner & I. G.Malcolm (Eds.), *The habitat of Australia's Aboriginal languages: Past, present, and future* (pp. 101-130). Berlin: Mouton.

Mirvahedi, S. H. (2014). *Language policy, language practices, and language shift in Tabriz*. (PhD), Victoria University of Wellington.

Moseley, C. (Ed.). (2007). *Encyclopedia of the world's endangered languages*. New York, Oxon: Routledge.

Nunan, D. (1992). *Research methods in language learning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pfaff, C. W. (1990). "Turkish in contact with German: Language maintenance and loss among immigrant children in Berlin (West)". *International Journal of Sociology of Language, 90*, 97-129.

Plowright, D. (2011). *Using mixed methods: Frameworks for an integrated methodology*. Thousand Oaks: CA: Sage.

Queen, R. M. (2003). "Language ideology and political economy among Turkish-German bilinguals in Germany". In D. B. Joseph, J. Destephano, G. N. Jacobs & I. Lehiste (Eds.), *When languages collide: perspeectives on language conflict, language competition, and language coexistence* (pp. 201- 221). Ohio: The Ohio State University Press, Columbus.

Rahman, T. (2003). *Language policy, multilingualism and language vitality in Pakistan*. Paper presented at the Language Development, Language Revitalization and Multilingual Education, Bangkok, Thailand.

Sallabank, J. (2012). "Diversity and language policy for endangered languages". In B. Spolsky (Ed.), *The Cambridge handbook of language policy* (pp. 100-123). Cambridge: Cambridge University Press.

Shohamy, E. (2006). *Language Policy: Hidden agendas and new approaches*. London and New York: Routledge.

Simons, G. F., & Lewis, M. P. (2011). *The world's languages in crisis: A 20-year update*. Paper presented at the 26th Linguistics Symposium:

Language Death, Endangerment, Documentation, and Revitalization, University of Wisconsin, Milwaukee.

Spolsky, B. (2009). *Language management*. Cambridge: Cambridge University Press.

Spolsky, B. (2011). "Language and society". In P. K. Austin & J. Sallabank (Eds.), *The Cambridge handbook of endangered languages* (pp. 141-156). Cambridge: Cambridge University Press.

Wurm, S. A. (Ed.). (2001). *Atlas of the world's languages in danger of disappearing*. Paris: Unesco Publishing.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 21-26
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

نسخ خطی «دره نادره» تألیف میرزا مهدی خان استرآبادی در انستیتوی نسخ خطی فرهنگستان ملی علوم آذربایجان

• دکتر رعنا محمدووا[۱]

ÖZET: Rana MEMEDOVA, "Azerbaycan Millî Elmler Akademisi Elyazmalar Enstitusunda Mirza Mehdi Xan Esterabadî'nin "Düre-yi Nadire" Eserinin Yazma Nüsxeleri", *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 5-6 (Güz 2016/1395), ss. 21-26

18-ci yüz ilin ünlü filolojisti Mirza Mehdi Xan Esterabadî, *Tarix-i Cahangüşa-yi Nadirî, Düre-yi Nadire* ve *İnşa* kimi ünlü tarixî eserlerin müellifi olub, bu eserlerde Nadir Şah'ın hakimiyeti döneminin (1736-1748) önemli olaylarına yér vérmişdir. O ayrıca Emir Elişir Nevayî'nin eserlerine dayanaraq Türkçe (Çağatay)- Farsça *Senglax* sözlüyünün ve *Mebaniyü'l-Lüga* başlıqlı dilbilgisi eserinin yazarıdır. *Tövrat* ve *İncil* kitabları da Nadir Şah'ın emri ve Mirza Mehdi Xan'ın denetimiyle Farscaya çévrilmişdir. Bu meqalede, Azerbaycan Millî Elmler Akademisi Elyazmalar Enstitusunda bulunan Mirza Mhedi Xan Esterabadî'nin telif étdiyi *Düre-yi Nadire*'nin yazma nüsxleleri incelenmişdir.

Açar Sözler: *Yazma Nüsxeler, Mirza Mehdi Xan Esterabadî, Düre-yi Nadirî, Senglax, Azerbaycan.*

چکیده: رعنا محمدووا، "نسخ خطی «دره نادره» تألیف میرزا مهدی‌خان استرآبادی در انستیتوی نسخ خطی فرهنگستان علوم جمهوری آذربایجان"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۶-۵ (پاییز ۲۰۱۶/۱۳۹۵)، صص. ۲۶-۲۱

میرزا مهدی خان استرآبادی فیلولوژیست مشهور قرن ۱۸ میلادی مؤلف آثار تاریخی معروفی از جمله *تاریخ جهانگشای نادری*، *دره نادره* و *انشاء* می‌باشد که در آن‌ها به بیان حوادث دوران نادر شاه افشار در سال‌های زمامداری وی از سال ۱۱۴۸ـ۱۱۶۰ه‍. ق/ ۱۷۴۸ـ۱۷۳۶ م. پرداخته شده است. او به تألیف فرهنگ لغت ترکی (جغتایی) ـ فارسی تحت عنوان سنگلاخ نیز همت گماشت که بر اساس آثار امیرعلیشیر نوایی و کتاب دستور زبان ترکی جغتایی "مبانی اللغت" نوشته شده است. کتاب‌های "تورات" و "انجیل" به دستور نادرشاه تحت سرپرستی و هدایت میرزا مهدی خان استرآبادی به زبان فارسی ترجمه شده است. در این مقاله، نسخ خطی

[۱] انستیتوی نسخ خطی فرهنگستان ملی علوم جمهوری آذربایجان.

کتاب «دره نادره» تألیف میرزا مهدی‌خان استرآبادی در انستیتوی نسخ خطی فرهنگستان علوم جمهوری آذربایجان مورد بررسی قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: *نسخ خطی، میرزا مهدی‌خان استرآبادی، دره نادری، سنگلاخ، آذربایجان.*

میرزا مهدی خان استرآبادی فیلولوژیست مشهور قرن ۱۸ میلادی مؤلف آثار تاریخی معروفی از جمله *تاریخ جهانگشای نادری*، *دره نادره* و *انشاء* می‌باشد که در آن‌ها به بیان حوادث دوران نادر شاه افشار در سال‌های زمامداری وی از سال ۱۱۴۸ـ۱۱۶۰هـ ق/ ۱۷۴۸ـ۱۷۳۶ م. پرداخته شده است. او به تألیف فرهنگ لغت ترکی (جغتایی) ـ فارسی تحت عنوان سنگلاخ نیز همت گماشت که بر اساس آثار امیرعلیشیر نوایی و کتاب دستور زبان ترکی جغتایی "مبانی اللغت" نوشته شده است. کتاب‌های "تورات" و "انجیل" به دستور نادرشاه تحت سرپرستی و هدایت میرزا مهدی خان استرآبادی به زبان فارسی ترجمه شده است.

دره نادره که به زندگی نادر شاه اختصاص دارد، بر اساس اثر *تاریخ جهانگشای نادری* ترتیب گردیده است. تفاوت این دو اثر، به طور کلی به زبان نوشتاری آنها باز می‌گردد. مؤلف در *دره نادره* از ابزار تجسمی گوناگون، استعاره، مجاز و نیز اسلوب سبک‌های پیشرفته‌ای همچون سجع، تضمین و... استفاده نموده و از کلمات کم استعمال و لغات دشوار عربی و فارسی بهره گرفته است. البته لازم به یادآوری است که استفاده بی‌حد و اندازه از اسلوب‌های مذکور به دشواری و پیچیدگی زبان اثر تألیفی منجر گردید.

میرزا مهدی خان استرآبادی در مقدمه اثر خود می‌نویسد که *دره نادره* را به تأسی و تقلید از تاریخ وصاف نگاشته است، مضاف بر آن کاملاً بدیهی است که مؤلف تحت تأثیر آثار منثور معروف شرق از جمله *تاریخ جوینی*، *تاریخ معجم* و *مقامات حریری* قرار داشته است. "میرزا مهدی خان به حدی شیفته اثر *وصاف الحضره* بوده است که چون او در سرفصل‌ها و تشریح و تجسم صحنه‌های نبرد و در مواردی از فارسی به عربی گراییده، وی نیز به تقلید او گاهی دو صفحه عبارت را به عربی آورده است. گذشته از وصاف که میرزا مهدی خان خود به تقلید و اقتباس از وی اعتراف کرده است، از دیگر متون ادبی نیز مستقیم یا غیرمستقیم متأثر است و آنها عبارت از *کلیله*، *سندبادنامه*، *مرزبان نامه*، *گلستان* و نفثةالمصدوراند" (**۱**، یط). میرزا مهدی خان در تلاش جهت پیشی گرفتن از آثار مورد تقلید خود شدت و حدت زیادی به خرج داد و در استفاده از کلمات کم استعمال عربی و فارسی و نیز بکارگیری اسلوب‌های مختلف ادبی و بازی بیش از حد با کلمات زیاده‌روی نمود.

برخلاف آرزوی میرزا مهدی خان استرآبادی زبان نوشتاری *دره نادره* به صورتی بسیار سرد و خشک حاصل گردید در حالیکه زبان نوشتاری تاریخ وصاف بسیار دلپذیرتر و زیباتر می‌نماید (۲، نه). میرزا مهدی خان استرآبادی در *دره نادره* از نثر عربی، مقامات حریری بیش از دیگر آثار بهره برده است و جملات و عبارات کاملی را از مقامات حریری بدون هیچگونه تغییری کپی‌برداری نموده است (۱، که).

در همه چاپ‌های سنگی و نسخه‌های خطی *دره نادره* که در انستیتوی نسخ خطی فرهنگستان ملی علوم جمهوری آذربایجان مورد نگهداری و مراقبت قرار دارند، به دلیل وجود کلمات و عبارات دشوار و بسیار زیاد عربی، دارای توضیحات، شروح و حاشیه‌نویسی می‌باشند که توسط کاتبان و صاحبان این آثار نوشته شده‌اند. پژوهش‌های صورت گرفته بر روی این اثر به ما اجازه می‌دهد چنین نتیجه‌گیری کنیم که هدف نویسنده از تألیف *دره نادره* تنها نمایش و به رخ کشیدن مهارت و استادی خود در امر نویسندگی بوده است. میرزا مهدی خان استرآبادی نه تنها به توصیف حوادث تاریخی توجهی نمی‌کند بلکه تلاش فراوان دارد تا مهارت خود بر زبان عربی و فارسی و توانایی در بکارگیری اسلوب‌ها و سبک‌های ممکن موجود در آن دوره را به رخ بکشد.

دره نادره به دوره سوم ترقی نثر فارسی اختصاص دارد چرا که این دوره را "دوره سجع و قافیه و عصر تکلف و تصنع و زمانه فساد نثر فارسی نامیده‌اند. در این دوره نویسنده از خود اعراب هم در استعمال کلمات عربی و لغات غریبه و تفنن لاطائل و اطناب‌های ممل و قافیه‌پردازی و فضل‌فروشی پیش می‌افتد و مأموم بر امام سبقت می‌جوید. در این دوره نیز مانند عصر پیشین، نثر مسجع و مصنوع با نثرهای ساده و مطبوع هر دو در عرض هم موجودند و کتب فصیح و بلیغ و زیبایی که به ندرت سجع و قافیه را رعایت کرده‌اند، در تمام این مدت نوشته شده و وجود داشته است..." (۳ ، ۳۱۴، ۳۱۵).

در این دوره یعنی از ربع اول قرن ۱۸ تا قرن ۱۹ افزایش تکلف زبان مشاهده می‌گردد. از سجع، سمبلیسم، رمز و کنایه و همچنین کلمات عربی و اصطلاحات علمی به نحو گسترده‌ای استفاده می‌شد (۴، ۱۶).

در *دره نادره* مؤلف در پیروی از مد روز از سجع، تضمین، جناس و همچنین از استعاره و مجاز استفاده بسیار برده است. میرزا مهدی خان استرآبادی در این اثر از همه نوع جناس استفاده نموده اما بیشترین فضا را به جناس سطری (بازی با کلمات که دو کلمه به یک گونه نوشته می‌شوند اما تفاوت در تلفظ و نقطه روی حروف دارند) اختصاص داده است. میرزا مهدی خان استرآبادی در انتخاب عنوان این کتاب نیز به چنین امری توجه داشته است. در عنوان کتاب تسمیه ایهامی به نام نادرشاه نیز وجود دارد (۵، ۵۲۵).

به این نکته نیز باید اشاره نمود که مؤلف بیش از هر چیز در امر تضمین با آیات قرآن و کلمات عربی بسیار موفق عمل نموده است.

در کتابخانه‌ها و کلکسیون‌های شخصی در سطح جهان، به تعداد بسیاری نسخ دست‌نویس و چاپ سنگی از *دره نادره* وجود دارد. در انستیتوی نسخ خطی فرهنگستان ملی علوم آذربایجان نیز ۷ نسخه دست‌نویس این اثر وجود دارد که در این مقاله به فهرست آنها می‌پردازیم.

۱- نسخه تحت شماره D-۴۹۸: اولین برگه این نسخه (۱پ) افتاده است. متن با جوهر مشکی روی کاغذ ضخیم ساخت اروپا به خط زیبای نستعلیق شکسته نوشته شده است. در برخی اوراق (۱۲۵ر-۱۲۸پ) به خط نستعلیق ریز نوشته شده است. عناوین باب‌ها با جوهر قرمز به خط نسخ می‌باشد. جملات و کلمات عربی جداگانه به نسخ نوشته شده و روی آن‌ها خطوط قرمز رنگ کشیده شده است. در آغاز نسخه در حاشیه و بین سطرها، شرح و توضیح کلمات به صورت مجزا با جوهر قرمز و مشکی به خط شکسته نستعلیق متفاوت با خط کاتب نسخه مرقوم است. در حواشی نیز شکل صحیح برخی کلمات به خط شخصی دیگر نوشته شده است. جلد نسخه آسیب زیادی دیده است. روی جلد از بین رفته اما پشت جلد از مقوای ضخیم با روکش تیماج قهوه‌ای رنگ است که در بعضی قسمت‌ها اثرات کرم‌خوردگی دیده می‌شود. ابعاد ورق ۳۲ x ۱۹٬۵ سانتی متر و ابعاد متن ۲۲ x ۱۲٬۵ سانتی‌متر است. سال پایان کتابت در خاتمه اثر موجود نیست. البته بر اساس خصوصیات پالئوگرافیک می‌توان آن را به قرن ۱۸ منسوب دانست. نسخه مشتمل بر ۳۲۸ ورق است.

۲- نسخه شماره D-۱۲۶: نسخه‌ای کامل است. متن با جوهر مشکی روی کاغذ نازک کرم روشن و تیره ساخت اروپا به خط نستعلیق نوشته شده است. بر روی نخستین ورق (۱پ) دو مهر منقوش است. عناوین باب‌ها با جوهر قرمز نوشته شده و بر روی جملات و کلمات عربی خط قرمز کشیده شده است. بین سطرها با جوهر قرمز به خط شکسته نستعلیق شرح و توضیح نسخه نوشته شده که با خط کاتب متفاوت می‌باشد. در حواشی اوراق، کلمات جا افتاده متن نوشته شده است. ابعاد ورق ۳۳x۲۰٬۵ سانتی متر و ابعاد متن ۲۴٬۵ x ۱۴ سانتی‌متر است. نسخه دارای جلدی مقوایی با روکش پارچه‌ای قهوه‌ای رنگ و شیرازه چرمین است که در سال ۱۲۶۵ه ق (۱۸۴۸م) به دست محمد بن حاجی احمد شاهرودی کتابت گردیده و مشتمل بر ۱۹۷ ورق می‌باشد.

۳- نسخه شماره D-۱۲۳: نسخه بر روی دو نوع کاغذ ضخیم آبی و طوسی اروپایی به خط نستعلیق نوشته شده است. عناوین باب‌ها به جوهر قرمز می‌باشد. کلمات عربی به خط نسخ بوده و بر روی آن خط قرمز کشیده شده است. در حواشی و بین سطرها زیر کلمات و جملات دشوار ترجمه فارسی و توضیحات با جوهر مشکی و قرمز درج گردیده که گمان می‌رود این یادداشت‌ها در زمان‌های متفاوت از سوی افراد مختلف و شاید هم به دست صاحبان نسخ نوشته شده باشد. ابعاد ورق ۳۱ x ۲۱ سانتی‌متر و ابعاد متن ۲۵ x ۱۴٬۵ سانتی‌متر است. نسخه دارای جلد معاصر با مقوای مشکی رنگ و شیرازه چرمی می‌باشد. نام کاتب نامشخص است. نسخه در سال ۱۲۴۴ه ق (۱۸۲۸م) کتابت گردیده و مشتمل بر ۱۱۲ ورق است.

۴- شماره D-۹۴: نسخه کامل بوده و متن نسخه بر روی کاغذ زرد روشن براق اروپایی به خط نستعلیق نوشته شده است. عناوین باب‌ها با جوهر قرمز نوشته شده و بر روی کلمات عربی خط قرمز کشیده شده است. بین سطرها ترجمه فارسی و شروح برخی کلمات و جملات به خط نستعلیق و با جوهر مشکی نوشته شده است که با خط کاتب متفاوت می‌باشد. ابعاد ورق ۳۱٬۵ x ۲۰٬۵ سانتی‌متر و ابعاد متن ۲۱ x

۱۱٬۵ سانتی‌متر است. جلد آن مقوای شرقی با روکش چرم مشکی رنگ که بر آن ۳ مدالیون کوبیده شده است. بر اساس مندرجات ورق ۱۶۱پ این نسخه از سوی عبدالرحیم بن کربلایی محمد در سال ۱۲۴۳ه ق (۱۸۲۷م) کتابت گردیده و مشتمل بر ۱۶۱ ورق می‌باشد.

۵- نسخه شماره C-۱۰۱۳: متن با جوهر مشکی بر روی کاغذ براق نازک ساخت اروپا که به زردی گراییده، به خط نستعلیق نوشته شده در کادری با خطوط قرمز و مشکی جای گرفته است. عناوین باب‌ها و کلمات به صورت جداگانه با جوهر قرمز نوشته شده و بر روی کلمات عربی خط قرمز کشیده شده و در حواشی و بین سطرها با جوهر قرمز و مشکی به خط نستعلیق شکسته به توضیح و شرح برخی کلمات متن پرداخته شده است. همچنین در حاشیه اوراق متن، کلمات و جملات جاافتاده متن قید گردیده است. نسخه به دلیل رطوبت آسیب دیده و در برخی از ورق‌ها جوهر متن نسخه پخش شده است. نسخه فاقد جلد می‌باشد. ابعاد ورق ۲۷ x ۱۷ سانتی‌متر و ابعاد متن ۲۱ x ۱۱٬۵ سانتی‌متر است. نام کاتب در هیچ جایی نیامده اما بر اساس نوشته خاتمه کتاب، نسخه در سال ۱۱۲۸ه ق (۱۷۱۵م) کتابت گردیده است. کاتب در درج سال کتابت مرتکب اشتباه شده زیرا که اثر پس از مرگ نادرشاه افشار یعنی پس از سال ۱۱۶۰ه ق (۱۷۴۷م) تألیف شده و این امر تاریخ مورد اشاره کاتب را رد می‌نماید. بر اساس خصوصیات پالئوگرافیک کتابت اثر به سال ۱۲۲۸ه ق (۱۸۱۵م) بازمی‌گردد. نسخه مشتمل بر ۱۷۲ ورق می‌باشد.

۶- نسخه شماره D-۱۵۵: نسخه‌ای کامل است که بر روی کاغذ کرم و آبی رنگ اروپایی به خط نستعلیق نوشته است. عناوین باب‌ها با جوهر قرمز نوشته شده و بر روی کلمات عربی خط قرمز کشیده شده است. بین سطرها با جوهر قرمز شروح و توضیحات کلمات دشوار متن نوشته شده است. در حواشی با جوهر قرمز کلمات و جملات جاافتاده متن قید گردیده است. ابعاد ورق ۳۲٬۵ x ۲۰٬۵ سانتی‌متر و ابعاد متن ۲۰٬۵ x ۱۱،۵ سانتی‌متر است. جلد آن مقوای شرقی با روکش چرم قهوه‌ای رنگ که مدالیون‌های لوزی شکل بر آن کوبیده شده است. در بعضی از اوراق اثرات رطوبت دیده می‌شود و برخی اوراق نیز از شیرازه جدا گشته‌اند. این نسخه مرمت گردیده و تاریخ کتابت آن سال ۱۲۴۰ه ق (۱۸۲۴م) می‌باشد. نسخه دارای ۱۱۹ ورق می‌باشد.

۷- نسخه تحت شماره شماره D-۴۸۳: نسخه ناتمام می‌باشد. ابتدای نسخه موجود نیست. اوراق از ۱پ تا ۱۲ر یعنی اوراق مربوط به بخش پس از توصیف حوادث تسخیر قلعه در داغستان و برخی اوراق پایانی نسخه موجود نیست. متن بر روی کاغذ کرم رنگ روسی ضخیم با جوهر مشکی رنگ نوشته شده است. عناوین باب‌ها با جوهر قرمز نوشته شده و بر روی کلمات عربی با جوهر مشکی خط کشیده شده است. بین سطرها با خط شکسته نستعلیق شروح کلمات و عبارات کلمات دشوار متن نوشته شده است. در حواشی شروح به عربی و فارسی و کلمات و جملات جاافتاده متن قید گردیده است. ابعاد ورق ۳۲،۵ x ۱۹،۵ سانتی‌متر و ابعاد متن ۲۶ x ۱۴ سانتی‌متر است. این نسخه مرمت گردیده و دارای جلد معاصر است و به گوشه اوراق کاغذ سفید چسبانده شده است. به دلیل عدم وجود صفحه مربوط به خاتمه

نسخه، تاریخ کتابت نامعلوم است. بر اساس خصوصیات نسخه شناسی می‌توان آن را به قرن ۱۹ مربوط دانست. نسخه دارای ۹۳ ورق می‌باشد.

باید به زبان نوشتاری *دره نادره* میرزا مهدی خان استرآبادی توجه بیشتری نمود. *دره نادره* به زبانی پرطمطراق و پرزرق و برق نگاشته شده به نحوی که فهم و درک حوادث توصیفی بیش از حد دشوار گشته است. دلیل این امر را می‌توان به ترقی و پیشرفت توأمان ادبیات تاریخی و منثور مشرق زمین نسبت داد، چرا که آثار ادبی با پیشرفت خود در این دوره تأثیر بسزایی بر آثار تاریخی نهاد که نمونه آشکار این امر، اثرپذیری *دره نادره* بر اساس سالشمار تاریخی دربار نادرشاه افشار تألیف میرزا مهدی خان استرآبادی است البته با تغییراتی چند بر آن.

این اثر نه تنها منبع با ارزش تاریخ ایران، آذربایجان و کشورهای همسایه در دوران حاکمیت نادر شاه افشار به حساب می‌آید، بلکه می‌توان آن را براستی نمونه برجسته آثار منثور فارسی زبان پس از صفویه به حساب آورد ■

منابع:

استرآبادی میرزا مهدی خان. تاریخ جهانگشای نادری. به اهتمام عبدالله انوار. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۷.

استرآبادی میرزا مهدی خان. دره نادره. به اهتمام صیاد جعفر شهیدی. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۴.

بهار محمد تقی. سبک شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی. در ۳ جلد، جلد اول. تهران: زوار، ۱۳۸۱.

برتلس ی.ا. آثار منتخب. تاریخ ادبیات فارسی-تاجیکی. مسکو، ۱۹۶۰ (به زبان روسی).

فرهنگ فارسی. دکتر محمد معین. در ۶ جلد، جلد پنجم. تهران: امیر کبیر، ۱۳۸۲.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 27-35
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین علمی-تنقیدی نشرلری‌نین آراشدیریلماسی تاریخیندن

• خاطیره یوسوفووا[۱]

ÖZET: Xatire YUSUFOVA, "Fuzuli'nin Türkce Divanının Élmî-Tenqidî Neşrlerinin Araşdırılması Tarixinden", *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016/1395), ss. 27-35.

Bu meqalede, Fuzuli'nin Türkce divanının çap olunmuş élmî-tenqidî metnlerinin tedqiq tarixi araşdırılır. Gösterilir ki, bu qonuda ilk élmî münasibeti ile ilk élmî-tenqidi metnleri tertib eden tertibçilerin özleri söylemiş, bir digerinin eseri haqqında görüş bildirmişler. Éyni zamanda bu tekstolojiden sonra yétişen alimler de bu metnler haqqında öz görüşleriyle Fuzuli araşdırmalarını gelişdirmiş, élmî-tenqidî metnlerin uğurlu ve qusurlu yönlerini tehlil étmişler. Meqalede Fuzuli elyazmalarını öyrenen alimlerin tedqiqleri de Fuzuli divanının élmî-tenqidî metninin tertib olunmasında müeyyen rol oynadıqlarına göre onların eserlerine de nezer salınır.

Açar Sözler: Fuzuli, Divan, Elyazma, Tekstoloji, Tenqid.

چکیده: خاطره یوسوفووا، "تاریخ بررسی علمی-منتقدانه دیوان ترکی فضولی"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۶-۵ (پاییز-زمستان ۲۰۱۶/۱۳۹۵)، صص. ۳۵-۲۷

در این مقاله، تاریخ تحقیقات علمی و منتقدانه بر روی دیوان ترکی فضولی مورد بررسی قرار گرفته و نشان داده شده که اولین ترتیب‌دهندگان آثار علمی و منتقدانه در خصوص دیوان ترکی فضولی، ضمن ارائه نظرات خود در مورد آثار دیگر محققان نیز اظهار نظر کرده‌اند. همچنین محققانی که پس از انتشار متن‌شناسی اولیه وارد عرصه گشته‌اند نیز با تحلیل تحقیقات قبلی، پژوهش‌های خود را گسترش داده و جهات مثبت و منفی آن‌ها را مورد بررسی قرار داده‌اند. در این نوشتار با توجه به نقش فضولی‌شناسان در ترتیب متون علمی و منتقدانه، به آثار آن‌ها نیز اشاره شده است.

کلیدواژه‌ها: *فضولی، دیوان، نسخ خطی، متن‌شناسی، نقد.*

[۱] خزر اونیورسیته‌سی آذربایجان دیلی (تورکجه‌سی) و ادبیاتی بؤلومو.

آذربایجان ادبیاتی‌نین داهی شاعیری محمد فضولی‌نین لیریک اثرلری، اؤزللیکله آنا دیللی (تورکجه) دیوانی یاراندیغی گوندن خلق آراسیندا گئنیش شکیلده یاییلمیش، سئویلمیشدیر. محض بو سئویلمگین نتیجه‌سی ایدی کی، اونون دیوانی شرق خالقلاری آراسیندا ال-ال گزمیش، دئمک اولار کی، هر کیتاب‌سئورین ائوینه، عایله‌سینه داخیل اولموشدور. ایندی‌نین اؤزونده ده دونیانین بیر چوخ کیتابخانالاریندا و شخصی فوندلاردا فضولی دیوانی‌نین مختلف نسخه‌لری قورنماقدادیر. طبیعی دیرکی، فضولی دیوانی سئویله‌رک خالق آراسیندا گئنیش یاییلیب، کاتیبلر طرفیندن اوزو کؤچورولن زامان مختلف دگیشیکلیکلره اوغرامیشدیر. بو دگیشیکلیکلر ایسه فضولی دیوانی‌نین اورژینال متنینی آنلاماقدا مختلف چتینلیکلر و مانعه‌لر تؤره‌دیر. بونا گؤره ده فضولی اثرلری‌نین، اؤزللیکله فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین علمی-تنقیدی متنینی ترتیب ائتمک فضولی آراشدیرمالاری قارشیسیندا همیشه بیر وظیفه کیمی دورموش، عالیملر فضولی آراشدیرمالاری‌نین دیگر مسئله‌لری ایله برابر، همیشه ایلک نؤبه‌ده بو پروبلمی ده حل ائتمگه چالیشمیشلار. چوخ سئویندیریجی‌دیر کی، دونیا فضولی آراشدیرماجیلاری بو ساحه‌ده اوغورلو آددیملار آتمیش و مختلف اؤلکه‌لرده فضولی دیوانی‌نین بیر سیرا علمی-تنقیدی متنلرینی حاضیرلایاراق نشر ائتدیرمیشلر. بو دا خصوصیله قید اولونمالیدیر کی، فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین ایلک علمی-تنقیدی متنی ایلک دفعه شاعیرین معنوی وطنینده، اونون سویداشلاری طرفیندن، یعنی ۱۹۴۴-جی ایلده باکی‌دا حمید آراسلی طرفیندن نشر اولونموشدور. بو ایلک نشردن سونرا گونوموزه قدر فضولی دیوانی‌نین علمی-تنقیدی متنی مختلف عالیملر طرفیندن دئمک اولار کی، بیر نئچه دفعه حاضیرلاناراق چاپ ائدیلمیشدیر. بوتون بو نشرلر فضولی آراشدیرمالاریندا اؤنملی حادثه و عینی زماندا، ایره‌لیگه دوغرو بیر آددیم اولسا دا، هر حالدا فضولی دیوانی‌نین علمی-تنقیدی متنلری‌نین ترتیب اولونماسیندا بلیرلی پروبلملرین و چتینلیکلرین اولدوغونو دا اورتایا قویموش اولور. بو آنلامدا، بو نشرلره نظر سالماق، چاپ اولونموش علمی-تنقیدی متنلرین بیری‌نین دیگریندن هانسی اؤزللیکلرینه گؤره یاخین اولدوغونو معین ائتمک اولدوقجا گونجلدیر. او دا معلومدور کی، اؤز تنقیدی متنلرینی حاضیرلایارکن هر بیر ترتیبچی اؤز دونیا گؤروشو، بیلگیسی و سؤیکندیگی الیازمالار، منبعلر باخیمیندان ترتیب پرینسیپلرینه یاناشمیش، بونا گؤره ده فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین مختلف علمی-تنقیدی متنلرینی عرصه‌یه گتیرمیشلر. دوغرودور، ترتیبچیلرین هامیسی اساساً بیر متنه، یعنی فضولی دیوانینا سؤیکه‌نرک اؤز متنلرینی ترتیب ائتمه‌سه‌لر ده، اونلارین بو مسئله‌یه مختلف آچیلاردان یاناشمالاری فضولی دیوانی‌نین مختلف علمی-تنقیدی متنلری‌نین اورتایا چیخماسینا سبب اولموشدور. سؤزسوز کی، بوتون بو مسئله‌لر فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین علمی-تنقیدی نشرلری‌نین اؤیرنیلمه‌سی گونجللیگینی بیر داها اورتایا قویموش اولور.

فضولی‌نین نشر اولونموش تورکجه دیوانی‌نین علمی-تنقیدی متنلری ایندی‌یه قدر مونوقرافیک شکیلده تدقیقات، آراشدیرما اوبیکتی اولمامیشدیر. دوغرودور واختی ایله چاپ اولونموش آیری-آیری تنقیدی متنلر حاقیندا مختلف ادبیات اوزمانلاری، عینی زماندا ترتیبچیلر بیر-بیرلری‌نین متنلری حاقیندا مختلف فیکیرلر سؤیله‌سه‌لر ده، بو فیکیرلر گؤروش، اوزاق‌باشی مقاله سویه‌سیندن او طرفه گئچمه‌میشدیر. عینی زماندا بو تنقیدی متنلر حاقیندا سؤیله‌نیلن فیکیرلرین سایی‌لاری دا بیر او قدر چوخ دئییلدیر. آما، هر حالدا بو تنقیدی متنلر حاقیندا بو ساحه‌ده خیدمتلری اولان گؤرکملی ادبیات عالیملری سؤز سؤیله‌دیکلری اوچون، اونلارین فیکیرلرینی بو موضوعنون تدقیق تاریخی حاقیندا فیکیرلر کیمی ده قبول ائتمک اولار.

قید ائدک کی، آذربایجان عالیملری فضولی دیوانی‌نین ایران و تورکیه ده نشر اولونموش علمی-تنقیدی متنلرینه ده مناسبت بیلدیرمیشلر. بو مناسبت متنلرین چاپ اولوندوغو زاماندان باشلانمیشدیر. دئمک اولار کی، بو علمی مناسبتین اساسینی ایلک دفعه گؤرکملی ادبیات بیلیمجیسی و متن اوزمانی حمید آراسلی قویموشدور. حمید آراسلی هله "فضولی دیوانی فوتو صورت" آدی ایله ۱۹۵۸-جی ایلده چاپ ائتدیردیگی فضولی دیوانی‌نین ان قدیم الیازماسی اولان باکی نسخه‌سی‌نین فوتو صورتی‌نین چاپینا یازدیغی اؤن سؤزده و ۱۹۵۸-جی ایلده چاپ اولونموش فضولی اثرلری‌نین ۱- جی جیلدینه یازدیغی اؤن‌سؤزده عبدالباقی گولپینارلی و علی نیهاد چاپلارینا مناسبت بیلدیرمیشدیر. بو یازیلاردا عبدالباقی گولپینارلی و علی نیهاد ترلان چاپلاری‌نین منبعلری تحلیل ائدیلمیش، علمی-تنقیدی متنلر تکستولوژیک و فیلولوژیک یؤندن آراشدیرمایا جلب ائدیلمیشدیر. (آراسلی ۱۹۵۸؛ آراسلی، ج.۱ ۱۹۵۸).

آذربایجان عالیملری طرفیندن ایران و تورکیه‌ده چاپ اولونموش فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین علمی-تنقیدی متنلرینه مناسبت سون اون ایللرده ده داوام ائتمیشدیر. بئله کی، گؤرکملی دیلچی و و ادبیاتچی عالیملر اولان پروفسورلار واقف آسلانوف و سامت علیزاده بو ساحه‌ده اوغورلو تدقیقاتلار آپارمیش، قونشو دؤلتلرده فضولی دیوانی‌نین علمی- تنقیدی متنلری‌نین چاپلارینی ایزله‌میشلر. مثلا پروفسور واقف آسلانوف ۱۹۹۰-جی ایلده آنکارادا ۱۹۵۸-جی ایل فضولی دیوانی‌نین کنعان آق‌یوز نشری‌نین یئنیدن چاپ اولونموش آق‌چاغ نشرینه بؤیوک بیر مقاله حصر ائتمیش، ۱۹۵۸-جی ایل آق‌یوز چاپینی دگرلندیرمکله برابر، عینی زماندا آق‌چاغ‌ین دا بیر ناشیر کیمی فعالیتینی یوکسک قیمتلندیرمیشدیر (آسلانوف، ۱۹۹۱).

قید ائدک کی، ایستر تورکیه ایسترسه ده ایران‌دا بو اؤلکه‌لرین عالیملری طرفیندن فضولی دیوانی‌نین علمی-تنقیدی متنلری حاضیرلانان زامان بو عالیملر آذربایجان عالیملری‌نین

حاضیرلادیقلاری علمی-تنقیدی متنلر و علمی قایناقلاردان، اساساً ده آکادمیک حمید آراسلی‌نین حاضیرلادیغی علمی-تنقیدی متندن و سؤیکندیگی الیازما نسخه‌لریندن، عینی زاماندا فضولی دیوانی‌نین ان قدیم الیازما نسخه‌سی اولان باکی نسخه‌سیندن گئنیش شکیلده استفاده ائتمیشلر.

الیازمالارین و علمی قایناقلارین هامیسی‌نین فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین علمی-تنقیدی متنی‌نین ترتیب اولونما ایلکه‌لرینه چوخ بؤیوک عایدیتی اولدوغونا گؤره، بیز بو اثرلری ده خاطیرلاتماغی لازیم بیلیر و اونلارین اؤیره‌دیلمه‌سینی ده موضوعنون تدقیق تاریخی ایله ایلگیلی حساب ائدیریک. بو آنلامدا بو ساحه‌ده بؤیوک خیدمتلری اولان آکادمیک حمید آراسلی‌نین زحمتینی آیریجا قید ائتمک لازیمدیر. بئله کی او، هله ۱۹۴۴-جی ایلده فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین ایلک دفعه اولاراق علمی-تنقیدی متنینی نشر ائتدیردیکدن سونرا بو متنین اؤزللیکلری و اونلارین اساسیندا دوران الیازما نسخه‌لری حاقیندا سلسله مقاله‌لر یازمیش، اؤزللیکله فضولی دیوانی‌نین ان قدیم الیازما نسخه‌سی حساب ائدیلن باکی نسخه‌سینی اوخوجولارا آیریجا اولاراق تقدیم ائتمیشدیر. دئدیکلریمیزه اؤرنک اولاراق اونون هله ۱۹۴۵-جی ایلده "دونیادا ان قدیم و ان مکمل فضولی دیوانی و اونون نشری" (آراسلی، ۱۹۴۵، سایی ۴) و "ان قدیم و ان مکمل فضولی دیوانی و اونون نشری" (آراسلی، ۱۹۴۵، سایی ۵) مقاله‌لرینی گؤسترمک اولار. ح. آراسلی‌نین فضولی دیوانی‌نین ۱۹۵۸-جی ایل نشرینه یازدیغی "اؤن‌سؤز"ده قید اولونان ساحه حاقیندا آپاردیغی اوغورلو تدقیقاتلاریندیر. لاکین حمید آراسلی فضولی دیوانی‌نین متن شناسلیق اؤزللیکلری ایله باغلی تدقیقاتلارینی آدینی چکدیگیمیز اثرلرله کیفایتلنمه‌میش، نهایت ۱۹۵۸-جی ایلده فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین باکی‌دا قورونان، دونیادا ان قدیم الیازما نسخه‌سی اولان نسخه‌سینی فوتو صورت شکلینده چاپ ائتدیرمیش و اونا علمی باخیمدان دگرلی بیر اؤن‌سؤز یازمیشدیر. بونونلا دا حمید آراسلی فضولی آراشدیرمالارینا بؤیوک بیر خیدمت گؤسترمیش، فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین علمی- تنقیدی متنینی نشر ائتدیرمکله برابر عینی زاماندا بو نشرلرین اساسیندا دوران فضولی دیوانی‌نین قدیم الیازما نسخه‌سینی گئنیش اوخوجو کوتله‌سینه، متخصصلره و اؤزللیکله بو الیازمانی الده ائده‌بیلمه‌ین، آما بو ساحه ایله مشغول اولان خارجی اؤلکه عالیملرینه تقدیم ائتمیشدیر.

حمید آراسلی‌نین یاراتدیغی متن شناسلیق مکتبیندن سونرا آذربایجان‌دا نئچه- نئچه عالیم متن شناسلیقلا مشغول اولماغا باشلامیش، آیری- آیری شاعیرلرین علمی- تنقیدی متنلرینی حاضیرلاماقلا برابر، بوتونوکده متن شناسلیق علمینی نظری و تجروبی باخیمدان انکشاف ائتدیرمیش، اؤزللیکله فضولی‌نین آیری- آیری اثرلری‌نین متن شناسلیق مسئله‌لری ایله مشغول

اولموشلار. بیزه بئله گلیر کی، بو عالیملر سیراسیندا م. سلطانوفون "فضولی و نوایی دیوانی‌نین بیرگه الیازماسی" (سلطانوف، ۱۹۵۸)، "فضولی اثرلری‌نین ان قدیم الیازمالاری حاقیندا" (سلطانوف، ۱۹۵۸)، ع. سیدزاده‌نین "فضولی‌نین "لیلی و مجنون پوئماسی‌نین یازیلیش تاریخی" (سیدزاده، ۱۹۵۸)، ج. قهرمانوف، م. عادلوف و گ. محمدووانین بیرگه یازدیقلاری "فضولی الیازمالاری‌نین باکی نسخه‌لری آذربایجان الیازما مدنیتی ایشیغیندا" (قهرمانوف، عادلوف، محمددووا، ۱۹۹۵)، م. عادلوف‌ون "فضولی الیازمالاری باکی نسخه‌لری‌نین پولیوقرافیک و کولتورولوژی خصوصیتلری" اثرلری (عادلوف، ۱۹۹۷) آیریجا قید اولونمالیدیر.

آذربایجان‌دا فضولی و نوایی آراشدیرمالاری‌نین گلیشمه‌سینده فیلولوژی علملری دوکتورو، پروفسور جنت میر مصطفی‌قیزی نقی‌یوانین فضولی خیدمتلری واردیر. بئله کی، او، فضولی اثرلری‌نین مختلف الیازما جهتلرینی، اؤزللیکله فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین مختلف پروبلملرینی دریندن آراشدیرمیش، بو دیوانین تدقیق و تبلیغ اولونماسیندا مهم خیدمتلر گؤسترمیشدیر. بو آنلامدا، اونون "فضولی الیازما دیوانلاینا عاید بعضی قیدلر و ۱۹۵۸-جی ایل نشرینه داخیل ائدیلمه‌میش غزللر" (نقی‌یوا، ۲۰۰۴)، "نوایی و فضولی‌نین بیر جیلده توتولموش دیوانلاری‌نین داها بیر الیازماسی" (نقی‌یوا، ۱۹۹۳) وس. آدلی مقاله‌لری دئدیکلریمیزه ثبوت اولا بیلر.

بوتون تکستولوژی آراشدیرمالار طبیعی کی، سون مقامدا فیلولوژیک متنین داها دوزگون و دوغرو آنلاشیلماسینا خیدمت ائدیر. سؤزسوز کی، فضولی یارادیجیلیغی ایله مشغول اولان عالیملر ده ایلک نوبه‌ده بو مرامی ایزله‌میش، فضولی شعری‌نین اوخوجولارا داها دوغرو شکیلده چاتماسینا چالیشمیشلار. بو آنلامدا، اونلار فضولی یارادیجیلیغیندا تکستولوژیک متندن چیخیش ائده‌رک شاعیرین هر بیر سؤزو اوزرینده اسمیش اونون فضولی صنعتینه نه قدر اویغون گلیب- گلمه‌دیگینی اؤیرنمک ایسته‌میشلر. ماراقلیدیر کی، فضولی یارادیجیلیغی ایله باغلی اولاراق، عالیملریمیز طرفیندن بو استقامتده اونلارلا ماراقلی مقاله‌لر و اثرلر یازیلمیشدیر. مثلا بئله اثرلر سیراسیندا پروفسور س. سیدوف‌ون "آلدانما کی، شاعر سؤزو البته یالاندیر" (سیدوف، ۱۹۸۱)، ح. میرزا زاده‌نین "فضولی دیوانی‌نین بیر الیازماسی‌نین دیلی حاقیندا بعضی قیدلر" (میرزا زاده، ۱۹۵۸)، س. علی‌زاده‌نین "شاه بیتلر" (علی‌زاده، ۱۹۹۵)، س. علی‌یف‌ین "بیرجه سؤزون خطاسی" (علی‌یف، ۱۹۸۸)، "فضولی‌نین بیر سؤزو" (علی‌یف، ۱۹۹۳)، "فضولی غزللری‌نین شرحی" (علی‌یف، ۲۰۰۴)، ش. فاضل‌ین "فضولی‌نین آسانلاشدیرابیلمه‌دیگی چتین بیر مسئله باره‌ده" (فاضل، ۲۰۰۴)، آ. میرزایف‌ین "فضولی‌نین بیر مباحثه‌لی غزلی حاقیندا"

(میرزایف، ۱۹۹۴)، آ. علی‌زاده‌نین "فضولی اثرلرینده بیر نئچه سؤز حاقیندا" (علی‌زاده، ۱۹۸۸)، وس. اثرلرین آدلارینی چکمک اولار.

فضولی‌نین تورکجه دیوانی دا اؤز ایچینده شاعیرین غزللرینی ترجیع‌بند، ترکیب‌بند، مربع، قطعه، رباعی و سایره‌نی توپلاییر. ماراقلیدیر کی، شاعیرین تورکجه دیوانی‌نین بیر چوخ الیازما نسخه‌سینده شاعیرین قصیده‌لری یئر آلمیر. لاکین بونا باخمایاراق، فضولی دیوانی‌نین بعضی یئنی چاپلاری ایچریسینده شاعیرین قصیده‌لرینی ده گؤرمکده‌ییک. بو آنلامدا شاعیرین آیری-آیری ژانرلاردا اولان اثرلری‌نین اؤیرنیلمه‌سی، اونلارین تدقیق تاریخی، کمیتی، کیفیتی حاقیندا اولان تدقیقاتلار دا دقتدن کناردا قالمامیشدیر. بیزه ائله گلیر کی، بو ژانرلارین آیری-آیریلیقدا آراشدیریلماسی ایله بوتونلوکده فضولی دیوانی‌نین آراشدیریلماسینا خیدمت ائدیر. بو آنلامدا و. فیض‌الله‌یوانین "فضولی‌نین قصیده‌لری"، ر. جومشودلونون "فضولی‌نین عربجه دیوانی" (جومشودلو، ۲۰۰۶)، ع. بابایوانین "فضولی‌نین رباعیلری" آدلی اثرلری (بابایوا، ۱۹۹۶) بو استقامتده آپاریلان ماراقلی تدقیقاتلاردانديز.

فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین علمی- تنقیدی نشرلری‌نین ترتیبی و چاپی باخیمیندان مایل علی‌یف‌ین ۱۹۹۶-جی ایلده نشر ائتدیردیگی فضولی دیوانی فضولی آراشدیرمالارینداا اؤزل بیر مرحله تشکیل ائدیر. بئله کی، بو متنین اورژینال الفبا ایله، یعنی عرب الیفباسی ایله ترتیب اولونماسی اونون فضولی سؤزونو اولدوغو کیمی باشا دوشولمه‌سی پروسه‌سینی داها دا آسانلاشدیریر. بو آنلامدا بو چاپ ان آزی بو باخیمدان دگرلی‌دیر. آما طبیعی کی، بو متنین ترتیبچیسی اولان حاجی مایل علی‌یف‌ین بو ساحه‌ده آپاردیغی تدقیقاتلار بونونلا بیتمیر. او، ترتیب ائتدیگی متنه گئنیش بیر اؤن‌سؤز یازمیش و بورادا اؤز نشری‌نین ترتیب ایلکه‌لریندن، متنین اساسیندا دوران الیازما نسخه‌لریندن احاطه‌لی شکیلده بحث ائتمیشدیر.

خارجی اؤلکه‌لرده فضولی آراشدیرمالاری‌نین گلیشمه‌سیندن دانیشارکن، سؤزسوز کی، ایلک نوبه‌ده قونشو تورکیه‌نین آدینی چکمک لازیمدیر. بو اؤلکه‌ده فضولی آراشدیرمالاری‌نین اسکی و زنگین بیر تاریخی واردیر. لاکین فضولی آراشدیرمالارینا چاغداش علمین طلبلری سویه‌سیندن یاناشما، عینی زاماندا، فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین علمی- تنقیدی متنلری‌نین چاپ اولماسی تقریبا ۲۰-جی عصرین ۴۰- جی ایللریندن، آذربایجان‌لا عینی زاماندان باشلاییر. بئله کی، بو تاریخدن و گونوموزه قدر فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین علمی-تنقیدی متنلری اگر آذربایجان‌دا ایلک عالیم طرفیندن اوچ دفعه ترتیب اولونموشدورسا، تورکیه‌ده بو دیوانین علمی-تنقیدی متنلری اوچ عالیم طرفیندن اوچ دفعه نشره حاضیرلانمیشدیر: ۱۹۴۸-جی ایلده عبدالباقی

گولپینارلی، ۱۹۵۰-جی ایلده علی نیهاد ترلان و بیر ده ۱۹۵۸-جی ایلده کنعان آق‌یوز، سدین یوکسل، مژگان جومبور، سهیل بکن طرفیندن.

قید ائدک کی، تورکیه‌ده فضولی آراشدیرمالاری‌نین و فضولی دیوانی‌نین اؤیرنیلمه‌سی متودولوژیک باخیمدان، تقریبا آذربایجان‌لا عینی یؤنده گئتمیشدیر. بئله کی، تورکیه‌ده فضولی دیوانی‌نین مختلف پروبلملری – الیازما نسخه‌لری، بو الیازما نسخه‌لری‌نین اوزلری‌نین و اورایا داخیل اولان آیری-آیری اثرلرین تکستولوژیک و فیلولوژیک اؤزللیکلری وس. اونلارلا مسئله‌لرده بو اؤلکه عالیملری طرفیندن آردیجیل اولاراق اؤیرنیلمیشدیر.

سئویندیریجی حالدیر کی، فضولی‌نین آنادان اولماسی‌نین ۵۰۰ ایللیگی عرفه‌سینده قونشو ایران عالیملری ده فضولی‌نی آنما تؤره‌نینه قاتیلمیش، فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین علمی- تنقیدی متنینی حاضیرلایاراق، اورتایا قویموشلار. بو نشر ایران‌دا قورونان فضولی دیوانی‌نین الیازما نسخه‌لری‌نین احاطه ائتدیگینه گؤره اؤزونه مخصوص لوقو ایله سئچیلیر. کیتابین ترتیبچیسی امین صدیق ترتیب ائتدیگی متنه کیچیک، لاکین دگرلی بیر مقدمه یازمیش، تانینمیش ادبیاتچی علی‌اصغر شعردوست ایسه کیچیک بیر اؤن‌سؤزله بو نشری فضولی‌سئورلره تقدیم ائتمیشدیر (شعردوست، ۱۹۹۶).

بئله‌لیکله موضوعنون تدقیق تاریخینه نظر سالدیقدا معلوم اولور کی، فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین علمی-تنقیدی متنلری فضولی آراشدیرمالارینا متخصصلرین و فضولی‌سئورلرین ماسا اوستو کیتابینا چئوریلسه ده، بو تنقیدی متنلرله – اونلارین دگرلندیریلمه‌سی ایله چوخ آز سایدا عالیم مشغول اولموشدور. لاکین بو عالیملر قید ائتدیگیمیز ساحه‌نین گؤرکملی متخصصلری اولدوغوندان فیکیرلری اؤز علمی دگرینی هله ده ایتیرمه‌میش، فضولی آراشدیرمالاری‌نین گلیشمه‌سینده اؤنملی رول اوینامیشدیر ■

قایناقلار

آراسلی، حمید (۱۹۵۸). *ان قدیم و ان مکمل فضولی دیوانی*، فضولی دیوانی، فوتو صورت، باکی، آذربایجان س.س.ر.ای یاییینلاری، باکی.

آراسلی، حمید (۱۹۵۸). *فضولی اثرلری‌نین نشری حاقیندا*، محمد فضولی، اثرلری، ج. ۱، ترتیب ائدن و رداکتورو پروفسور ح. آراسلی، آذربایجان س.س.ر.ای یاییینلاری، باکی.

آراسلی، حمید (۱۹۴۵)، "دونیادا ان قدیم و ان مکمل فضولی دیوانی و اونون نشری". *آذربایجان علملر آکادمیسی خبرلری، سایی ۴ و ۵.*

عادلوف، م. (۱۹۹۷). "فضولی الیازمالاری باکی نسخه‌لری‌نین پالئوقرافیک و کولتورولوژی خصوصیتلری"، محمد فضولی – ۵۰۰. بین‌الخلق فضولی سیمپوزیومونون ماتریاللاری. ۸ – ۷ نوامبر ۱۹۹۶، صاباح یاپینلاری، باکی.

آسلانوف، واقف (۱۹۹۱). "فضولی دیوانی‌نین آق‌چاغ نشری"، *ادبیات قزتی*، ۲۸ ژوئن، باکی.

بابایوا، ع. (۱۹۹۶). "فضولی‌نین رباعیلری"، آذربایجان علملر آکادمیسی نظامی گنجوی آدینا آذربایجان ادبیاتی موزه‌سی، محمد فضولی‌نین ۵۰۰ ایللیگینه حصر ائدلمیش رسپوبلیکا کونفرانسی‌نین ماتریاللاری، باکی.

جومشودلو، ر. (۲۰۰۶). *فضولی‌نین عربجه دیوانی*، فیلولوژی علملری آدایی عالیملیک درجه‌سی آلماق اوچون تقدیم ائدیلمیش آوتورفرات، باکی.

علی‌زاده، آ. (۱۹۸۸). "فضولی اثرلرینده بیر نئچه سؤز حاقیندا"، *آذربایجان علملر آکادمیسی خبرلری*، ادبیات، دیل و ادبیات سریسی، سایی ۴، باکی.

علی‌زاده، س. (۱۹۹۵). *شاه بیتلر*، آذرنشر، باکی.

علی‌زاده، س. (۲۰۰۲). *فضولی‌نین تورکجه دیوانی‌نین سون عراق نشری حاقیندا، علم حرفدن باشلانیر* (مقاله‌لر توپلوسو). توپلایب ترتیب ائدنی و اؤن سؤزون مؤلیفی سونا خیال، اؤرنک یاپینلاری، باکی.

علی‌یف، س. (۲۰۰۴). *فضولی غزللری‌نین شرحی*، دؤرد جیلد، ۱-جی جیلد، باکی.

علی‌یف، س. (۱۹۸۸، ۱۹۹۰، ۱۹۹۴). "بیرجه سؤزون خطاسی..."، *آذربایجان*، ۱۹۸۸، س. ۴، ۱۹۹۰، س. ۶، ۱۹۹۴، س. ۳-۱، باکی.

علی‌یف، س. (۱۹۹۳). "فضولی‌نین بیر سؤزو"، *علم*، ۱۹۹۳، ۵ مارت، باکی.

فاضل، ش. (۲۰۰۴). "فضولی‌نین آسانلاشدیرابیلمه‌دیگی چتین بیر مسئله باره‌ده" (پولئمیک)، *آذربایجان*، ۲۰۰۴، س. ۱، باکی.

فضولی، محمد (۱۹۹۶). *دیوان*، علمی- تنقیدی متنین مولیفی و مقدمه حاجی مایل علی‌یف، شرق-غرب یاپینلاری، باکی.

قهرمانوف، ج؛ عادلوف، م؛ محمدووا، گ (۱۹۹۵). "فضولی الیازمالاری‌نین باکی نسخه‌لری آذربایجان الیازما مدنیتی ایشیغیندا اورتا عصر الیازمالاری و آذربایجان مدنیتی تاریخی پروبلملری" نظری کونفرانسی‌نین ماتریاللاری، اؤرنک یاپینلاری، باکی.

میرزایف، آ. (۱۹۹۴). "فضولی‌نین بیر مباحثه‌لی غزلی حاقیندا"، *علم* قزئتی، ۱۹۹۴، ۱۳ یانوار، باکی.

میرزا زاده، ح. (۱۹۵۸). *فضولی دیوانی‌نین بیر الیازماسی‌نین دیلی حاقیندا بعضی قیدلر*، آذربایجان دؤلت اونیورسیته‌سی‌نین علمی نشرلری، هومانیتار سریسی، ۱۹۵۸، س. ۲، باکی.

نقی‌یوا، ج. (۲۰۰۴). "فضولی‌نین الیازما دیوانلارینا عاید بعضی قیدلر و ۱۹۵۸-جی ایل نشرینه داخیل ائدیلمه‌میش غزللر"، *علم*، ۲۰۰۴، ۲۱ سبتامبر، باکی.

نقی‌یوا، ج. (۱۹۹۳). "نوایی و فضولی‌نین بیر جیلده توتولموش دیوانلاری‌نین داها بیر الیازماسی"، علمی-نظری کونفرانس ماتریاللاری، باکی.
سیدوف، ی. (۱۹۸۱). "آلدانما کی شاعیر سؤزو، البته یالاندیر"، *ادبیات و اینجه‌صنعت*، ۱۹۸۱، ۲۴ جولای، باکی.
سیدزاده، ع. (۱۹۵۸). "فضولی‌نین لیلی و مجنون پوئماسی‌نین یازیلیش تاریخی"، آذربایجان علملر آکادمیسی‌نین معروضه‌لری، ۱۹۵۸، ج. ۱۴، س. ۱، باکی.
صدیقی، ا. (۱۹۹۶). *فضولی‌نین تورکجه دیوانی* (مکمل تنقیدی متن)، ترتیب ائدن: امین صدیقی، تهران.
سلطانوف، م. (۱۹۵۸). *فضولی اثرلری‌نین ان قدیم الیازمالاری حاقیندا*، باکی.
سلطانوف، م. (۱۹۵۸). *فضولی و نوایی دیوانی‌نین بیرگه الیازماسی*، مقاله‌لر مجموعه‌سی، باکی.
شعردوست، ع. (۱۹۹۶). "اؤن‌سؤز"، فضولی‌نین تورکجه دیوانی، کامیل تنقیدی متن، ترتیب ائدن امین صدیقی، تهران.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 37-48
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

نظریه‌ی ادبیات به مثابه دانش

• **دکتر محمد عالم لبیب**[۱]

ÖZET: Muhammed Alim LEBİB, "Bir Bilim Olaraq Edebiyat Téorisi", *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016/1395), ss. 37-48.

Bu çalışmada, "edeb" ve "edebiyat" terimlerinin Erebce, Farsca, Türkce ve Avrupa dillerindeki tanımlarıyla birlikde, bir bilim olaraq edebiyat teorisi, incelenerek bir senet olaraq "edebiyat" ve bir bilim olaraq "edebiyat bilimi" analiz édilmişdir.

Ayrıca "edeb" sözcüyünün çéşidli tarixî dönemlerdeki anlamları ve bu sözcüyün étimolojisi haqqındaki görüşlere yér vérilmişdir.

Açar Sözler: *Téori, Edeb, Edebiyat, Edebiyat Bilimi, Senet, Bilim.*

چکیده: محمد عالم لبیب، "نظریه ادبیات به مثابه دانش"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۶-۵ (پاییز-زمستان ۲۰۱۶/۱۳۹۵)، صص. ۴۸-۳۷

در این مقاله، ضمن ارائه تعاریف مختلف واژه «ادب» و «ادبیات» در زبان‌های عربی، فارسی، ترکی و زبان‌های اروپایی؛ نظریه ادبیات به مثابه دانش مورد نقد و بررسی قرار گرفته و تفاوت میان «ادبیات» به عنوان یک هنر، و «ادبیات‌شناسی» به عنوان یک دانش مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

همچنین به معانی مختلف واژه «ادب» در دوره‌های مختلفِ تاریخی و نظریات گوناگون در خصوص اتیمولوژی این واژه پرداخته شده است.

کلیدواژه‌ها: *نظریه، ادب، ادبیات، ادبیات‌شناسی، هنر، دانش.*

هر یک از پدیده‌های طبیعت و زندگی به صورت جداگانه و همه‌ی آنها در کلّیت، به عنوان موضوع و مبحثی از سوی حوزه‌ای از دانش امروزین بشری به مطالعه و بررسی گرفته می‌شوند و مورد شناسایی قرار می‌گیرند. ادبیات و پدیده‌های آن، یعنی آفریده‌های ادبی به مثابه بخش ارزشمندی از فرهنگ معنوی انسان نیز نیاز به بررسی و شناخت دارند، تا ماهیت، کارآیی،

[۱] عضو هیئت علمی گروه لهجه‌ها و ادبیات‌های معاصر ترکی دانشگاه آنکارا (alemlabib@gmail.com).

وظایف، جایگاه و نقش آنها در زندگی شخصی و اجتماعی انسان پدیدار و معین گردد. شناخت ما از هر پدیده، در نتیجه‌ی تماس با آن، کاربُرد عملی و تجربه کردن آن تشکّل پذیرفته، با تکرار و تداوم این کار رو به کمال می‌نهد و به بالندگی می‌رسد. در فرایند شناخت شی یا پدیده، یک سلسله قانونمندی‌ها و مشخصات ویژه‌ی آن، اعم از مادی و معنوی، در ذهن آدمی شکل می‌گیرد که همانا آگاهی نظری در باره‌ی همان پدیده است.

نظریه درباره‌ی ادبیات نیز به همین شگرد شکل می‌پذیرد و به نام «نظریه‌ی ادبی» یا «تئوری ادبیات» یاد می‌شود. در گام‌های بعدی، این نظریه‌ی ادبی است که در مطالعه، بررسی و شناخت هرچه کاملتر آفریده‌های ادبی از چشم انداز گوناگون برای ما یاری می‌رساند. از این رو، در آغاز این فصل، سخن گفتن درباره‌ی این که «نظریه چیست؟»، از ضرورت منطقی برخوردار است.

پس از آگاهی از ماهیت و سرشت «نظریه»، پرداختن به مفاهیم گسترده و محدود واژه‌های «ادب» و «ادبیات» ضروری پنداشته می‌شود؛ بنابراین، در این بخش مروری کوتاه به‌کاربُرد کلمه‌ی «ادب» در متون ادوار گوناگون و واژه‌ی «ادبیات» به مفهوم عام و گسترده و خاص و گرانمند این کلمه صورت پذیرفته است. صرف بعد از روشنی انداختن به این مسایل کلی، زمینه‌ی پرداخت مشخص به ادبیات‌شناسی به مثابه دانش درباره‌ی این هنر زبانی و بخش‌های ترکیبی مستقل و فرعی یا یاری‌رسان، همچنان وظایف و ساختار «نظریه‌ی ادبیات» به عنوان دانش تئوریک در مورد ادبیات که گاهی به «فلسفه‌ی ادبیات و هنر» نیز تعبیر می‌شود، فراهم می‌گردد.

۱- نظریه چیست؟

نظریه یا تئوری (theory) گاهی هم‌معنا با علم دانسته می‌شود. علم یا دانش به مفهوم ویژه‌ی آن، معلومات مرتّب و نظام‌مند درباره‌ی واقعیت است که از راه تجربه به‌دست آمده باشد. هر علم تا حدّی به تفسیر نیاز دارد که این تفسیر یا تبیین (explanition)، تئوری یا نظریه نامیده می‌شود. به‌سخن دیگر، تئوری، نظامی از دانش تعمیمی، توضیح و تفسیر جنبه‌های گوناگون واقعیت است (روهی، ۱۳۶۲: ۱۸).

در فرهنگ واژه‌های سیاسی و اجتماعی زیر عنوان «نظریه» می‌خوانیم:

«نظریه یا تئوری در اصل تعمیم تجربه و پراتیک اجتماعی بوده، مجموعه‌ای است از اندیشه‌های رهنما در این یا آن زمینه‌ی دانستنی‌های بشری، و عبارت است از توجیه و توضیح علمی قوانین تکامل در طبیعت و جامعه‌ی انسانی. نظریه یا تئوری‌ای‌که با شالوده‌ی پراتیک و عمل پدیدار

می‌گردد، نقش فعّالی در کارکردهای اجتماعی و در زمینه‌ی سایر شناسایی‌های علمی بشری ایفا می‌کند و برای انسان دورنمای دقیقی در فعالیت‌های عملی او ارائه می‌دارد» (نیک آیین، ۱۳۶۰: ۹۶).

گاهی پاسخ دادن به این پرسش که «نظریه چیست؟»، بسیار دشوار است. چنین می‌نماید که «نظریه» پیش از آن که تبیین چیزی باشد، خود یک فعالیت است، کاری است که آدم می‌کند یا نمی‌کند. نظریه در مطالعات ادبی مجموعه‌ای از تفکر و نوشته‌هایی است که تعیین محدوده-اش به غایت دشوار است.

به باور ریچارد رورتی، فیلسوف آمریکایی (1931-2007 م) در سده‌ی نوزدهم نوع جدیدی از نوشتن بوجود آمد که نه ارزیابی محاسن نسبی آفریده‌های ادبی است و نه تاریخ اندیشه؛ نه فلسفه‌ی اخلاقی است و نه پیشگویی اجتماعی، بل همه‌ی آنهاست که در مفهوم نظریه در هم آمیخته‌اند. نظریه در حال کنونی به آن‌گونه آثار اطلاق می‌شود که بتوانند تفکّر را در عرصه‌هایی جز در عرصه‌ی به ظاهر متعلق به خود آنها به مبارزه بخوانند و جهت آن را تغییر دهند. این ساده‌ترین تبیین آن ویژگی است که سبب می‌شود چیزی را نظریه بدانیم. آثاری که نظریه تلقی می‌شوند، در ورای عرصه‌ی اصلی کار خود تأثیر می‌گذارند. افرادی که در عرصه‌ی مطالعات ادبی کار می‌کنند، از نوشته‌های بیرون از عرصه‌ی مطالعات ادبی سود جسته‌اند، زیرا تحلیلی که این نوشته‌ها از زبان یا ذهن، تاریخ یا فرهنگ به دست داده‌اند، تبیین‌های جدید یا اقناع‌کننده‌ای از مسایل متنی و فرهنگی در اختیار آنها می‌گذارد.

بدین مبنا، نظریه آثار مردم‌شناسی، تاریخ هنر، زبان‌شناسی، فلسفه، نظریه‌ی سیاسی، روانکاوی، مطالعات علمی، تاریخ اجتماعی و فکری و جامعه‌شناسی را نیز در بر می‌گیرد. این آثار به مباحث درون این عرصه‌ها پرداخته‌اند، اما به این دلیل به نظریه بدل گردیده‌اند که مناظره‌ها یا استدلال‌های آنها برای کسانی که در آن رشته‌ها کار نمی‌کنند، الهام‌بخش یا بارآور بوده است. آثاری که به نظریه بدل می‌شوند، تبیین‌هایی به‌دست می‌دهند که دیگران می‌توانند در مطالعه‌ی معنی، طبیعت و فرهنگ، کارکرد روان انسان، روابط میان تجربه‌ی عمومی با تجربه‌ی خصوصی و روابط میان نیروهای بزرگتر تاریخی با تجربه‌ی فردی به‌کار بندند (کالر، ۱۳۸۲: ۶-۱۰).

اما نظریه یا تئوری ادبیات از زمره‌ی دانش‌های ادبی، حتّی می‌توان گفت که بنیادی‌ترین آنهاست که کلّی‌ترین قانونمندی‌های ادبیات بدیعی یا هنری را مورد بررسی و پژوهش قرار

می‌دهد. ما در این مقاله و مقالات بعدی با موضوع و وظایف آن به‌گونه‌ی مفصل آشنا خواهیم شد.

۲- مفهوم عام و گسترده، معنای ویژه و محدود ادبیات

پیش از آن که به مباحث نظریه‌ی ادبی پرداخته شود، باید روشن ساخت که ادبیات چیست، در کدام مفاهیم به‌کار می‌رود و دانش ادبیات‌شناسی و نظریه‌ی ادبی از کدام مفهوم ادبیات بحث می‌کنند؟

ادبیات به مثابه عالی‌ترین شکل هنر، افاده‌ی خود را در کلام و سخن انسان آزاد می‌یابد و از همین جاست که ادبیات را هنر زبانی نامیده‌اند. اشکال گوناگون هنر با درنظرداشت این که هر کدام از آنها واقعیت را به چه پیمانه‌ای و چگونه انعکاس می‌دهد، آبژه یا شیئ و ابزار بازتاب و بیان واقعیت در آن چیست، از همدیگر تفکیک می‌گردند. به‌رنگ نمونه، هنر تصویری (رسّامی و نقّاشی) پـدیده‌های واقعیت را به‌یاری رنگ‌ها، موسیقی به واسـطه‌ی آواها و برخی از هنرها با حـرکات انعکاس می‌بخشند. اما هنر زبانی یا ادبیات هم از صوت‌ها و نیز از مناظر دلکش تشکُّل پذیرفته و هم اندیشه و تخیّلی است که به‌گونه‌ی دقیق و روشن بیان می‌گردد. بدین گونه:

«ادبیات، همه‌ی عناصر هنرهای دیگر را در برگرفته، از تمام ابزار و واسطه‌هایی که جدا - جدا مورد استفاده‌ی اشکال دیگر هنر قرار دارند، به یکبارگی و به‌طور کامل بهره می‌جوید» (گورکی، ۱۹۵۶: ۱۰۵).

با توجه به این ویژگی است که ادبیات را عالی‌ترین شکل هنر می‌توان قلمداد نمود. باری، همه‌ی این خصوصیات و ویژگی‌های این شکل عالی هنر در آثار آن، یعنی آثار ادبی می‌تواند تبارز بیابد. به نوشته‌ی یک‌تن از پژوهشگران:

«آثار ادبی شامل فرآورده‌های فکری و ذوقی شاعران و نویسندگان هر جامعه یا مجموعه‌ی اشعار و نوشته‌های هنرمندانه‌ای است که به‌زبان مردم آن جامعه نگاشته می‌شود» (رزمجو، ۱۳۷۲: ۱۲).

بدین‌سان، ادبیات را به‌گونه‌های مختلف تعریف و شناسایی نموده‌اند. چون کلمه‌ی «ادبیات» متشکِّل از واژه‌ی «ادب» است، بنابراین لازم می‌آید تا نخست درباره‌ی اتیمولوژی یا ریشه‌شناسی، معنی و موارد کاربُرد این واژه اندکی بحث صورت گیرد.

برخی از پژوهشگران، «ادب» را به‌شیوه‌ی قدما تعریف کرده، مفهوم آن را به معنی پرورش و نقد علوم و فنون ادبی دانسته‌اند، نه به‌معنی شعر و داستان و نمایش‌نامه و اثر ادبی. از جانبی در

کتب ادبی و تاریخ ادبیات، حتّی اقسام و انواع ادبیات هم ذکر نشده است؛ در حالی که در تألیفات اروپاییان دهها تعریف و بخشبندی از ادبیات به عمل آمده است.

آن‌گونه که در فرهنگ‌ها ثبت گردیده:

«ادب» در لغت به معنی ظرافت، دانش و هنر، اخلاق نیکو، نگاه داشتن اندازه و حدّ هر چیزی، نیک‌گفتاری، حُسن تناول، حُسن معاشرت، آزرم، حرمت، موقع‌شناسی، امثال، آرایش، راه و رسم، زیرک شدن و کسی را به مهمانی خواندن است (دهخدا، ۱۳۷۷: واژه‌ی ادب).

اما ادبیات در مفهوم خاص، سخن منظوم و یا منثوری است که مقصود از آن بیان عواطف و احساسات گوینده و یا نویسنده باشد؛ همچنین بتواند احساسات خواننده و شنونده را برانگیزد و نیز قابل نقد و بررسی و تفسیر باشد. به‌سخن دیگر، ادب، زبانی پرورده شده و سرشت زیبایی‌شناسی یافته است. ادب، زبانی شورانگیز و درونمایه‌های هنری دارد. موضوعات ادبی برگرفته از طبیعت و زندگی انسانی‌است. به عبارتی دیگر، ادبیات مجموع نوشته‌ها از گونه‌های حماسه، نمای‌شنامه، رُمان، داستان، غزل و نظایر اینهاست.

باری درباره‌ی ریشه‌ی کلمه‌ی «ادب» نیز نظریات گوناگونی موجود است. برخی‌ها چون ژام دارمستتر، خاورشناس فرانسوی (۱۸۴۹ ـ ۱۸۹۴) ریشه‌ی ادب را از واژه‌ی سومری «دپ» (dap)، دیپ (dip) و دوب (dub) به‌معنی خط و لوحه آورده است. برخی از زبانشناسان واژه‌ی ادب را لغت عربی دانسته و گفته‌اند که ریشه‌ی آن «دأب» به‌معنی شیوه، رسم و عادت قدیم است. چنان‌که در قرآن کریم در چند جا، از جمله در آیه‌ی ۱۱ سوره‌ی «آل عمران» آمده است:

كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا فَأَخَذَ هُمُ اللّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ.
ترجمه: [آنان] به‌شیوه‌ی فرعونیان و کسانی که پیش از آنان بودند، آیات ما را دروغ شمردند پس خداوند به [سزای] گناهانشان [گریبان] آنان را گرفت و خدا سخت‌کیفر است.

در برخی از منابع نیز واژه‌ی «ادب» مأخوذ از کلمه‌ی تازی «اِدب»(edb) دانسته شده که به معنای «دعوت به صرف طعام» است» (۶۳: ۱). ریشه‌شناسانِ (اتیمولوژیست‌ها)ی دیگر چون آنستانس کرملی (۱۸۶۶-۱۹۴۷) و ادیب بغدادی (قرن سوم و چهارم هجری)، واژه‌ی ادب را برگرفته از واژه‌ی یونانی ادئوائپس (eduepes) مرکّب از دو ریشه‌ی ادوس (edus) به معنی خوش و گوارا و اپوس (epos) به معنی سخن و گفتار نوشته‌اند. برخی‌ها این کلمه را مأخوذ از کلمه‌ی پهلوی دیپ (dip) به معنی نوشتن می‌دانند که بازمانده‌ی آن، هنوز در کلمات دبستان،

دبیرستان و دبیر موجود است. اما به نظر برخی از پژوهشگران، همگونی ظاهری کلمه‌ی «ادب» با واژه‌های یادشده تصادفی بوده، اصول علمی زبان‌شناسی معاصر روابط تاریخی و خویشاوندی آنها را ثابت نمی‌کند (الهام، ۱۳۵۸ : ۶).

می‌توان گفت که ادب تازی همریشه‌ی ادب فارسی‌است. گویا اعراب، نخست ادب را به مفهوم روش و فنون جنگ، سپس در معنای مطلق آداب و منش و بعدها به معنای آداب مجلس و به مهمانی فراخواندن به‌کار برده‌اند. صخرالغی شاعر می‌گوید: «کان قلوب الطّیر فی قعر عشها ـ نوی القسب ملقی عند بعض المؤدب». («گویی دل پرندگان در تهِ آشیانه، چون دانه‌ی خرمایی خشک است در یکی از مجالس مهمانی»). همچنان، نظر به برخی منابع، در احادیث نبوی واژه‌ی ادب به‌کار گرفته شده است: ادبنی ربّی فاحسن تأدیبی، یا ادبنی ربّی قم بعُنی. اما در قرآن مجید این واژه نیامده است. نیامدن واژه‌ی «ادب» در قرآن مجید، نشان می‌دهد که این لفظ به این مفهوم در صدر اسلام رایج نبوده و اطلاق کلمه‌ی ادب به علوم ادبیّه (ادبیات) در عربی سابقه نداشته است و از کلمات مؤلده به‌شمار می‌آید که در دوران اسلامی وارد زبان عربی شده است.

شواهدی در دست هست که واژه‌ی «ادب» پس از اسلام به‌معنی تعلیم و تربیت به‌کار می‌رفته است. بنابراین آنچه به نام علوم ادبیّه عنوان می‌شده، به پس از اسلام و به‌آن گاهی برمی‌گردد که عرب‌ها با فرهنگ‌های دیگر آشنا شدند، نه به فرهنگ بومی آنان. چنانکه در سده‌های نخست و دوّم هجری، واژه‌ی ادب به همین معنی به‌کار می‌رفته است. مؤلف کتاب «التوجیه الادبی» حسین و دستیارانش، ادب را به عام و خاص بخش‌بندی نموده، بر این باور تأکید کرده‌اند که ماده‌ی ادب در صدر اسلام به دو معنی مختلف، اما به هم نزدیک، به‌کار می‌رفته است: یکی ریاضت نفس به تعلیم و تمرین نکویی‌های اخلاقی و دیگری متأثر شدن و سود جُستن از این ریاضت‌ها و کسب اخلاق نیک. این واژه سپس به‌معنای تعلیم به‌کار رفت و مؤدِّب، به صیغه‌ی اسم فاعل، مرادف معلم دانسته شده است. در این دوران ثقافت اسلامی دو جنبه داشت: دینی و غیر دینی. غیر دینی را ادب یاد می‌کردند. مراد از «ادب»، تصوف در نفس و حسن اخلاق بوده است. با بررسی آثار روزگار امویان این اصل قوت می‌گیرد که واژه‌ی «ادب» در آغاز درباره‌ی آموزش از راه روایت شعر، قصه و خبر و تبارنامه به‌کار رفته است و اعراب، راویان حدیث را مؤدب نمی‌گفتند. در این دوره واژه‌ی «ادب» در مقابل علم به‌کار می‌رفته است. علم به شریعت اسلامی، تفسیر قرآن، فقه و حدیث اطلاق می‌شد و ادب در معنای «ادب قول» و «ادب نفس» (خوی و رفتار نیک) به‌کار می‌رفت. یکی از اشتقاقاتی که اعراب از واژه‌ی ادب ساخته بودند، کلمه «ادیب» بود. آنها اصطلاح ادیب را در معنای شاعر، هنرمند، فرهیخته،

سخندان و دانای علوم به‌کار می‌بردند. واژه‌ی ادیب از گذشته‌های دور در معنایی وسیع‌تر از امروز به‌کار می‌رفت. پیشینیان ادیب را در مفهوم عالمی فرهیخته، چیره‌دست در ادبیات، شعر، فلسفه، آگاه به ظرایف سخن و ادب و نیز انسان‌گرا به مفهوم اصیل آن به‌کار می‌گرفتند.

با شکوفایی روزافزون فرهنگ اسلامی و گسترش پژوهش‌ها در زمینه‌های گوناگون علمی و ادبی، مفهوم و مدلول آن نیز گسترش یافت. واژه‌ی ادب، در آغاز فضیلت‌های اخلاقی و تهذیبی را افاده می‌کرده، به پیروی از سنّت تأکید داشته است (الهام، ۱۳۵۸: ۶۸). مفهوم اخلاقی این واژه در لغت عرب، فضیلت و کیاست و ظرافت لسان و ذکاوت قلب و حسن تناول و تهذیب در معاشرت، حتّی مهارت در باختن شطرنج و نرد بوده، در تعریف اصطلاحی آن گفته‌اند که ادب، ریاضت و دانشی است که انسان را صاحب فضیلت سازد و از خطا و لغزش در عمل باز دارد. این تعریف ادب طبعی یا انفسی بود: گونه‌ی دیگر ادب را اکتسابی یا درسی دانسته و می‌گفتند دانشی است که طُرُق احوال کلام بلیغ را بنمایاند.

اما احمد هاشمی مصری در «بحر الجواهر» نوشته است که ادب طبیعی، صفات اخلاقی است که در نهاد آدمی سرشته شده مانند بخشش، پاکدامنی و امثال اینها؛ ادب اکتسابی آنست که به وسیله‌ی آموزش و پرورش به‌دست می‌آید. و بعداً واژه‌ی ادب به‌معنی روش زندگی بهتر تغییر می‌کند و آن وقتی‌است که ترجمه‌ی زبان پهلوی آغاز می‌شود، این واژه هم‌ارز واژه‌ی فرهنگ به‌کار می‌رود و به همان معنایی که در شاهنامه برای فرهنگ آمده است:

بیاموخت فرهنگ و شد برمنش برآمـد ز بیغـاره و سـرزنـش

باری در مشرق زمین، در باره‌ی ماهیت ادبیات و اینکه «ادب» چیست؟ نظریات بسیار متفاوتی در طول اعصار ارائه کرده‌اند. در اوایل، چنانکه تذکار یافت، «ادب» به‌معنای حُسن اخلاق، معاشرت نیکو به‌کار برده می‌شد و سپس ادب بر معارف نیز اطلاق گردید. ادب در دوره‌ی عبّاسیان در معنای تهذیب و تعلیم به‌کار می‌رفت. ابن مقفع دو رساله‌ی خویش را که دربردارنده‌ی نصایح، حکم و مواعظ اخلاقی‌است، «ادب الصغیر» و «ادب الکبیر» نامیده است و نیز ابی‌تمام شاعر عرب (ـ۲۳۱ ق) نیز باب سوم حماسه‌اش را که برگزیده‌ای از اشعار است، «باب الادب» نام نهاد. از قرن سوم هجری «ادب» معنی‌های تازه می‌یابد و درکنار معانی قبلی به معنای قوانینی‌که رعایت آنها برای طبقه‌ای خاص از مردم واجب بوده است، به‌کار می‌رود. چنانکه ابن قتیبه دینوری (متوفی به سال ۲۷۶ هجری) کتابی به نام «ادب الکاتب» می‌نویسد و در آن از علوم مربوط به زبان و لغت که برای دبیران ماهر ضروری است، سخن می‌راند. در همین قرن با توجه به رفاه اجتماعی این دوران در بغداد، ادب به‌معنای خوش‌منشی، رسم‌دانی و

آراستگی و تجمل در لباس پوشیدن و گشاده‌زبانی و نغزگویی و ازبرکردن اشعار و نکته‌ها به کار می‌رود. از قرن سوم به بعد «ادب» را به کلیه‌ی فنون سخنوری اطلاق کرده‌اند و کسی را که در عربیت ماهر و دست‌اندرکار نظم و نثر باشد، «ادیب» نامیده‌اند. در سده‌های بعدی، لفظ «ادب» را در صورتی خاص‌تر به‌کار برده‌اند، بدین معنا که شعر و نثر، نحو و علم لغت، معانی، بدیع و بیان، قوانین خط، قافیه و عروض و بلاغت و نقد ادبی و فن نویسندگی و انشا، اشتقاق وغیره مشتمل می‌شود. این تعاریف امروزه، از طرف دانشمندان پذیرفته نشده، هیچ یک تعریفی بسزا و شرحی وافی به مقصود برای این واژه (ادب) محسوب نمی‌شود. بدین دلیل که، اولاً ادبیات، علم نیست، بلکه هنر است؛ و ثانیاً دانش‌هایی که در فوق به‌حیث مفهوم ادب به‌کار رفته، عین مفهوم ادب را در بر نگرفته، بلکه دانش‌هایی‌اند که امروزه بدانها «ادبیات‌شناسی» می‌گویند نه ادبیات.

در قرن نهم هجری و بعد از آن لفظ «ادب» شامل همه‌ی علوم و فنون اعم از فلسفه و ریاضی، نجوم و کیمیا، طب، اخبار و انساب و معارف می‌شد.

این اصطلاح در اشعار برخی از شاعران بزرگ نیز به‌معانی گوناگون آمده است، مثلاً در این بیت مولوی، ادب به‌معنی دانش و فرهنگ آمده است:

هزار گونه ادب، جان ز عشق آموزد که آن ادب نتوان یافتن ز مکتب‌ها

حافظ شیرازی در جایی ادب را به معنی علوم ادبی و ادبیات به‌کار برده است:

حافظا، علم و ادب ورز که در مجلس شاه هر که را نیست ادب، لایق صحبت نبود

از شاعران ترکی‌گوی علیشیر نوایی (قرن نهم هجری) و محمّد فضولی (سده‌ی دهم هجری) هم، کلمه‌ی ادب را تقریباً به همین معنی و نیز به مفهوم حسن معاشرت به‌کار برده‌اند:

شه حریمی‌ده، نوایی، نیچـه تاپسنگ احترام

بیلگیل اوز حدّینگنی و بی‌حد رعایت قیل ادب

ترجمه: (نوایی، اگر در حریم شاه هر قدر هم از احترام برخوردار باشی، باز هم حدّ خود را بشناس و رسم ادب را بی‌حد رعایت کن!)

منوچهری دامغانی شاعر قرن پنجم هجری در جایی «ادب» را به‌معنی حُسن معاشرت و آداب‌دانی به‌کار برده است:

می گیر و عطا ورز و نکو گوی و نکو خواه

اینست کـریمی و طـریق ادب اینست!

در دوره‌ی باستان در باخترزمین نیز واژه‌ای که بتواند مفهوم امروزین «ادبیات» را برساند، وجود نداشته است. چنانکه ارسطو در «فن شعر» خاطرنشان می‌سازد:

«... آن گونه هنر که به‌وسیله‌ی لفظ، تقلید از امور می‌کند، خواه آن لفظ نثر باشد و خواه شعر و آن شعر هم خواه مرکّب باشد از انواع و خواه نوعی واحد باشد، تا به امروز نام خاصی ندارد... (ارسطو، ۱۳۶۹: ۱۱۳-۱۱۴).

امروزه در جهان غرب معادل واژه‌ی ادبیات در زبان انگلیسی literature، در فرانسوی belles lettres، در زبان آلمانی wort kunst، در زبان روسی slovesnost/словесность و همچنان literatura /литература آمده است. کلمه‌ی literature در اصل از واژه‌ی لاتینی litera یا littra به‌معنای حرف اشتقاق پذیرفته، سپس به شکل literature و litteratura درآمده که به‌معنای دانش، دستور زبان و نگارش به‌کار می‌رفته، از آنجا به اکثر زبان‌های اروپایی و آمریکایی راه یافته است. کلمه‌ی literature در غرب هم به‌معنای مجموعه‌ی آثار نوشته شده و چاپ شده‌ی (هنری، علمی، فلسفی و غیره) این یا آن ملّت و قوم به‌کار برده می‌شود (الهام، ۱۳۵۸: ۹ و ۱۰).

در سده‌های پسین دو معنای عام و خاص از سوی دانشمندان برای کلمه‌ی ادبیات ارائه گردیده است: رنه وِلِک Rana Willik نقدگر و نظریه‌پرداز ادبی معروف معاصر، در بحث جالب و مفصلی که در این موضوع دارد، چنین می‌گوید:

«به‌یک طریق ادبیات (liteerature) را به صفت هر چیزی که چاپ شده باشد، تعریف می‌توان کرد» (ولک، ۱۳۸۳: ۶).

پس مطابق با این تعریف، هر نوشته‌ای را، چه هنری باشد یا علمی و فنی و تاریخی و تکنیکی و فلسفی، از آثار ادبی شکسپیر گرفته تا کتاب‌های هندسه، جغرافیا، فیزیک ذرّه‌ای، معرفی-نامه‌های مؤسسات، نشریه‌های مربوط با اعلانات تجارتی و انواع نقشه‌ها و گراف‌ها و... همه را میتوان litrature نامید. ادوارد براون انگلیسی، مؤلف تاریخ ادبیات فارسی اثر نفیس خود را با همین توجیه از ادبیات نوشته است و در آن از تمام کتُبی که در زبان فارسی دری نوشته شده و تا زمان ما رسیده اند، نام می‌برد.

باز هم رنه وِلِک ادبیات را به‌صورت دیگری، چنین تعریف می‌کند:

«ادبیات عبارت از کتاب‌های بزرگ است» (ولک، ۱۳۸۳: ۶).

مقصود از کتاب‌های بزرگ در نزد پیروان این تعریف، شکل یا طرز بیان ادبی کتاب‌ها نیست، در این توجیه محتویات و موضوعات آثار در نظر گرفته نمی‌شود، بلکه ملاک بزرگی کتب در نزد آنها، تنها مشخصات زیبایی‌شناختی یا ترکیبی از این مشخصه و اهمیت فکری اثر است. به گونه‌ی مثال، از جمله‌ی اشعار غنایی، نمایش‌نامه‌ها و داستان‌ها همان کتبی در فهرست ادبیات شامل می‌شدند که واجد خصوصیات زیبایی‌شناختی باشند. از جمله‌ی سایر آثار، آن دسته، ادبی پنداشته می‌شوند که یا مشهور باشند و یا اینکه برازندگی و اهمیت فکری و عقلایی آنها با مشخصّات زیبایی‌شناختی از قبیل اسلوب انشا، قدرت بیان آمیزش یافته باشد. عین همین معیار در قسمت کتاب‌های تاریخی، فلسفی وغیره نیز در نظر گرفته می‌شود. توجیهات و تعریفات دیگر از ادبیات نیز از جهات متعدّد در خور اهمیت است. آنانی که تمام آثار مطبوع یا مکتوب را ادبیات پندارند، در واقع ادب را معادل فرهنگ زبانی مطبوع یک جامعه قرار می‌دهند. از نظر آنان، ادبیات به معنای عام کلمه، عبارت است از کلیه‌ی آثاری که به یک زبان چه در علوم و چه در نظم و نثر پدید آمده است. و بدین‌ترتیب، ادبیات مشتمل بر جمله‌ی تجلیات فکری علما و ادیبان خواهد بود که به‌رشته‌ی تحریر آمده است و این همان مفهوم دیرین «فرهنگ» است. در این تعریف، تمام ذخایر و مواریث ذوقی و فکری اقوام و امم عالم، که مردم در ضبط و نقل و نشر آنها اهتمام کرده‌اند، ادبیات است.

باری به این تعریف دو اشکال وارد است: یکی آنکه هر اثر مکتوبی، ادبیات نیست؛ مانند آثار علمی، فنی و تاریخی دانشمندان و قلم‌بدستان یک زبان یا یک ملّت. مثلاً «التفهیم»، «وجه الدین»، «هدایهٔ المتعلمین»، «کیمیای سعادت»، «اساس الاقتباس»، «تاریخ بیهقی» و «اخلاق ناصری» و نظایر آن آثار ادبی نیستند؛ اینها کتاب‌های علمی، فلسفی و کلامی به‌شمار می‌روند.

دیگر آنکه، در دنیا در نزد همه‌ی اقوام و ملل ادبیات شفاهی یا فولکلوریک هم بوده و هست، چنانکه ترانه‌ها و سرودها، دوبیتی‌ها، افسانه‌ها، مثل‌ها و قصه‌ها و اساطیری که در گذشته و حال سینه به‌سینه نقل شده‌اند، هنوز چاپ نشده‌اند، نیز بخشی از ادبیات جهانند و در آنها تمامی مشخصات آنچه که ادبیات می‌نامیم، دیده می‌شود.

معنای خاص ادبیات در مورد آثاری از نظم و نثر به‌کار می‌رود که در قالبی ظریف و با شیوه‌ی نگارش ویژه نوشته شده باشد. بنابر این تعریف، ادبیات مشتمل بر گونه‌های مختلف شعر، روایت، داستان، امثال و حکم، مناظرات و سفرنامه‌ها خواهد بود که با عباراتی فصیح و با رعایت فنون دقیق نظم و نثر نوشته شده باشد. پس ادبیات به مفهوم خاص کلمه، همانست که گاهی ادبیات بدیعی یا هنری نامیده می‌شود. این نظریه را دانشمندان غربی «آوستن وارن» و «رنه ولک» نیز در کتاب معروف خود به نام «نظریه‌ی ادبیات» ارائه کرده‌اند.

بنابراین، ادبیات، به‌یک تعریف، سخن یا سخنانی است که به‌تعبیر قدما، سبب انقباض و انبساط خاطر می‌گردد و احساسات ادب‌آفرین را به دیگران منتقل می‌کند. مراد از انفعال شادی، غم، ترس، مهر، کین، ترحم و مانند آنهاست و یکی از عوامل انفعال آدمی، زیبایی است. بنابراین در بعضی از کتب، ادبیات را «سخن زیبا» هم گفته‌اند. برای روشن شدن عبارت فوق، لازم است که تعریفی از زبان هم صورت گیرد: «زبان مجموعه‌ی الفاظ نظام‌مندی است که برای انتقال افکار و احساسات آدمی به دیگران به‌کار می‌رود». زبان سبک‌های گوناگون دارد که همانا سبک‌های علمی و فنی، اداری، قضایی، ادبی، سیاسی-اجتماعی و غیره است: از این میان تنها سبک ادبی است‌که ایجاد انفعال و هیجان می‌کند و سبک‌های دیگر زبان، چنین نیستند و بیشتر برای امور عادی و علمی و فنّی به کار می‌روند و از جنبه‌ی انفعالی برخوردار نیستند. از این رو، بین زبان و ادبیات عموم و خصوص تفاوت مطلق است. یعنی هر ادبیاتی زبان هم است، اما هر زبانی ادبیات نیست.

برای روشن شدن تفاوت زبان عادی و زبان ادبی (شیوه‌ی بیان ادبی) دو مثال می‌آوریم:

«هوا در موسم بهار رو به اعتدال می‌گذارد».

«ای جلوه‌ی تو سرشکن شان آفتاب خندیده مطلع تو به دیوان آفتاب.»

پیداست که عبارت نخست، بیانی است علمی و غیر ادبی، در حالی‌که سخن دوم شعری است زیبا و شورانگیز که به‌مقوله‌ی ادبیات ارتباط دارد و مطلبی عاطفی را با سخنان زیبا و مخیّل بیان کرده است.

از چشم‌انداز دانش زیبایی‌شناسی، «ادبیات عبارت از بازتاب واقعیت به واسطه‌ی زبان هنری، عاطفی و مخیّل است. و یا ادبیات، هنر بیان نیّات و واقعیت به‌وسیله‌ی کلمات هنری و زیباست».

اگر توجه معطوف گردد، مفهوم هر دو تعریف تقریباً یکی است، تنها کلمات و عبارت‌ها به طرز دیگری مرتّب گردیده‌اند.

باید گفت که واژگان خود به خود، ادبیات نیستند، بلکه وقتی به اثر ادبی مبدّل می‌گردند که به یک نظام درآیند و واقعیت یا نیت نویسنده را به زبان بدیعی و عاطفی بیان کنند تا بتوانند به احساسات و عواطف انسان تأثیر گذارند و این معنی، تقریباً معادل مفهومی است که از واژه‌ی «literature» در زبان‌های اروپایی استنباط می‌شود. بنابر این تعریف و با توجه به مفهوم هنر که تجلّی خارجی احساسات نیرومندی است که انسان، آن‌ها را تجربه و آزمایش می‌کند، این تجلّی

خارجی به‌کمک علایم ـ خط‌ها، رنگ‌ها، حرکت‌ها، اشاره‌ها، صداها و کلمه‌ها بیان می‌شود، ادبیات نیز شکلی از هنر است. پس شاعران و نویسندگان که آفرینندگان کلام زیبا در قالب شعر و نثر هستند، هنرمندند و آثار ادبی هر ملّت نیز گنجینه‌ای است از مظاهر هنری افراد آن که در تحرّک اندیشه و احساس انسان‌ها قدرتی نافذ و پایدار ایجاد می‌کند و این آثار از لوازم زندگی ملت‌هایی است که از تمدن برخوردارند؛ زیرا همچنان که علوم ریاضی و منطق، تعقُّل را پرورش می‌دهد، آثار ادبی، ذوق و احساس را جلا و دقّت خاصی می‌بخشد.

سرانجام باید گفت که ادبیات، پدیده‌ای است هنری، یعنی ادبیات نوعی از هنر و شکلی از آگاهی اجتماعی انسان است. دانشی که این پدیده‌ی هنری را مورد مطالعه، بررسی و ارزیابی قرار می‌دهد، ادبیات‌شناسی نامیده می‌شود. بدین معنی که آثار ادبی از قبیل شعر، داستان، درام، سفرنامه... هنر (ادبیات) است و فنونی که آن را مطالعه و بررسی می‌نماید، از قبیل نقد ادبی، تاریخ ادبیات، نظریات ادبی، سبک‌شناسی، متن‌شناسی، فنون ادبی... این‌ها علم «ادبیات‌شناسی»اند و نظریات ادبی یا تئوری ادبیات، یک بخش ترکیبی مستقلّ ادبیات‌شناسی به‌شمار می‌رود ■

سرچشمه‌ها

۱- ارسطو. (۱۳۶۹). فنّ شعر، ترجمهٔ عبدالحسین زرین‌کوب، چاپ دوم، تهران: چاپخانهٔ سپهر.

۲- الهام، محمّد رحیم. (۱۳۵۸). تیوری‌های ادبی و نقد ادبی، کابل: چاپ گستتنر مطبعهٔ پوهنتون (دانشگاه) کابل.

۳- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغت نامه. دورهٔ جدید پانزده جلدی. جلد اوّل، تهران: مؤسسهٔ انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

۴- رزمجو، حسین. (۱۳۷۲). انواع ادبی و آثار آن در زبان فارسی. چاپ دوم. مشهد: مؤسسهٔ چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.

۵- روهی، صدیق. (۱۳۶۲). ادبی تیوری. در مجموعهٔ «لکچرهای آموزشی». کابل: پوهنتون کابل، صفحات: ۱۷-۲۹.

۶- کالر، جاناتان. (۱۳۸۲). نظریهٔ ادبی (معرفی بسیار مختصر). ترجمهٔ طاهری، فرزانه. چاپ اوّل. تهران: نشر مرکز.

۷- نیک آیین، امیر. (۱۳۶۰). واژه‌های سیاسی و اجتماعی. کابل: مطبعهٔ دولتی.

۸- وِلِک، رنه. وارِن، آوستن. (۱۳۸۳). نظریات ادبی. ترجمهٔ موحد، ضیا و مهاجر، پرویز. چاپ دوم. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.

9- Горкий, Максим.(۱۹۵۳). Собрание соченений, том 27. Москва.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 49-64
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

دوکتور جواد هیئت‌ین توپلومسال مسئله‌لر حاقیندا گؤروشلری

• محمدرضا هیئت[۱]

ÖZET: M. Rıza HEYET, "Dr. Cavad Heyet'in Toplumsal Meseleler Haqqında Görüşleri", *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016/1395), ss. 49-64

Dr. Cavad Heyet, ünlü cerrah ve hekim olmaqla birlikde, Türklük araşdırmaları alanında da önemli eserleri olan bir Türkoloq ve kültür adamıdır. İran'da Türk dilinin ve kültürünün gelişmesinde eşsiz rol oynayan Cavad Heyet, 1979-cü ilden étibaren kesintisiz olaraq yayınladığı *Varlıq* dergisiyle Türklerin bilinçlenmesini, Türk yazı dilinin gelişdirilerek yéniden canlanmasını ve öz millî deyerlerine sahib çıxan genc neslin yétişmesini sağlayan bir şexsiyetdir. O éyni zamanda Pehlevî döneminden başlayaraq Türklere yönelik davam éden ayrımcılıq ve asimilasyon siyasetlerine qarşı kültür alanında mücadile veren bir şexsiyet olması étibarı ile de Türk toplumunun aydınlanmasında önemli rol oynamışdır.

Bu meqalede, Prof. Dr. Cavad Heyet'in toplumsal qonulardakı görüşleri, siyasî olaylara ve gelişmelere münasibeti ve Türklük, Azerbaycanlılıq, İranlılıq vb. qavramlar haqqındakı düşünceleri ele alınmışdır.

Açar Sözler: *Cavad Heyet, Türk, Azerbaycan, İran, Milliyetçilik, Qarabağ.*

چکیده: محمدرضا هیئت، "عقاید دکتر جواد هیئت در خصوص مسائل اجتماعی"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۶-۵ (پاییز- زمستان ۲۰۱۶/۱۳۹۵)، صص. ۶۴-۴۹.

دکتر جواد هیئت علاوه بر اینکه یک جراح معروف و پزشک حاذق است، در عین حال یک تورکولوژیست و شخصیت فرهیخته‌ای است که آثار مهمی در زمینه ترکی‌پژوهی به رشته تحریر درآورده است. جواد هیئت که نقش بی‌نظیری در تقویت و گسترش زبان و فرهنگ ترکی در ایران داشته، با انتشار بی‌وقفه مجله *وارلیق* از سال ۱۳۵۸، موجبات تقویت آگاهی ملی ترکان، احیای زبان نوشتاری ترکی و ترتیب نسل جدیدِ متعهد به فرهنگ خود را فراهم نمود. وی در عین حال به عنوان شخصیتی که علیه سیاست‌های تبعیض‌آمیز و آسیمیلاسیون در قبال ترک‌ها در زمینه فرهنگی مبارزه می‌کرد نیز در تنویر افکار جامعه ترک نقش مهمی ایفا کرده است.

[۱] آنکارا اونیورسیته‌سی اؤیرتیم گؤره‌ولیسی، وارلیق درگیسی سورومولو مودورو (mrheyet@gmail.com).

در این مقاله، عقاید دیدگاه دکتر جواد هیئت در خصوص مسائل اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و عقاید وی در خصوص مفاهیمی مانند ترک، آذربایجان، ایران و ناسیونالیسم مورد بررسی قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: *جواد هیئت، ترک، آذربایجان، ناسیونالیسم، قره‌باغ.*

طب و جراحی آلانیندا اولوسلار آراسی سویه‌ده بؤیوک باشاریلارا امضاسینی آتان پروفسور دوکتور جواد هیئت، ایران‌دا مودرن تورکولوژی‌نین قوروجولاریندان و تورکلوک مفکوره‌سی‌نین معمارلاریندان بیری‌دیر.

جواد هیئت‌ین یاشادیغی دؤنم ایران‌دا تورکلرین سیاسی حاکمیتینی ایتیردیگی؛ باسقییا، آیریمجیلیغا و آسیمیلاسیونا معروض قالدیغی ایللره تصادوف ائدر. یاخلاشیق دوخسان ایللیک بو دؤنمده، تورکلرین یوخ ائدیلمه‌سینه یؤنه‌لیک هر جور سیاسته و اویقولامایا تانیقلیق ائدن جواد هیئت، آتاسی مرحوم علی هیئت‌دن الده ائتدیگی تورکلوک بیلینجی ایله حیاتی‌نین چیزگیسینی بلیرله‌مه‌یه باشلار. بو نه‌دنله جواد هیئت‌ی تانیماق اوچون اؤنجه‌لیکله آتاسی‌نین سیاسی گؤروشو و فعالیتلری حاقیندا بیلگی صاحیبی اولماق یارارلی اولاجاقدیر.

مرحوم علی هیئت

علی هیئت هر نه قدر سیاسی فعالیتلرده آرخا پلاندا گؤرونمگی ترجیح ائتسه ده، گنجلیک یاشلاریندان اعتباراً تورکچولوک و حریتچی‌لیک حرکتی‌نین اؤنجولریندن اولموشدور. قاجار خاندانی‌نین ان چوخ گووندیگی انسانلاردان بیری و ولیعهد محمدحسن میرزانین اؤیرتمنلریندن بیری اولماسینا رغماً، مشروطیت انقلابی سیراسیندا حریتچیلرین یانیندا یئر آلاراق نجف عالیملری‌نین اونای (تصدیق) فرمانینی آلماغی باشارمیش و بو فرمانی تهرانا آپاران هیئتین باشیندا اولدوغو اوچون ده «هیئت» آدی ایله شهرت قازانمیشدیر.

علی هیئت ۱۹۱۸-جی ایلده عثمانلیلارلا بیرلیکده *اتحاد اسلام* جمعیتی‌نی قورموش و عثمانلیلارین یاردیمی ایله آذربایجان‌ین باتی بؤلگه‌سینده روس و اینگیلیسلرین دستگی ایله خریستیان دؤلتی قورماق ایسته‌ین ارمنی-آسوری‌لرین هدفلرینه چاتمالارینی انگلله‌مگی باشارمیشدیر. جمعیت‌ین ایران طرفیندن باشقانلیغینی علی هیئت و عثمانلی طرفی‌نین

باشقانلیغینی ایسه اصلاً قوزئی آذربایجانلی اولان یوسف ضیا پاشا اوستلنمیشدی (هیئت، ۲۰۱۶: ۶۵-۶۳).

علی هیئت عینی زاماندا ۱۹۲۰-ده شیخ محمد خیابانی‌نین اؤندرلیگینده قورولان دموکرات فرقه‌سی‌نین یئددی نفرلیک یؤنه‌تیم قورولو اویه‌لریندن بیری ایدی. آنجاق بیر نئچه آی فعالیتدن سونرا ایکی اویه ایله بیرلیکده فرقه‌دن آیریلمیش و خیابانی‌نین امری ایله اؤنجه حبسه آتیلمیش و داها سونرا کوردیستانا سورگون ائدیلمیشدی.[۲] آنجاق باجیسی خانزاده خانیم‌ین آراجیلیغی و گرمیان خانی امیر ارفع بهبودی‌نین ۳۰۰ نفرلیک آتلی و سیلاحلی آداملاری‌نین یاردیمی ایله کوردیستانا چاتمادان قورتاریلمیشدی (هیئت، ۲۰۱۶: ۶۷-۶۶).

۳۰ ایل بویونجا یارغی (قضاوت) اورقانیندا عدلیه باخانی، تمیز محکمه‌سی باشقانی، آذربایجان بؤلگه‌سی عدلیه باشقانی، مستشار وب. کیمی چئشیدلی گؤره‌ولرده چالیشان علی هیئت، پهلوی دؤنمی‌نین آغیر شرطلرینه رغماً هر فرصتده تورکلوک اوغروندا مجادله‌یه داوام ائتمیشدیر. نئجه کی، آذربایجان میلّی حکومتی‌نین (۱۹۴۶-۱۹۴۵) ییخیلماسی‌نین آردیندان توپلانان دؤلت کابینه‌سینده، «مادام یابانجی گوجلر (قیزیل اوردو) اؤلکه‌میزی ترک ائتمیش و بو اولای سونا چاتمیشدیر، یابانجیلارا باهانه وئرمه‌مک اوچون تورکجه‌نی ایران‌دا ایکینجی دیل اولاراق رسمی‌لشدیرک» جمله‌سی ایله توپلانتیداکیلارین سرت تپکیسینه سبب اولموشدور (هیئت، ۲۰۱۶: ۱۳۷).

عثمانلیلارلا اولدوغو کیمی تورکیه جمهوریتی ایله ده ایلیشکیلرینی سوردورن علی هیئت، ۱۹۵۵-جی ایلده تورکیه‌نین تهران بؤیوک‌ائلچیلیگی ایله بیرلیکده جواد هیئت‌ین ده ایچینده بولوندوغو *ایران- تورکیه دوستلوق درنگی‌نی* قورار و کولتورل فعالیتلرله یاناشی ایران‌دان تورکیه‌یه اؤیرنجی گؤندریلیر (هیئت، ۲۰۱۶: ۱۲۶).

علی هیئت‌ین ان اؤنملی خیدمتلریندن بیری ده محمدرضا شاهین اینگیلیسلرله بیرلیکده قاشقای تورکلری‌نین حاقلی اعتراضلارینی باسدیرماق آماجی ایله قتل‌عام ائدیلمه‌سینی

---

[۲] علی هیئت‌ین خیابانی‌دن آیریلماسی‌نین بیر چوخ نه‌دنی واردی. اونلاردان بیری، خیابانی یؤنه‌تیمی‌نین مخالیفلره قارشی ایشلتدیگی آشیری جزالاردی. علی هیئت دین عالیمی اولدوغو اوچون مخالیفلری اؤلدورمه و آغیر بیر شکیلده جزالاندیرمالارین انسانلیغا و دینی قوراللارا آیقیری اولدوغو دوشونجه‌سینده‌یدی. آنجاق بوندان داها اؤنملیسی، خیابانی‌نین عثمانلیلارا و یئنی قورولموش اولان آذربایجان جمهوریتی‌نه قارشی تبلیغات آپارماسی مسئله‌سی ایدی. چونکو خیابانی عثمانلیلارا قارشی فعالیت ایچینده اولدوغو کیمی، قوزئی آذربایجان‌ین دا اصلینده «آران» اولدوغو و آدی‌نین دگیشدیریلمه‌سی گرکدیگی فیکرینی ساوونوردو. بونو باشاراماییینجا دا گونئی آذربایجان‌ین آدینی دگیشدیره‌رک «آزادیستان» اعلان ائتمیشدی.

انگلله‌مه‌سی اولموشدور. ۱۹۴۳-۱۹۴۲-جی ایللرده اینگیلتره‌نین تهران بؤیوک‌ائلچیسی قاشقای تورکلرینه سالدیرماق اوچون ایران دؤلتینه باسقی یاپار. چونکو قاشقایلار اونلارا سیغینان آلمانلاری تسلیم ائتمک ایسته‌میردیلر. قاشقای خانلاری ایله تئز- تئز گؤروشن علی هیئت، فاجعه‌نی اؤنله‌مک اوچون اؤنجه اؤنجه تورکیه بؤیوک‌ائلچیسی جمال حسنی تارای ایله گؤروشور و اوندان اینگیلیس بؤیوک‌ائلچیسی و ایران یئتکیلیلری ایله مذاکره ائتمه‌سینی ایستر. اؤته یاندان دا ناصر خان‌ین آناسی خانیم بی‌بی‌نی جمال بگین یانینا گؤندریر و اوندان «مادام بیزی یوخ ائتمک ایسته‌ییرلر، ائلیمیزله بیرلیکده تورکیه‌یه کؤچ ائتمه‌میزه ایذین وئرسینلر.» دئمه‌سینی ایستر. جمال حسنی تارای دا اینگیلس بؤیوک‌ائلچیسی و باشباخانین یانینا گئده‌رک «قاشقایلار تورک و بیزیم سویداشیمیزدیر. اونلارین طالعینه قیدسیز قالابیلمریک. ایندی کی اونلاری یوخ ائتمک ایسته‌ییرسینیز، ایذین وئرین طایفالاری ایله بیرلیکده تورکیه‌یه کوچ ائتسینلر. قارشیلیغیندا دا اونلارین یوردلاری قدر بیزه تورپاق وئرین.» دئیر. بئله‌لیکله اینگیلیسلر و ایران دؤلتی قاشقایلاری یوخ ائتمک نیتیندن واز گئچر (هیئت، ۲۰۱۶: ۱۳۷-۱۳۴).

***

گؤرولدویو اوزره دوکتور جواد هیئت، تورکلوک بیلینجی‌نین حاکیم اولدوغو بیر عایله‌ده، آنجاق تورکلوک فعالیتلری اوچون ظرطلرین الوئریشلی اولمادیغی بیر اورتامدا یئتیشمیشدیر. تهران طب فاکولته‌سی‌نین ایکینجی صینیفینده ایکن، ایران‌دان تورکیه‌یه گؤندریلن ایلک بورسلو اؤیرنجیلر آراسیندا جواد هیئت و حمید نطقی ده واردی. او ایللرده جواد هیئت آوروپایا گئدیب اگیتیمینی اورادا سوردورمگی پلانلاییردی. آنجاق آتاسی علی هیئت‌ین توصیه‌سی ایله ایستانبولو ترجیح ائدیر. چونکو آتاسی اونا «اوغلوم، من سنی یالنیز طب دوکتورو اولماق اوچون دئییل، عینی زاماندا دیلیمیزی، تاریخیمیزی و کولتوروموزو اؤیرنمن اوچون ایستانبولا گؤندریرم.» دئمیشدی. بو جمله‌نی عؤمرونون سونونا قدر اونوتمایان جواد هیئت، ایستانبول‌دا اؤیرنجی ایکن، حمدالله صبحی، زکی ولیدی توغان، فواد کؤپرولو کیمی دؤنمین اؤنده گلن شخصیتلری ایله تئز- تئز گؤروشر، عینی اونیورسیته‌ده اؤیرنجی اولان محرم ارگین کیمی گنج تورکولوقلارلا دوستلوق قورار و تورک دیلینی و کولتورونو اینجه‌لیکلری ایله اؤیرنمگه باشلار. ایرانا دؤندوکدن سونرا ایسه طب آلانینداکی بؤیوک باشاریلاریندان الده ائتدیگی شهرتدن یارارلاناراق، ائوینده تورکجه- فارسجا ادبی توپلانتیلار دوزنلر؛ شهریار و سهند کیمی شعر اوستالارینی بیر آرایا گتیرر. شهریاری عایله‌سی ایله بیرلیکده آلتی آی ائوینده قوناق ائدرکن، ادیب دوستلاری ایله بیرلیکده اونو یئنیدن تورکجه شعر یازماغا تشویق ائدر.

پهلوی حاکمیتی‌نین سون ایلینده، شاپور بختیارین باشباخانلیغی دؤنمینده تهران‌دا دوستلاری ایله بیرلیکده *آذربایجان جمعیتی*نی قوران جواد هیئت، *ایران جوان کلوبو*ندا گرچکلشن ایلک گنل قورول توپلانتیسیندا قاتیلیمجیلارین آلیشقانلیق و یا تورکجه‌نی یاخشی بیلمه‌دیکلری نه‌دنی ایله فارسجا دانیشدیقلارینی و بو دوروما اعتراض ماهیتینده‌کی قونوشماسی‌نین آیت‌الله خمینی‌نین قیزی فهیمه خانیما فرقلی بیر شکیلده یانسیدیلدیغینی بلیرتیر. جواد هیئت قونوشماسیندا «*ایرانلی وطنداشلاریمیزین آراسیندا ان باریز اؤزللیگیمیز دیلیمیزدیر. کولتور آلانیندا فعالیت ائدن بو جمیعتده فارسجا دانیشماق ایسته‌ییرسنیز ، سیاسی آچیدان سیزه یاخین اولان و سون گونلرده تهران‌دا قورولان جمیعتلره قاتیلیب فارسجا دانیشابیلرسینیز. هامیمیز ایرانلی‌ییق، آنجاق بیز آذربایجانلیلارین اساس اؤزللیگی تورک دیلی‌دیر. بو اوزدن اؤز آرامیزدا توركجه دانیشمالی‌ییق.*» دئییر. عینی گئجه فهیمه خانیم بیر واسطه ایله جواد هیئته اولاشاراق اونون قونوشماسیندا ایران‌ین بؤلونمه‌سیندن و آذربایجان‌ین باغیمسیزلیغیندان سؤز ائتدیگینی، آیت‌الله خمینی‌نین دویدوغو تقدیرده چوخ اوزوله‌جگینی ایفاده ائدر. جواد هیئت ایسه جوابیندا «من اؤلکه‌می ساووندوغوم کیمی آنا دیلیمی ده ساووندوم و ساوونارام. منه گؤره اؤلکه‌میز اورتادوغونون سوئیسی کیمی اولمالی و فرقلی دیللرده دانیشان بوتون اتنیکلر اؤلکه‌لرینی سئومه‌لی و اونو قورومالی‌دیر.» دئیه آچیقلاما یاپار (هیئت، ۲۰۱۶: ۲۷۰-۲۶۹).

جواد هیئت خاطیره کیتابیندا، انقلابدان سونرا آنایاسا اوچون اؤنری کومیسیونونون قورولدوغونا و *آذربایجان* جمعیتی‌ندن اؤزو، دوکتور حمید نطقی و دوکتور ح. کاتبی‌نین تهران کلوبوندا دوزنله‌نن بو توپلانتیلارا قاتیلدیقلارینا توخوناراق، اورادا تورکجه، عربجه و کوردجه‌نین ده رسمی دیل استاتویو قازاناراق مکتبلرده اوخودولماسینی اؤنردیکلرینی، آنجاق مجلیس آنایاسا کومیسیونونا *آذربایجان* جمعیتی‌ندن کیمسه‌نین دعوت ائدیلمه‌دیگینه اشاره ائدر. آنایاسادا دیلله ایلگیلی ۱۵-جی ماده اتنیک و یئرل دیللرین اوخودولماسی‌نین فارسجانین یانیندا سربست بوراخیلماسینی الشدیره‌رک، بو خصوصون دؤلتین گؤره‌وی اولدوغونو و اؤزل سکتورا بوراخیلماماسی گرکدیگینی وورغولار (هیئت، ۲۰۱۶: ۲۷۲-۲۷۱).

دوکتور جواد هیئت ۱۹۷۹ ایران انقلابی‌نین همن آردیندان فرصتدن یارارلاناراق دوستلاری ایله بیرلیکده *وارلیق* درگیسینی یاییناماغا باشلار. ایلک سایسی *آذربایجان* جمعیتی‌نین اورقانی اولاراق یاییناناں *وارلیق*دا جمعیتین اتنیک و کولتورل حاقلار قونوسوندا ۹-جو بیلدیریسی یاییناناميشدیر. عینی زاماندا *وارلیق* درگیسی‌نین آماجلارینی دا ایچرن بو بیلدیریده، اولوسلار آراسی انسان حاقلاری بیلدیرگه‌سینه اویولماسی؛ اتنیک و کولتورل اؤزرکلیک (مختاریت)

وئریلمه‌سی؛ پهلوی دؤنمینده تورکلره و باشقا اتنیکلره یاپیلان میلّی ظولملرین ایزلری‌نین اورتادان قالدیریلماسی؛ تورکجه‌نین میلّی دیل اولاراق تانینماسی و ۱۹۸۰ اؤیرتیم ایلی اوچون کیتابلارین حاضیرلانماسی؛ تبریز اونیورسیته‌سی و آذربایجان‌ین باشقا بیلیم مرکزلرینده کولتورل آراشدیرمالارین یاپیلابیلمه‌سی اوچون امکانلارین ساغلانماسی؛ آذربایجان‌دا ایلتیشیم آراجلاری پروقراملاری‌نین تامامیندا تورکجه‌نین ایشله‌دیلمه‌سی؛ تهران‌دا و باشقا شهرلرده ایکی دیللی مکتبلرین آچیلماسی؛ آذربایجان موسیقیسی و تئاتری‌نین گلیشمه‌سی اوچون اولاناق ساغلانماسی؛ محکمه‌لرده و درلت دایره‌لرینده تورکجه‌نین یازیلی و سؤزلو اولاراق ایشله‌دیلمه‌سی؛ خالق طرفیندن سئچیلمیش اولان شورالار و جمعیتلرین نظارتینده بؤلگه اوچون اؤزرکلیک وئریلمه‌سی و پهلوی رژیمی‌نین سیاستلری سونوجوندا آذربایجان‌دا اولوشان اقتصادی سورونلارین چؤزولمه‌سی کیمی حاقلار طلب ائدیلمیشدیر (آذربایجان جمعیتی، وارلیق: ۱۹۷۹: س. ۱).

آذربایجان جمعیتی‌نده‌کی بعضی سول گؤروشلو شخصلرین جمعیتی سیاسیلشدیرمه چابالاری نه‌دنی ایله ایکینجی سایییدان اعتباراً یایین حیاتینی باغیمسیز اولاراق سوردورن *وارلیق* درگیسینده، توپلومون ان چوخ احتیاج دویدوغو قونولار اله آلینمیشدیر. جواد هیئت آذربایجان تورک ادبیاتی تاریخی ایله ایلگیلی دیزی مقاله‌لر یازارکن، حمید نطقی تورک دیل بیلگیسی، محمدعلی فرزانه خالق ادبیاتی و باشقا یازارلار دا چئشیدلی قونولاری اله آلمیشدیر.

اوزون ایللر تورکجه‌نین یاساقلانماسی سببی ایله املا و ادبی دیل قونوسوندا بیر بیرلیک اولمادیغیندان *وارلیق* درگیسی‌نین ایلک سایییلاریندان اعتباراً عرب الیفباسی‌نین تورکجه‌یه اویارلانماسی ایله ایلگیلی چالیشمالار باشلامیشدیر. بونلارین ان اؤنملیسی عربجه‌ده بولونمایان «ı, ö, ü» سسلرینه اؤزگو اشاره‌لرین بلیرلنمه‌سی و یابانجی سؤزلرین املا قوراللاری‌نین دوزنلنمه‌سی‌دیر. بو دوغرولتودا حمید نطقی *یازی قایدالاری و یا املا قیلاووزو* آدی ایله بیر چالیشما یاپمیش و بو چالیشما درگیده مقاله‌لر شکلینده، داها سونرا ایسه کیتاب اولاراق نشر ائدیلمیشدیر. درگی، یئنه تورکجه یایین اورقانلاری آراسیندا املا بیرلیگی‌نین ساغلانماسی آماجی ایله دوکتور جواد هیئت‌ین باشقانلیغیندا ژوئن ۲۰۰۰ و سپتامبر ۲۰۰۱ تاریخلرینده ایکی «اورتوقرافی» سمینارینا اؤنجولوک ائتمیشدیر (هیئت، م. رضا، اسلام آنسیکلوپدیسی، ج. ۴۲، صص. ۵۲۴-۵۲۳).

ایران‌دا تورک دیلی‌نین دانیشیلدیغی اؤلکه‌لر دیشیندا دا چوخ سایییدا اوخوجونون ایلگیسینی چکن *وارلیق*‌دا آذربایجان تورکجه‌سی ادبی دیلی تمثلینده ایران‌دا، تورکیه و آذربایجان‌دا

آنلاشیلابیلن سؤزجوکلرین ایشله‌دیلمه‌سینه اؤزن گؤستریلمیش، آیریجا درگی سایه‌سینده دیلده بیر یئنیلشمه سورجی باشلادیلاراق ایران‌دا مودرن تورک یازی دیلی‌نین تکرار جانلانماسینا چابا گؤستریلمیشدیر. آیریجا *وارلیق* دیل و اوسلوب آچیسیندان داها سونراکی یاپینلارا ژرنک اولموش، تورکجه درگی و قزئتلرده اورتاق بیر یازی دیلی‌نین ایشله‌دیلمه‌سینی ساغلامیشدیر. درگیده میلّی بیرلیک و میلّی بیلینجین اولوشماسیندا دیل و کولتورون اؤنمینی وورغولایان یازیلار گئنیش یئر توتماقدادیر. *وارلیق*‌ین فارسجا برلوموندە گنلیکله تورکلرین تاریخی، دیلی و کولتورویله ایلگیلی آسیمیلاسیون سیاستلری دوغرولتوسوندا ایره‌لی سورولن ادعالارا یانیت ماهیتینده علمی چالیشمالار یئر آلماقدادیر (هیئت، م. رضا، اسلام آنسیکلوپدیسی، ج. ۴۲، صص. ۵۲۴-۵۲۳).

دوکتور جواد هیئت‌ین کولتورل فعالیتلری بونونلا سینیرلی دئییل. ایران‌دا تورکلرین اؤز طالعینی بلیرله‌یه‌جک گوجه صاحیب اولماسینی آرزولایان جواد هیئت، بونون تک یولونون میلّی بیلینجلنمه اولدوغونو دوشونور و مقاله‌لرله یاناشی تورک دیلی‌نین تاریخی، تورکلرین تاریخی، سؤزلو و یازیلی ادبیاتی ایله ایلگیلی چئشیدلی کیتابلار یازار. آنجاق عینی زاماندا تورکلرین تاریخینی دگیشدیرمگه چالیشان پان‌فارسیست دوشونجه‌لی شخصلره جواب ماهیتینده بیلیمسل یازیلار یازماغی دا اهمال ائتمز.

دوکتور جواد هیئت‌ین فارسجا یازدیغی *تورک دیلی و لهجه‌لری‌نین تاریخی* آدلی اثری یایینلاندیقدان سونرا، تورک اوخوجولاریندان یوزلرجه تبریک یازیسی گلدیگی کیمی، هر ایکیسی ده تورک اولان دؤنمین جمهورباشقانی آیت‌الله خامنه‌ای و باشباخان میر حسین موسوی‌دن ده مثبت دگرلندیرمه‌لر گلیر. آیت‌الله خامنه‌ای مکتوبوندا *آذری تورکجه‌سی*نی احیا ائتدیگی اوچون جواد هیئته تشکور ائدرکن، میرحسین موسوی ده کیتابدان چوخ یارارلاندیغینی و *وارلیق* درگیسینه آبونه آولماق ایسته‌دیگینی ایفاده ائدر. آنجاق اثرین تورک اوخوجولار و دؤلت ادامالاری آراسینداکی ائتکیسینی گؤرن بعضی شوونیست آیدینلار، سرت تپکی گؤسترەرک، اثرین علیهینه مقاله‌لر حتی اؤزل سایبلار یایینلامایا باشلارلار. *نشر دانش* درگیسی‌نین صاحیبی نصرالله پورجوادی *ایران مظلوم* (مظلوم ایران) باشلیقلی مقاله‌سینده جواد هیئتی بؤلوجولوک، پان‌تورکیسم و آنایاسانی اخلال (نقض) ائتمکله سوچلار، تورکجه‌نین مکتبلرده اؤیره‌دیلمه‌سی دوشونجه‌سینی سرت بیر دیلله الشدیرر. عینی درگیده یایینلانان جواب یازیسیندا ایسه جواد هیئت دورومو بو جمله‌لرله آنلاتیر:

> *«باتی حیرانلیغی‌نین مودا اولدوغو شاه دؤنمینده تهران ماغازالاری‌نین یوزده اللیسیدن چوخونون آدی یابانجی کؤکنلی اولدوغو حالدا تورکجه آدلار یاساقدی و هر هانسی بیر کیتابدا تورکجه بیر سؤزجوک گؤرولدویونده کیتابین نشری شاه مأمورلاری طرفیندن دوردورولوردو. پهلوی رژیمی کومونیسمدن داها چوخ تورک و تورکجه دوشمنلیگی ائدردی. ائله کی، تک بیر کلمه‌سی بئله ایرانا قارشی اولمایان تورکجه کیتابلارین یاندیریلدیغی دؤنمده، توده پارتیسی‌نین کومونیسمله ایلگیلی کیتابلاری راحاتلیقلا یایینلانیردی. پورجوادی تورکجه‌نی کومونیسم و پان‌تورکیسمین یاییلما آراجی اولاراق گؤسترمگه چالیشیر و چلیشکیلی (ضدیتلی) بیر شکیلده منی بیر یئرده پان‌تورکیست و باشقا بیر یئرده کومونیست اولاراق گؤستریر، مقاله‌نین ۱۰-جو صحیفه‌سینده ایسه منه مسلمان ایرانلی دئیه خطاب ائدیر. او و اونون کیمی دوشونلر پان‌تورکیسمین آنلامینی بیلمه‌دیکلری اوچون تورکجه‌نی سئون و یا بو دیلین ادبیاتینی بیلن هرکسه پان‌تورکیست دئییرلر. اونلارا گؤره، پان تورکیست ایله تورکولوق عینی آنلامی ایفاده ائدیر.* (هیئت، رضا؛ ۲۰۱۱: ۴).

نصرالله پورجوادی مقاله‌سی‌نین باشقا بیر بؤلوموندە نیتینی آچیقجا ایفاده ائده‌رک، تورکلوکله بؤلوجولویو بو جمله‌لرله باغداشدیرماغا چالیشیر: «*وارلیق درگیسینی اوخومایان هئچ بیر آذربایجانلی، کؤچری اوغوز بویلاری‌نین ناغیللاری آراسیندا مشهور اولمایان دده قورقودو تانیماز.*

بو کیمی یابانجی آدلاری رستم، گودرز، گیو، بیژن وب. مشهور آدلارلا دگیشدیرمک، بؤلوجولوکدن باشقا بیر شئی دئییلدیر.» (عینی: ۵).

دوکتور جواد هیئت‌ین بو اثری، یالنیز بیلیمسل دگری اعتباری ایله دئییل، عینی زاماندا اؤز دیلینه، ادبیاتینا و کولتورونه یابانجیلاشان تورکلری اویاندیرماق، میلّی بیلینجه صاحیب یئنی نسیل یئتیشدیرمک و تورکلری کولتورل اسارتده توتماغا چالیشانلارا قارشی جیدّی بیر دایاناق اولماسی اعتباری ایله ده اؤنملی‌دیر (عینی: ۶).

جواد هیئت‌ین دوشونجه‌لری

الف) آذربایجان و تورکلوک

دوکتور جواد هیئته گؤره آذربایجان و تورکلوک بیر- بیریله ایلیشکیلی، آنجاق بیر- بیریندن فرقلی ایکی قاورامدیر. او، بوتون یازیلاریندا و دانیشیقلاریندا آذربایجان‌ین بیر جوغرافیا آدی، آذربایجان تورکلری‌نین وطنی اولدوغونو؛ تورکلویون ایسه ملیّتین و میلّی کیملیگین ان اؤنملی اؤزللیگی اولدوغونو وورغولار. بو اوزدن ده یازدیغی تاریخ و ادبیات تاریخی کیتابلاریندا، باشلانغیج نقطه‌سینی آذربایجان جوغرافیاسیندان دئییل، تورکلرین و تورکجه‌نین بیلینن ان اسکی تاریخیندن باشلار. اونا گؤره، آذربایجان تورکلرین یوردو و وطنی؛ تورکلوک ایسه میلّی کیملیگی‌دیر.

جواد هیئت دیل آدلاندیرماسی مسئله‌سینده ده «آذری»، »آذربایجان دیلی» و «آذربایجانجا»نین یانلیش اولدوغو، بو تئریملرین سیاسی آماجلارلا اویدورولدوغو قناعتینده‌دیر. هیئته گؤره، دیلین آدی جوغرافیادان دئییل، خالقین آدیندان آلینیر و بو نه‌دنله ده ان دوغرو قاورام «تورک دیلی»دیر. یالنیز باشقا تورک لهجه‌لری ایله قارشیلاشدیریلدیغی زامان طایفا و یا بؤلگه آدلاری دا اونا اکلنه‌بیلر. جواد هیئت کسروی‌نین *آذری و یا آذربایجان‌ین اسکی دیلی* آدلی کیتابینا یازدیغی الشدیری یازیسیندا، تاریخی بلگه‌لره دایاناراق فارسجانین بیر لهجه‌سی اولدوغو ادعا ائدیلن «آذری» دیلی‌نین وار اولمادیغینی، بونون اصلینده تاتجا اولوب یئنی آدلا آذربایجان تورکلری‌نین اصیل دیلی اولاراق گؤستریلمگه چالیشیلدیغینی، حتی بو تئوری دوغرو اولسا بئله، عینی منطیقله فارسلارین دا فارسجا یئرینه پهلویجه دانیشمالاری گرکدیگینی قانیتلاماغا (اثباتلاماغا) چالیشمیشدیر (هیئت، ۲۰۰۷: ۵۹-۵۱).

جواد هیئته گؤره، تورکلوک کولتورل بیر قاورامدیر. آنا دیلی تورکجه اولان، تورک گله‌نک و گؤره‌نکلری ایله یئتیشن و تورکجه دانیشان هرکس تورکدور. تورکلوک عریقه دایالی بیر قاورام دئییل. بو نه‌دنله، تورک و تورک‌دیللی عینی آنلامی ایفاده ائدر. نئجه کی، فارس و فارس‌دیللی آراسیندا دا بیر فرق یوخدور (هیئت، ۲۰۰۷: ۹۶).

دوکتور جواد هیئت آذربایجان‌ین آدی، سینیرلاری و تورکلشمه‌سی ایله ایلگیلی بیر چوخ مقاله‌نین مولیفی‌دیر. قوزئی آذربایجان‌ین آدی‌نین اصلینده «آران» اولدوغو، روسلارین و عثمانلیلارین یاییلماجی سیاستلری نه‌دنی ایله ایلک دفعه ۱۹۱۸-ده محمدامین رسولزاده طرفیندن آذربایجان آدلاندیریلدیغی ادعالارینا قارشی چیخان جواد هیئت؛ یعقوبی، بلعمی، مسعودی، ابن اثیر و برهان قاطع‌ین مولیفی حسین بن خلف تبریزی کیمی تاریخچیلره دایاناراق آذربایجان سینیرلاری‌نین دربنددن باشلایاراق همدانا قدر داوام ائتدیگینی و بو بؤلگه‌لرده تورکلرین یاشادیغینی اثباتلار (هیئت، ۲۰۰۷: ۴۹).

ب) ایران و ایرانلی‌لیق

دوکتور جواد هیئت ایرانی دا آذربایجان کیمی سیاسی بیر جوغرافیا آدی اولاراق دگرلندیریر و اونون آریا عیرقی و یا فارسلیقلا باغداشدیریلماسینا قارشی اولدوغونو بلیرتیر. اونا گؤره، ایران اورادا یاشایان انسانلارین وطنی‌دیر و اونون هر هانسی بیر اتنیکله ایلیشکیلیندیریلمه‌سی بؤیوک بیر خطا ساییلیر. بو اوزدن، ایران فارسلارین اولدوغو قدر تورکلرین ده وطنی‌دیر. حتی ایران‌ین یؤنه‌تیلمه‌سی و سینیرلاری‌نین قورونماسیندا تورکلرین پایی فارسلاردان داها چوخدور. فارس ملیّتچیلری‌نین سورکلی ایفاده ائتدیگی «فارس دیلی ایرانلی‌لیغین اساس گؤسترگه‌سی» جمله‌سینی ایران‌ین گرچکلرینه آیقیری اولدوغونو بلیرتن جواد هیئت، ایرانلی‌لیغین فارس دیلی‌نین دئییل، یورداشلیق و اورتاق دین تمللری اوزرینده تانیملانماسی گرکدیگی دوشونجه‌سینی ساوونور (هیئت، ۲۰۰۶: ۱۴).

پ) محمد امین رسولزاده

محمد امین رسولزاده، دوکتور جواد هیئت‌ین ان چوخ سئودیگی و سایدیغی شخصیتلردن بیری‌دیر. ایستانبول‌دا اؤیرنجی اولدوغو ایللرده رسولزاده‌نین ده تورکیه‌ده اولدوغونو بیلمه‌دیگیندن عؤمرونون سونونا قدر اوزگون اولدوغونو بلیرتن جواد هیئت، محمد امین رسولزاده حاقیندا بیر نئچه مقاله یازمیش و اونون شخصیتی، خیدمتلری و اثرلرینی تانیتماغا چالیشمیشدیر.جواد هیئته گؤره، رسولزاده حاقیندا ان گؤزل و ان گرچک سؤزلری سید حسن

تقی‌زاده و فریدون آدمیت یازمیشدیر. او، رسولزاده حاقیندا یازدیغی مقاله‌ده تقی‌زاده‌نین «او (رسولزاده) یوز ایل سونرا آذربایجان‌ین پیغمبری و گاندی‌سی اولاجاق» جمله‌سی‌نین یوز ایل گئچمه‌دن گرچکلشدیگینی ایفاده ائده‌رک بئله یازیر:

> *«بوگون هر شئی دگیشمکده‌دیر. ۷۰ ایل، حاقیندا ان چیرکین افترالاری آتیب حکومتینی بورژوا، یابانجی اویونجاغی و خالق دوشمنی کیمی گؤسترديکدن سونرا، ایکی اوچ ایلدن بری وئریلن نسبی آزادلیق سایه‌سینده یئنه آذربایجان‌دا محمد امین رسولزاده آذربایجان‌ین اؤلمز حقیقی رهبری و حکومتی ده یگانه میلّی و مستقیل حکومت کیمی اورتایا چیخمیش و اوچ رنگلی آی- اولدوزلو بایراغی اؤنجه خالق جبهه‌سی، سون زامانلاردا دا دؤلتین بایراغی سئچیلمیش، حتی اونون قوردوغو آذربایجان دؤلت اونیورسیته سی ده ۷۰ ایله یاخین کیروف آدی ایله شهرت قازاندیقدان سونرا یئنه اسکی قوروجوسو محمد امین رسولزاده آدینا چئوریلمیشدیر.... گرچک هر زامان بولودون آرخاسیندا قالماز و هامینی همیشه آلداتماق اولماز!*
>
> *بوگون سوویتلر رژیمی دؤنمینده آنادان اولان، کومونیزم تربیه‌سی ایله یئتیشن و او کولتورو آلان آیدینلار بئله، رسولزاده‌نی قوزئی آذربایجان‌ین گرچک لیدری و ابدی رهبری اولاراق تانیماغا و سئومگه باشلامیشلار...»* (۱۹۹۰) (هیئت، ۲۰۰۷: ۳۶-۲۱).

ت) قاراباغ

قوزئی آذربایجان‌ین مستقیللیگه قووشماسیندان اؤنجه آلوولانماغا باشلایان قاراباغ ساواشی سیراسیندا جواد هیئت *وارلیق* درگیسینده قاراباغ ایله ایلگیلی تاریخی بلگه‌لری، نریمانوف الیه لنین‌ین یازیشمالاری و سون گلیشمه‌لری درگی‌نین همن همن هر ساییسیندا یایینلاتماغا باشلار. آذربایجان مستقیل اولدوقدان سونرا بو قونودا فعالیت آلانینی گئنیشله‌دن جواد هیئت، *وارلیق* درگیسی یازارلارینی توپلایاراق دؤنمین جمهورباشقانی آیت‌الله خامنه‌ای آلتیندا ۴۶ امضا بولونان بیر مکتوب یوللار و آذربایجانا یاردیم گؤندریلمه‌سی و ساواشا قاتیلماق اوچون کؤنوللولرین آدلاری‌نین قید اولونماسی آماجی ایله اوندان «قاراباغ هفته‌سی» اعلان ائتمه‌سینی ایستر. بو دورومدان اولوملو سونوچ آلابیلمه‌ین و قاراباغ‌ین چتین شرایطده اولدوغونو گؤزن

دوکتور هیئت، تورکیه‌نین تهران بؤیوک‌ائلچیسی ایله گؤروشمه‌یه قرار وئریر. او، اولایی بئله آنلاتیر:

«قاراباغ ساواشیندا روسلارین ارمنیستانا دستگی و آذربایجان مدافعه ناظیری و بعضی یئتکیلیلرین خیانتی سونوجوندا شوشا و قاراباغین دیگر شهرلری ارمنی‌لرین اشغالینا گئچدی و آذربایجان‌ین او گؤزل توریاقلاری‌نین، ادبیات و موسیقی بئشیگی‌نین انسانلاری باکی‌یا و باشقا شهرلره قاچماق زوروندا قالدیلار. تهران‌دان باکی‌یا ائتدیگیم سفرلرین بیرینده کلبجر دوشدو و من چوخ اوزولدوم. تورک بؤیوک‌ائلچیسی سایین قورقماز حق‌تانیر ایله گؤروشوب یاردیم ایسته‌مگه قرار وئردیم... گؤروشمه‌میزده بئله دئدیم: «سیز تورکیه دؤلتی‌نین ائلچیسی‌سینیز. روسلارین، فرانسیزلارین و دیگر خریستیان دؤلتلرین ارمنیستانا یاردیم ائتدیگینی؛ ارمنی‌لرین روس سیلاحلاری ایله مسلمان آذربایجان تورکلرینی قادین- اوشاق دئمه‌دن وحشیجه اؤلدوردوکلرینی گؤرورسونوز. نه‌دن بو دوروما سس‌سیز قالیرسینیز؟ نه‌دن دؤلتینیزه یازیب بو انسانی فاجعه‌نی اؤنله‌مک اوچون یاردیم ایسته‌مه‌ییرسینیز؟» سونرا آغلایاراق یوکسک سسله داوام ائتدیم: «سیزده ده غیرت قالمامیش. دؤلتین باتی قارشیسیندا محظورلاری اولابیلر، آنجاق ملیتچیلر هارادادیرلار؟ بو تاریخ لکه‌نی نئجه قبول ائدیرسینیز؟ (هیئت، ۲۰۰۶: ۳۳۶-۳۳۵).

بو گؤروشمه‌ده تورک بؤیوک‌ائلچیسی قورقماز حق‌تانیر، مسئله ایله باغلی دفعه‌لرجه دیش‌ایشلری باخانیلیغینا یازی یازدیغینی، ان سونوندا *«سیز بیزیم تهران بؤیوک‌ائلچیمیز میسینیز، یوخسا باکی بؤیوک‌ائلچیمیز می؟»* دئیه جواب گلدیگینی سؤیله‌یه‌رک، جواد هیئته بیر باشا جمهورباشقانی سلیمان دمیرله مکتوب یازماسینی اؤنریر. جواد هیئت عینی گئجه بؤیوک بیر کدرله مکتوب یازار و ائرته‌سی گون بیر آز سانسور ائده‌رک بؤیوک‌ائلچی‌یه آپارار. جواد هیئت‌ین یازدیغینا گؤره، قارقماز حق‌تانیر مکتوبو گؤز یاشلاری ایله اوخور و *«بو مکتوب دمیری بئله اریدر»* دئیر (عینی: ۳۳۷). بیر مئچه گون سونرا بؤیوک‌ائلچی جواد هیئتی چاغیرار و سلیمان دمیرل‌ین سؤزلو جوابینی سؤیلر: *«دوکتور جواد بگه منیم سلامیمی چاتدیرین و سؤیله‌ییین کی، بیز الیمیزدن گلدیگی قدر آذربایجانا یاردیم ائتدیک و ائده‌جگیک. آنجاق خریستیان دونیاسی قارشیمیزدادیر و ارمنیستانی دستکله‌ییر!»* (عینی: ۳۳۷).

جواد هیئت‌ین بو چالیشمالاری سونوج وئرمه‌یینجه تهران‌دا یئنه *وارلیق* درگیسی‌نین یازالاری و دیگر وطن‌سئورلرله بیرلیکده *قاراباغا یاردیم کومیته‌سی* قورولور و رحمتلی علی کمالی کومیته باشقانی سئچیلیر. توپلانان یاردیملار ایسه حسن مجیدزاده ساوالان طرفیندن آذربایجانا گؤندریلر (عینی: ۳۳۷).

ث) فارس ملیتچیلیگی

ملیتچیلیگین آورپادان دوغو اؤلکه‌لرینه بولاشدیغینی بلیرتن جواد هیئت، ملیتچیلیگین ۲۰-جی یوز ایلده «امپریالیزم» و «امپریالیزم قارشیتلیغی» اولاراق ایکی یؤنده گلیشدیگینی سؤیلر. اونا گؤره، ایران‌دا ملیتچیلیک فارس ملیتچیلیگی شکلینده تظاهور ائتمیش، داها سونرا ایران کلمه‌سینه یئنی آنلاملار یوکلنه‌رک، فارسلیقلا ایرانلی‌لیق ائش‌آنلاملی اولاراق ایشله‌دیلمگه چالیشیلمیشدیر. فارس ملیتچیلیگی‌نین اساس اؤزللیکلریندن بیری‌نین اسکی کولتور و تاریخی شخصیتلری جانلاندیراراق خیالی بیر تاریخ اولوشدورماق اولدوغونو بلیرتن جواد هیئت، بئله یازیر:

> *«ایران آیدینی یئنی باتی (غرب) دونیاسی ایله تانیشدیقدان سونرا حیرتلر ایچینده قالیر، باتی حیرانی اولور. توپلومون ایچینده بولوندوغو سورنلاری خاطیرلا یاراق اوزاق گئچمیشلره قاییدیر. باتی‌نی تقلید ائده‌رک اسکی ادبیاتی، صنعتی، فلسفه‌نی و بیلیمی یئنیدن قورماغا چالیشیر. آنجاق گئچمیشینده بئله شئلر تاپابیلمه‌دیگی اوچون چاره‌سیزلیکدن اسکی شاهلاری آختارماغا باشلایییر و ان گئری قالمیش یؤنه‌تیم شکلی اولان شاهلیق سیستمینی اؤیور و ایدئالیزه ائدیر. کوروش‌و دونیادا ایلک انسان حاقلاری دوزنله‌ییجیسی کیمی تانیر، آنجاق ۲۵۰۰ ایلده سونرا عینی انسان حاقلارینی فارس اولمایان وطنداشلاری اوچون قبول ائتمیر.*
>
> *بوتون بو تورپاقلارین سالدیرمادان و قان تؤکمه‌دن الده ائدیلدیگینی ایفاده ائدیر و بوتون میلّتلرین کؤنوللو اولاراق کوروش‌ون بایراغی آلتینا گئچدیگینی سؤیلر...»* (هیئت، ۲۰۰۶: ۶۵-۶۴).

جواد هیئت، ایران‌دا فارس ملیتچیلیگی‌نین اؤنجولریندن میرزا فتحعلی آخوندوف، جلال‌الدین میرزا قاجار و داها سونرا میرزا آقاخان کرمانی اولدوغونو بلیرته‌رک، هر اوچونون ده اسلام

قارشیتی اولوب ملیتچیلیگی اسلام اؤنجه‌سی کولتورو و مدنیتی اوزرنده قورماغا چالیشدیقلارینی یازار (عینی: ۶۶).

آخوندوف‌ون توپلومسال و سیاسی حیاتی‌نین چلیشکیلی (ضدیتلی) اولدوغونا توخونان جواد هیئت، اونون بیر یاندان آذربایجان تورکجه‌سی ایله ایلک مودرن درام اثرلری یازدیغینی، اؤته یاندان اسکی ایران‌ی اؤیه‌رک، فارسلاری دونیانین ان سئچکین میلّتی اولاراق دگرلندیرمه‌سینی و «گؤرونورده تورک اولسام دا، پارسلارین عیرقیندانام» جمله‌سینی اؤرنک گؤسترییر (عینی: ۶۹).

فتحعلی شاه‌ین کیچیک اوغلو اولان جلال‌الدین میرزا قاجار ایسه اسکی ایران شاهلارینی پیغمبرلرله عینی کفه‌یه قویور و بوتون اثرلرینده اؤزفارسجا (فارسی سره) ایشلتمگه چالیشیر. اونون ملیتچیلیگی ده اسکی حیرانلیغینا دایانیر.

میرزا اقاخان کرمانی، زردوشتی‌لیگی و آریایی عیرقی، ایرانلیلارین اساس کیملیگی اولاراق قبول ائدیر و جلال‌الدین‌دن سونرا ملیتچی تاریخچیلیگین اؤنجوسو سایییلیر. او، ایرانلیلارین بوتون نقصانلاری‌نین و سورونلاری‌نین عربلردن قایناقلاندیغینی یازیر (عینی: ۶۹).

دوکتور جواد هیئت فارس ملیتچیلیگی‌نین اؤزللیکلرینی بئله اؤزتله‌ییر:

- عرب دوشمنلیگی،
- تورک دوشمنلیگی،
- اسلام دوشمنلیگی،
- ۱۴۰۰ ایلدن بری ایران تاریخ و کولتورونده‌کی بوتون اسلامی اثرلره نفرت،
- اؤزفارسجاجیلیق،
- عربجه و تورکجه سؤزجوکلرین فارسجادان چیخاریلماسی....

دوکتور جواد هیئت داها سونراکی دؤنملرده فارس ملیتچیلیگی‌نین اؤنجولویونو ائدن سید حسن تقی‌زاده، ح. کاظم‌زاده ایرانشهر، محمود افشار، احمد کسروی، تقی ارانی، تیمورتاش، رضازاده شفق، فروغی وب. توخوناراق بونلارین چوخونون تورک اولدوغونون شاشیردیجی اولمادیغینی بلیرتیر (عینی: ۷۹).

سونوج:

باشاریلی بیر جراح و حکیم اولاراق آدینی طب تاریخینه آلتین حرفلرله یازدیران دوکتور جواد هیئت، کولتور و سیاست آلانیندا یاپدیغی ائشسیز خیدمتلری ایله ده تورک میلّتی‌نین قلبینده ابدی یاشاماغا حاق قازانمیشدیر. او، تورک میلّتی‌نین ایران‌دا طالعینی دگیشدیرن بیر شخصیت کیمی تانینیر. آتاسیندان میراث قالان و داها سونرا گلیشدیره‌رک یئنی نسله چاتدیران میلّی بیلینجی ایله، معنوی اسارت آلتیندا اولان، جیدّی آسیمیلاسیونا معروض قالان بیر خالقی اویاندیران، اؤزونه گلمه‌سینی ساغلایان؛ تورک اولدوغونو سؤیله‌مکده چکینن بیر میلّتی تورکلویو ایله غرور دویان، *من تورکم* دئیه باغیران بیر میلّته دؤنوشدورن بیر شخصیتدیر جواد هیئت. او، یالنیز کولتور آلانیندا دئییل، سیاست آلانیندا دا ایران- آذربایجان تورکلرینی دونیادا تمثیل ائده‌رک، اونلارین حاقلارینی ساووندو. فرقلی گؤروشلردن یازار و آراشدیرماجیلاری بیر آرایا گتیره‌رک ایران تاریخی‌نین ان اوزون عؤمورلو تورکجه درگیسینی، *وارلیق*ی ان چتین شرطلرده یاییناتماغی باشاردی. شخصیتی ایله، بیلیمی ایله و دوشونجه‌لری ایله گنج نسیل اوچون اؤرنک حالینا گلدی. او، اصلینده گنجلره بیر شئی اؤیرتدی: صاحیب اولدوقلاری میلّی دگرلره صاحیب چیخماغی و اونونلا هر زامان غرور دویماغی. بو ایسه ایران‌دا تورکلرین ان چوخ احتیاجی اولان و تورک اولاراق حیاتدا قالمالارینی ضمانت ائدن ان اؤنملی اؤیرتی ایدی ■

قایناقلار

آذربایجان جمعیتی (۱۹۷۹). "آذربایجان خالقی و دیگر خالقلارین اتنیک و کولتورل حاقلاری‌نین تأمینی ایله ایلگیلی آذربایجان انجمنی نین ۹-جو بیلدیریسی" (فارسجا)، *وارلیق* درگیسی، اردیبهشت ۱۳۵۸، سایی ۱، تهران.

هیئت، جواد (۲۰۰۶). "آذری و یا آذربایجان‌ین اسکی دیلی کیتابی حاقیندا" (فارسجا)، *دوکتور جواد هیئت‌ین مقاله‌لر توپلوسو*، حاضیرلایان: محمدرضا هیئت، *وارلیق* درگیسی، ج. ۱، تهران.

هیئت، جواد (۲۰۰۶). "ایران اسلام جمهوریتینده ملیّتین اساسلاری: وطن و اسلام" (فارسجا)، *دوکتور جواد هیئت‌ین مقاله‌لر توپلوسو*، حاضیرلایان: محمدرضا هیئت، *وارلیق* درگیسی، ج. ۱، تهران.

هیئت، جواد (۲۰۰۶). "ایران‌دا ملیتچیلیک و اسکی حیرانلیغی" (فارسجا)، *دوکتور جواد هیئت‌ین مقاله‌لر توپلوسو*، حاضیرلایان: محمدرضا هیئت، *وارلیق* درگیسی، ج. ۱، تهران.

هیئت، جواد (۲۰۰۷). "آذربایجان تورکجه‌سی‌نین آدی و قونومو حاقیندا" (فارسجا)، *دوکتور جواد هیئت‌ین مقاله‌لر توپلوسو*، حاضیرلایان: محمدرضا هیئت، *وارلیق* درگیسی، ج. ۳، یای ۱۳۸۶، تهران.

هیئت، جواد (۲۰۰۷). "آذربایجان‌ین آدی و سرحدلری"، *دوکتور جواد هیئت‌ین مقاله‌لر توپلوسو*، حاضیرلایان: محمدرضا هیئت، *وارلیق درگیسی*، ج. ۴، تهران.

هیئت، جواد (۲۰۰۷). "محمد امین رسولزاده"، *دوکتور جواد هیئت‌ین مقاله‌لر توپلوسو*، حاضیرلایان: محمدرضا هیئت، *وارلیق* درگیسی، ج. ۳، یای ۱۳۸۶، تهران.

هیئت، جواد (۲۰۱۶). *منیم و آتامین خاطیره‌لری* (فارسجا)، شهریار یایینلاری، قوم-تهران.

هیئت، رضا (۲۰۱۱). "مترجمدن"، *تورک دیللری و لهجه‌لری تاریخی* (جواد هیئت)، آذربایجان مدنیت و توریزم ناظیرلیگی یایینلاری، باکی.

هیئت، رضا (ی‌ت‌ی). "وارلیق درگیسی" ماده‌سی، *اسلام آنسیکلوپدیسی*، ایستانبول، تورکیه دیانت وقفی یایینلاری، ج. ۴۲، صص. ۵۲۴-۵۲۳.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 65-71
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

اوستاد کریم مشروطه‌چی «سؤنمز»دن یئنی آرماغانلار

• محمدرضا هیئت

«سؤنمز» تخلصو ایله تانیدیغیمیز اوستاد کریم مشروطه‌چی‌نی اؤز چاغداشلاریندان فرقلندیرن اؤزللیکلری آراسیندا، ادبیاتیمیزین چئشیدلی آلانلاریندا باشاریلی اثرلر اورتایا قویماسی و ادبیاتلار آراسیندا شاعیر اینجه‌لیگی ایله کؤرپولر انشاء ائتمه‌سی، منجه ان اؤنملی اؤزللیگی‌دیر. اوستاد سؤنمز بو اؤزللیگینی؛ نسیمی‌دن فضولی‌یه، فضولی‌دن ایسه شهریارا قدر اوزانان، تقریباً ۷۰۰ ایللیک بیر گله‌نکدن (عنعنه‌دن) میراث آلمیش، آنجاق بو میراثی گلیشدیره‌رک اونا یئنی اؤزللیکلر و گؤزللیکلر اکله‌مگی ده باشارمیشدیر.

اوستاد سؤنمز ایکی دیللی بیر شاعیر و یازیچی‌دیر. چوخو تورکجه اولماق اوزره، فارسجادا دا اولدوقجا گؤزل شعرلری و یازیلاری واردیر. آنجاق بوتون اثرلری‌نین تک بیر آماجی وار: *آنا دیلینه دگر قازاندیرماق و آنا دیلی‌نین دگرلرینی تانیتماق*. بو اوزدن ده اوستاد سؤنمز تورک ادبیاتینا قازاندیردیغی بیری- بیریندن دگرلی اوریژینال اثرلری ایله یاناشی، تورک و فارس ادبیاتلاری‌نین ایکی بؤیوک شخصیتی اولان شهریار و عمر خیام‌ین شاه‌اثرلرینی ده فارسجایا و تورکجه‌یه ترجمه ائده‌رک، ایکی قونشو ادبیات آراسیندا تاریخی کؤرپولری احیا ائتمکله بیرلیکده، هر ایکی ادبیاتا دا حاکمیتینی و اوستون قابلیتینی گؤزلر اؤنونه سرمیشدیر.

اوستاد سؤنمزین اثرلرینی اوخورکن، گؤزو راحاتسیز ائده‌جک، دقتی داغیداجاق، اوخوجونو شعرین آنلامیندان و ذؤقوندن اوزاقلاشدیراجاق یازی خطالارینا و یا املانین آلیشیلمایان شکیللرینه راستلاماق همن همن امکانسیزدیر. او؛ تمیز، آخیجی و آنلاشیلیر بیر دیل ایشلتدیگی کیمی، کلاسیک تورک املاسی‌نین مودرن بیچیمینه ده صادق‌دیر. قیساجاسی اونون هر بیر اثری بیر گؤزللیک توپلوسودور.

اوستاد سؤنمزین ایستر تورکجه‌دن فارسجایا شعر اولاراق چئویردیگی *حیدربابایا سلام* اثری، ایسترسه ده فارسجادان تورکجه‌یه یئنه شعر اولاراق چئویردیگی *خیامین رباعیلری*؛ قاوراملارین، آنلاملارین و دویغولارین انتقالی باخیمیندان گونوموزه قدر یاپیلمیش اولان چئویریلرین زیروه‌سینده یئر آلیر. شهریارین *حیدربابایا سلام* منظومه‌سی فولکلوریک بیر اثر اولماسی اعتباری ایله تصویرلرله دولو، دویغو یوکلو بیر اثردیر. بو تصویرلری آنلاماق و بو دویغولاری دریندن حس ائتمک اوچون آذربایجان‌ین طبیعتینی و تورک کند حیاتی‌نین اینجه‌لیکلرینی بیلمک گرکیر. باشقا بیر دئییشله، *حیدربابایا سلام* منظومه‌سینی آنلاییب، ذؤق آلماق اوچون او یاشام طرزینی یاشاماسان بئله، هئچ اولماسا قولاق آشینالیغی‌نین اولماسی گرکیر. یوخسا بو شاه‌اثر، سیرادان بیر اثر کیمی دگرینی ایتیرر. آنجاق اوستاد سؤنمزین ترجمه‌سینده یالنیز منظومه‌ده‌کی تصویرلر و دویغولار دئییل، اثرین فولکلوریک اؤزللیکلری ده تام آنلامی ایله اوخوجویا چاتدیریلیر و فارس‌دیللی اوخوجودان یابانجی بیر اثر اوخوما دویغوسو تامامی ایله آلینیر. عینی شکیلده خیام رباعیلری‌نین تورکجه چئوریسینی اوخورکن ده، شعرلرین ساده دیلله یازیلمیش درین فلسفی مضمونونو راحاتلیقلا آنلاماق مومکوندور.

***

اوستاد کریم مشروطه‌چی سؤنمزین آدینی اوزون ایللر اؤنجه، اورتا مکتبده‌یکن ایلک دفعه تبریزده *وارلیق* درگیسینده اوخوموشدوم. داها سونرا یئنه تبریزده ایکینجی‌ال کیتابلار ساتان بیر ساتیجیدان اونون *عیسانین سون شامی* آدلی اثرینی آلیب بیر هفته ایچینده ۴ دفعه اوخوموشدوم. هر اوخودوغومدا شعرین مضمونونو داها یاخشی باشادوشور، یئنی کلمه‌لر اؤیرنیردیم. آنجاق یاخیندان ایلک تانیشمامیز، منیم *وارلیق* درگیسینده ایشه باشلادیغیم زامان گرچکلشدی. باشلانغیجدا مرحوم دوکتور جواد هیئت، *وارلیق* درگیسی یازیچیلاری حاقیندا آیری- آیری منه بیلگی وئریر، تانیشدیریردی. اونلاردان بیری ده، اوستاد کریم مشروطه‌چی «سؤنمز» ایدی. دوکتور هیئت اوستاد سؤنمزی «بؤیوک شاعیریمیز» اولاراق تانیتدی و داوام ائتدی: «یئنی تایپ ماشینینی آلمادان و خانیم ابراهیم پور ایشه باشلامادان اؤنجه، آقای مشروطه‌چی اوچ ایل بویونجا درگی‌نین تایپ ایشلرینی تمناسیز گؤروردو.»

داها سونرا اوستاد مشروطه‌چی‌نی داها چوخ تانیما امکانیم و فرصتیم اولدو. بیر چوخ شاعیر کیمی «نکته‌دان و حساس» و بیر چوخ شاعیردن فرقلی اولاراق دقیق و دیسیپلینلی ایدی. توپلانتیلاردا هامیدان اؤنجه گلردی، توپلانتی‌نین موضوعسونو اؤنجه‌دن سوروشدوغوندان، دایما حاضیرلیقلی ایدی. آز و اؤز دانیشاردی. *وارلیق* درگیسی‌نین ایشلتدیگی املا قوراللاری‌نین شکیللنمه‌سینده چوخ امگی گئچمیشدی و گؤندردیگی یازیلاردا بو قوراللاری عیناً اویقولاردی.

حیدربابایا سلام ترجمه‌سی ایله ایلگیلی *وارلیق* درگیسی اوچون اوستاد سؤنمزله مصاحبه آپارمیشدیم. مصاحبه‌دن اؤنجه اثر حاقیندا و شعر ترجمه‌لرینده‌کی چتینلیکلرله ایلگیلی اوزون- اوزون دانیشدیق. چوخ شئیلر اؤیرندیم. بیر مدت سونرا اوستادین ادبی یارادیجیلیغی حاقیندا بیر مقاله یازدیم و *وارلیق*‌دا یاییملاندی...

***

اوستاد مشروطه‌چی ایله ان چوخ اورتوقرافی سمیناری‌نین حاضیرلیق توپلانتیلاریندا گؤروشوردوک. تورکجه کلمه‌لرین یازیلیشیندا قاتیلیمجیلارین همن همن هامیسی عینی دوشونجه‌ده ایدی. آنجاق عربجه و فارسجا سؤزلرین یازیلیشی مسئله‌سینده چوخ فرقلی، حتی بیر- بیرینه ضد گؤروشلر واردی. خاطیرلادیغیم قدری ایله او دؤنمده دؤرد املا آخیمی واردی. اونلاردان بیری *وارلیق* درگیسی‌نین ایللردن بری ایشلتدیگی ایلیملی (معتدل) املا اوسلوبو ایدی. *وارلیق* املاسی ایله مشهور اولان بو اوسلوبدا، تورکجه کلمه‌لر فونتیک، عربجه و فارسجا کلمه‌لر ایسه اصلینه یاخین و کیچیک دگیشیکلیکلرله یازیلیردی. بیر باشقا املا اوسلوبو دوکتور حسینقلی سلیمی‌نین اؤنردیگی، تاماماً کلاسیک املایا دایالی و بیزیم آرامیزدا فضولی املاسی ایله مشهور اولان اوسلوبدو. بو اوسلوبدا «تورک» کلمه‌سی بئله اسکیسی کیمی «ترک» یازیلیردی. دوکتور داشقین بوتون کلمه‌لری تام فونتیک یازمانین طرفداری ایدی و مرحوم بهزاد بهزادی‌نین ده اؤزونه مخصوص بیر املا اوسلوبو واردی. او دؤنمده یئنی- یئنی چیخماغا باشلایان اؤیرنجی درگیلری‌نین بیر قیسمی، گنجلیک دویغولاری ایله بوتون کلمه‌لری عرب الیفباسی‌نین یاپیسینا اویمایان بیر شکیلده تاماماً فونتیک یازماغا چالیشیردی و بئله‌لیکله املادا بیر قارماشا یارانمیشدی. بو قارماشانی اورتادان قالدیرماق اوچون ایکی اورتوقرافی سمیناری دوزنلندی. بیرینجی اورتوقرافی سمیناریندا تورکجه سؤزلرین املاسی اله آلیندی و *وارلیق* درگیسی‌نین ایشلتدیگی املا اوسلوبو اونایلانمیش اولدو. آنجاق ایکینجی اورتوقرافی سمیناری تارتیشمالی گئچدی. دوکتور جواد هیئت، اوستاد مشروطه‌چی، اوستاد عزیز محسنی و اوستاد حسن مجیدزاده ساوالان یابانجی کلمه‌لرین «دوغمالاشمیش» و «دوغمالاشمامیش» اولاراق ایکییه آیریلماسی‌نین؛ دوغمالاشمیش اولانلارین فونتیک، اولمایانلارین ایسه اوریژینال املایلا یازیلماسیندان یانا ایدیلر. آنجاق فرقلی گؤروشلرین اولدوغو سمیناردا و او دؤنمین حاکیم آخیمی سونوجوندا عربجه و فارسجا کلمه‌لرین تاماماً فونتیک یازیلماسی فیکری اوستونلوک قازاندی. من ده باشلاردا بونون طرفداری ایدیم، آنجاق بیر- ایکی سایی بو شکیلده چیخدیقدان سونرا یئنی سورونلار و چتینلیکلرله قارشیلاشدیق، اوخوجولاردان دا اعتراضلار گلمگه باشلادی.

درگی‌نین بیر نئچه سایی‌سی بو شکیلده یاییناندی. آنجاق من یئنیدن درگی‌نین یازی ایشلری مودورلویونو اوستلندیکدن سونرا دوکتور جواد هیئت‌ین ده اونایینی آلاراق درگینی یئنیدن ایلیملی املا اوسلوبو ایله حاضیرلاماغا چالیشدیم. خاطیرلاییرام کی، اوستاد مشروطه‌چی بو دورومدان ممنون اولدوغونو بیر یازی ایله منه بیلدیرمیشدی.

***

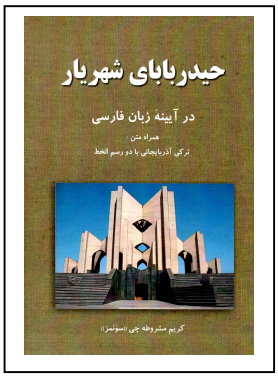

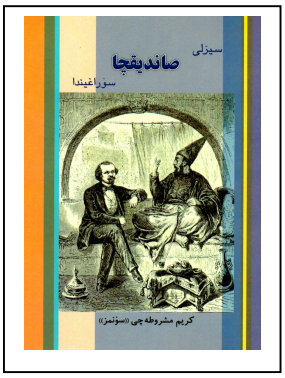

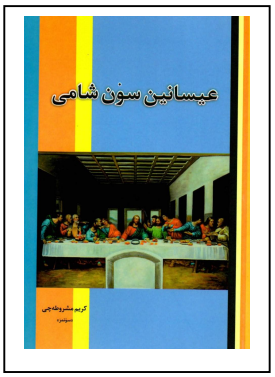

بوندان بیر نئچه گون اؤنجه، اوستاد مشروطه‌چی‌نین لطف ائدیب گؤندردیگی کیتابلار الیمه چاتدی: *عیسانین سون شامی، سیرّلی صاندیقچا سوراغیندا، نکته‌لر – خاطره‌لر، معروضه: اوستاد شهریارین تورکی دیوانی‌نین تصحیحی حقّینده، حیدربابای شهریار در آیینه زبان فارسی، من«آنا» دئینده، امام علی.*

عیسانین سون شامی اثری ۱۳۵۸، ۱۳۸۰ و ۱۳۹۵ ایللرینده اوچ دفعه باسیلمیشدیر. الیمده‌کی کیتاب اونون سون باسقیسی‌دیر. کیتاب ۸۸ صحیفه‌ده، کیفیتلی شکیلده یاییناندیرمیش و قاپاغیندا عیسانین سون شامی تابلوسونون رسمی یئر آلماقدادیر. آرخا قاپاقدا ایسه، لاتین حرفلریله کیتابین و مؤلفین آدی یازیلمیشدیر.

سیرّلی صاندیقچا سوراغیندا آدلی اثرده، مؤلف میرزه شفیع واضحین ادبی ارثی حاقّیندا اوزون سورن بیر آراشدیرمانین حکایه‌سینی آنلاتیر. نبی خزری‌نین «هیکلسیز آبیده» آدلی رومانی‌نین سون صحیفه‌سینده‌کی آچیقلاماسیندان یولا چیخان اوستاد مشروطه‌چی، آلمانیادا یاشایان بیر دوستونون واسطه‌سیله یئنی بیلگیلر الده ائدیر و بو سورجده‌کی یازیشمالارینی و الده ائتدیگی سونوجلاری ترجمه‌سی ایله بیرلیکده اوخوجولارلا پایلاشیر.

کیتاب ۷۳ صحیفه‌دن عیبارت اولوب ۱۳۹۵-جی ایلده باسیلمیشدیر.

حیدربابای شهریار در آیینه زبان فارسی، مولفین مشهور حیدربابایا سلام ترجمه‌سی‌نین ایکینجی و تکمیل‌لشدیریلمیش حالی‌دیر. فارسجا ترجمه ایله یاناشی تورکجه متنین ده لاتین و عرب الیفبالاریندا وئریلدیگی بو اثرده، *حیدربابایا سلام* و باشقا فولکلوریک اثرلرین ترجمه‌لرینده‌کی چتینلیکلر، کلاسیک فارس شعری ایله فولکلوریک تورک شعری‌نین ماهیتی آراسینداکی فرقلی‌لیکلر، اثرین ترجمه‌سی‌نین اؤزللیکلری، *حیدربابایا سلام* اثری‌نین املا اؤزللیکلری، شهریارین حیات حکایه‌سی، شهریارین *حیدربابایا سلاما* یازدیغی اؤن‌سؤز وئریلدیکدن سونرا بیرینجی و ایکینجی *حیدربابایا سلام*ین تورکجه متنی و فارسجا ترجمه‌سی یئر آلمیشدیر. کیتابین سونوندا ایسه شهریارین بیرینجی حیدربابا اوچون وئردیگی آچیقلامالار و اثرده یارارلانیلان قایناقلار وئریلمیشدیر.

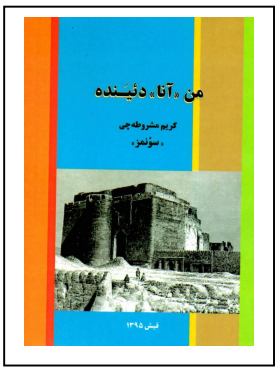

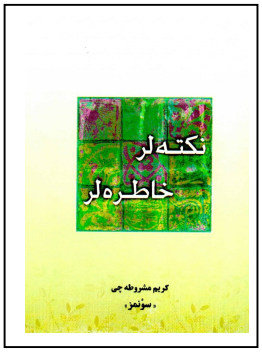

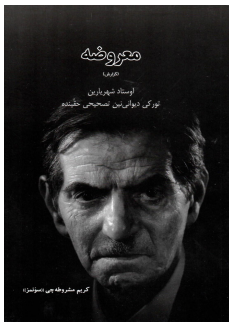

من «آنا» دئینده آدلی اثر، اوستاد سؤنمزین ۱۳۹۵ ایلینده یایینلانمیش شعر کیتابی‌نین آدی‌دیر. اثرده‌کی شعرلر چئشیدلی تاریخلرده و مختلف مناسبتلرده قلمه آلینمیشدیر. اثر ایکی بؤلومدن اولوشور. بیرینجی بؤلومده دؤرد شعر و «اوچونجو گؤز» آدلانان ایکینجی بؤلومده اون شعر یئر آلماقدادیر.

اوستاد سؤنمزین دگرلی اثرلریندن بیری ده *نکته‌لر- خاطره‌لر* آدلانیر. مولف اثرینی بو شعری ایله باشلاییر:

قلبیم کی، وورور، ندالی بیر سسدی منه
هر خاطره‌م اؤزلویونده بیر درسدی منه
بونلار یاییلینجا من ده آرام اولورام
بیر دوستوم اگر اوخورسا بو بسدی منه.

آدیندان دا بللی اولدوغو کیمی اثرده، هم گئچمیشدن گونوموزه باش وئرن آجی و شیرین حادثه‌لرده اورتایا چیخان و ایچینده «نکته»لر اولان حکایه‌لر، هم ده شاعیرین خاطیره‌لری یئر آلماقدادیر. بو حکایه‌لر و خاطیره‌لر اوستاد سؤنمزین «نکته‌دان» ذهنی و سئحرلی قلمی ایله آخیجی بیر دیللە نظمه چکیلمیش و «نکته»لری اوخوجونون ذهنینده قالیجیلاشدیریر.

اوستاد مشروطه‌چی‌نین بیر باشقا اثری *معروضه* آدلانیر. مولف بو اثرده شهریارین تورکجه دیوانی‌نین تصحیحی حاقّیندا آپاردیغی آراشدیرمالارین سونوجلارینی آچیقلاییر. او، شهریارین ایندییه قدر چاپ اولموش تورکجه دیوانینی، الیازمالارینی و اونون اؤز سسی ایله اوخونان شعرلری تک- تک اوخویوب دینله‌یه‌رک، آراداکی فرقلی‌لیکلری آیرینتیلی بیر شکیلده قلمه آلمیش، بو حاقدا یازیلمیش اولان مقاله و کیتابلاری گؤزدن گئچیره‌رک، چالیشماسی‌نین نتیجه‌سینی کیتاب شکلینده یاییناملامیشدیر.

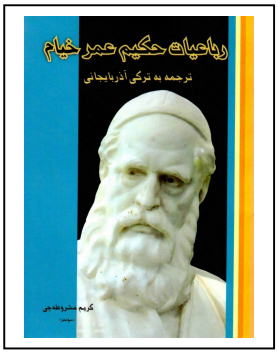

اوستاد سؤنمزین چوخ دگرلی اثرلریندن بیری ده حکیم عمر خیام‌ین رباعیلری‌نین تورکجه‌یه ترجمه‌سی‌دیر. عمر خیام‌ین رباعیلری دونیادا ان چوخ دیله چئوریلن شعرلر آراسیندادیر. تورکیه تورکجه‌سینده ده اونون بیر نئچه ترجمه‌سی وار. آنجاق اوستاد سؤنمزین ترجمه‌سی آذربایجان تورکجه‌سینده‌کی ان باشاریلی ترجمه‌دیر منجه. چونکو او، شعرین مضمونونو قوروماقلا بیرلیکده، شعرین وزنینی و روحونو دا قوروماغی باشارمیشدیر. اساساً فارسجا بیلن بیر آذربایجان تورکو خیام‌ین اثرلرینی اوریژینال دیلده اوخوماغی ترجیح ائدر. آنجاق بونو آرخایینلیقلا دئیه‌بیلرم کی، بو ترجمه‌نی اوخویان اوخوجو، عینی ذؤقو آلماقلا یاناشی، شعرلرین مضمونونو دا داها یاخشی قاورایاجاق. اؤرنک اوچون باخین:

فارسجا:

ای کاش که جای آرمیدن بودی — یا این ره دور را رسیدن بودی
کاش از پس صد هزار سال از دلِ خاک — چون سبزه امید بر دمیدن بودی

تورکجه:

کاشکی اولا بیر دوشرگه دینجلمک اوچون — گئتمک بو اوزون یولون سونون بیلمک اوچون
گؤی اوت کیمی یوز مین ایل ده بوندان سونرا — اولسایدیم اومودلو بیر ده دیرچلمک اوچون

گؤرولدویو کیمی ترجمه‌ده مضمون تاماماً قوروندوغو حالدا، شعرین وزنی ده اولدوغو کیمی محافظه ائدیلمیش، اوسته‌لیک چوخ ساده، آنلاشیلیر و تمیز بیر دیللە یازیلمیشدیر.

اوستاد مشروطه‌چی‌نین الیمده‌کی سون کیتابی پروفسور دوکتور ادهم روحی فیغلالی‌نین تورکیه تورکجه‌سی ایله یازدیغی *امام علی* کیتابی‌دیر. اوستاد مشروطه‌چی، بو اثری آذربایجان تورکجه‌سینه کؤچوروب یایینلایاراق تورکیه‌لی بیر بیلیم آدامی‌نین حضرت علی حاقیندا‌کی گؤروشلرینی اوخوجولارینا چاتدیرمیشدیر. بو اثرین دگری یالنیز محتواسی دئییل، عینی زاماندا تورکیه تورکلری‌نین حضرت علی‌یه مناسبتینی گؤسترمک و آراداکی اؤن‌یارغیلاری اورتادان قالدیرماق آچیسیندان دا اولدوقجا اؤنملی‌دیر.

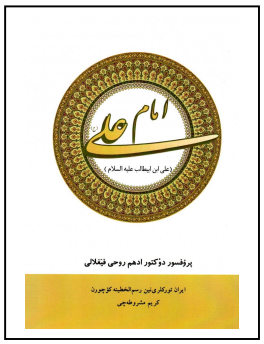

اوستاد کریم مشروطه‌چی سؤنمزه بو دگرلی اثرلرینن دولایی تشکورلریمی سونور، یارادیجیلیغیندا باشاریلاری‌نین داوامینی دیله‌ییر، ساغلیقلی اوزون عؤمور آرزو ائدیرم ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 73-81
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

پروفسور دوکتور نژاد دیاربکیرلی‌نین حیاتی و فعالیتلری

(۱۹۲۸-۲۰۱۷)

• **دوکتور ج. ارآلپ آلیشیق**[۱]

اون سککیزینجی یوز ایلین اورتالاریندا دیاربکر یؤره‌سیندن آداپازاری‌نا یئرلشمیش بیر عایله‌نین اوغلو اولان **نژاد ارول دیاربکیرلی**، ایلک مکتبی آداپازاری‌ندا بیتیردیکدن سونرا، اورتا اگتیمینه قاضی‌کؤی‌ده (کادی‌کؤی) «سن ژوزف کالجی»نده داوام ائتمیش، کالج ایللرینده تانیشدیغی بسکتبال فعالیتلرینه، فنرباغچا اسپور کلوبوندا داوام ائده‌رک اوزون ایللر فنرباغچا بسکتبال تیمی‌نین کاپیتانلیغینی یاپمیش؛ اولوسلار آراسی چئشیدلی یاریشمالاردا میلّی تیم پالتارینی باشاری ایله تمثیل ائتمیشدیر (آوروپا شامپیونلوغو پاریس ۱۹۵۱ و هلسینکی المپیادلاری ۱۹۵۲ وس.).

پروفسور نژاد دیاربکیرلی (۱۹۲۸-۲۰۱۷)

نژاد دیاربکیرلی، ۱۹۵۴ ایلینده، گؤزل صنعتلر آکادمیسیندن مأذون اولدو. ایلک اولاراق صنایعِ نفیسه مکتبی آدی آلتیندا ۱۸۸۳ ایلینده فعالیت گئچن بو مکتب، ۱۹۲۹ ایلینده گؤزل صنعتلر گنل مودورلویونه باغلی اولاراق سوردورموش، ۱۹۸۲ ایلینده معمار

[۱] ایستانبول یئدی‌تپه اونیورسیته‌سی اؤیرتیم اویه‌سی.

سینان اونیورسیته‌سی‌نه و نهایت اگیتیم قورومونون آدی ۲۰۰۳ ایلینده معمار سینان گؤزل صنعتلر اونیورسیته‌سینه دؤنوشدورولموشدور.

آکادمیده‌کی اؤیرنجی‌لیگی سیراسیندا تورک صنعتی‌نین بوتون قوللارینا قارشی بؤیوک بیر ایلگی دویدوغو اوچون تورک صنعت تاریخی درسلری‌نین مداومی اولموشدور. اوستادلاری آراسیندا؛ جلال اسعد آرسئون، رفقی ملول مریچ، بهجت اونسال، نورالدین اورمانجی، اوکتای آسلان‌آپا، قورت اردمان و کعنان اؤزبئل کیمی دؤنمین بؤیوک اوستادلارینی سایابیلریک. پئشه درسلرینden آیری اولاراق «گله‌نکسل تورک صنعتی» الانیندا؛ مینیاتور، چینی، سرامیک وب. کیمی صنعت قوللاریندا چالیشمیشدیر.

مینیاتوردا اوستادلاری حسین طاهرزاده ایله سهیل اونوَر اولموشدور. هر ایکیسی ده آلانلاریندا چوخ ممتاز شخصیتلر اولان بو ایکی اوستادین دا اؤیرتیم تکنیکلری چوخ فرقلی ایدی، سهیل اونور درسلرینی هم آکادمی هم ده توپقاپی سارایی‌نین نقاش‌خانا بؤلومونده وئرمکده‌یدی. آذربایجان تورکلریندن اولان حسین طاهرزاده ایسه، مینیاتور درسلرینده گنللیکله ال، قول، اوز، وجود کیمی آیری آناتومیک قونولاردا، فیرچا ایله ناخیش چالیشمالاری اوزرنیده دورموشدور. سهیل اونوَر سایه‌سینده نژاد دیاربکیرلی، توپقاپی سارایی‌نین بنزرسیز مینیاتور یازما اثرلری اوزرینده چالیشما یاپما فرصتی ده تاپمیشدیر.

نژاد دیاربکیرلی‌نین سرامیک درسی اوستادلاری ایسه، ودات آر و اسماعیل حقی اویغار ایدی. دیاربکیرلی او دؤنمه عاید چالیشما شرطلرینی بو سطیرلرله ایفاده ائتمکده‌دیر:

> *«سرامیک و مینا چالشمالارینی یاپدیغیمیز مکان معالاسف بیر لیمونلوقدور. قوشا سارایلاری، فیندیقلی پارکی‌نا دایانان قیسمینده بیر لیمونلوق واردی و بورادا قورولموش بیر سرامیک آتولیه‌سینده چالیشمالاریمیزی سوردورووردوک. هر طرفی جام اولان «سؤزده» سرامیک آتولیه‌میز، قیشدا بوزدولابی، یایدا دا اوجاق کیمی ایستی اولاردی. فرانسادان گتیریلن «Tranchant» مارکا هاوا گازی ایله چالیشان بو اوجاقدا، ۱۴۰۰-۱۲۰۰ س. درجه ایستی‌لیک الده ائدیلیر، پیمیش چاناق- چؤملک (terra cotta) چالیشمالاری بو شکیلده سوردورولوردو. اوجاق ایستیسی‌نین درجه‌سینی، اوجاق قاپاغی‌نین اورتاسیندا بیر بورون کیمی اوزایان دلیگیندن ایچری باخاراق، قیرمیزی رنگین چالارلاریندان آنلاماغا چالیشیردیق. بو آرادا تئز- تئز کیرپیک و قاشلاریمیزی دا یاخاردیق. بو وسیله ایله هر ایکی اوستادیمی دا سایغی ایله آنیرام».*

ایکی ایل بویونجا رسام و متفکیر نورالله برک‌ین آتولیه‌سینده‌کی رسیم چالیشمالارینا دا داوام ائدن دیاربکیرلی، جلال اسعد آرسئون‌ین اصرای ایله تورک صنعتی‌نین ارکن دؤنم قایناقلاری و چیخیش نقطه‌لرینه، باشقا بیر ایفاده ایله «اسلامیتدن اؤنجه تورک صنعتی» اوزرینده‌کی چالیشمالارا یؤنلدی.

بو چرچسیوه‌ده هر بازار گونو ناهاردان سونرالاری جلال اسعد آرسئون‌ین ائوینده «مادام دؤ سئویگنه»نین سالونلاریندا اولدوغو کیمی دوزنله‌نن صنعت و ادبیات آغیرلیقلی صحبتلره آرالیقسیز داوام ائتدی. بو توپلانتیلارا دؤنمین تانینمیش بیلیم آداملاری، صنعتکارلاری، شاعیرلری و صنعت‌سئور ایش‌اداملاری دا قاتیلماقدایدی.

۱۹۵۴ ایلینده‌کی مأذونیتیندن سونرا دیاربکیرلی، تورکیه‌نین چئشیدلی بوجاقلاریندا‌کی سلجوقلو، بگلیکلر و عثمانلی دؤنمینه عاید صنعت یاپیلارینی یئرینده اینجه‌له‌مک آماجی ایله سیرت چانتاسی ایله آنادولونون همن هر یئرینی دولاشمیشدیر. بو آرادا راست گلدیگی ال صنعتلری اؤرنکلرینی ده سرگیلر آچماق و بو اثرلر حاقّیندا یاپینلار یاپاراق، بیلیم دونیاسینا تانیتما فرصتی تاپمیشدیر.

دیاربکیرلی، عسگرلیک گؤره‌وینی؛ ۱۹۵۶-۱۹۵۵ ایللری آراسیندا گنل‌قورمای (ستاد مشترک) باشقانلیغی، قارا قوّتلری قوموتانلیغی حرکات دایره‌سینده تاماملامیشدیر. داها سونرا، ۱۹۵۶ ایلینده گؤزل صنعتلر آکادمیسی‌نین مودورو زکی فائق ایزر طرفیندن قورولموش اولان، تورک صنعت تاریخی انستیتوسونا اؤیرتیم اویه‌سی[۲] اولاراق تعیین ائدیلمیشدیر. سؤز قونوسو انستیتونون اؤیرتیم کادریندا؛ جلال اسعد آرسئون، رفقی ملول مریچ، بهجت اونسال، نورالدین اورمانجی، قورت اردمان و نورالله برک کیمی دؤنمین بؤیوک اوستادلاری یئر آلماقدایدی.

دیاربکیرلی، یئنه بو ایللرده تورک ال صنعتلری اوزرینده یاپمیش اولدوغو چالیشمالاریندان دولایی، دوکتور نژاد اجزاجی‌باشی‌نین باشقانلیغینی یاپدیغی تورکیه توریزم قورومونا مودور اولاراق آتاندی. بو قورومون آیلیق فعالیتلری آراسیندا، تورکیه‌نی تانیدیجی کونفرانسلار ایله اؤلکه‌نین چئشیدلی یؤره‌لرینه یؤنه‌لیک اینجه‌له‌مه گزیلری‌نین اورقانیزاسیونلاری بولونماقدایدی. دیاربکیرلی، تورکیه توریزم قورومو بنیه‌سینده سلجوقلو، بگلیکلر و عثمانلی معمارلیق اثرلری اوزرینده تانیدیجی کونفرانسلار وئرمیشدیر. بو آماجلار دوغرولتوسوندا دیاربکیرلی، ۱۹۵۸ و ۱۹۵۹ ایللرینده ایستانبول‌ون مختلیف سمتلرینده «تورک ال صنعتلری» سرگیلری آچمیش و تورک ال صنعتلری کاتالوقونو یاپینلامیشدیر. دیاربکیرلی‌نین فعالیتلری آراسیندا قالاتا یولجو سالونوندا بؤیوک بیر ال صنعتلری مرکزی ایله بیر تاساریم (طراحی) مرکزی‌نین فعالیته گئچیریلمه‌سینی ده سایابیلریک.

دیاربکیرلی، ۱۹۶۰ ایلینده سوئدده اوپسالا اونیورسیته‌سینده، قاهیره جیواریندا فسطاط‌دا یاپدیغی آرکئولوژیک قازیلارلا تانینان پروفسور کارل لامین گؤزه‌تیمینده «ارکن دؤنم مملوک خالچالاری» اوزرینده آراشدیرمالار آپارمیشدیر. یئنه ۱۹۶۱-۱۹۶۰ ایللرینده دگرلی تورک صنعت تاریخچیمیز اوستاد پروفسور اوکتای آسلان‌آپانین، دیاربکیرده ایچ‌قالادا یاپمیش اولدوغو آرتوقلو قازیلارینا

[۲] او دؤنمده؛ آسیستانلیق، دوچنتلیک کیمی آکادمیک درجه‌لر سؤز قونوسو دئییلدی.

اشتراک ائتمیشدیر. دیاربکیرلی، ۱۹۶۳-۱۹۶۲ ایللری آراسیندا لوندون اونیورسیته‌سی، دوغو بیلیملری و آفریقا آراشدیرمالاری فاکولته‌سینده پروفسور دیوید رایس ایله اورتا آسیا معدن صنعتلری و آرکئولوژیسی اوزرینده چالیشمالار یاپمیشدیر.

نژاد دیاربکیرلی، ۲۷ مای ۱۹۶۳ تاریخینده دؤلت صنعتچیسی پیانیست عایشه‌گول ساریجا ایله حیاتینی بیرلشدیرمیشدیر. اونلارین بو ائولی‌لیکدن عثمان و سلجوق زینب آدلاریندا ایکی اوشاقلاری واردیر.

نژاد دیاربکیرلی، ۱۹۶۴ ایلیندن بوگونه قدر اؤیرتیم اویه‌لیگی دوچنتلیگی و پروفسورلوغو سیراسیندا قیرخ ایللیک بیر سوره ظرفینده تورکلرین ارکن دؤنملریندن اعتباراً مسکون اولدوغو چوخ گئنیش بیر جوغرافیادا بیتمک- توکنمک بیلمه‌ین انرژی و هیجانی ایله بیر چوخ آراشدیرما و اینجه‌له‌مه‌لرده بولونموشدور. اوستادیمیزین گونئی سیبیریادان سایان و موغولیستان‌ین باتی بؤلگه‌لرینه یؤنه‌لیک، اؤزللیکله اورخون وادیسی ایله سئلئنگه چایی ساحیللرینده گرچکلشدیرمیش اولدوغو آراشدیرمالاری چوخ بؤیوک اؤنمه صاحیبدیر. بعضاً ایلده ایکی یا دا اوچ کز یاپیلان بو سیاحتلرین، تورک تاریخ چیسیندان دگری و اؤنمی؛ سویوق ساواش ایللری‌نین چتین‌لیکلری ده گؤز اؤنونه آلیندیغیندا داها یاخشی آنلاشیلماقدادیر. پروفسور نژاد دیاربکیرلی‌نین، یاخلاشیق قیرخ ایللیک بیر سوره ظرفینده اورتا آسیادا، اؤزبکیستان، قیرغیزیستان، تورکمنیستان، قازاقیستان، آذربایجان و تاجیکیستان‌دا یاپمیش اولدوغو آراشدیرمالاری و بو آراشدیرمالاری سیراسیندا تثبیت ائتمیش اولدوغو تورک توپلولوقلارینا عاید چئشیدلی معماری و پلاستیک صنعت اثرلری، توخومالار، اتنوقرافیک اثرلر، فولکلور ملزمه‌لرینه دایر سایی‌سیز اسلاید (دیاپوزیتیو) و ویدئو فیلم آرشیوی عادتا بیر خزینه دگرینده‌دیر. رسمی و اؤزل قوروملارین، بؤیوک آراشدیرما قروپلاری ایله گرچکلشدیره‌بیلمه‌یه‌جگی بو خیدمتلری، پروفسور نژاد دیاربکیرلی، سارسیلماز بیر تورکلوک شعورو و هیجانی ایله هئچ بیر قارشیلیق گؤزله‌مه‌دن، یالنیزجا تورک گنجلرینه، اورتا آسیانین اوجسوز- بوجاقسیز بوزقیرلاریندا آتالاری‌نین کولتور میراثینی تانیتماق غایه‌سی ایله یاپمیشدیر. پروفسور دیاربکیرلی، معمار سینان اونیورسیته‌سینده‌کی درسلرینده بو دگرلی ملزمه‌لری اؤیرنجیلری ایله پایلاشماقدان بؤیوک بیر ذؤق آلیردی. پروفسور دیاربکیرلی بو چالیشمالارینی آیریجا ایستانبول اونیورسیته‌سی ادبیات فاکولته‌سی تورک دیلی و ادبیاتی بؤلومو باشقانی مرحوم پروفسور محرم ارگین‌ین باشقانلیغیندا هر اوچ ایلده بیر اورقانیزه ائدیلن اولوسلار آراسی تورکولوژی کونقره‌لری‌نین آچیلیش و قاپانیش اوتوروملاریندا یابانجی و یئرلی تورکولوقلارلا دا پایلاشیردی. «اورخون‌دان گلییوروم» باشلیقلی گؤرسل ملزمه‌لی سونوملاری قاپسامیندا پروفسور دیاربکیرلی تورکیه‌ده ایلک کز کؤک‌تورک آبیده‌لرینه عاید مزارلار اوزرینده آرکئولوزیک چالیشمالارینی تورک آکادمیسینلری‌نین و قامو اویونون (افکار عمومی‌نین) بیلگیسینه سونموشدور. بو دگرلی چالیشمالار

آراسیندا؛ کول تیگین‌ین مزار کلّیه‌سی‌نین لومیل ژیسل طرفیندن گرچکلشدیریلن قازیسیندان سورنا اورتایا چیخان وضعیت پلانینا گؤره پروفسور دیاربکیرلی طرفیندن چیزیلن رستیتوسیونو دا گؤسترەبیلریک (دیاربکیرلی، ۱۹۷۹: ۱۹۹-۱۹۸).

۱۹۸۰-۱۹۷۰ ایللرینده او گونکو آدی ایله آکادمی‌ده «تورک صنعتی» ایله ایلگیلی چالیشمالار یاپماق بیر یانا، «تورک» سؤزجویونون گئچدیگی تانیملامالارا داخی تحمل ائدیلمیردی. تورک صنعت تاریخی انستیتوسو و گله‌نکسل تورک صنعتلری بؤلومونده گؤره‌ولی اسماعیل حقی آلتون‌بزر، محسن دمیر اونات، ساجد اوق‌یای، رقّت قونت کیمی چوخ دگرلی اؤیرتیم اویه‌لری ده، بو اولومشوز توتومدان دولایی مغدور ائدیلیردیلر. اؤز وطنینده تورک کولتورونه یؤنه‌لیک بو انصافسیز و حاقسیز کامپانیالار قارشیسیندا عادتا تک باشینا مجادله‌سینی سوردورن دیاربکیرلی ده، بیر چوخ کز شکایت ائدیلمیش، حتی محکمه‌لره چیخماق زوروندا قالمیش، آنجاق هر دفعه‌سینده اونا یؤنه‌لیک حاقسیز سوچلامالاردان برائت ائتمیشدیر.

تورک کولتورونه یؤنه‌لیک سالیدیرلار قاپسامیندا، آکادمی‌نین تورک صنعت تاریخی انستیتوسو ایله گله‌نکسل تورک صنعتلری بؤلومو عملاً قاپادیلمیشدی. ایندی گنج قوشاق (نسیل) آکادمیسینلره او ایللرده تورکیه‌ده قارشی قارشییا قالدیغیمیز تهلکه‌نین بریوکلویونو، پروفسور دیاربکیرلی‌نین اؤز آغزیندان نقل ائتمک ایسته‌ییرم:

> *«مسلک (پئشه) حیاتیمدا منی ان چوخ اوزن ایکی حادثه‌نی اونوتمورام؛ دگرلی اوستادیمیز رفقی ملول مریچ‌ین، تورک صنعت تاریخی انستیتوسونون باشقانی اولدوغو دؤنمده، کولتور باخانلیغی‌نین (ناظیرلیگی) تخصیصاتی ایله ادیرنه‌یه منیم ده آرالاریندا بولوندوغوم ان بئش نفرلیک بیر هیئتله عثمانلی معماری اثرلرینی اینه‌له‌مه گزیسینه قاتیلمیشدیق. اون گونلوک بیر چالیشما سونوندا، اسکی بیر عثمانلی پایتختی اولان ادیرنه‌ده‌کی عثمانلی یاپیلاری‌نین پلانلارینی چیخارمیش و بو چالیشمالاری آکادمی‌نین «عثمان حمدی» سالونوندا سرگیله‌مک اوزره حاضیرلیقلاریمیزی تاماملامیشدیق. دعوتیه‌لر ده اون گون اؤنجه‌سیندن آکادمی پروتوکولوندا یئر آلان ذواتا گؤندریلمیشدی. آنجاق سرگی‌نین آچیلیش گونو سحرینده سالونا گلدیگیمیزده پلانلاری آسیلدیقلاری پانولاردان چیخاریلدیقلارینی و یئرلرده پارچالانمیش بیر دورومدا اولدوقلارینی گؤردوک. رفقی ملول مریچ بو ترتیبین آکادمی اداره‌سی طرفیندن بیله‌رک اورقانیزه ائدیلدیگینی آچیقجا ایفاده ائدیردی. تعقیب ائدن ایللرده اؤنجه رفقی ملول مریچی و آردیندان جلال اسعد آرسئون اوستادلاریمیزی ابدیته اوغورلادیق. تورک صنعت تاریخی انستیتوسونون قوروجوسو زکی فائق ایزرین آردیندان دگرلی تاریخچی نورالدین اورمانجی و کنعان اؤزبئل اوستادلاریمیز دا امکلی اولموشدولار. انستیتودا مندن باشقا بیر اؤیرتیم اویه‌سی قالمامیشدی، چونکو آکادمی*

اداره‌سی انستیتویا کادر وئرمیردی. بو آرادا رحمتلی اوستادیمیز جلال اسعد آرسئون‌ین مستئنا کیتابخاناسینی دا، آکادمی‌نین تورک صنعت تاریخی انستیتوسونا قازاندیرماق اوزره عایله‌سی نزدینده گیریشیملرده بولوندوم و عایله‌سینی کیتابخانانی انستیتویا باغیشلاماسی اوچون اقناع ائتدیم. آنجاق آکادمی اداره‌سی بو کیتابلاری عایله‌دن تسلیم آلماسینا رغماً انستیتویا انتقال ائتدیرمه‌میش و رحمتلی اوستادیمیزین دگرلی کیتابلاری معالاسف تالان ائدیلمیشدیر.

*۱۹۷۲ ایلینده میلّی اگیتیم باخانلیغی یایینلاری آراسیندا **هون صنعتی** آدلی آراشدیرمام ایله پروفسورلوق کادرینا آتانمام گوندمه گلدی. آنجاق بو اثرین یایینلانماسی ایله بیرلیکده، آکادمیده‌کی سول اگیلیملی (تمایوللو) اؤیرتیم اویه‌لری راحاتسیزلیقلارینی اوزومه قارشی آچیقجا ایفاده ائتمگه باشلادیلار. بو آرادا عینی انستیتودا بیرلیکده چالیشدیغیم بیر آرخاداشیم دا، **هون صنعتی اوزرینه** باشلیقلی بیر بروشور یایینلایاراق منی الشدیرمگه چالیشدی. ایللردیر آکادمیده گنل سکرتر (دبیر) معاونی اولاراق چالیشان بو شخص اثریمی تنقید ائدرکن، هونلارین تورک اولمادیغینی داخی ادعا ائده‌جک قدر بیلیمسل طرفسیزلیک اؤلچولریندن اوزاقلاشماقدا ایدی. اوسته‌لیک نه بو بروشوردان اؤنجه نه ده سونرا، تورکلرین ارکن دؤنملرینه یا دا اورتا آسیا اسلام یاپیلارینا یؤنه‌لیک هر هانسی بیر چالیشما و آراشدیرما یاپماماسی، بو بروشورون نه‌دن و کیملر طرفیندن یازیلدیغینی دوشوندورمکده‌دیر! **هون صنعتی** آدلی چالیشمامی یایینلامادان اؤنجه رحمتلی پروفسور دوکتور محرم ارگین و پروفسور دوکتور ابراهیم قفس‌اوغلونا کیتابیمی اوخوتموش و بو دگرلی اوستادلارین دا موافقتینی آلمیشدیم. بو شخصین تنقیدینه جواب دا، **بؤیوک هون امپراتورلوغو** آدلی اثرین یازاری، آنکارا اونیورسیته‌سی دیل و تاریخ- جوغرافیا فاکولته‌سی‌نین دگرلی اوستادی رحمتلی پروفسور دوکتور بهاءالدین اؤگل‌دن گلمیشدی. پروفسور اؤگل یایینلادیغی بیر رساله (اؤگل، ۱۹۷۶) ایله بو شخصین بوتون تنقیدلری‌نین بیلیمسل دایاناغی اولمادیغینی اثباتلامیش و مولیفی‌نین ده هئچ واخت گئچیرمه‌دن تورک تاریخی اوزرینده چالیشماسی گرکدیگینی توصیه ائتمیشدیر. بو سوره ظرفینده سؤز قونوسو شخصی ایله معمار سینان اونیورسیته‌سینده پروفسورلوق تعیینینده ده قارشی قارشییا بولونوردو. اونیورسیته سناتوسو یوخاریدا آچیقلامیش اولدوغوم گنل آتموسفر بنیه‌سینده اونیورسیته‌لرین تورک صنعتی آلانینداکی اوزمانلاریندان اولوشدورولان بئش نفرلیک بیلیم ژوریسی‌نین بو کادرا منی سئچمه‌لرینه رغماً، پروفسورلوق آتامامی یاپمادی. بیر سوره سونرا یئنیله‌نن آیری بیر بیلیم ژوریسی، یئنه منی اؤنردی، آنجاق سناتونون بو سئچیمی ده رد ائتمه‌سی اوزرینه اوچونجو بیر بیلیم ژوریسی توپلانمیش و یونه منی اؤنرمیش، آنجاق سناتو بو دفعه «vice de forme» یاپاراق، بو کادرا یوخاریدا بلیرتمیش اولدوغوم، اثریمی تنقیده*

یئلته‌نن شخصی پروفسورلوق کادرینا آتامیشدیر. نتیجه‌ده ۱۹۷۸ ایلینده اوزون مجادله‌لردن سونرا پروفسورلوق کادرینا تعیین ائدیلدیم».

پروفسور نژاد دیاربکیرلی‌نی بو مجادله‌سینده یالنیز بوراخمایان و بنزر چتین‌لیکلره اؤز ساحه‌سینده گؤیوس گرن، باشقا بیر آکادمیسین دوستو داها واردیر: پروفسور دوکتور محرم ارگین. پروفسور دوکتور محرم ارگین ایله بیرلیکده رحمتلی پروفسور دوکتور جواد هیئت ده پروفسور دیاربکیرلی ایله بیرلیکده یوخاریدا بحث ائدیلن قونولارا عینی حساسیت و شعورلا یاخلاشاراق، ایستانبول اونیورسیته‌سیادبیات فاکولته‌سینده، اؤزللیکله میلّی و میلّتلر آراسی تورکولوژی کونقره‌لرینده سیراسیندا آیریلماز بیر ساج آیاغی اولوشدورموشلاردیر.

نژاد دیاربکیرلی ۱۹۷۳ ایلینده تورکیه جمهوریتی‌نین ۵۰-جی ایل‌دؤنومو مناسبتی الیه بوردور والیسی سایین عمر ناجی بوزقورت‌ون طلبی اوزرینه، ایستانبول آیدینلار اوجاغی‌نین اورقانیزاسیونو آلتیندا، بوردور کولتور پارکیندا گرچکلشدیریلن میلّی آبیده‌لر زنجیری پروژه‌سینده گؤره‌و آلمیشدیر. ایستانبول تکنیک اونیورسیته‌سی‌نین اوستادلاریندان هیکل‌تراش یاووز گؤره‌ی ایله بیرلیکده، تورک تاریخی‌نین باشلانغیج دؤنمینی تصویر ائدن بیر «بوزقورد» و تاریخده ایلک دوزنلی تورک اوردوسونو قوران «مته خان»ین دؤرد متر یوکسکلیگینده‌کی هیکلی برونز ایشله‌دیله‌رک بوردور پارکی‌نین گیریشنه یئرلشدیریلدی؛ بونلارین یانیندا دا مرمردن یونتولاراق یاپدیریلان بیر توسیاغا قاعده‌سی اوزرینه یئرلشدیریلمیش ۳،۷۵ متر بویوندا کول تیگین آبیده‌سی، کؤک‌تورک حرفلریله قازینمیش کیتابه‌سی ایله بیرلیکده تیکیلمیشدیر.

پروفسور دیاربکیرلی، ۱۹۷۵-۱۹۷۴ ایللرینده یایقین یوکسک اؤیرتیم پروقرامی چرچیوه‌سینده «اسلامیتدن اؤنجه تورک صنعتی» درسلرینی ت.ر.ت آراجیلیغی ایله وئرمیشدیر، بو درسلرین کیتابی دا او تاریخه قدر ان یوکسک تیراژی ایفاده ائدن ۳۰ مین عدد باسیلمیشدیر (دیاربکیرلی، ۱۹۹۷).

۱۹۷۶ ایلینده لوندون‌دا ICOC (Internasional Conference of Oriental Carpets) طرفیندن گرچکلشدیریلن «اولوسلار آراسی شرق خالچالاری کونقره‌سی»نه اشتراک ائدن و بو کونقره‌ده سوندوغو «پازیریق خالچاسی» قونولو بیلدیری (دیاربکیرلی، ۱۹۷۸) ایله سؤز قونوسو خالچانین هون خالچاسی اولدوغونو اثبات ائدن پروفسور دیاربکیرلی، عینی ایل ICOC-ون یؤنتیم قورولونا تورکیه تمثیلچیسی اولاراق اشتراک ائتمیشدی. ان بؤیوک هدفی گله‌نکسل خالچا صنعتینی قوروماق و گلیشدیرمک اولان ICOC-ون اولوسلار آراسی آلاندا آمریکا، اینگیلتره، ایتالیا و آلمانیادا دوزنلنمیش اولدوغو کونقره‌لره اشتراک ائدن پروفسور دیاربکیرلی، بو کونقره‌لرده سوندوغو بیلدیریلرله تورک خالچاچیلیغی‌نین سسی‌نین دونیایا دویورولماسیندا بؤیوک قاتقیلاردا

بولونموشدور. پروفسور دیاربکیرلی‌نین بو چالیشمالاریندا روبرت پینر-ین تورک خالچا صنعتی‌نین یورد دیشینا تانیدیلماسینا یؤنه‌لیک قاتقیلاری دا آزیمسانمایاجاق قدر دگرلی‌دیر.

پروفسور دیاربکیرلی‌نین باشقانلیغیندا ۱۹۸۴ ایلی‌نین اوکتوبر ایینده ایلک کز ایستانبول‌دا آتاتورک کولتور مرکزینده، «۱-جی اولوسلار آراسی تورک خالچا کونقره‌سی» ترتیب ائدیلدی. ۱۲۰ یئرلی و ۶۷۵ یابانجی تمثیلچی‌نین اشتراک ائتدیگی بو بؤیوک اورقانیزاسیون مناسبتی ایله آنادولونون چئشیدلی یؤره‌لرینه عاید تورک خالچاچیلیغی‌نین بنزرسیز اثرلری ده سرگیلنمیشدیر. بو کونقره‌نی ۱۹۹۴ ایلی‌نین اوکتوبر آیینده حربیه کولتور مرکزینده یئنه پروفسور دیاربکیرلی‌نین باشقانلیغیندا ترتیب ائدیلن «۲-جی میلّتلر آراسی تورک خالچاسی و اورتا آسیا خالچاچیلیغی کونقره‌سی» تعقیب ائتدی. بو کونقره‌یه ده یئرلی و یابانجی اولماق اوزره توپلام ۹۸۳ تمثیلچی اشتراک ائتمیش، آیریجا اورتا آسیا و آنادولو خالچاچیلیغی‌نین سئچکین اؤرنکلری‌نین تشهیر ائدیلدیگی سرگیلر ده یئنه عینی کونقره بنیه‌سینده آچیلمیشدیر.

پروفسور دیاربکیرلی‌نین قیرخ ایللیک چالیشما حیاتی‌نین ان اؤنملی فعالیتلریندن بیری قوشقوسوز (شبهه‌سیز) یونسکو طرفیندن دوزنله‌نن ایپک یولو پروژه‌سینه یاپدیغی قاتقیلاردیر. اون ایللیک بو بؤیوک پروژه‌نین ایلک توپلانتیسی؛ تورکیه، چین، روسیا، مجاریستان، ایران، هیندیستان، ژاپونیا، فرانسا، اینگیلتره و مصرده بیلیم آداملاری‌نین اشتراکی ایله ۳۰ نوامبر- ۲ دسامبر ۱۹۸۷ تاریخلرینده پاریس‌ده یاپیلمیشدیر. بو پروژه‌نین اصیل آماجی، دونیادا ایلک کز ایکی بؤیوک ایپک یولو محوری‌نین، یئر و دنیز یوللارینی آیرینتیلی اولاراق اینجه‌له‌یه‌رک، اوتوز آلتی اؤلکه‌نی عینی چیزگیده بیرلشدیرمکدی. بو پروژه‌یه اون ایللیک سوره ظرفینده قاتقی ساغلایان بیلیم آداملاری‌نین ساییسی، مینین اوزرینده اولموشدور. تورکیه دیش‌ایشلری باخانلیغی طرفیندن قونو حاقیندا تئوریک اولدوغو قدر پراتیک اولاراق دا ان چوخ تجربه و بیلگییه صاحیب اولان پروفسور دیاربکیرلی، تورکیه‌نین دایمی تمثیلچیسی اولاراق تعیین ائدیلمیشدیر. یونسکو طرفیندن اورقانیزه ائدیلن بوتون فعالیتلرده تورکیه‌نی باشاری ایله تمثیل ائدن پروفسور دیاربکیرلی، بو پروژه قاپسامیندا ۱۹۹۰ ایلی‌نین جولای-آقوست آیلاری آراسیندا «چؤل یولو» آدی آلتیندا دوزنله‌نن پروقرامدا شیان‌دان کاشغره قدر اولان بؤلگه‌نی اینجه‌له‌میش؛ سپتامبر ۱۹۹۰-مارت ۱۹۹۱ آراسیندا «دنیز یولو» آدی وئریلن پروقراما قاتیلاراق ونیز- اوساکا آراسینداکی تاریخی تجارت لیمانلارینی گزمیش؛ یئنه ۱۹۹۱ ایلینده «اورتا آسیا استپ یولو»؛ ۱۹۹۲ ایلینده «موغولیستان‌دا کچرلرین یولو» و ۱۹۹۵ ایلینده «بودیزم یولو» آدلاری وئریلن پروقراملارا قاتیلاراق چوخ گئنیش بیر جوغرافیانی اینجه‌له‌میش، بو چرچیوه‌ده دوزنله‌نن سمپوزیوملاردا چئشیدلی بیلدیریلر سونموشدور. ایپک یولو پروژه‌سینه یاپمیش اولدوغو قاتقیلاردان دولایی پروفسور دیاربکیرلی‌یه ۱۹۹۳ ایلینده پاریس‌ده یونسکو مرکزینده یونسکو خیدمت مدالی وئریلمیشدیر (صنعت چئوره‌سی، ۱۹۹۳).

پروفسور دیاربکیرلی ۱۹۹۵ ایلی‌نین سپتامبر آیینده ۹-جو جمهورباشقانی سلیمان دمیرل‌ین باشقانلیغیندا موغولیستانا یاپیلان رسمی سیاحتده ده اشتراک ائتمیشدیر. کول تیگین و بیلگه خاقان مجتمعلری‌نین بولوندوغو خوسو تسایدام بؤلگه‌سینده، موغولیستان جمهورباشقانی‌نین دا یئر آلدیغی تانیتما سیاحتینده، تورکلویون یئر اوزونده‌کی ان اسکی یازیلی آبیده‌لری ایله ایلگیلی چئشیدلی پروژه‌لرین حیاتا گئچیریلمه‌سی اوچون مطابقتلر عقد ائدیلمه‌سینه رغماً، آرادان گئچن دوققوز ایللیک بیر سوره ظرفینده بیلگه خاقان و تونیوقوق آبیده‌لری‌نین وضعیت پلانلاری‌نین و مرمتلری‌نین هله ده چیخاریلمامیش اولماسیندان دولایی چوخ اوزگون اولدوغونو ایفاده ائتمیشدیر (دیاربکیرلی، ۲۰۰۳). بوتون حیاتینی، اورتا اسیا تورکلویونون کولتورل میراثینی گنج تورک نسیللره تانیتماق آماجی ایله وقف ائتمیش اولان پروفسور دیاربکیرلی‌نین شخصی چابالاری ایله اولوشدوردوغو آرشیوی ۲۰۱۶ ایلینده یئدی‌تپه اونیورسیته‌سی طرفیندن تسلیم آلینمیشدیر. معمار سینان اونیورسیته‌سیندن ۱۹۹۵ ایلینده امکلی اولدوقدان سونرا موغلا اونیورسیته‌سینده دؤرد ایل سوره ایله درس وئرن پروفسور دیاربکیرلی، ۱۹۹۹ ایلیندن وفاتینا قدر آکادمیک دونیایا مقاله‌لری و صحبت توپلانتیلاری ایله قاتقی وئرمگه داوام ائتمیش؛ تورکلوک شعورو و هیجانیندان سون نفسینی وئرینجه‌یه قدر هئچ بیر شئی ایتیرمه‌میشدیر ■

قایناقلار

اؤگل، بهاءالدین (۱۹۷۶). *مصطفی جزارا اخطارا!*، ایستانبول.

دیاربکیرلی، نژاد (۱۹۷۷). *اسلامیتدن اؤنجه تورک صنعتی: هونلار - گؤک‌تورکلر- اویغورلار*، یایقور یاییملاری، آنکارا.

دیاربکیرلی، نژاد (۱۹۷۹). «اورخون‌دا گلییوروم»، *تورک کولتورو*، س. ۱۹۹-۱۹۸، نیسان-ماییس، آنکارا.

دیاربکیرلی، نژاد (۱۹۹۳). «یونسکو پروفسور نژاد دیاربکیرلی‌یه کولتور حیذمت مادالیاسی وئردی»، *صنعت چئوره‌سی*، تموز ۱۹۹۳، س. ۱۱۷، ص. ۱۱.

دیاربکیرلی، نژاد (۲۰۰۲). «بیلگه‌خاقان‌ین خزینه‌لری و تیکانین اینانیلماز شووو»، *صنعت چئوره‌سی*، شوباط ۲۰۰۲، س. ۲۸۰، صص. ۲۴-۱۶.

دیاربکیرلی، نژاد (۲۰۰۳). «تیکا نه ایشه یارار؟» *تاریخ و دوشونجه*، شوباط ۲۰۰۳، س. ۳۶، صص. ۴۱-۳۲.

DİYARBEKİRLİ, Nejat (1978). “New light on the Pazyryk carpet”, *HALI*, Vol. I No: 3, Autumn/Herbst 1978, pp. 216-221.

باش‌ساغلیغی

تورک صنعت تاریخچی‌لیگی‌نین قوروجوسو، اورخون یازیتلارینی آراشدیرماق اوچون تورکیستانا گئدن ایلک تورک صنعت تاریخچیسی، درگیمیزین قوروجوسو مرحوم پروفسور دوکتور جواد هیئت‌ین یاخین دوستو دگرلی بیلیم و فیکیر آدامی **پروفسور دوکتور نژاد دیاربکیرلی**نین آرامیزدان آیریلماسینی بؤیوک اوزونتو ایله قارشیلادیق.

بؤیوک بیلیم آدامی مرحوم پروفسور دوکتور نژاد دیاربکیرلی‌یه اولو تانریدان رحمت، قالانلارینا و بوتون بیلیم و کولتور دونیاسینا باش‌ساغلیغی دیله‌ییریک.

یئری اوچماق اولسون.

وارلیق درگیسی

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 83-88
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

چرایی تحقیر ترکان از زمان شروع حاکمیت پهلوی در ایران

• حسن راشدی[۱]

ÖZET: Hasan RAŞİDİ, "İran'da Pehlevî Döneminden Étibaren Türklerin Tehqir Édilmesinin sebebleri", *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016/1395), ss. 83-88.

Herbî çévrilişle iş başına gelen ve Qacar hakimiyetine son véren Rıza Şah'dan étibaren Türklere ve Türklüye yönelik propaqandalar şiddetlenmiş, Qacarların yıxılmasıyla Türklerin İran'dakı min illik hakimiyetine son vérilmişdir. Kültür halına gelen Türkler ve Türklüye yönelik nefret duyquları İkinci Pehlevî döneminde radyo ve televizyon kimi modérn iletişim araclarının da yardımıyla éle ivme qazandı ki, Téhran ve Farsların yaşadığı başqa şeherlerde iqamet éden bir çox Türk ailesinin gencleri özlerini Türk adlandırmaqdan çekinir ve utanırdılar.

Bu çalışmada, Pehlevî döneminin başlanqıcından étibaren Türklerin aşağılanmasının nedenleri incelenmişdir.

Açar Sözler: Türk, Pehlevî, İran, Asimilasyon, Aşağılama.

چکیده: حسن راشدی، "چرایی تحقیر ترکان از زمان شروع حاکمیت پهلوی در ایران"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۶-۵ (پاییز- زمستان ۲۰۱۶/۱۳۹۵)، صص. ۸۸-۸۳

از زمان به حاکمیّت رسیدن رضاخان که با کودتای نظامی صورت گرفت و عملا به حکومت قاجاریان پایان داده شد، تبلیغ بر علیه ترک و ترکان شروع و هر سال شدت بیشتری گرفت؛ در اصل با سقوط دولت قاجار، به حاکمیت مستمر و هزار ساله ترکان بر ایران خاتمه داده شد. فرهنگ نفرت از ترک و ترکان از زمان حاکمیّت رضاخان چنان شتابی به خود گرفت و از زمان پهلوی دوم با بکارگیری رسانه‌های مدرنی چون رادیو و تلویزیون ادامه پیدا کرد که بسیاری از جوانان خانواده‌های آذربایجانی و دیگر خانواده‌های تُرک، در تهران و شهرهای فارس‌نشین از تُرک نامیدن خود ابا داشته و از نامیدن خود با این واژه احساس حقارت و کوچکی میکردند.

در این نوشتار به بررسی علل و عوامل تحقیر ترکان از زمان آغاز حاکمیت پهلوی در ایران پرداخته می‌شود.

کلیدواژه‌ها: *ترک، پهلوی، ایران، آسیمیلاسیون، تحقیر.*

[۱] آراشدیرماجی، یازار (rashidi54@yahoo.com).

از زمان به حاکمیّت رسیدن رضاخان که با کودتای نظامی صورت گرفت و عملا به حکومت قاجاریان پایان داده شد، تبلیغ علیه ترک و ترکان شروع و هر سال شدت بیشتری گرفت؛ در اصل با سقوط دولت قاجار، به حاکمیت مستمر و هزار ساله ترکان بر ایران خاتمه داده شد. سقوط دولت قاجار به دست قزاق بیسوادی که از تیمارگری اسب با حمایت انگلیس و نماینده او اردشیر جی رپورتر به رضاخان میرپنج تبدیل شده بود و اکنون سودای حکمرانی بر کل ایران را داشت، باید به شکلی افکار عمومی جامعه آن روز را هم قانع می‌کرد.

طبیعی است برای نیل به این هدف در درجه اول، نالایق نشان دادن سلطان ساقط شده و دیگر اعضاء خاندان قاجار باید مقدمه‌ای باشد برای تغییر حکومت؛ در مرحله بعد تغییر حافظه تاریخی مردم از اهمیّت ویژه‌ای برخوردار بود. زیرا مردم ایران چه تُرک و فارس و دیگر ملیّت‌ها حاکمیت قدرتمند و هزار ساله ترکان بر ایران را در حافظه تاریخی خود داشتند و اگر سلطان و حاکمی هم در اداره کشور نالایق و ضعیف بود، فرد دیگری از همان خاندان و سلاله ترُک، اداره کشور را بر دست می‌گرفت و این تسلسل حاکمیت در طول ۱۰۰۰ سال از زمان سلاطین غزنوی، سلجوقی، خوارزمشاهی گرفته تا صفوی، افشار و قاجار ادامه داشت.

اما این بار فردی حکومت ایران را، آن هم با کودتای انگلیسی بدست می‌گرفت که نه تنها بی‌سواد بود و از تیمارگری اسب به فرماندهی قوا رسیده بود؛ بلکه خود را هم مازندرانی و به شکلی از تبار فارسیان می‌دانست که این قوم در طول هزار سال گذشته و بعد از حاکمیّت اسلام بر ایران، به عنوان امپراتور و سلطان در اداره کشور بزرگی چون ایران و کشورهای همجوار نقشی نداشتند؛ در حقیقت حافظه تاریخی ۱۰۰۰ ساله ترکان ایران، حتّی دیگر اقشار جامعه آن روز جز حاکمیت و اداره کشور به دست ترکان چیز دیگری را در ذهن آنها تداعی نمی‌کرد.

با پیش آمدن چنین وضعیتی و با سر کار آمدن رضاخان که عقبه شناخته شده‌ای هم نداشت این حافظه تاریخی که علاوه بر بازگویی کتاب‌های تاریخی، سینه به سینه هم، به نسل امروزی رسیده بود از ذهن ترکانی که در طول تاریخ، خود را امپراتوران و حاکمان مقتدر و بلامنازع بر ایران و کشورهای همجوار دیده بودند؛ باید زدوده می‌شد تا خطر عصیان آن‌ها که روحیه رشادت و مبارزه‌گری‌شان در مقابل دشمن تا رسیدن به اهداف هم بر کسی پوشیده نبود از بین برود تا رضاخان با خیالی راحت بتواند حاکمیّت خود بر ایران را تثبیت کند.

لذا اولین کاری که رضاخان باید انجام می‌داد و داد؛ تحقیر ترکان از طُرق مختلف بود تا هیچ ترکی نتواند به خاطر ترک بودنش اظهار وجود کند، وی با به خدمت گرفتن عدّه‌ای که نام مورّخ، محقّق، شاعر و نویسنده برخود گذاشته بودند و وجدان آن‌ها در مقابل زر و زور و تزویر

به خواب ابدی رفته بود به تحریف تاریخ و تحقیر ترکان پرداخته، تئوری‌های خودساخته‌ای را تحویل جامعه استبدادزده و خاموش آن روز ایران داد تا ترکان را نه انسان‌های با استعداد و اداره‌کنندگان امپراتوری‌های بزرگ جهان، که حاکمان بی‌تمدّنی معرفی کنند که در سایه تدبیر، تیزهوشی و کاردانی دبیران پارس که در خدمت آنها بودند از شرق عالم تا غرب عالم را اداره می‌کردند !

عجبا! این دبیران و میرزا بنویس‌ها با این‌همه تیزهوشی و کاردانی، چرا به جای ساقط کردن سلاطین ترک و نشستن به جای آن‌ها، خدمت در رکاب آن‌ها را ترجیح می‌دادند و به بله قربان‌گوی سلاطین ترک تبدیل شده بودند!؟

قزاق دیکتاتور، شعرایی را به خدمت گرفت که در سروده‌هایشان در تقبیح ترکان و توهین گستاخانه و بی‌پروا به آن‌ها و توصیف از پارس و پارسیان و نژاد آریایی از هم سبقت می‌گرفتند، نویسندگان و محققین خود فروخته دربار که بعضی از آن‌ها مانقورت‌هایی از میان خود ترکان بودند علیه ترکان و موجودیت زبان، فرهنگ و هویت آن‌ها قلم‌فرسایی کرده، کتاب‌ها و رساله‌ها می‌نوشتند و منکر وجود ترکان در ایران حتی در جغرافیای تاریخی آذربایجان از اراک، همدان، ساوه، زنجان و تبریز گرفته تا اقصی نقاط دربند و قفقاز می‌شدند.

سیاست آسیمیلاسیون و فارس‌سازی مستبدانه غیر انسانی که در طول تاریخ هرگز نظیرش دیده نشده بود، در این دوران آن‌چنان سرعتی گرفت که مهیار نوایی، یکی از محققین وابسته به دربار پهلوی، پروژه جدا سازی کودکان تازه متولد شده آذربایجانیان از والدینشان و نگهداری آنها در شیرخوارگاه‌هایی خارج از شهرها و روستاها که به وسیله پرستاران فارس‌زبان اداره بشود را در کتابی که تقدیم پدر تاجدارش رضاشاه کرده بود منتشر نمود!

تکرار و پیگیری این تفکر قرون وسطایی توسط جواد شیخ‌الاسلامی یکی از متولیان بنیاد نژادپرستانه افشار، حتی بعد از انقلاب اسلامی هم ادامه داشته است (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۶۰؛ ۱۳۶۸).

تبلیغ رضاخان علیه ترکان چنان تاثیرگذار بود که در اواخر حکومت پهلوی اول، کلمه "ترک" بجای تحقیر و توهین نه تنها در میان توده‌های ناآگاه و بی‌سواد حتی در میان به اصطلاح روشنفکران و تحصیلکرده‌های فارس هم به کار گرفته شد!

بعد از سقوط رضاخان و پس از نهضت فرقه دموکرات در آذربایجان، این سیاست به شکل و شمایل دیگری، اما همچنان با هدف حذف ترکان و هضم آن‌ها در زبان و فرهنگ حاکم ادامه

داشته و کلمه تُرک و ترکان هنوز هم مورد نفرت باستان‌گرایان و تمامیت‌خواهانی است که ایران را در دایره تنگ قومی خاصّ با زبان و فرهنگ خاص تعریف می‌کنند.

فرهنگ نفرت از ترک و ترکان از زمان حاکمیّت رضاخان چنان شتابی به خود گرفت و از زمان پهلوی دوم با بکارگیری رسانه‌های مدرنی چون رادیو و تلویزیون ادامه پیدا کرد که بسیاری از جوانان خانواده‌های آذربایجانی و دیگر خانواده‌های تُرک، در تهران و شهرهای فارس‌نشین از تُرک نامیدن خود ابا داشته و از نامیدن خود با این واژه احساس حقارت و کوچکی می‌کردند. چرا که آنچه جوان ترک آذربایجانی و دیگر جوانان ترک کشور از کلمه تُرک و ترکان در کتاب‌های درسی، مطبوعات، رسانه‌های سمعی و بصری و دیگر رسانه‌ها دیده و شنیده بودند جز معنای منفی از این واژه نبود!

رضاخان در تحقیر ترکان و هضم آن‌ها در میان فارسیان از هر سلاحی استفاده می‌کرد، این سیاست بعد از وی و در زمان حاکمیّت فرزندش محمدرضا هم ادامه داشت.

محمود افشار یزدی از نظریه‌پردازهای دوران رضاخان و فرزندش محمدرضا پهلوی، برای سرعت بخشیدن به هضم جمعیّت ترکان آذربایجان در میان فارسیان می‌گوید:

> «تنها فایده‌ای که برای تدریس زبان ترکی در دبستان‌ها و رواج رسمی آن در ادارات می‌توان تصور نمود، سهولت برای کودکان و مردم است... برای هرکس آسان‌تر است با زبانی که از مادر آموخته صحبت کند تا زبانی که باید در مدرسه بیاموزد؛ اما زبان ترکی در آذربایجان تنها همین یک جنبه را ندارد. زبان ترکی یکی از عناصر مهم ملیّت بلکه مهم‌ترین آن‌هاست..... اگر مردم آذربایجان توانستند روزنامه‌های ترکی را به آسانی بخوانند و به ترکی چیز بنویسند و شعر بگویند دیگر چه نیازی به فارسی خواهند داشت؟... **نگارنده با آموختن پنج دقیقه زبان ترکی هم در مدرسه یا دانشگاه آذربایجان مخالفم**... می‌خواهم آموزش فارسی را اجباری و مجانی و عمومی نمایند و وسایل این کار را فراهم آورند تا ظرف سه سال یا زودتر همه مردم بدون استثناء هر دو زبان را بدانند. پس از آن کم کم و خود بخود کلمات فارسی به قدری در لهجه ترکی داخل خواهد شد که اقلا صدی شصت فارسی خواهد بود و این نسبت روز به روز زیادتر می‌شود تا به صدی هفتاد برسد و دو زبان یکی خواهد شد... اگر این سیاست فرهنگی را دولت بپذیرد و ملّت هم کمک کند، چه در آذربایجان و چه سایر شهرستان‌ها، برای من تردیدی نیست که بی‌هیچ زحمت و دردسری برای هیچ کس و مخالفتی از هیچ کجا به مقصود خواهیم رسید بی‌آنکه آذربایجانی‌ها احساس کرده باشند بعد از پنجاه سال به زبان فارسی ناحیه خودشان که باید آن را لهجه "آذری تازه" خواند؛ صحبت خواهند کرد... باید حتما اینکار به دست خود آذربایجانی‌ها صورت گیرد... آذربایجانیان

باید خودشان پیشقدم شده و زبان ملی خود را رواج دهند تا کم‌کم ترکی که خارجی است برود... مطلب از دو حال خارج نیست: یا آذربایجانی ایرانی هست، یا نیست. اگر هست ترک نمی‌تواند باشد..» (افشار یزدی، ۱۳۶۸: ۲۸۴، ۲۸۹-۲۸۸).

عباس اقبال آشتیانی از نژادپرستان ضد ترک، متولد ۱۲۷۵ شهر آشتیان و درگذشت ۱۳۳۴ شهر رم ایتالیا (به عنوان رایزن فرهنگی ایران در ایتالیا) در عمر ۵۹ ساله خود که همواره در زمان رضاخان و فرزندش، پست‌های مهمی داشته، علیه ترکان و زبان ترکی گستاخانه قلم فرسایی کرده و زبان ترکی را "خَرمهره و خَزف" و فارسی را "دُرّ و گُهر" خطاب می‌کند:

«... مضحک و عجیب نیست که جمعی مغرض یا بی‌خبر آن را [زبان ترکی را] به جای فارسی رسمی نمایند. اگر کسی از عقل و ذوق نصیبی داشته باشد در معامله و مبادله هیچوقت دُرّ و گُهر را به خَرمُهره و خَزَف برابر نمی‌سازد.» (اقبال آشتیانی، ۱۳۶۸: ۱۵۹).

یکی دیگر از ترک‌ستیزان دوران پهلوی که بیشتر فعالیتش در زمان پهلوی دوم بود و در سمت‌های وزیر مختار و سفیر کبیر دوران محمدرضا پهلوی در خدمت این دودمان بود **غلامعلی رعدی آذرخشی** است. وی از پدر و مادر تفرشی مقیم آذربایجان در سال ۱۲۸۸ در تبریز به دنیا آمد و در سال ۱۳۷۸ و در ۹۰ سالگی در تهران درگذشت. وی در یکی از اشعارش دشمنی خود با زبان ترکی را چنین بیان می‌کند:

...چند تن گمراه فرصت جو در آذربایجان — می زنند از بهر "ترکی" سینه در این گیرو دار

از پی ترویج ترکی خصم جان پارسی — جمله در بیگانه پروردن شده پروردگار

در بَرِ بار خَزَف گوهر شکستن کارشان — تا مگر بهتر شود شان زین شکستن کار و بار ..

لیک گویم بر "دری" تفضیل ترکی نارواست — شهد نوشان را نباشد رغبتی بر زهرمار... (عینی: ۳۳۴)

عارف قزوینی شاعر دوره رضاخان که بیشتر عمر خود را در عزلت و تنهایی می‌گذراند در میدان پان‌فارسیسم و تفکر راسیستی و غیر انسانی، گوی سبقت را از دیگران ربوده در شعر، گستاخانه، احساسات پلید و افکار درونی خود را علیه ترکان و زبان ترکی چنین بر زبان می‌آورد:

زبان ترک از برای قفا کشیدن است
صلاح پای این زبان ز مملکت بریدن است
دو اسبه با زبان فارسی از ارس پریدن است

نسیم صبحدم برخیز، بگو به مردم تبریز — که نیست خلوت زرتشت، جای صحبت چنگیز

(قزوینی: ۳۸۴، مجله ایرانشهر، س. ۵: ۱۷۲-۱۷۱).

«اقرار کردم و گفتم هزار لعنت حق به ترک و پدر ترک از صغیر و کبیر...» !!

(قزوینی: ۲۹).

به راستی با این تفکر راسیستی و غیر انسانی باصطلاح ایران‌دوستان، می‌توان زبان فارسی را زبان ملّی و ایران را وطن ترکان ایران نامید؟! ■

منابع:

افشار یزدی، محمود (۱۳۶۸). *زبان فارسی در آذربایجان*، گردآوری ایرج افشار، موقوفات دکتر محمود افشار، چاپ اول، تهران.

اقبال آشتیانی، عباس (۱۳۶۸). *زبان فارسی در آذربایجان*، گردآوری ایرج افشار، موقوفات دکتر محمود افشار، چاپ اول، تهران.

شیخ‌الاسلامی، جواد (۱۳۶۰). *مجله آینده*، سال هفتم، شماره‌های سوم و چهارم.

شیخ‌الاسلامی، جواد (۱۳۶۸). *زبان فارسی در آذربایجان*، گردآوری ایرج افشار، موقوفات دکتر محمود افشار، چاپ اول، تهران.

قزوینی، عارف (؟). *مجله ایرانشهر* ، مدیریت حسین کاظم‌زاده، برلین.

قزوینی، عارف (؟)، *دیوان*.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 89-99
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

تووادا بیر دؤنمین قاپانیشی، یئنی بیر دؤنمین آچیلیشی
سالچاک کالباخوریئکوویچ توکا (۱۹۷۳-۱۹۰۱)

• **مصطفی جان تئزیچ**[۱]

ÖZET: Mustafa Can TEZİÇ, "Tuva'da Bir Dönemin Qapanışı, Yéni Bir Dönemin Açılışı: Salçak Kalbakhoryekoviç Toka (1901-1973)", *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016/1395), ss. 89-99.

Bu yazının amacı Tuva'nın Sovyetler Birliği'ne katılım sürecini incelemektir. Bu makalede kompleks olan bu süreç Tuva'nın siyasî ve kültürel hayatında etkili olan Salçak Toka'nın kişiliği üzerinden incelenmektedir.

İlerleyen sayfalarda Tuva'nın Sovyetler Birliği'ne katılma sorunsalı farklı açılardan ele alınmaktadır. Merkez siyasî akımının dışındaki farklı siyasî oluşumların meydana gelme dinamiklerinin incelenmesinin yanında Tuva'da bulunan Rus toplumunun Tuva'daki sosyalist bloğun oluşmasına etkileri araştırılacaktır.

Bunların dışında Tuva'yı Sovyetler Birliği'nin etki alanına çeken başlıca sosyal örgütlenmelere de yer verilecektir.

Açar Sözler: *Tuva, Sibirya, Sovyetler Birliği, Sosyalizm, Kimlik.*

چکیده: مصطفی جان تئزیچ، "پایان یک دوره و آغاز دوره‌ی جدید ئر تووا: سالچاک کالباخوریئکوویچ توکا (۱۹۷۳-۱۹۰۱)"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۶-۵ (پاییز- زمستان ۲۰۱۶/۱۳۹۵)، صص. ۹۹-۸۹.

هدف از این مقاله بررسی فرایند الحاق تووا به اتحاد جماهیر شوروی است. در این مقاله، این فرایند پیچیده بر اساس شخصیت سالچاک توکا که تأثیر بسزایی در حیات سیاسی و فرهنگی تووا داشته بررسی می‌شود.

[۱] یاردیمجی دوچنت دوکتور، آنکارا اونیورسیته‌سی چاغداش تورک لهجه‌لری و ادبیاتلاری بؤلومو (cantezic@yahoo.com).

در ادامه مقاله، مسئله الحاق تووا به اتحاد جماهیر شوروی از زاویه‌های مختلف مورد بررسی قرار می‌گیرد. همچنین ضمن بررسی دینامیک ایجاد تشکل‌های سیاسی مختلف در خارج از جریان سیاسی مرکزی، تأثیر جامعه روس ساکن در تووا در تشکیل بلوک سوسیالیست در این منطقه مورد پژوهش قرار خواهد گرفت.

علاوه بر این به سازمان‌دهی‌های اجتماعی اصلی که موجب سوق داده شدن تووا به اتحاد جماهیر شوروی گردیده، اشاره شده است.

کلیدواژه‌ها: *تووا، سیبری، اتحاد جماهیر شوروی، سوسیالیسم، هویت.*

ABSTRACT: Mustafa Can TEZİÇ, "The opening of a new era and the end of the old era; Salchak Kalbakhoryekovich Toka (1901-1973)", *Varliq: Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture,* Second period, Issue 5-6 Autumn-Winter 2016, pp. 89-99.

The main concern of this article is to understand the complex process of the unification of Tuva to the Soviet Union. In this article this process is examined through the personality of Salchak Toka, who had an impact on both the political and intellectual life in Tuva.

In the following pages the problem of the integration process of Tuva with the Soviet Union is evaluated from various angles. The issues of how the formation dynamics of various political visions diverted from the main trend political tradition, and the extent of the impact the Russian community in Tuva had on the formation of the Tuvan socialist camp are evaluated.

Beside these the main social organizations which drew Tuva into the sphere of influence of the Soviet Union is examined.

Key words: *Tuva, Siberia, Soviet Union, Socialism, identity.*

سالچاک کالباخوریئکوویچ توکا. سیاستچی و ادبیاتچی. ۱۹۲۹-۱۹۲۵ ایللری آراسیندا موسکودا دوغو امکچی‌لیک کومونیست اونیورسیته‌سینده اگیتیمینی تاماملادی. ۱۹۳۲-۱۹۲۹ ایللری آراسیندا ایکینجی دبیر، ۱۹۴۴-۱۹۳۲ ایللری آراسیندا بیرینجی دبیر اولاراق «تووا خالق دئوریم پارتیسی» مرکز کومیته‌سینده گؤره‌و آلدی. تووانین اوکتوبر ۱۹۴۴ ایلینده رسماً سوویتلر بیرلیگی‌نه قاتیلماسی ایله بیرلیکده ده تووا بؤلگه کومیته‌سی باشقانی اولموش، ۱۹۶۱ ایلینده تووا اؤزرک (مختار) سوویت سوسیالیست جمهوریتی‌نین قورولوشوندا بؤیوک رول اوینامیش و تووانی (۱۹۷۳ ایلینه) یاشامی‌نین سونونا قدر یؤنتمیشدیر.

س. ک. توکا تووانین اجتماعی، سیاسی و اقتصادی دؤنوشوموندە چوخ بؤیوک بیر رولا صاحیبدیر. اونون یؤنه‌تیمی آلتیندا تووا قونار-کؤچر بیر توپلومدان مودرن بیر میلّته گئچیش سوره‌جینی تاماملامیشدیر.

۱۹۴۴ ایلینه قدر تووا مودرن بیر دؤلت یاپیسینا چاتمیش، بو چرچیوه ایچریسینده دؤلت اورقانلاری، اقتصادی و اجتماعی یاپی گرکلی دگیشیم یاشامیشدیر. بو دگیشیم ایچریسینده اجتماعی- اقتصادی و کولتورل آلانلاردا توپلومدا کؤکلو دگیشیملر اولموشدور. بو قاپسامدا؛ اوره‌تیمده (تولیدده) تعاونی‌چیلیک، کولخوز و سووخوزلارین اولوشدورولماسی، قونار- کؤچر

یاشام طرزیندن یئرلشیک حیاتا گئچیش و بونونلا باغلانتیلی اولاراق یئنیدن اجتماعی دگرلرین انشاسی، بوتون بونلارلا باغلانتیلی اولاراق قیرسال آلاندا یئنی یئرلشیم یئرلری‌نین تیکیلمه‌سی، مکتب، خسته‌خانا و اجتماعی قورومولار کیمی دؤلت قورومولاری‌نین اولوشدورولماسی دیشیندا ساغلیق و اجتماعی- کولتورل آلاندا یاپیلانما، بو دگیشیمین باشیندا گلن فاکتورلاردیر.

س.ک. توکا سیاسی یاشامی‌نین دیشیندا، بیر یازار و ادبیاتچی اولاراق تووا سوویت ادبیاتی‌نین دا قوروجوسو سایبلماقدادیر. س.ک. توکا اثرلرینده دئوریمچی اویانیشی و یئنی سوسیالیست ایدئاللارین توپلوم طرفیندن منیمسنمه‌سی قونولارینی اله آلیر.

اوتوبیوقرافیک بیر حکایه اولان «سلووو آراتا» تووانین و س.ک. توکانین کلاسیک سایبلان اثری‌دیر.

گونوموزده ایسه س.ک. توکا، تووا تاریخینده چلیشکیلرین (تضادلارین) اؤنه چیخدیغی بیر سیاستچی اولاراق اله آلینماقدادیر.

هر نه قدر گونوموزده توکا و یؤنه‌تیمینده اولدوغو دؤنم تووادا فرقلی شکیللرده اله آلینیر اولسا دا، بو یازیدا اله آلدیغیمیز قونو س.ک. توکانین شخصیتینده، اونون تاریخ صحنه‌سینه چیخیشینی

حاضیرلایان سورج و ۱۹۴۰-۱۹۳۰ آراسینداکی دؤنمده تووا‌داکی توپلومسال دؤنوشوم و بو دؤنمده مودرن تووا کیملیگی‌نین اولوشومودور.

اونودولماماسی گرکن بیر باشقا گرچک ده، سالچاک توکانین شخصیتی‌نین عینی زاماندا بیر دگیشیمین دؤنمینی یانسیتماسی‌دیر. بو دؤنم ایچریسینده موسکودان گلن مودرنیزم عینی زاماندا هم موسکویا هم ده بوتون دونیانین بیر چوخ یئرینده حاکیم بیر فیکیر و دونیا گؤروشو اولان سوسیالیست ایدئولوژی ایله بیرلیکده تووادا حاکیم اولماقدا و تووا‌داکی دؤنوشوم بو شکیلده یاشاماقدادیر.

س.ک. توکا ایله ده آنیلابیله‌جک بو دؤنمین آلت‌یاپیسی ۱۹۲۱ استقلال حرکتی ایله باشلامیش و بو سورج ایچریسینده گلیشن اجتماعی و سیاسی تووا خالق جمهوریتی‌نی ۱۹۴۴ ایلینده سوویتلر بیرلیگی ایله بیرلشمه سوره‌جینه گؤتورموشدور.

۱۹۲۱ ایلینده قورولان تاننو- تووا خالق جمهوریتی سوویتلر بیرلیگیندن سیاسی دشتک آلیناراق قورولموش و قورولدوقدان سونرا دا سوویت مودلیندن ائتکیلنمگه باشلامیشدیر. بو باغلامدا یؤنتیم سیستمی هر نه قدر سوویت سیستمیندن ائتکیله‌نه‌رک انشا ائدیلمیش و فورم اولاراق اونا بنزر بیر یاپیدا اولسا دا قورولوش آشاماسیندا سوویت سیستمی ایله بیره- بیر اولدوغو سؤیلنه‌بیلمه‌یه‌جگی کیمی یئنی قورولان دؤلت یاپیسی‌نین ایچریگی ده صینیف دیکاتورلوغوندان اوزاق فرقلی توپلومسال زومره‌لری بُنیه‌سینده داشییان بیر یاپییا صاجیبدیر. بونونلا یاناشی مستقیل تووا خالق جمهوریتی‌نین قورولوش آشاماسیندا، سوسیالیزم و فئودال- تئوکراتیک دونیا گؤروشلری فرقلی سئچه‌نکلر اولاراق توپلوم ایچریسینده چاتیشماغا باشلامیشدیر

.هر نه قدر بو فرق ایلک ایللردن اعتباراً آچیقجا اورتایا چیخسا دا، قورولوش آشاماسیندا یؤنتیمده بولونان «بویان بادیرغی» و یؤنه‌تیمینده‌کی اکیپ مودرنیزاسیون سوره‌جینی تووانین گله‌نکسل یاپیسینی ییخمادان اؤز ایچینده گرچکلشه‌جک بیر مودرنیزاسیون سوره‌جیندن یانا آلدیغی تاویر (موضع) ایله بو آخیملاری یؤنه‌تیمده اولودوغو سوره ایچریسینده دنگه‌له‌مگه چالیشمیشدیر.

قورولوش آشاماسیندا پارلامنتر بیر یاپیلانمانین دیشیندا تووا اوچون سون درجه اؤنملی اولان «تووا خالق دئوریمی پارتیسی» قورولموشدور.

بو دؤنمده تووادا یاشایان توپلومسال دؤنوشوم عینی زاماندا تووا خالق دئوریم پارتیسی و اونون دؤنوشومونو ائتکیله‌ین عنصورلر اولاراق آلقیلانمالی‌دیر.

بو نه‌دندن دولایی یازیمیزین ایره‌لیله‌ین بؤلوملرینده تووا خالق دئوریم پارتیسی و اونون دؤنوشومونو ائتکیله‌ین عنصورلر اوزرینده دورولاجاقدیر.

اوزاق‌دوغو آسیا و تووادا ائتکیسینی آرتیرماق ایسته‌ین سوویتلر بیرلیگی داها ایلک قورولوش آشاماسیندان اعتباراً تووادا دئوریمجی بیر پارتی‌نین قورولماسی یؤنونده چالیشمالارینا باشلامیشدیر. قورولوش آشاماسیندا فرقلی اجتماعی قروپلاری ایچینه آلان و دؤلت طرفیندن مالیه‌لشدیریلن دئوریمجی پارتی زامانلا سوویت ائتکیسی ایله سوسیالیست بیر یاپییا بورونموشدور.

روس ایشچی کولونیسی (RSTK) اولاراق آدلاندیریلابیلن اولوشوم هم دئوریمجی پارتی‌نین هم ده تووانین طالعینده اؤنملی رول اوینایان اؤنملی فاکتورلاردان بیریدیر...

۱۹۲۱ ایلینده تووادا یاشایان روسلار آراسیندا اون ایکینجیسی یاپیلان توپلانتیدا آلینان بیر قرار ایله تووادا یاشایان اون ایکی مین روس، سوویتلر بیرلیگی حقوقونا گؤره تووا تورپاقلاریندا یاشاماق ایسته‌دیکلرینی اؤنه سورموشدولر. بو طلبه سیراسی ایله ۱۳ فوریه ۱۹۲۲ روس کولونیسی و تووالی یئتکیلیلرین، داها سونرا دا ژوئن ۱۹۲۲ ایلینده سوویت و تووالی یئتکیلیلرین قونونو گؤروشمه‌لری سونوجوندا تاننو- تووا خالق جمهوریتی‌نده یاشاملارینی سوردورن روس توپلومونون سوویتلر بیرلیگی آنایاساسینا تابع اولاراق تووادا یاشاما طلبلری حقوقی اولاراق تانینمیش و «Ruskaya samoopravlyuşeya trudovaya koloniya (PCTK)» آدی آلتیندا حقوقی بیر ماهیته قووشموشدور.

RCTK-نین ائدینیمش اولدوغو حاقلارا باخیلاجاق الورسا، توپلولوغون اولدوقجا گئنیش حاقلارا صاحیب اولدوغو گؤروله‌جکدیر.

بو حاقلارین باشیندا، روس ایشچی کولونیسینه سیاسی حاکمیت صیفتی وئرن اؤز بایراغینا صاحیب اولما حاقّی واردی. بیر باشقا اؤنملی حاق ایسه، دؤلت ایچریسینده بیر دؤلت کیمی حرکت ائده‌بیله‌جکلری تورپاغا صاحیبدیرلر. هر نه قدر بو تورپاغی تووا دؤلتیندن اجاره قارشیلیغی آلسالار دا سونراسیندا بو تورپاقدا اؤز حاکمیتلری دوغرولتوسوندا حرکت ائده‌بیله‌جکلر.

RCTK ایره‌لیده تووانین اجتماعی یاپیسینی ائتکیله‌یه‌جک نه‌دنلرین باشیندا سوویتلردن آلدیغی یاردیم ایله اؤز حاکمیت آلانلاری ایچریسینده گذچکلشدیردیکلری اجتماعی- سیاسی توپلومسال دؤنوشومون ایره‌لیده تووالی سیاستچیلرین اؤرنک آلدیقلاری بیر توپلومسال مودله دؤنوشه‌جک اولماسی‌دیر.

بو دؤنوشوم سوره‌جی ایچریسینده RCTK حاکمیت آلانیندا اؤزل ملکیت حاقّی لغو ائدیله‌رک کوللکتیو اوره‌تیم (تولید) طرزینه گئچیلمیشدیر. بو قاپسامدا ۱۵ مارت ۱۹۲۹ ایلینده ایلک *کولخوز* قورولموش، ۱۹۳۰ ایلینده ایسه ۱۰ کولخوز داها انشا ائدیلمیشدیر. بیر یاندان اوره‌تیمده کوللکتیویزاسیونا گئدیلیرکن، اؤته یاندان *کولاک* اولارق تعبیر ائدیلن ملک صاحیبی زنگین اکینچی‌نین تصفیه‌سینه ده باشلامیشدیر. ۱۹۳۱ ایلینده کولخوزلارین یؤنه‌تیمی RSTK و تووا خالق جمهوریتی‌نین اورتاق دنه‌تیمینه بوراخیلمیشدیر.

سونوج اولاراق؛ سوویتلر بیرلیگی‌نین تووااکی روس یؤنه‌تیمینه ساغلامیش اولدوقلاری ساغلیق و اگیتیم خیدمتلری زامان ایچریسینده تووالیلارا دا یانسیمیش و بوتون بو سوره‌جین سونوجوندا روس کولونیسی بؤلگه‌ده گله‌جکده قورولاجاق اولان رژیمه ده اؤرنک تشکیل ائتمیشدیر.

آنا آخیم سیاسی اورقانیزاسیون اولان تووا خالق دئوریم پارتیسی‌نین دیشیندا تووادا سیاستی ائتکیله‌یه‌جک اولان کؤکلری موغولیستان و تبته اوزانان و یا یئنه گوجونو سوویتلر بیرلیگی‌ندن آلان فرقلی سیاسی آخیم و اورقانیزاسیونلار زامان ایچینده گلیشمیشدیر.

تووادا مودرن بیر دؤلت یاپیسینا گئچیش سوسیالیست فیکیرلرین دیشیندا گله‌نکسل فیکیر اوداقلاری‌نین دا (مرکزلری‌نین ده) سیاسی میدانا گیرمه‌لرینه یول آچدی. ۱۹۲۳ ایلینده ایکینجیسی دوزنله‌نن تووا خالق دئوریم پارتیسی توپلانتیسیندا آلینان اورتاق بیر قرارلا اسکی دوزنین اؤنجه‌لیکلرینی یانسیدان گله‌نکسل فئودال عنوانلارین (بگلی، بگسی، قون ... وس.) یئنی قورولان جمهوریتین ائشیتلیک ایلکه‌سینه قارشی اولدوقلاری گرکچه‌سی ایله ایشله‌دیلمه‌لری و

دینی شخصیت و قورولوشلارین ائشیتلیک قاپساميندا توپلومداکی اؤنجه‌لیکلری‌نین قیسیتلانماسی آیریجا دینی قوروملاری یاپمیش اولدوقلاری اوره‌تیم (تولید) اوزریندن وئرگی وئرمه‌لری‌نین گرکمه‌سی یؤنونده ایدی.

بو قرارلارا تپکی اولاراق مارت ۱۹۲۴ ایلینده شمی‌ده اؤزونو همچی هوشونلاری‌نین خانی اعلان ائدن *قوللارا سوموناق* یؤنتیمینده بیر قروپ عصیانجی اسکی دوزه‌نین تکراردان ترمیم و تووانین مستقیل استاتوسونون سونا چاتدیریلیب موغولیستانا باغلانماسی آماجی ایله آنتی سوویت و آنتی میلیتچی شعارلارلا دؤلته قارشی بیر عصیان باشلاتدی. قیسا سوره‌ده یاییلان عصیان بیر چوخ بؤلگه‌نی ایچینه آلدیغی کیمی دؤلت و سوویتلر اوچون استراتژیک بؤلگه‌لری تهدیدی آلتینا آلماغا دا باشلادی. یئنی یؤنتیمه قارشی بو آیاقلانمانی فرصت بیلن «توران» و «ییوک» بؤلگه‌لرینده‌کی زنگین روسلار دا «اویون» و «آژیک» نویانلار یایله بیرلشه‌رک عصیانا قاتیلدیلار. بوریان بادیرغی امرینده‌کی تووالی و روسلاردان اولوشان بیرلیکله مداخله‌ده بولونموش و عصیان قیسا سوره‌ده باسدیریلمیشدیر.

اؤته یاندان یئنی تووا اداره‌سی بیر توپلومون اولوشدورولماسی اوچون چالیشیر، آنجاق بونا گله‌نکسل یاشامی ییخمادان چاتماق گرکدیگینی ساوونوردو. بو فیکیر ایسه گرک سوویتلر بیرلیگی کومونیست یؤنه‌تیجیلری، گرکسه RSTK طرفیندن یئنی بیر توپلوم یاراتماقدا ایستکلی اولماماق اولاراق آلقیلاندی.

بو آلقیلاما یئنی قورولان تووا خالق جمهوریتی‌نده سوسیالیست تمللی بیر اؤرگوتلنمه‌یه (تشکیلاتلانما) گئدیلمه‌سینی ان باشیندان بری دستکله‌ین سوویتلر بیرلیگی‌نی بؤلگه‌ده اؤز ایدئولوژیسینی اساسلاندیراجاق سیاسی اورقانیزاسیونلارین قورولماسینا تشویقه یؤنه‌لتدی.

بو سیاسی اورقانیزاسیونلارین باشیندا، گله‌جک دؤنملرده تووانی ائتکیسی التینا آلاجاق سوسیالیست ایدئولوژی‌نین یاییلماسی و اؤلکه‌ده تابان تاپماسیندا ائتکیلی اولان، سندیکال اؤرگوتلنمه (Profsayuzniye organizastii) گلمکده‌دیر.

پروفسیوز اورقانیزاسیونو ۱۹۰۷-۱۹۰۵ ایللرینده اجتماعی حرکتلی‌لیگین سرعتله یاشاندیغی روسیادا سندیکال حرکتی بیر چاتیدا توپلایان و سیاسی یاشاما اؤنملی ائتکیلرده بولونان بیر یاپیلانمادیر. ۱۸ آوریل ۱۹۲۷-ده دوزنله‌نن اؤرگوت توپلانتیسیندا آلینان بیر قرار تووا خالق جمهوریتی‌نی دریندن ایلگیلندیرمکده‌دیر. بو قراردا «*یاخین بیر گله‌جکده تووا خالق دئویم*

پارتیسی‌نین یانیندا تووا آراتلاری‌نین میلّی قورتولوش حرکتینی دستکله‌مک و گوجلندیرمک» قراری آلینمیشدیر.

آلینان قرارا باغلی اولاراق اورقانیزاسیونون تووادا بولونان روس کولونیسینه گرکلی اولان یاردیمین ساغلانماسی و عینی زاماندا تووادا یئرلی سندیکال یاپیلانمانین و اونون آپارمیش اولدوغو چالیشمالار چرچیوه‌سینده گرکن یاردیمین وئریلمه‌سی یؤنونده ایدی.

۱۹۲۲۹ ایلینه گلیندیگینده یاپیلان چالیشمالار سونوجوندا تووا و RSTK سندیکالاری بیرلشدی و بو سیاسی حرکته پاراللل اولاراق ۱۹۳۰ ایلی‌نین ایچریسینده بیر چوخ تووا شهرینده سندیکال اؤرگوتلنمه تاماملاندی. بو اؤرگوتلنمه سایه‌سینده بیر چوخ تووالی آرات گرکلی پئشه اگیتیمی دیشیندا سیاسی اولاراق دا اگیتیلدی.

سندیکال یاپیلانمایا پاراللل بیر باشقا سیاسی اؤرگوتلنمه ایسه ۱۹۲۳ ایلینده تووا خالق دئوریم پارتیسی‌نین ایکینجی توپلانتیسیندا اورتایا آتیلان تووا دئوریمجی گنجلر بیرلیگی‌دیر (Tuvinskiy Revolyutsionnıy Soyuz Molodyöji) (TRSM).

بو ایلک دئوریمجی ماهیته‌کی تووا اورقانیزاسیونو ۱۹۲۴ ایلینه قدر اویه (عضو) ساییسینی یوزه چیخارماغی باشارمیشدیر. دسامبر ۱۹۲۵ ایلینده ایسه اؤرگوت ایلک توپلانتیسینی یاپماق اوچون حاضیرلیقلارا باشلار. بونا علاوتاً اؤرگوت RKSM تووا روس گنجلیک قورولوشو ایله ده اورتاق فیکیر بیرلیگی ایلکه‌سینده بیرلشمیشدیر.

۲۰ دسامبر ۱۹۲۵ ایلینده یاپیلان اؤرگوتون ایلک توپلانتیسیندا آلینان قرارلا ایلک یؤنه‌تیجی «ایرگیت شاقدیراژاپ« سئچیلمیشدیر. توپلانتیدا آلینان اؤنملی بیر قراردا TRSM-نین کومونیست انترناسیونال گنجلیک اؤرگوتونه قاتیلماسی‌دیر.

ائش زامانلی اولاراق ۱۹۲۶ ایلینده کومونیست انترناسیونال گنجلیک اؤرگوتو ده TRSM ایله ایش‌بیرلیگی قراری آلینمیشدیر.

بونا علاوتاً TRSM, RSTK-نین کومسومول اورقانیزاسیونوندان دا بؤیوک مقداردا اگیتیم و کولتور آلانیندا یاردیم آلماغا باشلامیشدیر.

بوتون بو گلیشمه‌لر سونوجوندا TSRM اؤزونه دموکراتیک مرکزیتچی بیر ایدئولوژی تعیین ائتمیش بونونلا برابر اؤز آلت بیریملری ایله (رئوسومولسکیی اورقانیزاسیونلاری) اوره‌تیم، تیجارت و اگیتیم بیریملرینی هدف آلاراق یئرلشیم بیریملرینده اؤرگوتلنمگه باشلامیشدیر.

تووا خالق دئوریم پارتیسی‌نین ده بیر پارچاسی اولاراق اوندان آلدیغی دستکله گوجله‌نن TRSM ۱۹۲۸ ایلینده یاپمیش اولدوقلاری دؤردونجو توپلانتیلارینا اؤلکه‌ده‌کی یاپیلانمالاری‌نین گوجلندیریلمه‌سی گرکدیگی و اولوسلار آراسی سویه‌ده ده سوویتلر بیرلیگی و موغول خالق جمهوریتی ایله دوستلوق ایلیشکیلری‌نین گوجلندیریلمه‌سی گرکدیکی وورغولانمیشدیر.

سونوج اولاراق: ۱۹۳۰-۱۹۲۰ ایللری آراسیندا بیر صینیف مجادله‌سی اولاراق فئودال و دینی یاپی‌نین یوخ ائدیلمه‌سی، کوللکتیویزاسیونون یاییغینلاشدیریلماسی و یئرلشیک حیاتا گئچیش اوزرینده چالیشمالارین آرتیریلماسی هدفلنمیشدیر.

بو چیرچیوه‌ده، ۱۹۳۰-۱۹۲۹ ایللری آراسیندا «اولوغ-همه»، «اربه‌که»، «بارون-همچیک»، «بای-تایگه» و باشقا بؤلگه‌لرده گنجلیک اؤرگوتو توپلانتیلاری چرچیوه‌سینده *«گئچمیشین قالینتیلاری ایله مجادله»* آماجی ایله بودیست صومعه‌لری امحا ائدیلمیش، صومعه کیتابخانالاری یاندیریلمیش، حتی دینی اولمایان آنجاق موغولجا یازیلان اثرلر ده یوخ ائدیلمیشدیر.

بو اؤرگوتلنمه‌لرین دیشیندا، سوویتلر اؤرنگینده اولدوغو کیمی تووادا گلیشن اؤرگوتلنمه‌لر ایچریسینده «پینرسکایا اورقانیزاسیا» ۱۹۲۶ ایلینده حیاتا گئچیریلمیش، ۱۹۲۵ ایلینده تووا خالق دئوریم پارتیسی‌نین درردونجو کونقره‌سینده قادین قوللاری قورولوب سوویتلر ایله ائش گودوملو چالیشمالار یاپیلماغا باشلانمیشدیر.

سوسیالیست ایدئولوژیسی بُنیه‌سینده، ایره‌لیده تووانین طالعینی بلیرله‌یه‌جک بیر یاپیلانما ایچیریسینه گیرمیش و موجود تووا یؤنتیمی ایچریسینده بیر ساب-کولتور اولوشدورولدوغو کیمی عینی زاماندا دؤلتدن مستقیل بیر شکیلده باشدا سوویتلر بیرلیگی اولماق اوزره ایدئولوژیک اولاراق اؤز اولوسلار آراسی باغلارینی قوروب گوجلندیرمیشدیر.

۱۹۲۹ ایلی، تووادا سوسیالیست ایدئولوژی بنیه‌سینده‌کی قانادین حاکمیت قوردوغو ایل اولاراق تاریخی قاینا‌قلارجا دا قبول گؤرور. بو حاکمیتین ان بؤیوک نه‌دنی سوویت کومینترن‌نین تووادا گرک یئنی گلیشمکده اولان بورژوازی، گرکسه فئودال و تئوکراتیک عنصورلری تهلوکه اولاراق آلقیلاماسی و بو عنصورلره قارشی تووالی سوسیالیستلره دستک وئرمه‌سی ایله مومکون اولموشدور.

گوجو اله آلان سوسیالیست اؤرگوتلنمه فئودالیزمین و امک سؤموروسو کیمی واقعه‌لردن خالق کوتله‌لری‌نین قورتاریلماسی ایدئولوژیسی دوغرولتوسوندا اقتدارا گلدیکلری زامان ایلکین صینیف

مجادله‌سی چرچیوه‌سینده پارتی و دؤلت اورقانلاریندا اسکی رژیم یانلیسی کادرلارین تصفیه‌سینه گیریشدیلر. پارتی و دؤلت اداره‌سی‌نین بیرلشدیریلمه‌سی ایله بیرلیکده اقتصاد و سیاست تاماماً تک بیر الده توپلانمیش اولدو.

بو گلیشمه‌لره پاراللل اولاراق یئنی تاریم (زراعت) یاساسی و وئرگی یاسالاری چیخاریلدی. بو قاپسامدا تورپاق صاحیبی «موناستیرلار» و «لامالار» وئرگی وئرمگه باشلادیلار.

۱۹۳۰-دا ایسه تورپاغین اؤزل شخصلره اجاره وئریلمه‌سی کسینلیکله یاساقلاندی. اداری کادرلارداکی بوتون *بای*، *لاما* و *شامانلار* گؤره‌ولریندن عزل ائدیلدیلر. یارغیدا (محکمه سیستمینده) و بروکراسیده رفورملار آپاریلدی. ۱۹۳۰ ایلینده دوزنله‌نن یئددینجی توپلانتیدا ایسه تووا خالق جمهوریتی‌نین دؤردونجو آنایاساسی یاپیلدی. بو آنایاسادا سوسیالیست بیر گلیشمه پروقرامی منیمسنیرکن، دؤلت تشکیلاتی میلّی بیر فورمدا، آنجاق سوسیالیست بیر ایچریکده یئنیدن اؤرگوتلندی.

اسکی فئودال عنوانلار و مجلیس (هورول) توپلومسال صینیف اساسیندا یئنیدن دوزنلندی. کوژون و سمون مجلیسلری (هوراللاری) بوندان بئله گله‌نکسل بوی اوصولونا گؤره دئئیل، اقتصادی- اداری سینیرلارین بلیرله‌دیگی شکیلده اولوشدورولماغا باشلاندی.

دگیشن سیاسی چیزگی تووانی سیاسی و حقوقی اولاراق داها دا سوویت سیستمینه یاخینلاشدیرمیش و بونون سونوجو اولاراق اقتصادی، زراعی و کولتورل قونولاردا موسکونون تام دستگی آلیندیغی کیمی سوویت اوزمانلاریندان دا یارارلانیلمیشدیر.

دؤلتین اقتصادداکی رولونون آرتماسی سونوجوندا پلانلی اقتصادا گئچیلمیشدیر.

یئرلشیک حیاتا تاماماً گئچیلمه‌سی یؤنونده چالیشمالار کوللکتیویزاسیون یؤنونده چوخالمیشدیر. بو قاپسامدا بؤلگه‌ده کولخوزلار و سووخوزلار قورولموش و ۱۹۳۳ ایلینده کوللکتیویزاسیون ٪۷۳،۸ اورانیندا گرچکلشمیشدیر.

کوللکتیویزاسیون سیاستلری دؤلتین استملاک و زورونلو (اجباری) کؤچ سیاستلرینی ده برابرینده گتیرمیشدیر. بو سیاستلرین سونوجوندا ۱۹۳۲-۱۹۳۰ ایللرینده «تپه هول» بؤلگه‌سینده باشلایان عصیان قیسا سوره‌ده یاییلمیشدیر. بو عصیانلارا سینیرین دیگر قیسمیندا اؤز اؤلکه‌لرینده‌کی کوللکتیویزیاسیون پروژه‌لریندن ممنون اولمایان موغوللار و موجود دورومدان ممنون اولمایان تووالی روسلار دا قاتیلمیشلار. بو عصیانلاردا «لامالار»ین آکتیو اولمالاری ایسه

دقتی چکن فرقلی بیر عنصوردور. موغول لاما تونچه‌نین سؤزلری اؤزللیکله دقت چکمکده‌دیر: «...قارانلیق اقتدارین دئوریلمه‌سی گرک، دالای لامانین اوردوسونا دستک وئرین...».

سونوج اولاراق عصیانلار باسدیریلمیش و سیستم دؤنوشومه داوام ائتمیشدیر.

بو ایللر گؤزدن گئچیریلدیگینده اورتایا چیخان، پارتی ایچی سیاست و دؤلت ایشله‌ییشی اجتماعی- صینیف ایلکه‌سینه گؤره یئنیدن شکیللندی. سیستمده‌کی ان اؤنملی رولا صاحیب تووا خالق دئوریم پارتیسی، سوویت کومونیست چیزگیسینه دوغرولموشدور. آنایاسال دگیشیم و پلانلی اقتصادا گئچیش، کوللکتویزاسیون، آراتلارین یئرلشیک حیاتا گئچیشی و فئودالیته‌نین بیر اجتماعی صینیف اولاراق تصفیه ائدیلمه‌سی تووااکی یاپیسال دؤنوشومو تاماملایان باشلیجا گلیشمه‌لردیر.

بو سورج، ۲۵ جولای ۱۹۴۱ ایلینده تووادا حاضیرلانان یئنی بیر آنایاسا ایله تووانی ۱۹۳۶ سوویت آنایاساسیندا قبول گؤرن نورملار ایله بیرلشدیردیگی کیمی تووانی سوویتلر بیرلیگی‌نین یانیندا ایکینجی دونیا ساواشینا «کؤنوللو» اولاراق سوخولموش، داها سونراکی آشامادا ایسه ۱۹۴۴ ایلینده سوییتلر بیرلیگی ایله بوتونلشمه سوره‌جینه گؤتورموشدور.

۳۰-جو ایللرده باشلایان و گونوموزده چئشیدلی قایناقلار طرفیندن ترمیم دؤنمی اولاراق دا آدلاندیریلان بو دؤنمی تووا توپلومو آچیسیندان درین بیر دؤنوشوم اولاراق تانیملاماق یانلیش اولماز.

زامان ایچریسینده آرشیولرین آچیلماسی ایله گون اوزونه چیخان یئنی بلگه‌لر ایشیغیندا بو دؤنمین قونونون اوزمانلاری طرفیندن فرقلی شکیللرده دگرلندیریله‌جگینه اینانماقدایییق.

قایناقلار

İstoriya Tuvı. Tom II / Pod obş. Red. V.A. Lamina.- Novosibirsk: Nauka, 2007.

İstoriya Tuvı. Tom II / Pod Red. S.K.Toka.-M.: Nauka, 1964.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 101-109
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

اوستاد شهریارین شعرینده وطنسیزلیک قاورامی

• محمد رحمانی‌فر[1]

ÖZET: Muhammed RAHMANİFER, "Üstad Şehriyar'ın Şéirinde Vetensizlik Qavramı", *Varlıq: Üç Aylık Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi*, İkinci Dönem, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016/1395), ss. 101-109.

Bu meqalede Heidegger'in felsefesine dayanaraq Üstad Şehriyar'ın şéirlerinde vetensizliyin nedeni yorumsal metodla incelenmişdir. İncelemede Şehriyar'ın "Héyderbaba'ya Selam", "Mumyalanmış" ve "Sehendiye" şéirleri esas alınmışdır. Araşdırmada gösterilir ki, bugünedek romantik veya nostaljik olaraq adlandırdığımız "Héyderbaba'ya Selam" şéiri, eşlinde bir oyanış sürecinin başlanqıcıdır. Şehriyar bu şéiri ile "öz"üne doğru addımlayır ve "öz"ünü tanımaq isteyir. Heidegger'in düşüncelerine göre, "öz"ünden uzaq düeşen insan, özgelerden qopub "öz"üne qayıtmaq istediyi zaman vurnuxmalarla uğraşacaqdır. Biz bu vurnuxmaları Üstad Şehriyar'ın ikinci "Héyderbaba'ya Selam" ve bir de "Mumyalanmış" kimi eserlerinde görürük. Ancaq sonucda insan özgün özlüyüne qayıtmaqla arxayınlığa çatır. Bu arxayınlıq "Sehendiye"de üze çıxır. Başqa bir deyişle "Sehendiye"de özgelerden qırılmış, özlük qazanmış, esline çatmış bir şairle qarşı qarşıyayıq.

Açar Sözler: *Şehriyar, Hérménotik, Vetensizlik, Dil.*

چکیده: محمد رحمانی‌فر، "مفهوم بی‌وطنی در اشعار استاد شهریار"، *وارلیق: فصلنامه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی*، دوره دوم، شماره ۶-۵ (پاییز- زمستان ۲۰۱۶/۱۳۹۵)، صص. ۱۰۹-۱۰۱.

انسانِ دور افتاده از خود، زمانی که می‌خواهد از دیگران رها شده و به خود رجوع کند، با آنکسیتی (اضطراب همراه با افسردگی) روبرو خواهد شد. ما در منظومه دوم «حیدربابا سلام» و شعر «مومیایی» استاد شهریار شاهد این آنکسیتی هستیم. اما در نهایت انسان با بازگشت به خویشتن خویش، به اطمینان دست می‌یابد. این اطمینان نیز در «سهندیه» نمایان می‌شود. به عبارتی، ما در «سهندیه» با شاعری مواجه هستیم که از دیگران رها گشته، خویشتن خود را پیدا کرده و به اصل خود رسیده است.

کلید واژه‌ها: *شهریار، هرمنوتیک، وطنسیزلیک، دیل.*

[1] چئویرمن، یازیچی (rahmanifar.2011@gmail.com).

وطنسیزلیک بیر اولای اولاراق، ساده‌جه بیزیم شعریمیزده باش وئرمیر، بلکه داها دوغروسو حتی اوندان اؤنجه بیزیم ایچیمیزده باش وئریر. اوستاد شهریار بیرینجی "حیدربابایا سلام" شعرینده وطنسیزلیکدن سؤز آچسایدی، بلکه بو شعری وطن نیسگیلی آدلاندیرابیلردیک. آنجاق، او بیرینجی "حیدربابایا سلام" شعرینده دئییل، بلکه ایکینجی "حیدربابایا سلام" شعرینده وطنسیزله‌ییر. بو اولای، اولدوقجا دوشوندوروجودور. بیرینجی شعره باخمایاراق، ایکینجی شعر تهران‌دا دئییل، حیدربابا داغی‌نین اتگینده یازیلیبدیر. وطنی تورپاق و یا جوغرافیا آنلامیندا توتساق، اوستاد شهریارا، او یئردن داها یاخین وطن تاپیلمازدی. حیدربابا داغی‌نین اتگی اونا وطنین گؤبگی ساییلابیلردی.

وورغولادیغیم بو سوره‌جی "وطنسیزلیک آجیسیندان قورتولوب، وطن درینلیگینه باتماق" سوره‌جی ده آدلاندیرماق اولار. آراشدیرمادا گؤرونور کی، وطنسیزلیکدن قورتولماق یالنیز وطنده مسکن سالیب، وطنده یاشاماقلا مومکون دئییل (بو آجی اوستاد شهریارین تبریزده یاراتدیغی شعرلرده داها آچیقجا گؤزه چارپیر). بلکه وطنسیزلیک نسنل‌لیکدن (اوبژکتیولیکدن) داها چوخ، اؤزنل (سوبژکتیو) بیر آجی‌دیر. یاشادیغیمیز تورپاقلا اؤزنل بیر باغلانتیمیز اولمالی‌دیر. بو باغلانتی پوزولسا وطنسیزله‌یه‌جگیک، حتی وطنده یاشاساق دا. وطن قاورامی‌نین نسنل بؤلومو تورپاقدیر. آنجاق، بو قاورامین اؤزنل بؤلومو ده واردیر، او دا همن بو باغلانتی‌دیر. تورپاغی تورپاقلیقدان چیخاردیب، اونو وطن آنلامینا چاتدیران عامیل، ائله بو اؤزنل باغلانتی‌دیر. بو باغلانتی‌نین تمل عامیلی ایسه دیلدیر.

شهریارین وطنسیزلیک آجیسی:

حیدربابا! سنی وطن بیلمیشدیم
وطن بیلیب، باش گؤتوروب گلمیشدیم
سنی گؤروب، گؤز یاشیمی سیلمیشدیم
حالبوکی لاپ غملی غربت سنده ایمیش
قارا زندان، آجی شربت سنده ایمیش.

ایکینجی حیدربابایا سلام

وطن نه‌دیر؟ وطنسیز یاشاماق نه دئمکدیر؟ نه‌دن آذربایجان شاعیرلری اؤزللیکله گونئی آذربایجان شاعیرلری وطنسیزله‌میشلر؟ گونئیده یالنیز شاعیرلریمیز یوخ، شعریمیز ده وطنسیزله‌میشدیر. هایدگره دایاناراق دئمک اولار کی، بیزیم شاعیرلریمیز، بیزیم تاریخسل آلین‌یازیمیزی (تقدیر تاریخی) گؤسترمکده‌دیرلر. دئمک وطنسیزله‌مک بیر اولای اولاراق،

ساده‌جه بیزیم شعریمیزده باش وئرمیر، بلکه داها دوغروسو حتّی اوندان اؤنجه بیزیم ایچیمیزده باش وئریر. هر بیر انسانین ایچینده، داها دوغروسو هر بیر آذربایجان تورکونون ایچینده.

بئله‌لیکله یئنیدن هایدگرین سؤزونه دایاناراق یازیرام؛ وطنسیزلیک بوتون آذربایجان تورکلری‌نین تاریخسل آلین‌یازیسی‌دیر. شاعیرلریمیزین وطنسیزله‌مه‌سی ایسه، میلّتیمیزین وطنسیزله‌مه‌سی‌نین بیر گؤسترگه‌سی‌دیر. بو منیم سؤزوم دئییل، جیب تلفونلارینیزدا آلدیغینیز قیسا ساولاری (پیاملاری) بیر یوخلاسانیز حتما «وطنسیزله‌میشم... سن‌سیزله‌میشم» کیمی بیر ساولا قارشیلاشاجاقسینیز. قارشیلاشماسانیز بو گونه‌دک جیب تلفونونوزدان سیلدیگینیز ساولاری خاطیرلاماغا چالیشین، بو دؤنه حتما بو ساولا قارشیلاشاجاقسینیز!

نه‌دن بئله اولور؟ نییه آذربایجان تورکلری اؤز آنا یوردوندا «وطنسیز» یاشاییر؟ هله من سورگونلردن، کؤچکونلردن سؤز آچمیرام. گؤزونو آچیب بو گونه‌دک گؤز آچدیغی شهرده یاشایان کیمسه‌لر ده بو «ساوی» گؤندریرلر منه! شاعیر ده میلّتین ایچینده یاشاییر. میلّتین چکدیگی آجینی چکیر. یئری گلمیشکن دئیه‌جگم؛ شاعیر اؤزو بو آجی چکمکدن خبرسیز اولابیلر، آنجاق، بو آجیلار اونون بیلینج آلتیندا (تحت‌الشعور) اؤزونه یئر آچیر. اونلار همیشه‌لیک اولاراق شاعیرین بیلینج آلتیندا شیرین یوخویا دالمیرلار، بلکه یئری گلمیشکن اونون یارادیجیلیغیندا گؤز اؤنونه چیخیرلار. بو چیخیش، داها دوغروسو بیر یانارداغ (کوه آتشفشان) پوسکورمه‌سی دئمکدیر. هامی‌نین گؤزوندن گیزلی قالمیش گرچکلرین اوزه چیخماسی دئمکدیر. بو دا شاعیرین ایشی‌دیر، هامیمیزین آلیشدیغیمیز آجیلاری، آلیشابیلمه‌دیگیمیز دورومدا بیزه گؤسترمک!

بو سؤزلر شهریارین یارادیجیلیغیندا دا سؤز قونوسودور. آنجاق، ایللر بویو منیم فیکریمی قاریشدیران، سونوجدا چوخ چتینلیکله چؤزدویوم سورون، شهریارین «وطنسیزلیک» آجیسیندان سؤز آچدیغی دئییل، بو موتیوین تبریزده یارانمیش شعرلرده اوستونلویودور. ایللر بویو تهران‌دا یاشادیغینا باخمایاراق، شهریارین شعرلرینده تهران هئچ زامان وطن آنلامی قازانابیلمه‌میشدیر. بو سؤزو بوشونا دانیشمیرام. اونون بوتون یارادیجیلیغی گؤزلریمیزین اؤنونده‌دیر. بونا گؤره، بو وطنسیزلیک آجیسی، تهران‌دا یارانمیش شعرلرینده جانلانسایدی، چؤزوملەمک (تحلیل ائتمک) چوخ دا چتین اولمازدی. آنجاق بو موتیو، تبریزده یارانمیش شعرلرینده اؤزونه داها چوخ یئر آچمیشدیر.

شهریار بیرینجی «حیدربابایا سلام» شعرینی تهران‌دا سؤیله‌میشدیر. او شعرده وطنسیزلیکدن سؤز آچسایدی، دئیردیک وطن نیسگیلی‌دیر بو شعر! آنجاق بو شعرین آلت قاتیندا گیزلنمیش

وطنسیزلیک آجیسینا باخمایاراق، بو آجی ایکینجی «حیدربابایا سلام» شعرینده، شعرین اوست قاتینا چیخیر. بو گونه‌دک شهریارین شعرلری‌نین آلت قاتینا وارمامیش، اونون شعرلرینی یالنیز شعرلرین اوست قاتیندا اوزه چیخان باغلانتیلارلا آچیقلاماغا چالیشانلار کیمی، بیز ده چلیشکیلرله (پارادوکسلارلا) قارشیلاشابیلریک! آنجاق بو چلیشکیلری چؤزمک (حل ائتمک) شعرین آلت قاتینا وارماقلا مومکون اولابیلر. یوخسا ایکینجی حیدربابادا داها آیدین شکیلده جانلانمیش بو آجی، سارسیدار بیزی. ایکینجی حیدربابا وطنین گؤبگینده یارانیب، حیدربابا داغی‌نین اتگینده. داها شهریارا اوندان یاخین وطن تاپیلمازدی. آنجاق شهریار نه تکجه وطنین گؤبگینده وطنسیزلیکدن یاخاسینی قورتارابیلمیر، بلکه بو دؤنه داها آچیقجاسینا وطنسیزلیکدن سؤز آچیر. هله‌لیک وطنسیزلیک آنلامینی دوشونمک اوچون شهریارین «مومیالانمیش» آدلی شعرینی اوخویون!

بو سورونو چؤزمک اوچون چوخ چالیشدیم، چوخ دوشونوب-داشیندیم. من بیر نئچه مسئله‌یه آیدینلیق گتیرمه‌لی ایدیم. وطن نه‌دیر؟ وطنسیزلیک نه دئمکدیر؟ بونلارلا شعرین نه ایلگیسی اولابیلر؟ بو آرادا شاعیر هانسی قونومدا (جایگاه) دایانیر؟ آنجاق بو منیم ایشیم دئییلدی. بو ایشی باشقاسی گؤره‌بیلردی. گؤرموشدو ده! بئله‌لیکله یئنیدن، هایدگره قاییتمالی اولدوم. ییرمینجی یوز ایلین فلسفی دوشونجه‌سی‌نین زیروه‌سینده دایانان قوجامان فیلوسوف، بو قونودا یاخشی آراشدیرمالار آپارمیشدیر. اونون فیکرینجه وارلیق، یئر اوستونده اوزه چیخیر. سونراسی فرد بیر یئرده مسکن سالیر. بو مسکونلاشماق گوونجه‌لی (ایمن) بیر سیغیناق (پناهگاه) تاپماقلا ایلگیلی‌دیر. هر کس اوچون اونون ائوی، دینج بیر یئردیر. ان آزیندان بیز بو قراردادییق. دئمک هر کس اؤز ائوینده دینج یاشاییب، اونا گوونمه‌لی‌دیر. سونوجدا اؤزوموزله یاشادیغیمیز یئر آراسیندا باغلیلیق دویوروق. دئمک یاشادیغیمیز یئره باغلانیریق؛ وطن باغلیلیغی! وطنه باغلانماق. داها او یئر بیزیم اوچون، ساده‌جه مسکن سالیب، دینجلمه یئری دئییل. بیز اونا باغلانیریق، آنا کیمی. اونا «آنا وطن» آدی وئریریک، اونو آنا سایاغی سئویریک. اونون یولوندا یئری گلمیشکن جاندان گئچیریک.

باشقا یؤندن هایدگرین اثرلرینده، یئر آنلامی «کیملیک بؤنالیمی»نی (بحران هویت) چؤزمکده ده بیزه یاردیمجی اولور. بو دگیشکن (متغیر)، هابئله اؤزگه‌لشن دونیادا یئر دگیشمز بیر دایاقدیر بیزه. یئر، صنعت قایناغی‌دیر (گؤزللیک فلسفه‌سی)، باشقا یؤندن یئر، کیملیک هابئله اؤزگونلوک (اصالت) قایناغی‌دیر (تاریخسل-توپلومسال باخیمدان). بئله‌لیکله یئر، ساده‌جه دوغا (طبیعت) آنلامی داشیماقدان اوزاقلاشاراق «heimat» دورومونا چاتیر. بو سؤزجوک، چئوریلمز بیر سؤزجوکدور. آلمانجادا بو سؤزجویون آنلامی «یورد» ایله «ائو» آراسیندا فیرلانماقدادیر؛ وطن

آنلامینی اؤز ایچینده گیزلینجه داشییان بیر قاورام (مفهوم). هایدگر فرد ایله یئرین آراسیندا اولان آرانی آرادان قالدیرماق ایسته‌ییر. بورا چاتینجا اونون دوشونجه‌لری نوستالژی (سیز اوخویون نیسگیل) دونو گئییر. وطندن اوزاق دوشموش انسان، غربتدن قیریلیب، وطنه قاییدیب، وطنه باغلانماق ایسته‌ییر. آنجاق بو سؤزلر چوخ دا ساده گلمه‌سین سیزه. بو اولایلار انسانین ایچینده باش وئرمه‌لی‌دیر، ائشیگینده یوخ. بو سؤزلر هایدگرین فلسفه‌سینده داها چوخ سیمگه‌سل آنلام داشییییر. بو قاییتماق یئر اوستونده یوخ، دوشونجه اوزرینده گرچکلشمه‌لی‌دیر. یوخسا شهریار تهران‌دان تبریزه دؤنه‌رک وطنه چاتمالی ایدی. وطنه چاتمیش بیر انسان، «مومیالانمیش» شعرینی یازمازدی، ایکینجی حیدربابانی یازمازدی.

هایدگرین فیکریجه مسکن سالماقلا گیز (راز) آراسیندا سؤزجوک تانیما قونوسونا باغلی اولان بیر ایلگی واردیر. دئمک فرد ایله یئرین آراسیندا اولان آرانی آرادان قالدیرماق اوچون گیزی آنلامالی‌ییق. یوخسا، فرد حتی اؤز وطنینده ده، وطنسیزله‌یه‌جکدیر. بئله‌لیکله ان یاخین نسنه‌لر (شئیلر) اونون گؤزونده، ان اوزاق هابئله اله چاتماز نسنه‌لر کیمی گؤرونه‌جکدیر. من بورادا فلسفه توخوماق آماجیندا دئییلم. بیر آز یاخشی دوشونسنیز، شهریارین نه‌دن تبریزه دؤندوکدن بیر آز سونرا «مومیالانمیش» شعرینی یازدیغی آیدینلاشاجاقدیر. دئدیم بو آرانی آرادان قالدیرماق اوچون بیز گیز آنلامینی آنلامالی‌ییق. بونو آنلاماق اوچون هایدگرین «متافیزیکه گیریش» باشلیقلی کیتابینا قاییتمالی‌ییق. هایدگر بو بیتیکده (کیتابدا) سوفوکلوس‌ون یازدیغی آنتیقونه آدلی پیئسین بو سؤزونه دایانیر:

چوخلو گیزلی زادلار وار آنجاق هئچ نه، گیزلی‌لیکده انساندان قاباغا گئچمیر.

هایدگر بو سؤزه دایاناراق، انسانی ان گیزلی وارلیق آدلاندیریر. بو آدلاندیرمانین آیدین نه‌دنلری واردیر. هایدگرین فیکرینجه یالنیز *دازاین*[۲] اؤز ذاتیندا وارلیقلا باغلانیر؛ هابئله اونو اوزه چیخاردیر (وارلیغی آشکار ائدیر). آنجاق بو انسان، دویولان نسنه‌لرله (محسوسات) ایلیشدیگی زامان گیزدن اوزاقلاشیر، اونو اونودور. باشقا یؤندن، بو نسنه‌لر انسانا دینجلیک باغیشلایابیلمزلر. بئله‌لیکله *دازاین* اؤز اؤزگونلویوندن اوزاقلاشیر. بورادا اؤنملی بیر سورو اورتایا چیخیر؛ اؤزگونلویه

---

[۲] دازاین، بیرلشیک (مرکب) بیر سؤزجوکدور. da آلمانجادا داها چوخ «اورا» آنلامینی، آنجاق «بورا» آنلامینی دا داشییییر. sein ایسه «اولماق» (بودن، being) آنلامیندادیر. آلمانلیلارین دانیشیق دیلینده دازاین، وارلیق و یا وار اولوش (existence) آنلامینی داشیماقدادیر. هایدگرین فلسفه‌سینده ایسه بو تئرمین بیز انسانلاری وورغولاییر. بئله‌لیکله دازاین‌ین اؤزگون آنلامینی آنلاماقدا چتینلیکلرله قارشیلاشماقدان چکینیرسک، هله‌لیک بو سؤزجوکله قارشیلاشدیغیمیز زامان، اونون یئرینه «انسان» سؤزجویونو ایشله‌ده‌بیلریک!

قایبتماق اولاناقلی‌می؟ هایدگرین جاوابی بو سوروپا اولوملودور (مثبتدیر). هایدگرین فیکرینجه یالنیز اؤزگه‌لردن قیریلماقلا اؤزگون یاشاما چاتماق اولار. آنجاق بو ایش چوخ دا راحات دئییل. هایدگر دئییر، وورنوخما[۳]، اؤزگون هابئله گرچک اؤزوموزه قایبتماق اوچون یول آچیر بیزیم اؤزوموزه. گؤرونور دردیمیز بیر ایدی، ایکی اولدو. وورنوخما نه دئمکدیر؟ فلسفه اوخوماقدان یورولوبسانیز «وورنوخما»نی آنلاماق اوچون، شعر اوخویون. شهریارین «مومیالانمیش» شعرینی. سیزه وطنسیزلیک آنلامینی دوشونمک اوچون «مومیالانمیش» شعری اوخویون دئمیشدیم. قورخمایین؛ یانیلمامیشام. بو ایکی قاورامین ایلگیسیندن باش قورتارابیلمه‌ییرسنیز، داریخمادان سؤزون آردینی توتون. هایدگرین فیکرینجه وورنوخما، قورخماق دئییل. قورخماغین آیدین نه‌دنلری، هابئله آیدین باغلانتیلاری واردیر. بیز بللی نه‌دنله گؤره، بللی کیمسه‌لردن یا قورولوشلاردان قورخاریق. قورخماغین ترسینه وورنوخما بللی نه‌دنلردن آسیلی اولمایاراق، بللی کیمسه‌لرله ده باغلانتیسی یوخدور. هایدگرین فیکرینجه وورنوخما بیزی اویغونسوزلوق (نامأنوسی) دویغوسونا چاتدیریر. هایدگر «وارلیق و زامان» کیتابیندا یازیر؛ بو ساده‌جه بیر پسیکولوژیک دوروم دئییل، بلکه بو دورومدا *دازاین* ائوده اولماماق یاخود اؤزگه‌لشمه هابئله اویغونسوزلوق دویغوسونا راستلایاجاقدیر. بئله دورومدا شاعیر وطنسیزله‌یه‌جکدیر، شاعیرین وطنسیزله‌مه‌سی ایسه، ان بؤیوک وورنوخمالار تؤره‌ده‌جکدیر.[٤]

گؤرونور؛ بوردا ایکی یؤنلو ایلگی واردیر وورنوخما ایله وطنسیزله‌مک آراسیندا. بیر یاندان وورنوخما بیزی وطنسیزلیک دویغوسونا چاتدیریر، باشقا یؤندن وطنسیزلیک، بیزی ان بؤیوک وورنوخمالارلا قارشیلاشدیریر! بو وورنوخمالار سونوجدا انسانی اؤزگونلویه چاتدیریر، بو ایسه داها آرتیق سارسیدیر بیزی. نئجه اولار وورنوخمادان اؤزگونلوک تؤره‌نه؟ اؤزگونلویه چاتماق آرخایینلیغا چاتماق دئمکدیر. اؤزگونلویه چاتان انسانلار، هر بیر وورنوخمادان اوزاقلاشاراق، آرخایینلیغا چاتارلار. هایدگرین فیکرینجه وورنوخما وارلیغین اوزه چیخما تجروبه‌سی‌دیر. بئله‌لیکله اؤز وارلیغی ایله قارشیلاشان دازاین (انسان)، اؤزگونلویه چاتیر. آنجاق، بو دوروما

---

[۳] وورنوخما سؤزجویونو هایدگرین فلسفه‌سینده ایشلنن، فلسفی آنلام داشییان anxiety سؤزجویونه قارشیلیق اولاراق ایشلتمیشم. فارسجادا بونا «هراس» دئییلیر. آنجاق منجه «هراس» بو یوکو داشییابیلمز. «هراس» قورخماق آنلامی داشییان «بیم» سؤزجویوندن سئچیلمیر. هایدگر وورغولاییر: anxiety، قورخماقدان فرقلی بیر آنلام داشییاراق، اوندان سئچیلمه‌لی‌دیر. من بونلارین فرقلریندن سؤز آچمیشام. آنجاق «هراس» اؤزو قورخماق آنلامی داشییر. منجه «وورنوخما» بو حاقدا چوخ یئترلی‌دیر. بو سؤزجوک «تشویش»، «اضطراب»، «هؤووشنه» آنلاملارینی اؤز ایچینده داشیماقدادیر.

[٤] anxeity سؤزجویونه قارشیلیق اولاراق تورکجه‌ده «قایغی» سؤزو ده ایشله‌دیلمکده‌دیر. تورک دیل قورومونون سؤزلویونده بو کلمه اوچون «گنللیکله پیس بیر شئی اولاجاقمیش دوشونجه‌سی ایله اورتایا چیخان و سببی بیلینمه‌ین گرگینلیک دورومو» تانیمی وئریلمیشدیر. آیریجا آذربایجان تورکجه‌سینده ده قایغیلانماق، «اضطراب»، «نیگرانلیق» و «گیزلی بیر سیخینتی» دویغولاری‌نین عینی آندا یاشاندیغی بیر روحی وضعیتی گؤسترییر (م.ر.هـ).

چاتماق، بو آسانلیقدا دئییل، بایاق دئدیم وورنوخمانین سونوجو اولاراق ایلک اؤنجه دازاین اویغونسوزلوق هابئله اؤزگه‌لشمه دویغوسونا چاتیر. بئله دورومدا دازاین اؤزگون اؤزونه چاتماق، یئرینه باشقا اؤزلره بئل باغلاییر. دومان اردم بئله دورومدا «قادین قیلیغینا گیرمیش تبریزلی شمس»دن یاردیم اومور[۵]، شهریار ایسه «آدامجیق»لاردان[۶] یاخود اؤزگه‌لردن.

بو سؤزه، سون قویماقدان اؤنجه اؤنملی بیر قونویا دا توخونماق ایسته‌ییرم. جان گلن گری‌نین[۷] فیکرینجه هایدگر یالنیز گؤزللیک فلسفه‌سیندن آسیلی اولاراق، شعری اؤنمسه‌میر، بلکه شعرین اؤنمی، مسکونلاشماغین حاقّیندا گرچکلری آیدینلاشدیرماقدادیر. هایدگرین فیکرینجه شاعیرلر، بیزه یئر اوستونده دوزگون ائو سالماغی اؤیره‌دیرلر. اونلار بیزه اؤیره‌دیرلر، ائولر ایچینده یاشاماق یئرینه، یئری اؤز ائویمیز ائدک. بو سوزده هایدگرین باشقا یئرده آچیقلادیغی بیر آنلام دا گیزلنمیشدیر. او باشقا یئرده دئییر bauen ساده‌جه ائو تیکمک آنلامیندا دئییل، بلکه قورومالق هابئله باریندیرماق آنلامینی دا اؤز ایچینده داشییییر. بئله‌لیکله بیز ائو ایچینده یاشاماق یئرینه یئری اؤزوموزه ائو اولاراق سئچسک اونو قورومالق آنلامی دا آیدینلاشاجاقدیر بیزه. بیز ائولریمیزده ساده‌جه یاشامیریق، بلکه اونلاری قورویوروق دا. ایندی ائو یئرینه، یئرده یاشاساق؛ یئری ده قورومالی اولاجاغیق. بو سؤزون گنل آنلامی دا اولابیلر، آنجاق هله‌لیک اؤزل آنلامینا دایانمالی‌ییق. وطنده ائو تیکمک یئرینه، وطنی ائویمیز ائدیب، اونو قورومالی‌ییق، حتی اونو باریندیرمالی‌ییق. بونلار بیزیم بورجوموزدور وطن قارشیسیندا. یئرین گنل آنلامیندان، وطنین اؤزل آنلامینا دؤندویوم؛ سیزه غریبه گلمه‌سین. فردریش ویلهلم فن هرمن ده هایدگرین سؤزلری‌نین آچیقلاماسیندا یازیر: «بوردا یئر مطلق آنلامیندا ایشلنمیر، بلکه هر بیر تاریخی ائل اوچون اونون اؤزل یئری ایفاده اولماقدادیر. هایدگر بو ائله باغلی اولان یئری *یورد* آدلاندیریر»[۸].

سون سؤز:

گؤرونور وطنسیزلیک آجیسیندان قورتولماق، یالنیز وطنده مسکن سالیب، وطنده یاشاماقلا مومکون دئییل. وطنسیزلیک نسنلیکدن داها چوخ، اؤزنل (ذهنی) بیر آجی‌دیر. یاشادیغیمیز تورپاقلا اؤزنل بیر باغلانتیمیز اولمالی‌دیر. بو باغلانتی پوزولسا، وطنسیزله‌یه‌جگیک، حتی وطنده یاشاساق دا. سون ایللرده قارشیلاشدیغیمیز شعارلارین بیریسی «آذربایجان تورپاق دئییل،

---

[۵] باخ: محمد رحمانی‌فر، «دومان اردم‌ین *همن گئتمه، همن قال شعرینه بیر اوخونوش*»، *کولتور* درگیسی، س.۲، ص.۹۳.

[۶] باخ: شهریارین *مومیالانمیش* شهرینه.

[۷] John Glenn Gray

[۸] باخ: مارتین هایدگر، *سرآغاز کار هنری*، ص. ۱۷۶

آرزیلار مئشه‌سی‌دیر!» دئیه، گرچکدن شعار اولسا دا، تام فلسفی بیر آنلام داشییییر. منجه بوتون بورایادک چاتدیرماغا چالیشدیغیم قاورامی، بو شعار چاتدیریر بیزه. وطن قاورامی‌نین نسنل بؤلومو تورپاقدیر. آنجاق بو قاورامین اؤزنل بؤلومو ده واردیر، او دا همن بو باغلانتی‌دیر. تورپاغی تورپاقلیقدان چیخاردیب، وطن آنلامینا چاتدیران، بو اؤزنل باغلانتی‌دیر.

هایدگر اؤزو وطنی یئرله دونیانین (die welt) بیرلشمه‌سی‌نین سونوجو بیلیر. یئر اوستونده قورولموش دونیا؛ یئردن آیری اولمایان دونیا. یئر ده دونیاسیز، وطن آنلامی داشییابیلمز. وطن بونلارین هر ایکیسی‌نین محصولودور. باشقا یؤندن هایدگرین فیکرینجه دونیانین قورولماسیندا دیل دانیلماز رول اویناییر. دئمک هر بیر تاریخی ائل، اؤز دیلی‌نین تملینده اؤز دونیاسینی قورور. آنجاق هایدگرین فلسفه‌سینده دیل ایله شعرین آراسیندا فرق گؤرونمور. اونا گؤره «دیل وارلیغین ائوی‌دیر» دئیه‌ن فیلوسوف، باشقا بیر یئرده «یالنیز شعرده اولاندا وطنده یاشاییریق» دئییر. ویلیام بارت دئمیشکن، هایدگرین گؤزونده شعر کولتورل بزک دئییل، بلکه شعر، دیلین ایلکین هابئله اؤزگون اؤزودور. هایدگر اؤزو دؤنه‌لرله بو سؤزو وورغولامیشدیر[۹].

گؤرونور تورپاغی تورپاقلیقدان چیخاریب وطن سویه‌سینه قالدیران اؤزنل باغلانتی، دیل بینؤوره‌سینده قورولور. بئله‌لیکله دیلسیز بیر میلّت، اؤز دوغما وطنینده یاشاسا دا، وطنسیزله‌یه‌جکدیر. دئمک دیل، وطن قاورامی‌نین اؤزنل بؤلومونون بینؤوره‌سی‌دیر. دیل بیزی تورپاغا باغلاییر. دیل بیز ایله نسنل تورپاق آراسیندا اؤزنل باغلانتی یارادیر. بو ایسه بیزی وطنسیزلیکدن قورتاریر. قویون بو بؤلومون سون سوروسونو بئله سوروشوم؛ نئجه اولار دیل، بیزی وطنسیزلیکدن قورتارسین؟ منجه بو سورو بو بؤلومده اؤز جاوابینی آلمیشدیر. ائله بو «سون سؤز» بؤلوموندە دئدیگیم سؤزلر اوزرینده بیر آز آرتیق دایانسانیز، دیلین ایشله‌وی سیزه آیدینلاشاجاقدیر. آنجاق بیر داها وورغولاییرام؛ دیل، اؤزلوک قازانما سوره‌جی‌نین بینؤوره‌سی‌دیر. بو سوره‌جین باشقا بینؤوره‌سی تاریخدیر. هایدگردن گتیردیگیم سؤزلرده بو ایکی بینؤوره‌نی آیدینجا گؤروروک. دئمک هر بیر میلّت اؤزلوک قازانماق ایسته‌ییرسه؛ دیل ایله تاریخه دایانمالی‌دیر. دیل بیزه اؤزلوک باغیشلاماقلا، بیزی اؤزگونلویه چاتدیریر. بو ایسه بیزی وورنوخمالاردان قورتاریر. بیزی آرخایینلیغا چاتدیریر. بو آرخایینلیق یالنیز وطنسیزلیک آجیسیندان قورتولماقلا، وطنه باتماقلا مومکون اولابیلر. وطنه باتماق ایسه وطن قاورامی‌نین اؤزنل بؤلومونون الده اولماسی ایله مومکون اولابیلر. دؤنه‌لرله دئدیم بو اؤزنل بؤلوم، دیلدیر. ان آزیندان دیل بینؤوره‌سینده یارانمالی‌دیر. شهریار «حیدربابایا سلام» شعرینده هابئله مومیالانمیش شعرینده وطنسیزله‌میشدیر. بونون دا آیدین نه‌دنی واردیر. شهریار بو شعرلرده هله

[۹] بو قونودا داها گئنیش بیلگی آلماق اوچون هایدگرین فارسجایا چئوریلمیش «سرآغاز کار هنری» کیتابینا باخین.

اؤزلوک قازانا بیلمه‌میشدیر. آنجاق، او «حیدربابایا سلام» شعرینده اؤزگه‌لردن اؤزونه ساری آددیملاماقلا، اؤزونه چاتماق ایسته‌ییر، اؤزگه‌لردن قیریلماق ایسه، اؤزونو تانیماقلا بیرلیکده اونو وورنوخمالارلا قارشیلاشدیریر. شهریار «سهندیه»ده، اؤزلوک قازانماقلا، وطنسیزلیکدن قورتولور. بئله‌لیکله بو شعرده او «آرخایینلیغا» چاتاراق بوتون وورنوخمالاردان قورتولور. داها دوغروسو بوتون وورنوخمالاردان قیریلماقلا «آرخایینلیغا» چاتیر. بو ایسه انسانین سون موتلولوغودور (سعادت). سونسوز موتلولوق «آرخایینلیغا» چاتماقدیر. بو ایسه اؤزلوک قازانماقلا، اؤزگونلویه چاتماقلا مومکون اولابیلر ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 111-115
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

بؤیوک چاناق‌قلعه ظفری[1]

• **دوکتور یعقوب عمراوغلو**[2]

بو آی بؤیوک چاناق‌قلعه ظفری‌نین ۱۰۲-جی ایل‌دؤنومونو یاشایاجاغیق. بعضی دوستلار بو ایل‌دؤنوملری اوچون «ادراک ائده‌جگیک» ایفاده‌سینی ایشله‌دیرلر. نه گؤزل بیر ایفاده طرزی دئییل می؟ چاناق‌قلعه ظفری گرچکدن ده ادراک ائتمگه احتیاجیمیز اولان بؤیوک بیر حادثه. تاریخده هئچ بیر ساواش یوخدور کی، اؤزوندن سونراکی تاریخی چاناق‌قلعه ساواشی قدر چوخ ائتکیله‌یه‌بیلمیش اولسون. بلکه ده ادراکلارا سیغمایاجاق قدر بؤیوک بیر ظفر اولدوغو اوچون آنلاماقدا زورلانیریق. بؤیوک حادثه‌لرین ایل‌دؤنوملری، اونلار حاقّیندا یئنیدن دوشونمک اوچون بیزه امکان سونماقدا دئییل می‌دیر؟

معلومونوز چاناق‌قلعه ظفری‌نین ایل‌دؤنومو اولاراق قوتلادیغیمیز ۱۸ مارت تاریخی اصلینده چاناق‌قلعه دنیز ظفری‌نین ایل‌دؤنومودور. داها بؤیوک ساواش یئنی باشلامیشدیر بئله دئییله‌بیلر. هله ۲۵ آوریل «گلی‌بولو» ساواشلاری، ۶ آقوست «آری‌بورنو» و ۹ آقوست «آنافارتالار» ساواشلاری یاشانمامیشدیر. گئریده ۱۹-جو تومن قوموتانی (فرماندهی) قورمای ظابیط (ستاد افسری) مصطفی کمال، ۵۷-جی آلایا جونک بایبرییندا وئردیگی امیرله دستانلاشان هر بیری بیر- بیریندن اؤنملی ساواشلار واردیر. اینگیلیزلرین، سس‌سیزجه قاچیب گئده‌جکلری ۹ ژانویه ۱۹۱۶ تاریخینه داها ۹ آیدان داها چوخ بیر سوره واردیر. آما دوروم بئله ایکن ۱۸ مارتی بیز ظفرین ایل‌دؤنومو اولاراق قوتلاییریق. چونکو بو ظفر یئنیله‌بیلمز دئییلن اینگیلیز دونانماسینا (دنیز قوه‌سینه)، یانیندا فرانسیز دونانماسی‌نین دستگی ایله ده اولدوغو حالده «چاناق‌قلعه گئچیلمز» دئدیگیمیز گوندور.

---

[1] بو مقاله *قارداش قلملر* درگیسی‌نین مارت ۲۰۱۷، سایی: ۱۲۳، صص: ۱۵-۱۳-دن آلیناراق عرب الیفباسینا کؤچورولموشدور.

[1] آوراسیا یازارلار بیرلیگی باشقانی (kardeskalemler@gmail.com).

چاناق‌قلعه ظفری، یالنیزجا دوشمنی ترس اوز ائتدیگیمیز بیر ظفر دئییل، ۱-جی دونیا ساواشی‌نین سونوجونو اعلان ائتدیگیمیز اولایدیر.

بیرینجی دونیا ساواشی اوچون ایکی بؤلوم واردیر: چاناق‌قلعه اؤنجه‌سی و سونراسی.

چاناق‌قلعه دونیا ساواشی‌نین سونوجونون بلیرلندیگی یئردیر.

چاناق‌قلعه، یالنیزجا ساواشین سونوجونون دئییل ساواش سونراسیندا قورولاجاق دونیا دوزنی‌نین شکیللندیگی یئردیر.

چاناق‌قلعه ظفری اوچون یئنی اؤیگولر تاپماغا چالیشدیغیم ظن ائدیلمه‌سین. چاناق‌قلعه شهیدلری اوچون عزیز عاکف‌یمیزین دئدیگی، «سنه آغوشونو آچمیش دورویور پیغمبر» ایفاده‌سیندن داها گؤزل بیر سؤز تاپابیلمریک. بیز ساده‌جه چاناق‌قلعه ظفرینی آنلاماغا چالیشارکن واردیغیمیز سونوچلار بونلار.

باتیلی قایناقلاری چوخ اوخویوب اؤز تاریخیندن آز خبردار اولان بعضی یئنی‌یئتمه تاریخچیلریمیز، بیرینجی دونیا ساواشینی آوروپا اؤلکه‌لری‌نین اؤز آرالاریندا‌کی بیر ساواش اولاراق دگرلندیریب عثمانلی‌نی دا تصادفاً بو ساواشا بولاشان بیر دؤلت اولاراق دگرلندیرمه اگیلیمینده‌لر. بیسمارک‌ین آلمانیا یؤنه‌تیمیندن اوزاقلاشدیریلماسی، یئنی ایمپراتورون سیاستلری ایله بیر یؤنو ایله بیرینجی دونیا ساواشی آوروپالی اؤلکه‌لرین اؤز آرالاریندا‌کی بیر حسابلاشمادیر. آما بو دوروم اصلا ساواشین ان اؤنملی عنصورلریندن بیری‌نین ده عثمانلی تورپاقلاری‌نین پایلاشیلماسی اولدوغو گرچگینی دگیشدیرمز. بو نقطه‌ده ساواشی باشلادان ایلک قورشون، قبول ائدیلن اوتریش ولیعهدی آروشدوک فردینانت‌ین اؤلدورولمه‌سی حادثه‌سی بئله عثمانلی‌نین چکیلدیگی بالکانلاردا اوتریش- روسیا حاکمیت مجادله‌سیندن دولایی آتیلمامیش می‌دیر؟ یعنی داها ساواش باشلادیغی آندا بئله عثمانلی اؤلکه‌سی‌نین پایلاشیمی داعواسی واردیر.

بو پایلاشیم اینگیلتره، فرانسا و روسیا آراسیندا گیزلی آنلاشمالارلا چوخدان یاپیلمیشدی بئله. هانی بو «عثمانلی ساواشا گیرسه‌می، گیرمه‌سه‌می ایدی» تارتیشمالاری عبث‌دیر، عاغلا زیاندیر. باشقا اؤلکه‌لر ساواشین چیخیش سببلری ایله ایلگیلی جیلدلرله اون مینلرجه صحیفه بلگه یاییلارکن، بیزیم تاریخچیلریمیزین انور پاشانین یاووز و میدیللی‌یه بایراق چکدیرمه‌سی ایله مسئله‌نی ایضاحلاری، آراشدیرماجیلاریمیزین اوستون ذکالاری‌نین محتشم محصولودور. دونیا تاریخچیلیگینده بیر اؤرنگی داها یوخدور، اؤدوللندیریلمه‌لیدیر؟!!.

عثمانلی تورپاقلاری پایلاشیلمیشدیر، ان اؤنملی پارچا ایستانبول و بوغازلاری ایسه روسلارا وئریلمکده‌دیر. گیزلی آنلاشمالارلا تثبیت ائدیلن بو دورومو، روسلار چاناق‌قلعه ساواشی باشلادیغی زامان اینگیلیزلره بیر نوتا وئره‌رک یئنیدن تأیید ائدرلر. اینگیلیز دونانماسی ساواشا حاضیرلانارکن، فرانسیزلارین دا قاتیلما اصرارلاری، بو اؤنملی پایلاشیمدا اویونا گلیب دنکلم (معادله) دیشی قالماماق اوچوندو. روسلار، اینگیلیزلره داها اؤنجه وئردیکلری سؤزو خاطیرلادیب، آمان بیر یانلیشلیق اولماسین ایستانبول و بوغازلار روسیانین اولاجاق دئیه یئنی تأیید ایسته‌ییردیلر. روسیانین یوز ایللردیر خیال ائتدیگی آن یاخینلاشیردی: ایستانبول اونلارین اولاجاق و ایستی دنیزلره ائنه‌جکدیلر.

بو اؤنملی دورومو بیر کنارا نوت ائدیب چاناق‌قلعه ساواشینا قاییداق.

چاناق‌قلعه ساواشی ایله ایلگیلی ایلک پلانلاری و. چرچیل، بیرلشیک کرالییق شوراسیندا سپتامبر ۱۹۱۴-ده سونار. بو دورومو آلمان استخباراتی دا، عثمانلی دا خبر آلار. چاناق‌قلعه‌یه گلمگه حاضیرلانیرلار. قرارین کسینلشمه‌سی چوخ سورمز.

اینگیلیز پلانلاریندان خبردار اولان عثمانلی و یا داها آچیق یازساق انور پاشا ایکی اؤنملی حمله گلیشدیرر: بیرینجیسی «ساری قامیش» حرکاتی، ایکینجیسی «سوئز کانالی» حرکاتی.

بیر قاپلان کیمی هئچ گؤزلنمه‌ین بیر آندا یئریندن فیرلایاراق عثمانلی عسگری، ساری قامیش‌دا، روس اوردوسونون قیرتلاغینا یاپیشیر. تاریخ ۲۲ دسامبر ۱۹۱۴، یعنی چاناق‌قلعه ساواشی‌نین باشلاماسیندان تام ۶۰ گون اؤنجه. عثمانلی، روس اوردوسونو وورار. ۷۰ مین عسگرله گئتدیگیمیز جبهه‌ده ۹۰ مین شهید وئردیگیمیز، هم ده تک قورشون آتمادان شهید وئردیگیمیز، اؤدوللو تاریخچی! تثبیتلرینی ان آزیندان بو یازینی اوخویوب بیتیره‌نه قدر بیر کنارا بوراخین. بیزیم ایتکیمیز بؤیوکدور آما روس اوردوسو دا ۳۰ مینین اوزرینده ایتکی وئرر. چار اینگیلیزلری، تئز حرکته گئچمه‌لری اوچون بیر مکتوبلا چاناق‌قلعه‌یه دعوت ائدر. چونکو اینگیلیز دونانماسی‌نین حاضیرلیقلاریندان او دا خبردارdی.

ساری قامیش حرکاتی کیمی گؤزلنمه‌ین بیر حمله ده آق‌دنیزده یاپیلار. چاناق‌قلعه ساواشی باشلاماداn تام ۱۷ گون اؤنجه تورک عسگری، سوئز کانالیندا اینگیلیز و فرانسیز دونانمالارینی وورار. بئله‌لیکله دوشمن قوه‌لری‌نین اؤنملی بیر قیسمینی، چاناق‌قلعه اؤنلرینه گلمکدن آلی‌قویار. چاناق‌قلعه‌یه هئچ دئییلسه داها چوخ دوشمن گلمه‌سی بئله‌لیکله انگللنمیش اولار.

ایندی، عصیرلردیر ایستی دنیزلره ائنمک آرزوسوندا اولان و بؤیوک چابالارلا اینگیلیز و فرانسیزلاری بونا اقناع ائتمیش اولان، ساواش سونوندا ایستانبول و بوغازلاری آلماق آرزسو ایله یانیب قوورولان چارلیق روسیاسی‌نین عسگرلری، گمیلری، اوردولاری نه‌دن چاناق‌قلعه‌یه گلمه‌دیلر. بیر دوشونون. تورک اوردوسو، چاناق‌قلعه‌ده دوشمنله بوغاز- بوغازا توتوشموشکن، لیسه‌لی اؤیرنجیلره وارینجایا قدر، عثمانلی بوتون گوجونو جبهه‌یه سورموشکن ایستانبول ساحیللرینه، ۱۰ مین روس عسگری چیخارتما یاپسایدی، نه اولاردی؟ اونلاری کیم دوردورابیلردی؟ نه‌دن گلمه‌دیلر؟ بو سورونون جوابینی ساری‌قامیش‌دا آختارماق گرکیر. ساری‌قامیش‌دا بیز چاناق‌قلعه ظفرینی قازاندیق. کانال حرکاتیندا بیز چاناق‌قلعه ظفرینی قازاندیق. حتی ساری‌قامیش و سوئز کانالی حرکاتلارینی باغیمسیز جبهه‌لر کیمی دئییل، عینی گلی‌بولو کیمی، آری‌بورنو کیمی، عینی آنافارتالار کیمی بؤیوک چاناق‌قلعه ساواشی‌نین جبهه‌لری کیمی دگرلندیرمک واختی گلمه‌دی می؟

تورک اوردوسو، ساری‌قامیش‌دا ۶۰ مینه یاخین شهید وئردی. آما چارین اوردوسونو ائله فلج ائتدی کی، چاناق‌قلعه ساواشیندا ایستانبول اؤنلرینده گؤرونه‌بیلمه‌دیلر بئله.

چاناق‌قلعه‌ده تورکون ظفری گؤرونمگه باشلاییینجا، دونیا دنگه‌لرینده ایلک دگیشیکلیک بولغاریستان‌ین بیزیم یانیمیزدا ساواشا گیرمه‌سی اولدو. بولغاریستان‌ین بو داورانیشی ایله ۲۹ اوکتوبر ۱۹۱۵-ده ایستانبول ایله آلمانیا آراسیندا دمیر یولو مومکون حالا گلدی.

چاناق‌قلعه ساواشیندان سونرا و. چرچیل، گؤره‌ویندن آلیندی، تنزیلِ رتبه یاپیلدی. ساواش یانلیسی لیبرال اینگیلیز حکومتی گؤره‌ودن اوزاقلاشدیریلدی. یئرینه هر سیاسی حرکتین تمثیل ائتدیگی مطابقت حکومتی قورولدو.

چاناق‌قلعه ساواشیندان سونرا ان کسین دگیشیکلیک ایسه روسیادا اولدو. متفیقلری‌نین یاردیملاریندان محروم قالان روسیادا اقتصادی و سیاسی بحران یوکسلدی. سون اینگیلیز عسگری‌نین چاناق‌قلعه‌دن آیریلماسیندان ساده‌جه ۱۳ آی سونرا روس چار خاندانی رومانوفلار دا تختلرینه وداع ائتدیلر. فوریه دئوریمی ایله یئتکیلر گئچیجی حکومته دئور ائدیلدی.

روس چاری‌نین تختینی ایتیرمه‌سیندن یاخلاشیق ۸ آی سونرا گرچکلشن اوکتوبر دئوریمی ایله روسیا «ساواشدان و ایچینده بولوندوغو امپریالیست بلوکدان چکیلدیگینی» آچیقلادی. آرتیق دونیادا دنگه‌لر تاماماً آلت- اوست اولموشدو. گیزلی آنلاشمالارلا روسیایا بوراخیلان عثمانلی تورپاقلاری نه اولاجاقدی؟ بو تورپاقلاردا اینگیلتره ان چوخ اؤزونه حاق تانییردی. نئجه کی،

موندروس متارکه‌سیندن همن سونرا چئشیدلی باهانه‌لرله گلدیگی ایستانبول و چاناق‌قلعه اشغاللارینا ان چوخ اسکی متفیقلری اعتراض ائده‌جکدی. فرانسیز حافظه‌سی، ناپلئون‌ون «ایستانبولا حاکیم اولان دونیایا حاکیم اولار» سؤزونو هله اونوتمامیشدی. البته، بو اشغالدان ان چوخ راحاتسیز اولان اؤلکه روسیا ایدی.

یعنی چاناق‌قلعه‌ده سید اون‌باشی‌نین توپون آغزینا سوردویو مرمی، یالنیزجا اینگیلیز ساواش گمیسی «اوکئان»ی وورمادی، عینی زاماندا عثمانلی‌یا قارشی قورولموش گیزلی اتفاقی دا وووردو. نصرت مایین گمیسی‌نین دؤشه‌دیگی مایینلارا (مین) چارپاراق دنیزین دیبینی بویلایان یالنیزجا ساواش گمیلری دئییل، امپریالیستلرین دونیا دوزنی پلانلاری ایدی.

بؤیوک چاناق‌قلعه ظفری‌نین ۱۰۲-جی ایل‌دؤنومونده بوتون شهیدلریمیزی رحمتله آنیرام.

نور ایچینده یاتسینلارا! ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 117-123
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

نادر شاه افشار دؤرونده تورک دیلی، ادبیاتی و کولتورونه بیر باخیش

• **دوکتور توحید ملک‌زاده دیلمقانی**[1]

خوراسان افشارلاریندان اولان و بؤیوک اراضی ضبط ائدن مودریک نادرشاه، اولدوقجا تورک میلّی شعورونا مالیک بیر شخصیت ایمیش. او مقتدر افشار ائلی‌نین قیرقلی/قیرخلی طایفاسیندان اولموش (استرآبادی، ج.۱، ص. ۵)، بو کولتورلو ائل قوجاغیندا بسلنمیش، توکنمز میلّی تورک مدنیتیندن اولدوقجا یارارلانمیشدیر. افشار طایفالاریندان بیری‌نین باشچیسی اولان آتاسی (اوتر، ۱۳۶۳: ۱۵) امام قلی بیگ، میلّی شعورلو آدام ایمیش . بو شعورا گؤره ایمیش کی، اوشاقلاری‌نین آدینی "بیگتاش" و "بابیر" قویموشدور (استرآبادی، ج ۱، ص. ۵).

چاغداش عصرده‌کی بیلگینلر صفوی حکومتینی میلّی تورک حکومتی کیمی دگرلندیریرلر. چونکو بو حکومت هر طرفلی تورک مدنیتی ایله ایلگیلی اولموشدور. تورک دیلی قوشون و سارای دیلی اولوب، سیّاحلارا گؤره او زامان فرانسیز دیلی کیمی قیمتلنرمیش. سارای فرمانلاری تورک دیلینده وئریلسه ده، بعضیلری"تاجیک" منشی‌لر و بیتیکچیلر طرفیندن فارسجا (دری) یازیلارمیش. صفوی شاهلاری ایسه تورک دیلینی گئنیشلندیرمک اوچون تورک شاعیرلرینی حیمایه ائدرمیشلر.

الیمیزده اولان قایناقلارا گؤره، ایرانا حکم سورن افشار تورکلری ده، هم صفوی حکومتی سیستمینه اویوب هم ده امیر علیشیر نوایی‌نین قوروجولاریندان اولدوغو "هرات" مکتبینه ماراق گؤستریرمیشلر. بو ایکی توکنمز بولاقدان ایچیب فایدالانان نادر شاه، تورک دیلینه یالنیز دانیشیق دیلی یوخ بلکه یازی دیلی کیمی، دگر وئرمیشدیر. اؤرنک اولاراق نادر شاه‌ین منشیسی بؤیوک تورکولوق میرزا مهدی‌خان استرآبادی یازدیغی "مبانی‌اللغه" آدلی کیتابیندا "تورکجه

[1] آراشدیرماجی (tohidmelikzade@yahoo.com).

نین قرامرینی آچیقجا ایضاح ائتمیش؛ آیری بیر دگرلی کیتابی "سنگلاخ" دا، ایسه توركجه - فارسجا سؤزلوک ترتیب ائتمیش و نادر شاها سونموش دور.[۲] بو کیتابین دگرینی فارسلارین "برهان قاطع" کیمی قیمتلندیرنلر، بو کیتابلاردا سؤزلرین داها آچیقلانماسی اوچون امیر علیشیر نوایی‌دن شعرلر گتیردیگینی قئید ائتمیشلر (صفا، ۱۳۷۱: ۳۹۴).

افشار اوردوسو ایسه، تورک سیستملی اوردو کیمی هؤرولموش، اساساً قوشون تورک سرکرده لریندن اولوشموش، اوردوداکی تات/تاجیکلر ایسه توركجه دانیشارمیشلار. قایناقلارا اساسا او دؤرده اوردو فرمانلاری توركجه سؤیلنرمیش؛ قوشون یوروش زامانی "سورون -سورون" دوشمان ایسه قاچاندا "قاچ-قاچ" و "نئیله‌ییم-نئیله‌ییم" (استرآبادی: ۱۳۲) سؤیلرمیش. افشار اوردوسو عسگرلرینه ایسه "باشدان گئچن" (استرآبادی: ۳۱۰) دئیرمیشلر. بو سؤز ایندیکی ایران اوردوسوندا "سرباز" سؤزونه ترجمه اولونموشدور.

نادر شاهین تورکلوک شعوری

نادر شاه اصالتلی بیر تورک سلطانی کیمی اؤز کیملیگینه گووه‌نیب بوتون تورک دبلرینه تعهدلو اولموشدور. او آذربایجان تاریخینده تایی چوخ آز اولان عموم تورک قورولتایینی قورموش، اؤز حکومتینه خالقدان سس آلمیشدیر. او بو قورولتایدا اؤزونو تورک سویلو بیلدیره‌رک (استرآبادی: ۴۵۰) سویو ایله اؤیونموشدور.

نادر شاه‌ین فیکرینی دویان اؤلکه قونشولاری دا اونو "تورک سلطانلاری‌نین بؤیوگو" آدلاندیرمیشلار (استرآبادی: ۴۶۰). موغان قورولتاییندا ایسه عموم خالق دیلی توركجه اولموشدور. بو قورولتایدا اولانلارین بیریسی آبراهام گاتوغی کوس، نادرشاه ایله گؤروشونو تام دقتله ثبت ائتمیشدیر. او نادرشاهلا توركجه قونوشموشدور. گاتوغی کوس‌ون یازدیغینا گؤره، "نادر منی گؤرجک سئویندی دئدی: خوش گلمیسن خلیفه، یاخچی‌سن، چاق‌سن، یولدا آزار چکمیش‌سن، اشدان-زددان، چون بی‌اختیار کیشی‌سن، چوخدان گلمیسن؟" (سپنتا، ۱۳۴۷: ۲۵-۲۴). سونرا نادر شاه دربار باخانینا توركجه تاپشیریقلار تاپشیریب دئدی: " خلیفه‌یه یاخشی اوتاق وئر، یاخشی گؤزت، بیر یاخشی خوجه کیشی‌دور" (عینی). نادر شاه‌ین سؤیله‌دیکلری چوخ اولموش، آنجاق خلیفه‌نین قصوروندان، یالنیز نئچه جمله بو اولو تورک سلطانیندان قالمیشدیر.

---

[۲] میرزا مهدی‌خان استرآبادی‌نین سنگلاخ اثری، *مبانی‌اللغه* و *سؤزلوک* اولاراق ایکی بؤلومدن اولوشماقدادیر. بو ایکی بؤلوم تک بیر کیتاب اولاراق (سنگلاخ) قلمه آلینمیشدیر (م.ر.هـ).

نادر شاه دؤرونده فارس دیلینده ایشلک اولان تورکجه سؤزلر صفوی دؤرو کیمی، افشار دؤرو ایسه فارس دیلینه بؤیوک ائتگیلر بوراخمیشدیر. دئمک شخص آدلاری، اوردو سؤزلری، معیشت سؤزلری و سایره تورک کولتوروندن فارس یازغیلارینا گئچمیشدیر.

بگ‌باش، خاقان، مین‌باشی، ایلغار، قیزیل‌باش، یئنی چئری آقاسی، منجوق، قویمه، بهادور، سنور (سینیر، مرز)، گنج اوغلان، ارگنجی، قاواق، اوجاق، قیزغان، ساق-سول، آرخالیق، اؤلکه، بوسقو، توپوز، دیلماج، ساریق- ساغری)، صف پوزان، قره‌باغی (بیر نوع چکمه)، قلبیر، قره‌بوقرا (شکنجه آلتی)، قهیز، قین، قیزیل‌آلا، معرکه گؤزن (بیر نوع اسلحه)، موشک سوزن (بیر جوره اسلحه)، نارین قلعه، آتالیق، آغور، اوغوز، آق سقال، ایشیک آقاسی، اون باشی، اویماقات، اینانق، بیگلربیگی، پیلاکات(تحفه‌لر)، ساخلو، سیقیناق، سورسات، قوریلتای، اردو، قره سوران، قراول، قلعه، قورچی، قور، قوش بیگی، قوشچی، قوللر آغاسی، کرنش، کشیکچی، گؤزچی، نسقچی، تمور قاپی(دربند)، شاباشاق، اون‌باشی، یوزباشی، قوللوقچی، گمی، چؤل، سولان، یئری ها یئری، تیلوس؛ شخص آدلاری: توپوزخان، قورت، بیگتاش، بابیر، آق سونقور، آیدین، آتاخان، ارتوق ایناق، اردوغدی بیگ، ار قانونجی، اصلان خان، اوغورلو خان، آلب ارسلان، آلله وئردی، اولوغ بیگ، انوش تیگین، قاآن، بالته بیگ، پلکا تیگین، بوداق بیگ، بایرام، طرخان، تورسون خان، توقتمیش خان، تیمور، قره قیتاق، داش تمور، دلاور اوغلان، ساروخان، سرماق بیگ، سلجوق، سوره‌بیگ، لاچین، آق بانو (روس امپراطوریسی، کاترینه نادرشاه طرفیندن وئریلن آد) (استرآبادی: ۴۶۰) جیغال اوغلی یولدوز خان، اوغورلو خان (هر ایکیسی نادر شاه‌ین نوه‌لری).

نادر شاه‌ین تورکجه‌نی یازی دیلی اولاراق ایشلتمه چاباسی

نادر شاه گئچمیش تورک سلطانلاری‌نین ترسینه تورکجه‌نی دانیشیق دیلیندن چیخاریب یازی دیلی ائتمیشدیر. او تورکجه‌نی دگرلندیرمک اوچون آتا- بابا ملکو اولان کلات قالاسی‌نین گیریش یئرینده تورکجه بیر کتیبه قازدیرمیشدیر. آبیده هله ده خوراسان‌ین دره‌گز شهری‌نین کلاتینیدا دورور. ۲۴ بنددن عبارت اولان بو شعر، بؤیوک بیر قایانین ۱۵ مترلیگینده قازدیریلمیشدیر. خوش خطله عرب الیفباسی ایله قازان اوستانین آدی بللی اولماسا دا، شاعیرین آدی آبیده‌نین آلتیندا قازیلمیشدیر. او دا افشارلاردان اولان گولبون افشاردیر (لارودی، ۱۳۷۰: ۲۹۴). اونون حاقیندا معلوماتیمیز آزدیر، آنجاق بیلیریک کی نادر شاه سارایییندا اؤنملی یئری وارمیش. اسلامدان سونرا تورک تاریخینده هله تایی آز اولان بو کتیبه ۵۷-۱۱۵۵- جی ایللرده قازیلمیشدیر:

هوالعلی الاعلی

بسم الله الرّحمن الرّحیم

ابتدا حمد خدای احد و فرد قدیم
قادر لم یزل و عالم و دانا و حکیم
او کی بو کون و مکانی یاراتوب قدرتدن
او کی بو بحر و بری خلق ایدوب شوکتدن
ایکی عالمده اودور بنده‌لره یاور و یار
حکمتیندن گؤرونور بنده‌لره مر آثار
خلق عالم هامی محتاجدور او درگاهه
او ووروب نور و ضیا کوکب مهر و ماهه
حمد حقدن سوره اولدی قلمیم نور افشان
بثنا گستری ختم رسل فخر جهان
بنی هاشمی او احمد و محمود صفات
کیم خدادن اوله دایم له سلام و صلوات
آل و اصحابینه هم رحمت بسیار اوله
اوله حق یاوری هرکیم اولاره یار اوله
حمد حق نعمتدن سوره با صدق زبان
فرضدور بنده‌لره مدح شهنشاه جهان
او شهنشاه فلک مرتبه چرخ سریر
شاه نادر کی آدی تک یوق مثل و نظیر
دیمک اولماز بو شهنشاه کی اوله پیغمبر
یا مقرب ملکی‌دور اولوب از نوع بشر
لیک چون قدرت حق ظاهر ایدوب بیش از پیش
نظر حق اونا هر کیمسه دیسه حقده‌ایمیش
نسبت ایله شرق و فخر اجاق تیمور
حسب ایله به جهان شاه شهان دور مشهور
مصطفی خلق و مسیحا دم و یوسف طلعت
بو علی دانش و حاتم کف و لقمان حکمت
قابلیتله اونا وردی خداوند کریم
تاج و تخت شهی و عدل و کرم خلق عظیم
مر شرافت که دیسم شاه شهان‌دور کامل
مرحمتدن اونون الطافه خدادور شامل

اعتقادی بیورور او شه پاکیزه نهاد
باقلمیش صدق خداونده ایدرلر بیله یاد
اله گیرمز بیله دولت به سپاه و شمشیر
اوله بیلمز بیله اقبال به فضل و تدبیر
سن ویروبسن اونا بو سلطنت و تخت و سپاه
سن ووروبسن اونا تاج و کمر و فر و کلاه
دولتیم حافظی سنسن سنادور اومیدوم
من سنه باقلمیشم صدق بودور تاییدوم
دولتیم منکرینی سن اویلاریک خوار و ذلیل
دشمنیم کورلوقونه یاور اول ای رب جلیل
چونکه صدقی بیله‌دور حقینه از روی یقین
بو سببدن اونا الطاف خدا اولدی معین
الینی دوتدی خداوند جهان قدرتدن
کامیاب ائتدی اونو معدلت و شوکتدن
بخت و اقبال ایله هئچ کیم بیله اولمز باقی
گون کیمی دولتینه عالمه روشن باقی
شاخ گل نشوو نما بولمه‌نم فیضیندن
که بو اشعار اولب مدح سرا "گولبون" دن

نادر شاه‌ین تورکجه‌نی یازی دیلی اولاراق ایشلتمه‌سینده‌کی آیری بیر تدبیری ده قوتسال (مقدس) اماملارین ضریحلرینده تورکجه شعر یازماق اولموشدور."نشئه" تخلصلو میرزا عبدالرزاق تبریزی جهانشاهی، نادر شاه‌ین تکلیفی ایله نجف شهرینده قویلانان امام علی (ع) حرمی‌نین قاپیسی اوستونه بیر شعر یازمیشدیر. او جهانشاه (آذربایجان قاراقویونلو سلطانلاریندان) اولادلاریندان اولموش تبریزده بؤیوموش سونرا اصفهانا کؤچموشدور. ریاضیاتدا اوغورلار قازانان عبدالرّزاق تبریزی، مازندران مستوفیسی اولموش آنجاق ۱۱۲۵ هق ده وفات ائتمیشدیر. اونون فوت تاریخینی تربیت ۱۱۵۸، ریاض الجنه ایسه ۱۱۸۸ قید ائدیبدیر. شاعیرین دیوانی تهران دانشگاهی کیتابخاناسیندا ۲۹۳۵ نومره‌ده ساخلانیر. بو توپلودا ۸۸ واراق وار، هر واراق ایسه ۱۳ سطر، تبریزده‌کی دیواندا ایسه ۲۶۲۶ نومره ایله ساخلانیلیر. بو توپلودا ۱۰۸ واراق واردیر:

شه جم حشمت دارا درایت، نادر دوران
که تخت دولت جمشیده وارثدور جهان اوزره

برخشان لعل و عمان اینجوسین وئرمیش خراجینده
گونش تک حکمی نافذ متصل دریا وکان اوزره
چکیلمز کهکشانین یایی تک نقاش اگر چکسون
مثال قوت بازوی اقبالین کمان اوزره
بلند اقبال اولان اعدالرین هم سربلند ایلر
مکرر ایله‌میش دشمنلرون باشین سنان اوزره
عیار خالص اخلاصین ایدوبدور گون کیمی روشن
قضا جریان ایدوب فرمان کمان عز و شان اوزره
که لازمدیر علی‌نین روضه پاکین طلا ایتمک
منور دور مقام مهر دایم آسمان اوزره
زهی نام همایون کیم یازاندا کاتب قدرت
گرک طغرای بسم الله چکسونلر نشان اوزره
او کوکب کیم که افلاک جلالت ایچره انوارین
سالوب چرخ چهارم تن زمین اوزره زمان اوزره
اولور مرآت دینین صیقلی دولت بو اوزدن‌دور
قضا تخت خلافت رسمین ایتمیش دور جهان اوزره
وجود تخت ایچون علت گر ک ناچار چار اولسون
مؤخر علت غایی اولور ظاهر عیان اوزره
سن اول کامل بها، دور گرامی سن که حقینده
دیمیش هر جوهر پر قیمت ناقص کمان اوزره
شها! بی اختیارم مدح شهنشاه دورانه
بو یوزدن دور مکرر ایلر م جاری زبان اوزره
دلیل شوکتی بسدور همین نام همایونی
معانی لفظ دن ظاهر اولوب لوح بیان اوزره
دگیلدور کهکشان تسخیر ایچون عزم ایلیوب گویا
کهند همت والاسون آلمیش آسمان اوزره
ایدوب ایجاد ایچون صانع بو شاهنشاه دورانین
حصول مقصدین فرمانینه جام جهان اوزره
رضا ویردی اونا سلطان روم اسکندر ثانی
که واجبدور دعای دولتی اسلامیان اوزره
زهی شوکت که گر کفار ایله عزم ایله‌سون رزمه
چکرلر منت شمشیرینی باش اوسته جان اوزره
صلاح دولتینی ایسته‌ین بغداد والیسی

چالوب اتهام ایچون سعی ایله دامانین میان اوزره
او صاحب جاه کیم ذکر ایتسه‌لر نام گرامی‌سین
ایدرلر احمد اسماعیلی جاری نشان اوزره
بو خیر امرین مهیا اولدی چون اسباب اتمامی
رضای پادشاه تاج بخش کامران اوزره
زر نابین عیارین ایتدی اؤز اخلاصی تک شاهه
میر نقد جان ایلن معادل امتحان اوزره
ملائک اوله‌لر هم دست استادان چابک دست
طلادان آسمان ایجاد اولوندی آسمان اوزره
ضریح اوزره منورگنبد خورشید خاصیت
سانورسان قبه یاقوت احمد دور جنان اوزره
گؤیول پرواز ایدوب بیر طوق زری‌نین خیال ایلر
که آچمیش بال طاووس بهشتی آشیان اوزره
مؤذن بلبل تسبیح خوان و صحن گولشن‌دور
قیزیل گول دسته‌سی گلدسته‌لر باغ جنان اوزره
تمنای سلاطین‌دور یوزین سورتمک بو درگاهه
زهی رفعت که ایستر صدر دوشسون آستان اوزره
دییرکن عقل ظاهر بین منه شول قبه‌دور گویا
که اولموش‌دور طلای نابیله زرین جهان اوزره
جوابیم "نشئه" اوله ی مصرع تاریخ اوزره
ادب بیل مهر ساکن دور مطاف انس و جن اوزره

افشار دؤرونون باشقا شاعیرلریندن بیری ده نـادر شـاه‌یـن ایناقی(نـدیم) "میـرزا ذکـی" (اؤلـوم ۱۱۶۳هق) نادر شاهین سیاستی داوامیندا تورکجه شعر توپلومو حاضیرلامیشدیر.۹۳۳۰ بیتـدن عبارت اولان بو شعر توپلوسو تهران‌دا مجلس کیتابخاناسیندا ساخلانیر ■

قایناقلار

استرآبادی، میرزا مهدی‌خان (؟). *عالم آرای نادری*، ج. ۱
اوتر، ژان (۱۳۶۳). *سفرنامه*.
سپنتا، عبدالحسین (۱۳۴۷). *منتخباتی از ابراهام گاتوغی کوس*، تهران.
صفا، ذبیح‌الله (۱۳۷۱). *تاریخ ادبیات در ایران*، ج. ۵، چ. ۷، تهران.
لارودی، نورالله (۱۳۷۹). *زندگانی نادر شاه پسر شمشیر*، انتشارات ایران زمین، چ. ۲.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 125-149
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

کاپوس‌نامه‌ی فرای تمرینی در فنّ تزویرشناسی[1]

• **مجتبی مینوی**

در سال ۱۹۵۳ میلادی (۱۳۳۲ هجری شمسی) نسخه‌ای از پندنامه یا اندرزنامه‌ی کیکاووس بن اسکندر بن قابوس بن وشمگیر به آمریکا رسید (۱). این نسخه که تا آن زمان در ایران بود فعلاً به دو پاره‌ی نامتساوی قسمت شده است و جزء ذخایر گرانبهای دو مؤسسه‌ی آمریکایی و مایه‌ی مباهات آنها شده است، یکی مؤسسه‌ی گورکیان و دیگری موزه‌ی صنایع جمیله‌ی سین سیناتی، و مستر ریچارد نلسن

تصویر ۳ (نسخه مجعول)

تصویر ۲ (نسخه مجعول)

تصویر ۱ (نسخه مجعول)

فرای از مستشرقین جوان ایالات متحده‌ی آمریکا درباره‌ی آن یک کنفرانس داده و چهار مقاله منتشر کرده است (۲). (تصاویر ۱ تا ۳).

[1] برگرفته از سایت "www.rasekhoon.net".

کتاب مورد بحث همان است که به نام قابوسنامه معروف است و تاکنون لااقل ده بار متن فارسی آن و یک بار هم خلاصه‌ی آن به طبع رسیده و بالسنه‌ی ترکی، فرانسوی، آلمانی، روسی و انگلیسی نیز ترجمه و نشر شده است (۳). قبل از اشتهار این نسخه، قدیمی‌ترین نسخه‌های خطی که از متن کتاب بر ما معلوم بود همان نسخه‌هایی بود که آقای سعید نفیسی و آقای پروفسور روبن‌لوی، ملاک و اساس چاپهای خود ساخته بودند. در همه‌ی این نسخ خطی و چاپهای مختلف، نام نویسنده‌ی کتاب کیکاوس بن اسکندر بن قابوس ضبط شده است، الا در نسخه‌ای که در ۱۹۵۳ به امریکا رسیده است که آنجا نام وی در پشت لوح کتاب کاپوس (به پ با سه نقطه) و در مقدمه به صورت کایوس به قابوس ادام ملکه (کذا) قید شده، و به اعتقاد فرای نام قابوسنامه از برای کتاب، از همین نسخه ناشی شده است که نام مصنّف را کاپوس دارد و بنابراین کتاب را مردم به اسم کاپوس نامه شناخته اند. تاریخ این نسخه بر حسب خاتمه ای که دارد ۴۸۳ هجری قمری است و دارای ۱۰۹ مجلس تصویر است به شیوه و سبکی به کلّی نو و بی‌سابقه و منحصر به فرد، و آقای پروفسور ارنست کونل از علمای بنام آلمان در مقاله‌ای که در ZDMG (جلد ۱۰۶ شماره‌ی اول سال ۱۹۵۶، ص ۷۸ تا ۹۲ با چهارده لوحه تصویر) درباره‌ی تاریخ صنایع جمیله در عهد آل بویه نشر کرده است صحّت و اصالت این نسخه را مسلّم دانسته و یک ورق مصوّر آن را به گراور نشر داده و آن را نمونه‌ی بارزی از هنر نقاشی ایران معرفی کرده است.

از آنجا که چنین نسخه‌ای (به شرط آنکه حقیقةً تاریخ آن همان باشد که مینماید) از بدایع روزگار و نوادر قرون و اعصار است. آقای فرای که مسئول خریداری آن از برای دو مؤسسه‌ی مذکور بوده است تحقیق درباره‌ی آن و اکتساب هر فایده‌ای را از آن شغل شاغل خویش قرار داده و با حرص و ولعی هر چه تمام‌تر در اثبات اصالت و صحّت آن و نشر صیت خود و این نسخه در اقطار عالم سعی کرده است و در حقیقت آن را از آنِ خود و قرین نام خود ساخته ؛ و چون کاپوسنامه را او برای تسمیه‌ی این کتاب پذیرفته است، برای عنوان این مقاله «کاپوسنامه‌ی فرای» انتخاب گردید، و در این صفحات در اثبات این مطلب سعی خواهد شد که کاپوسنامه‌ی فرای چنانکه می‌نماید نیست:

در باب مقاله‌ی فرای که در Serta Cantabrigiensia منتشر شده است گزارشی در مجله‌ی فرهنگ ایران زمین (جلد دوم، ص ۲۷۲ تا ۲۰۸) به قلم آقای ایرج افشار منتشر گردید.

آقای سعید نفیسی در همان مجله (جلد سوم، ص ۷- ۲۸۸) اشاره‌ای به این نسخه‌ی کاپوسنامه کرده و آن را اصیل و قدیم شمرده‌اند (۴). اینجا حق این است که گفته شود اگر مستر ریچارد فرای و پروفسور ارنست کونل و آن دو مؤسسه‌ی آمریکایی که از برای خرید این نسخه و مخارج مسافرت مباشر خرید آن به ایران در سال ۱۹۵۳ مبلغ هنگفتی صرف کرده اند فریب ظاهر این نسخه را خورده اند، جای تعجب نیست، چه حقیقةً فریب‌دهندگان بسیار مهارت در ساختن نسخه به خرج داده اند. بنده خود در سال ۱۹۵۰ میلادی دو ورق از این کتاب را در پاریس نزد مرحوم عباس اقبال آشتیانی دیدم که آورده بود تا بلکه در اروپا به فروش برساند و می‌گفت نسخه متعلّق به یکی از دوستان من است و پنج هزار لیره‌ی استرلینگ از برای آن می‌خواهد. آن دو ورق را بنده، ده دقیقه ای دیدم و فرصت تحقیقی نکرده، فریب

ظاهر آن را خوردم و در اصیل بودن آن شکّی نکردم. چند هفته بعد که آقای پروفسور روبن لوی برای انجمن ایران در لندن Iran Society کنفرانسی راجع به قابوسنامه داد؛ پس از ختام نطق او، بنده برملاء اعلام کردم که نسخه‌ای از قابوسنامه مورخ ۴۸۳ یافت شده است و حق این است که آقای لوی آن را اساس نشر خود قرار دهد؛ و چند ماه بعد که به ایران رفته بودم به وزارت فرهنگ پیشنهاد کردم که

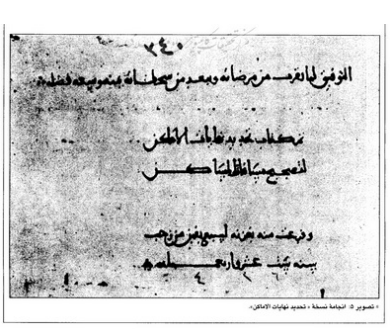

تصویر ۵

تصویر ۴

نسخه را از مالکین آن بخرند؛ مبادا که از ایران خارج شود، و آقای وزیر فرهنگ وقت (جناب دکتر شمس الدین جزایری) حاضر شد که پنجاه هزار تومان از برای خرید آن از دولت اعتبار بگیرد؛ اما پیدا کردن نسخه ممتنع بود و مالکینش آن را چنان مخفی نگه می‌داشتند (حالا می‌فهمم چرا) که هیچ کس نمی دانست درباره‌ی آن با چه کسی گفتگو کند، و حتی مرحوم اقبال آشتیانی هم نام آن «دوست» خود را بروز نمی‌داد. امروز بسیار مسرورم که آقای پروفسور لوی، آن نسخه را اساس چاپ خود قرار نداد، و بسیار مشعوفم که دولت ایران از برای خریداری آن پنجاه هزار تومان صرف نکرد، و بسیار متأسفم که دو مؤسسه‌ی آمریکایی از برای تحصیل چنین نسخه‌ای مبلغ هنگفتی پول داده‌اند، و افسوس می‌خورم که چرا آقای ریچارد فرای و آقای ارنست کونل به دام این نسخه افتاده‌اند. ولی لااقل فرای نباید از کسی به جز خودش گله‌مند باشد، زیرا که بنده در سال ۱۹۵۲ و ۱۹۵۳ در موقعی که وی به عنوان مهمان دانشگاه طهران در آن شهر به سمت محصّل زندگی می‌کرد و ضمناً در پی یافتن نسخه‌های خطی نادر بود؛ وی را تحذیر و انذار و به او اخطار کردم که از آن نسخه‌های خطی که از دست اشخاص معین و خانواده‌ای بنام، بیرون می‌آید بپرهیزد مبادا که فریب بخورد. فرای به جای اینکه بیدار کار خود باشد، رفت؛ و مطلب را عیناً به همان شخصی که ازاو تحذیر کرده بودمش تحویل داد؛ و مرا گرفتار کار دشوار جواب دادن به مؤاخذات آن شخص کرد. یکی دو ماه بعد، آقای فرای با نسخه‌ای از دیوان معزّی که فروشندگان آن مبلغی معتنی‌به، برای آن از او گرفته بودند؛ به ینگی دنیا برگشت، و پیش از آنکه بر او معلوم گردد که این نسخه ساختگی است به خرج مؤسسه‌ی گورکیان با مأموریت مخصوص به ایران مراجعت کرد، و در زمانی که کنگره‌ی مشرقیان در پرینستن برپا بود؛ با جایزه‌ی عظیم خویش یعنی

همین کاپوسنامه‌ی مورد بحث به آمریکا آمد، و آنجا بنده تلألؤ چهره‌ی مخصوص مردمان موفق را در صورت او خواندم و معلوم بود؛ از این سفر بسیار خوشوقت است.

چند ماه بعد، نامه‌ای از فرای خطاب، به کتابخانه‌ی ملّی ایران در طهران رسید؛ به این مضمون که در نتیجه‌ی تجزیه شیمیایی معلوم شده است که در نسخه‌ی دیوان معزّی که خریده و برده است رنگ آبی پروس به کار رفته و چون این رنگ تا اواسط قرن نوزدهم میلادی به ایران نیامده بوده است، مسلّم شده است؛ که این نسخه، نو ومجعولست؛ وکتابخانه‌ی ملّی که اجازه‌ی خروج آن را داده بوده است تصدیق ضمنی اصالت و قدمت آن را کرده است. جواب کتابخانه‌ی ملّی به این اعتراض این بود که: شما می‌دانید که اگر نسخه‌ی دیوان معزّی را ما اصیل و قدیم می‌دانستیم نمی‌توانستیم اجازه‌ی خروج آن را بدهیم، و شما رأی ما را در اصالت یا مجعولیّت آن نپرسیدید و فقط اجازه‌ی خارج کردن آن را خواستید و ما دادیم. اصل یا قلب، خود مسئولید (تصویر ۶).

تصویر ۶: انجامهٔ نسخهٔ مجعول «دیوان» معزّی.

تصویر ۶

و امّا در باب کاپوسنامه آقای فرای، زحمت گذشتن از مراحل تشریفات قانونی (معاینه‌ی اداره‌ی بیوتات وزارت دارایی و کتابخانه‌ی ملّی و وزارت فرهنگ و اداره‌ی گمرک) را بر خود هموار نکرده، آن را مخفیانه از ایران خارج کرد، و مرتکب چنین عمل خلافی در قوانین به نامی خوانده می‌شود؛ که بنده آن را در مورد فرای نمی خواهم به کار ببرم، و حداقل مجازات چنین کسی از طرف دولت ایران باید این باشد که دیگر به او اجازه‌ی ورود به ایران را ندهند. امّا از این بحث بگذریم و به کاپوسنامه بپردازیم.

با یکی از دوستان بزرگوار خود که در ردیف علمای درجه‌ی اوّل استشراق نام برده می‌شود در سال جاری در ایتالیا ملاقات کردم و از نسخه‌ی کاپوسنامه‌ی فرای که تا آن زمان دو مقاله درباره‌ی آن منتشر شده بود بحث به میان آمد، و چون اصرار این دوست بزرگوار را به مجعول بودن این نسخه شنیدم؛ گفتم:" اگر علما فریب این جعل‌ها را نخورند و فقط گردآورندگان اشیاء عتیقه، آنها را به عنوان نسخه‌ی کهنه به قیمت هنگفتی بخرند و مبلغی دلار محتاج الیه ما را به ایران بفرستند چه زیان دارد؟" در این روزها نامه‌ای از آن دوست به بنده رسیده است که در آن به براهین متقن و دلایل دندان شکن، دعوی خود را اثبات و بنده را اقناع کرده است که کاپوسنامه‌ی فرای قبل از سال ۱۹۴۲ (۱۳۲۱ هجری شمسی) وجود نداشته، و عقیده‌ی بنده، که این گونه جعل‌ها ضروری ندارد باطل بوده است، زیرا که هم از لحاظ لغوی و ادبی مضرّ است که مشتی لغات تقلّبی و غلط در دهن‌ها می

اندازد و در کتاب‌ها راه می‌دهد، و هم از جنبه‌ی هنری زیان دارد که اشخاصی مانند ارنست کونل را به دام می‌اندازد (۵). به این جهت است که بنده از برای جبران خطایی که سابقاً مرتکب شده‌ام که شفاهاً اصالت و صحّت این نسخه را تأیید نموده‌ام؛ خویشتن را مجبور می‌بینم که مکتوب آن دوست بزرگوار را زمینه‌ی این مقاله قرار داده به مسؤولیت خود اعلام دارم که؛

«آن نمونه‌هایی از نسخه‌ی کاپوسنامه‌ی فرای که منتشر شده است و ما دیده‌ایم، مجعول است. در باب سایر قسمت های آن که ندیده‌ایم شک و تردید دارم و به صیغه ی قطعی و بتّی اظهاری نمی‌توانم کرد؛ اگر مجال پیش آید و کاغذ و مرکب و رنگهای آن از امتحان و مخصوصاً امتحان شیمیائی بگذرد؛ شاید بتوان به نحو قاطعتری اظهار عقیده کرد.»

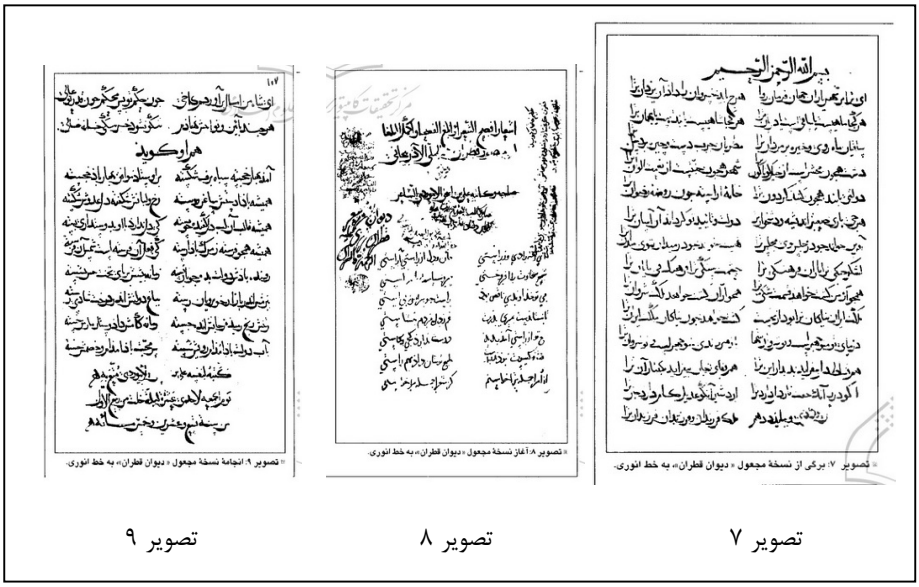

تصویر ۷ تصویر ۸ تصویر ۹

متأسفم که مرد خیّری مثل آقای گورکیان و مؤسسه‌ای مثل موزه سین سیناتی آمریکا (که هر یک مالک یک نیمه‌ی این نسخه‌اند) از این اعلان بنده، افسرده خواهند شد که چرا بایست پول هنگفتی از برای نسخه‌ای داده باشند که ارزش زیادی ندارد، اما برای خدمت به عالم ادب و هنر و تحقیق، لازم است که عالمان از این مطلب آگاه شوند:

در اصفهان یا در دهکده‌ای در جوار طهران، یا شاید در هر دو جا و در جای‌های دیگری نیز، یک یا چند کارگاه از برای جعل و تزویر و ساخته کاری انواع اجناس عتیقه‌ی تقلّبی بر پا شده است و گروهی از پیشه‌وران ماهر و بی وجدان، دائماً مشغول کارند و گاه به گاه از کار ایشان اثری به خارج ایران می‌رود یا در خود ایران جلوه گر می‌شود، از آن جمله است دیوان معزّی که آقای فرای خرید و به آمریکا برد، و دیوان قطران «خطّ انوری» (تصاویر ۷- ۹) که آقای دکتر بیانی مدیر کتابخانه‌ی ملّی درباره‌ی آن مقاله

ای نگاشته و آن را اصیل و صحیح النّسب تشخیص داده است، و کتاب موسوم به الهدایهٔ و الضّلالهٔ (تصاویر ۱۰ و ۱۱) منسوب به صاحب ابن عبّاد که متن آن را حسین علی محفوظ چاپ کرده است، و اینک کاپوسنامه‌ی فرای (لااقل آن اندازه‌ای از آن که رؤیتش برای ما ممکن شده است). در باب نسخه ای از رباعیات خیام مورّخ ۶۵۸ هجری قمری (تصاویر ۱۲ و ۱۳) که در کتابخانه‌ی مستر چستربیتی است چون اصل آن را ندیده‌ام چیزی به قطع نمی‌توان گفت ولی شک و تردیدی در اصالت آن به خاطرم راه یافته است چون نمونه‌ای از خط آن که در چاپ پروفسور آربری بدست داده شده است شباهت به خط صفحه‌ی اول از رساله‌ی معراجیّه منسوب به ابن سینا دارد که در طهران به چاپ عکسی منتشر

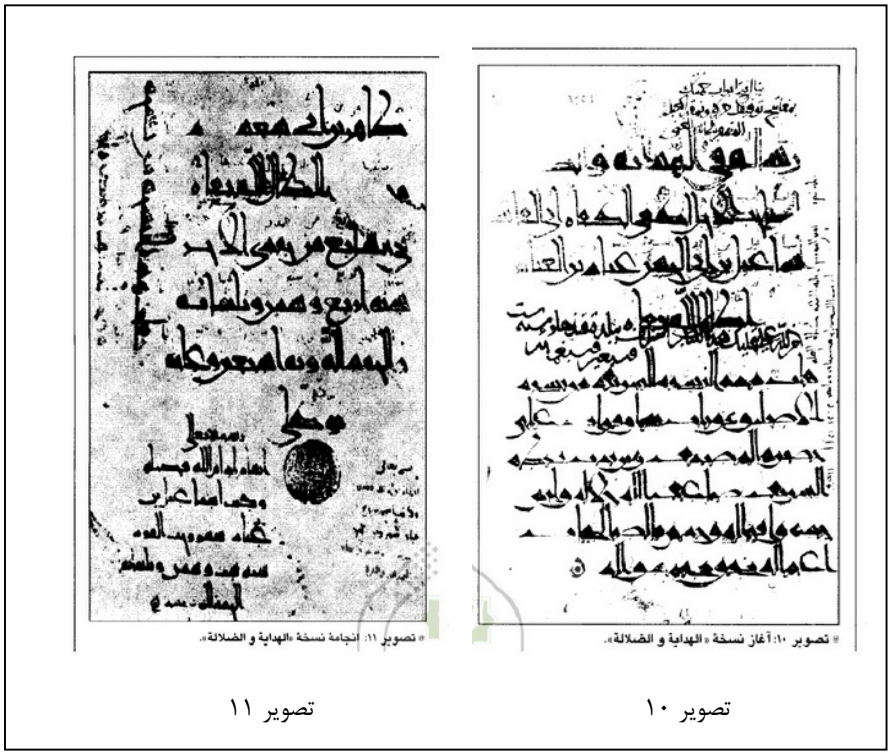

« تصویر ۱۰: آغاز نسخهٔ «الهدایة و الضلالة».

« تصویر ۱۱: انجامهٔ نسخهٔ «الهدایة و الضلالة».

تصویر ۱۰ تصویر ۱۱

گردیده است و آن صفحه به اقرار خود ناشرین آن، در همین ازمنه‌ی اخیره از برای تکمیل متن، کتابت شده است. حتی درباره‌ی باقی این رساله‌ی معراجیّه و اینکه واقعاً خط امام فخر رازی باشد، نیز اکنون دیگر اطمینان کامل ندارم و احتمال اینکه فریب خورده باشم هست (تصاویر ۱۴ و ۱۵).

خبری از پیدا شدن نسخه‌ای از آراء اهل المدینهٔ الفاضله‌ی ابونصر فارابی به خطّ خود او در کنگره‌ی بین المللی مستشرقین منعقده‌ی در کیمبریج (۱۹۵۴) شیوع یافت و عکس‌هایی هم نشان داده شد و گویا می‌خواسته‌اند آن نسخه را به ده هزار لیره‌ی انگلیسی بفروشند، و معلوم نشد کار آن به کجا انجامید.

چون من از آن نسخه جز همین خبر هیچ چیز نمی‌دانم، در ردّ و قبول اصالت آن چیزی نمی‌توانم گفت ولی علی الأصول شک دارم تا مطلب معلوم شود.

این جعل و تزویر کتب و خطوط در اسلام سابقه‌ی طولانی دارد. ابن خلدون در مقدمه آورده است که ورّاقی معروف به دانیالی(۶) در عهد مقتدر خلیفه (اوایل قرن چهارم هجری) در بغداد بود که کاغذها را کهنه می‌کرد و به خطی عتیق نما بر آن مطالبی می‌نوشت؛ در همین قابوسنامه حکایت شده است که در عهدِ صاحب ابن عبّاد کاتب فاضلی در دیوان او بود که تزویر (یعنی خطّ سازی) می‌کرد تا اتفاق چنان افتاد که صاحب بیمار شد و در بستر خفته بود و مردم به عیادت او می‌رفتند و این دبیر فاضل نیز آمد، در ضمن احوال پرسی از صاحب، سؤال کرد که طعام چه می خورید، او گفت: از آنچه تو می‌سازی (یعنی مزوّری)، و کاتب دانست که صاحب از کار او آگاه شده است توبه کرد که دیگر نکند؛ خطیب بغدادی صاحب تاریخ بغداد (از قراری که یاقوت در معجم الأدباء، ج ۱، ص ۲۴۷ تا ۲۴۸ می‌گوید) در عهد القائم بأمرالله اثبات مجعولیّت و مصنوعیّت عهدنامه‌ای بین حضرت رسول و یهودیان خیبر کرد؛ در قرن گذشته در مصر نسخه‌ی نامه‌ای از حضرت رسول به مقوقس حاکم مصر یافت شد که بی تردید مجعول است (تصویر ۱۶)؛ مرحوم میرزا محمدخان قزوینی در مجلّه‌ی ایرانشهر اثبات ساختگی بودن عهد نامه‌ای را که در اصفهان یافت شد کرده است (این مقاله در بیست مقاله هم منتشر گردید)؛ خود قزوینی در حواشی چهار مقاله (چاپ اوقاف گیب، ص ۱۷۲) از قول مردی نقل می کند که با کمال افتخار می‌گفته است: «مرحوم والد ما هنری مخصوص داشت. هر نسخه‌ی خطی از مصنّفین قدیم که چند ورق از اول یا آخر یا وسط آن افتاده بود آن را به مرحوم والد می‌دادند و او در عرض یک دو شب آن چند ورق افتاده را به همان اسلوب باقی کتاب، انشاء نموده به کتاب ملحق می ساخت و چنان شبیه به سایر ابواب و فصول کتاب بود که هیچ کس از فضلا و علما نمی‌توانست تمیز بدهد که این اوراق از اصل کتاب است یا ملحق به آن.» شاید این مردی را که مرحوم قزوینی درباره‌ی او، و از قول فرزند او چنین وصفی آورده است بتوانیم به حدس و تخمین تعیین کنیم. نسخه‌ای از

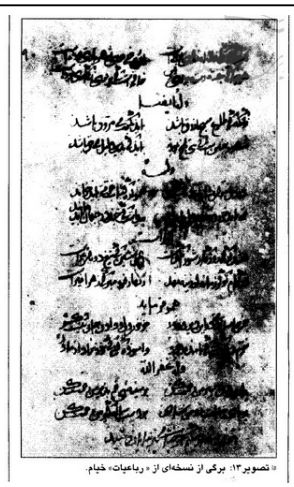

« تصویر ۱۳: برگی از نسخه‌ای از « رباعیات» خیام.

« تصویر ۱۲: صفحهٔ عنوان « رباعیات» خیام.

تصویر ۱۳ تصویر ۱۲

رساله‌ی معینیّه‌ی خواجه نصیرالدین طوسی و از شرح مشکلات آن در کتابخانه‌ی آقای حاج حسین آقا ملک (کتابخانه‌ی ملّی ملک) موجود است که دانشگاه طهران آن دو را به چاپ عکسی در همین سال جاری منتشر کرده است و در آخر رساله‌ی دوّمی این عبارت خوانده می‌شود: « خطوط کوفی این رساله عملیات مرحوم صدر الافاضل است واز این گونه عملیّات در کتب از آن محروم بسیار، و اناالأقلّ حسین بن محمد کاظم ملک التجّار عفی عنه، از مجدالدین پسرش خریداری شد.» (تصویر ۱۷) این مجدالدین که در این عبارت ذکر شده است هنوز در حیات است و خطوط مختلف را می‌نویسد و حتی رساله‌ای در فنّ خط، با نمونه‌های مختلف به چاپ سنگی منتشر کرده است، و فعلاً در دهکده‌ای در جوار طهران منزل دارد و فرزندان او (به نام خانوادگی نصیری) کتب خطی «قدیم» و اشیاء «عتیقه» می‌فروشند و عده‌ای از قِبل ایشان نان می‌خورند.

کتاب‌های محتوی خطوط قدیم نما در طهران، بنده مکرر دیده‌ام و بعضی از کسانی را که به تدلیس و تزویر در کتب مشغولند شخصاً می‌شناسم و چنانکه سابقاً گفته شد، ریچارد فرای را از برخی از این

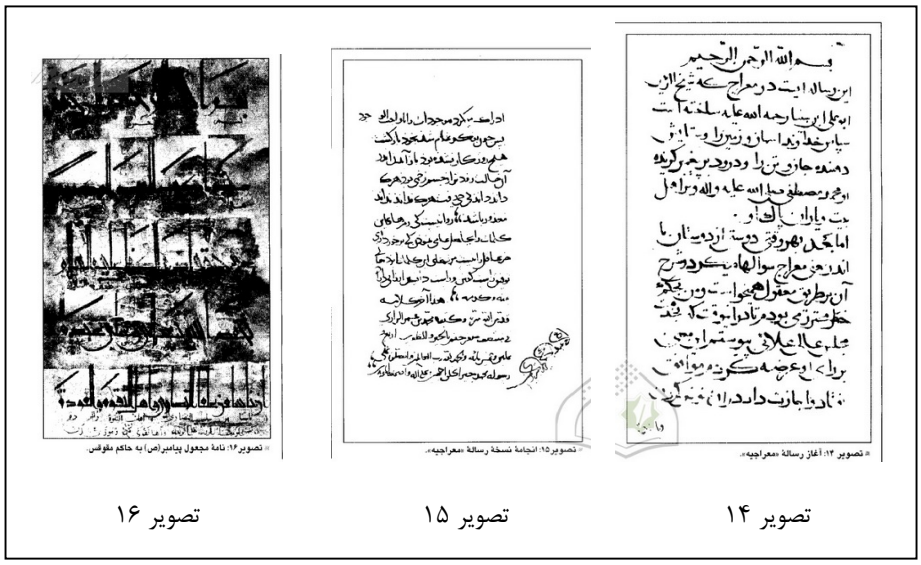

« تصویر ۱۴: آغاز رسالهٔ «معراجیه».

« تصویر۱۵: انجامهٔ نسخهٔ رسالهٔ «معراجیه».

« تصویر۱۶: نامهٔ مجعول پیامبر(ص) به حاکم مقوقس

تصویر ۱۴ تصویر ۱۵ تصویر ۱۶

اشخاص تحذیر و انذار کرده بودم. حتی وقتی دوست عزیز من آقای ویلکینسن، حافظ کتابخانه‌ی مِستر چستربیتی برای من نوشت که در باب چند کتاب خطی که یکی از این اشخاص به آن کتابخانه برای فروش پیشنهاد کرده بود تحقیقی و اقدامی نمایم، ومن چون نمی‌خواستم جوانمرد بزرگ منشی مثل چستربیتی چیز مجعول ابتیاع کند و ضمناً هم نمی‌توانستم به او صریحاً در این خصوص چیزی بنویسم جواب نامه‌ی رفیق عزیز خود را اصلاً ندادم. و باز یکی از همین اشخاص بود که بعضی از نسخه‌های مذکور در این مقاله را به مالکین اروپایی و آمریکایی فعلی آنها فروخت.

این مقدمه‌ی طولانی را برای آن نوشتم که ذهن خواننده از زمینه‌ی جعل و وضع و تزویر و تدلیس و تقلّب در کتب، که در پنجاه شصت ساله‌ی اخیر در ایران موجود بوده است آگاه باشد. شهر استانبول و

کتابخانه‌های بلاد اروپا هم از این بلا مصون نمانده است، ولی در استانبول، بیشتر بازار ساختن مجالس تصویر در کتب قدیم و بر روی اوراق نوشته‌ی قدیمی رایج بوده است و یک نمونه‌ی آن خاتمه‌ای است مزیّن و مذهّب در وسط نسخه‌ای از دیوان خاقانی که خود مورّخ ۶۶۴ هجری است و فعلاً در موزه‌ی بریتانیا محفوظ است؛ نسخه، سابقاً در تصرف مرحوم فرهاد میرزا معتمدالدوله بوده است و در آن زمان این خاتمه‌ی مذهّب و تاریخ ۵۹۱ را نداشته؛ ولی وقتی که از راه استانبول به لندن رسیده است، این اضافه را حائز شده است. یک نمونه‌ی دیگر دو صفحه مجلس تصویر غازان خان است بر تخت شاهی، در نسخه‌ای از مجموعه‌ی ده دیوان از دواوین شعرای ایران در کتب خانه‌ی مستر چستربیتی. و بنده یکی از کسانی را نیز که در استانبول متصدّی این قبیل تزویرها و تدلیس‌ها می‌شده‌اند شخصاً می‌شناسم و اقرار او را به گوش خویش شنیده‌ام. برگردیم به کاپوسنامه‌ی فرای، دوست بزرگوار من که سابقاً ذکر او شد، در این خصوص به من می‌نویسد:

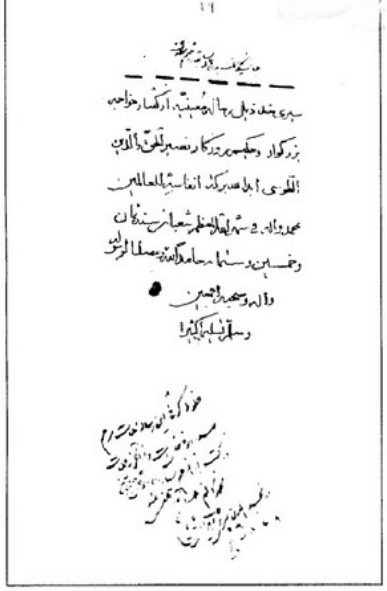

تصویر ۱۷: انجامهٔ نسخهٔ «شرح مشکلات معینیه».

تصویر ۱۷

«من در رُم، با تو به بحث درباره‌ی کاپوسنامه‌ی فرای مبادرت کردم، امّا تو چنان در صحّت و اصالت آن نسخه متیقّن و در عقیده‌ی خود استوار بودی و آن را دفاع کردی که من ناچار سکوت کردم. من اوّلین بار که آن نمونه‌ها را دیدم فی الفور دانستم که مجعول است، امّا اظهار چنین مطلبی در آمریکا یا اروپا از لحاظ اینکه قدر و ارزش متملّکات کسی را پایین می‌آورد کاریست خطرناک، و مالک آن ممکن است بر انسان اقامه‌ی دعوی کند و شخص را به محاکمه بکشد و با ثروت هنگفتی که دارد بیچاره عالم ناتوان فقیر را در زحمت و خرج بیندازد، و به فرض اینکه آن عالم هم آخرالأمر موفق به اثبات مطلبی بشود که اظهار کرده است؛ باز به هر حالت از زندگی ساقط شده است. من داعی نداشتم که خود را از زندگی ساقط کنم؛ سوگند نمی‌توانستم بخورم که کاپوسنامه‌ی فرای مجعول است؛ به هر صورت به من مربوط نبود؛ دسترس به نسخه نداشتم و فقط نمونه‌هایی عکسی یا چاپی از آن نسخه دیده بودم که فرای لطف کرده و به عالمیان عرضه کرده است؛ این مرد در تحصیل این نسخه و بردن آن به آمریکا سهم مهمی داشته و اگر ثابت شود که نسخه مجعول است ممکن است از برای او ضرر داشته باشد و من به هیچ وجه نمی‌خواهم ضرری به او برسانم. به این ملاحظات ساکت ماندم. امّا فکر و اندیشه‌ی اینکه

یک ثروتمند، قادر بر این باشد که اهل تحقیق و تتّبع را از اعلام کردن عقیده‌ای که دارند مانع شود مرا راحت نمی‌گذاشت.

مع هذا بعد از اینکه با تو که از برای عقیده‌ات ارزشی قائلم در این باب بحث کردم و دیدم که معتقد به اصالت این نسخه هستی در عقیده‌ی خود متزلزل شدم و مصمّم گردیدم که دیگر در این موضوع چیزی نگویم؛ ولی باز همین که در این روزها موقعی پیش آمد و بر نخستین مقاله‌ی فرای در این باب (که در Serta Cantabrigiensia منتشر شد) نظری افکندم تمام شک های سابق تجدید شد؛ به تدریج شک مبدّل به یقین گردید و حالا نه تنها معتقدم که این نسخه مجعولست حتی مطمئنّم که انشا و تحریر آن بعد از سال ۱۹۴۲ صورت گرفته است.

آنچه بیش از همه، خاطر مرا عذاب می‌دهد؛ اینست که سازندگان نسخه تا این حدّ از عهده‌ی تدلیس و وضّاعی برآمده‌اند که حتّی ترا فریفته‌اند. در این صورت آیا شکی باقی می‌ماند که بعد از این چه اتفاق خواهد افتاد؟ طبعاً نسخه‌های مهم‌تر و دلنشین تر از کارخانه بیرون خواهند داد؛ مثلاً چه عیب دارد نسخه‌ی مصوّری از شاهنامه به خطّ «علی دیلم و بودلف» یا حتی خود فردوسی بدست بیاوریم؟ یا نسخه‌ای از سیاستنامه‌ی نظام الملک به خط فخرالملک یا مؤیّدالملک یا محمّد ناسخ؟ این بود معنی اینکه با تو گفتم که به حال آینده‌ی تحقیقات راجع به فارسی نگرانم.

فراوان بوده است نسخه‌های خطی و کارهای هنری (از همه نوعش) که مجعول بوده است، بسیاری از آنها به اعلی درجه‌ی کمال، و مدّت مدیدی اصیل و حقیقی شمرده می‌شده است، ولی اصیل شمرده شدن به تنهایی ضامن بقا نمی‌شود.

برای تدلیس و تزویر کتاب‌های خطی قدیم، باید یک دسته جعّال و سندساز با یکدیگر اشتراک نمایند و حدّ اعلای کوشش را به کار ببرند که بیننده را بفریبند، زیرا که این معامله تنها در صورتی منعفت بخش است که آن را بتوانند به کرسی بنشانند، امّا اگر نشست منفعتش بسیار است. همکارها از چهار نفر کمتر نباید باشند: یکی مرد باسوادی کتاب خوان، دارای اطلاعاتی از کتب و ادبیات و زیان، ضمناً نادرست و بی وجدان، یا حسود و کینه ورزی نسبت به اهل دانش و تحقیق که بعد از ساختن یک کتاب جعلی در گوشه‌ای بنشیند و زیر سبیلی به کسانی که درباره‌ی اصطلاحات و تعبیرات خاص و نکات لغوی و تاریخی کتاب او مجادله می‌کنند بخندد؛ و دیگری خطّاط و مقلّد خط- فرزند من که او را می شناسی در مدرسه هنرهای زیبا تحصیل می‌کند و از جمله رشته‌هایی که فرا می‌گیرد یکی همین خطّاطی است و من خود می‌دانم که عبارت از چیست؟ یک رشته تمرینات سخت و تحقیقات مختلط برای مستعد کردن شاگرد به تقلید هر شیوه‌ی معروف و مطلوب، و ابداع و کتابت شیوه‌های مخصوص و یکدست و متّحد الاسلوب، و تتبّع کتب قدیم و خطوط جدید و کسب اقتدار بر تزویر آنها به نحوی که با اصل فرقی نداشته باشد؛ سوّم یک صورتگر و مجلس‌ساز که کار خود را خوب بداند و از عهده‌ی اختراع سبکی بدیع برآید- یقین داشته باش که هر هنرمندی که با اصول و قواعد جدید در مدرسه‌ی هنری خوبی درس گرفته و تربیت شده و تمرین کرده باشد می‌تواند این سبک بدیع را تعبیه نماید، و بیهوده نیست که

محقّقین در تاریخ هنر این شیوه و اسلوب را منحصر به فرد می‌دانند؛ چهارم کاسب و بازاری نادرست و زرنگ و پار دُم ساییده‌ای که اسباب کار را برای خدّام کارگاه حاضر کند و محصول عمل ایشان را به بازار عرضه نماید.

به صرف این امر که تاکنون چنین شرکتی وجود نداشته است استدلال و اتکاء نباید کرد. فنّ جعل و تزویر ماهرانه‌ی عالی مرتبه از جمله‌ی هنرهای شهیر و فنون معروف این تمدن مغرب زمین است - آیا وقت آن نرسیده است که این فنّ شریف، چون هنرهای دگر سایه‌ی خود را بر سر کشور ایران نیز بیفکند؟ در هر یک از مدارس صنایع جمیله، لااقل در اروپا، کلّیه‌ی حیله‌های فنّی و تمامی اسلوب‌ها و قواعدی را که برای ورّاقی (یعنی کتاب نویسی و تذهیب و تجلید) در همه‌ی ادوار تاریخ متداول بوده است، از بزرگترین امور کلّی تا خُردترین جزییّات آن، می‌توان آموخت. مگر نگارستان‌های ممالک عالم پر از کارهای دروغی رامبراندت و فان دایک نیست؟ یک کاپوسنامه درست کردن از برای یک مدلّس و مزورّ ماهر، کاربچگانه ایست، و در ایران هنوز تهیه‌ی کاغذ و مرکّب و رنگ‌های به شیوه‌ی قدیم آسانست؛ بعد ازاین، آن اشتابه لوس مردم تازه کار را که به کار بردنِ رنگ آبی پروس باشد کسی تکرار نخواهد کرد، و هر نسخه‌ای که تازه‌تر ساخته می‌شود به مرحله‌ی کمال نزدیک‌تر و قدیمی بودن آن محرزتر جلوه خواهد کرد. و به هر حال نسخه‌ی کاپوسنامه‌ی فرای را هنوز کسی مورد امتحان و تجزیه‌ی شیمیایی قرار نداده است.

آیا جداً معتقدی که ایرانیان نسخه‌ی قلب و مصنوعی رضایت بخشی، که مدت مدیدی اهل خبره و شناسندگان اصل و بدل را فریب دهد، و فقط با اصول علمی و اسلوب‌های دقیق فنّی بتوان به مجعول بودن آنها پی برد، نمی‌تواند بسازند یا نخواهند ساخت؟ اگر بگویی نمی‌توانند ساخت، قطعاً پایه‌ی ذکا و زرنگی و کاردانی هموطنان خود را بی جهت پائین تصوّر می‌کنی، و اگر بگویی نخواهند ساخت آنها را بی سبب در درستی و دینداری و داشتن وجدان برتر از سایر عالمیان می‌پنداری. من نمی‌دانم که در ایران یک مدرسه‌ی هنرهای زیبا و هنرهای قدیم موجود است یا نه؟ اگر آنجا نباشد به هر حال درِ این قبیل مدارس همه‌ی عالم سالهای سال است که بر روی نصرانی و یهودی و گبر و مسلمان، باز بوده است و بی مضایقه و تبعیض به بیگانه و خودی همه‌ی فنون و حیل را می‌آموخته اند. کاغذ قدیم نما را با همان موادّی که سابقاً در کاغذسازی به کار می‌رفته است می‌توانند بسازند؛ کاغذ قدیم حاضر و آماده هم کم نیست، نسخه‌های قدیم را می‌توانند بگیرند و اوراق آن را بشویند به طوری که از مرکب سابق بر آن اثری نماند یا مادّه‌های آنها را خمیر کنند و بی رنگ کنند و از نو رنگ بزنند و دوباره کاغذ به وجود بیاورند. شاید متخصصین کاغذسازی تدابیر ازین ساده‌تر بدانند. کارگران اصفهانی، که می‌توانند بدنه‌ی اتومبیل فورد و شورلت را که در تصادف شکسته باشد؛ چنان تعمیر کنند و رنگ بزنند که گویی تازه از کارخانه بیرون آمده است یقیناً از عهده‌ی ساختن چنین کاغذها و ساختن رنگ‌ها و مرکب‌های قدیم که دستور تهیه‌ی آن‌ها در بسیاری از کتب موجود است برخواهند آمد.

اینجا لازم است که من در میان بیانات آن دوست بزرگوار خود دویده، برای آماده کردن ذهن خواننده و کمک به فهم استدلال لغوی و نحوی و ادبی که خواهد آمد چند کلمه‌ای مقدّمه بچینم. در کتابخانه‌ی فاتح در استانبول جزء مجموعه‌ی نمره‌ی ۵۲۹۷ از ورق a۱۵ تا ورق b۹۴ نسخه‌ای از قابوسنامه موجود است که من در ۱۹۵۰ میلادی آن را دیدم و گمان می‌کنم که هنوز به عالم معرّفی نشده است. این نسخه اقدم نسخ موجوده‌ی این کتابست، و اگر آن را اساس نشر تازه‌ای از قابوسنامه بسازند از همه‌ی چاپ‌های سابق بهتر و به اصل مؤلّف نزدیک‌تر خواهد بود. برای آنکه بتوانیم از ماهیّت نسخه‌ی کاپوسنامه‌ی فرای، کما هو حقّه واقف شویم؛ لازمست فصولی از این نسخه ذیلاً نقل، و در ستون مقابل بعضی از عبارات کاپوسنامه‌ی فرای به موازات آن گذاشته شود:

نسخه‌ی فاتح	نسخه‌ی فرای
ورق a۱۵ کتاب پندنامه‌ی امیر کبیر ملک جیلان سلطان امراءِ الخوراسان العالم الفاضل الحکیم شمس العمالی(۷) کیکاوس بن اسکندر ابن الأمیر الفاضل عنصر المعالی(۷) قابوس بن وشمگیر مولی امیرالمؤمنین رحمهاالله تعالی...	کتاب الاصفهبذ الاجلّ الکبیر الأعظم المؤیّد عنصر المعالی کاپوس ادام الله ملکه...
ورق b۱۵ ، چنین گوید جمع کننده‌ی این کتابِ پندها الامیر عنصرالمعالی کیکاوس بن اسکندر بن قابوس بن وشمگیر..	فراهم آورنده‌ی این کتاب الاصفهبذ الاجل الکبیر الاعظم عنصرالمعالی کابوس بن قابوس ادام ملکه (کذا) ایذون فرمایذ...
من پیر شذم و ضعیفی و بی نیروئی و بی توشی بر من چیره شذ و منشور عزل زندگانی از موی خویش بر روی خویش کتابتی همی بینم که این کتابت را دست چاره جویان بستردن نتواند... پس ای پسر چون من نام خویش را در دائره‌ی گذشتگان یافتم روی چنان دیذم...	من پیر شذم و پیری و فتور بر من غلبه کرد و منشور عزل خویش را از موی سپید بروی خویش کتابتی بوینمی که آن کتابت را دست هیچکس فراستردن نتوانذی و پس ای پسر چون من نام خویش اندر دایره‌ی گذشتگان بوینمی مصلحت ایدون دیدم...
در نکوهش روزگار و سازش کار و بیش بهرگی جستن از نیک نامی یاد کنم و ترا ازان بهره کنم...تا.. فزونی یابی و نیک نامی در دو جهان ؛... اگر تو از گفتار من بهره‌ی نیکی نجوئی جویندگان دیگر باشند که شنوذن و کاربستن نیکی غنیمت دارند و اگر چه سرشت روزگار بر آنست که هیچ پسر پند پدر خویش را کاربند نباشند؛ چه آتش در دل جوانان است از روی غفلت پنداشت خویش ایشان را بر آن نهذ که...	در نکوهش روزگار و سازش کار و نیوک نامی ترایاذ همی کنم و ترا از آن بهره‌مند کنمی... تا... فزونی یابی و نیوک نامی دو جهان را... اگر تو از گفتار من بهره‌ی نیوک نجوئی باشذ که بینندگان دیگر بشنوذن و کار بستن بغنیمت دارندی و اگر چه سرنوشت روزگار در این آمذی که هیچ فرزند اندرز بذیر خویش را کار نبنددی که آتهشی اندر نهاذ و باطن جوانانست که از روی غفلت پنداشت خویش ایشان را بر آن دارذی که...

و بدان ای پسر که سرشت مردم چنان آمذه که تکاپوی کنند تا از دنیا آنچه نصیب آمذه باشذ بگرامی تر کس خویش بماناذ....	اکنون بدان ای پسر که سرنپشت مردم چنان آمذی... نصیب اوی آمذه باشذ بگرامی ترین خویش...
و پرهیز کنی از ناشایست...	و ز ناشایست بهریز کنی...
جدّت ملک شمس المعالی قابوس بن وشمگیر بوذ که نبیره‌ی آغش و هاذان بوذ، و آغش و هاذان ملک گیلان بوذ بروزگار کیخسرو و ابوالمؤیّد بلخی ذکر او در شاه نامه آورده است...	جدّت شمس المعالی نافه ارغش فرهاذان است و ارغش فرهاذان پاذشاه گیلان بوذی بروزگار کیخسرو وابوالمؤیّد بلخی شاعر خوذ کار اوی و شرح اوی اندر شاهنامه‌ی خویش گفته است...
و جدّه‌ی تو ماذرم دختر ملک زاده المرزبان بن رستم‌بن‌شروین بوذ... سیزدهم پذرِش کابوس‌بن قباذ بوذ براذر ملک انوشروان عادل...	و جدّه‌ی تو ماذرم ملک زاده مرزبان‌بن‌رستم‌بن شروین دخت بوذی... سیزدهم بذرش کیوس‌بن قباذ بوذ براذر انوشروان ملک...
ورق a۲۲ ، چون لختی راه رفته بوذ بآب بر کنار روذ سورخهاء آب خورده بوذ تا بسوراخی برسیذ آب خورده بروزگار...	چون وی را آب همی برد بر کنار دجله سوراکها بود...
ورق a۵۴ ، و این روز که بروم در مانده هیچ حیله ندانست بدوکان آهنگران رفت و گفت من این صناعت دائم وی را بمزدور گرفتند... هیچ محتشم فرزند خویش را صناعت آموختن عیب مداریذ...	و پس روزی که بروم اندر مانده بوذ با آهنگران روم گفتی که من این صناعت بدانمی اوی را بمزدوری بگرفتندی... هیچ محتشم فرزند خویش را از صناعت آموختن ننگ ندارذی...
ورق a۶۳ ، مدّعی گفت این قاضی ترسم که آن درخت بفرمان من نیایذ. قاضی گفت این مُهر من ببر و درخت را گوی که این مُهر قاضی است... مرد مُهر بستند و برفت...	...من نایذی قاضی گفت این مُهر من ببر و درخت را بگوی که این مُهر ازان قاضی است... مرد مُهر قاضی بستاندی و برفتی...
ورق a-b۹۴ ، اکنون بدان ای پسر که هر چه عادت من بوذ جمله بکتابی کردم از بهر تو و از هر علمی و هر پیشه ای که من دانستم از هر دری فصلی یاذ کردم اندر چهل و چهار(۸) باب این کتاب... و من شصت و سه سال بذین سیرت بوذم و بذین سالن بپایان بردم و این کتاب را آغاز اندر سنه‌ی خمس و سبعین و اربعمأیهٔ کردم، اگر بعد ازین ایزد تعالی عمر دهذ تا زنده باشم هم برین عادت باشم.. ایزد تعالی بر من و بر تو و بر نبیسنده و خواننده‌ی این کتاب رحمت کناذ بحقّ محمّد و آله اجمعین و خشنوذی من اندر تو رساناذ بهر دو جهان، آمین.	(از قراری که فرای می‌نویسد نسخه‌ی کاپوس نامه‌ی او دارای پنجاه و دو گفتار است)
خاتمه‌ی باب سی ام، خواستم که علم اولین و	(خاتمه‌ی نسخه فرای غیر از اینست و بعد ازین

آخرین من دائمی که ترا بیاموختمی و معلوم تو گردانیذمی تا بوقت مرگ بی غم تو ازین جهان بیرون شذمی ولکن چکنم که من خوذ در دانش پیاذه‌ام، و اگر نیز چیزی دانم گفتار من نیز چه فایده دارذ، اکنون تو از من همچندان شنوی که من از پذر خویش شنوذم پس ترا جاء ملامت نیست که من خوذ داذ از خویشتن بدهم تا بداور حاجت نباشذ اگر تو شنوی و اگر نه در هر پیشه‌ی سخنی چند بگویم.	است) ...دانش پیاذه‌امی و اگر چیزی دانمی گفتار من جی سود بکنذی که تو از من همچنان شنوی که من از بذر خویش شنوذمی و پس ترا هیچ شایسته ملامت نباشی و من را همچنین خوذ داذ از خویشتن داذه باشم تا بداور ناوفتذی. ایزد سبحانه و تعالی توفیق کرامت ارزانی داراذو ترا از فرانشستن با مردم...
(ندارد)	اشموغ و دپسروب وخود کوپسک بهریزدهاذ و تو خشاکیه گرداناذ بحقّ محمدّ و آله الطاهرین.
فرغ من نسخه المفتقر الی رحمهٔ الله تعالی ابوعلی الحسن‌ابن‌ابراهیم‌بن‌ابی‌بکر السّلماسی یوم الخمیس الخامس عشر من شهر رجب سنهٔ اربع عشرین ستمأیهٔ	و کتب شیر دل‌بن شیر ذیل الاسفهبذی الطبری فی السّابع والعشرین من جمدی الاولی سنهٔ ثلث و ثمانین واربع مائه حامداً الله وحده...

حال باز بپردازیم به نامه‌ی آن دوست بزرگوار.

می‌گوید: پس از آنکه مسلّم داشتیم که اصولاً امکان جعل و تقلّب در میان هست به امتحان نسخه‌ی کاپوسنامه‌ی فرای مشغول شویم. متن این نسخه مزّین است به مشتی الفاظ غیر متداوال مخصوص، مانند نیوک، سوراک، توخشاک، آتهش، و غیره. آخر چه کسی تاکنون چنین کلماتی را در یک نسخه‌ی خطی فارسی هر قدر هم قدیم باشد دیده است؟ پیداست که این الفاظ نقل کلمات پهلوی است حرف به حرف به خط فارسی بدون رعایت تلفّظ آنها. آنها. نیوک 𐭭𐭩𐭥𐭪𐭣 ؛ ولی این لغت حتّی در عهد ساسانیان و اشکانیان هم بدل به نیک شده بود، و 𐭭𐭩𐭥𐭪𐭣در پهلوی جز املای کهنه‌ی مخالف تلفّظ چیزی نیست (۹۹). هشتصد نهصد سال قبل از عصر عنصرالمعالی یعنی در عهد شاپور اوّل، همه کس نیک می‌گفت. اطلاع صحیح قطعی از این امر به ما رسیده است، و آن از طریق نسخه‌های خطی مانوی‌هاست که در آنها nywk یا nywg به چشم نمی‌خورد و فقط nyk دیده می‌شود. بنابراین واضح است که نیوک «یک شکل قدیمی» نیست و جز نقل حرف به حرف 𐭭𐭩𐭥𐭪𐭣 پهلوی نیست. آیا باور می‌توانیم کرد که کیکاووس همین که می‌خواست لفظی را که هم خود او، هم دیگران نیک تلفّظ می‌کردند (و پیش از او هم نیک تلفّظ می‌شد، چه فردوسی مثلاً اگر آن را در شعر خود به صورت نیوک به کار می‌برد مسخره می‌شد، و در کتاب ابومنصور هروی (الأبنیه) و سایر کتب نثری قدیم‌تر از قابوسنامه هم به هیچ صورتی غیر از نیک نوشته نشده است) قدری تأمّل کرده و با خود گفته باشد که «خیر، من نیک نخواهم نوشت، زیرا که این صورت به چشم من چنانکه باید باستانی نمی‌آید؛ کتاب من باید از همان ابتدا باستانی جلوه نماید؛ بنابراین حقّ اینست که املای کلمات پهلوی را در نظر گرفته از آن متابعت کنیم و از تلفّظ معمول و متداول زمان خود بگذریم؛ بیاییم و لفظ kcb پهلوی را نقل به حروف نموده، نیوک

بنویسیم.(۱۰) درست است که هیچ یک از خوانندگان این کتاب من معنی این لفظ را نخواهند فهمید مگر آنکه او نیز پهلوی را در دانشکده‌ی ادبیات تحصیل کرده باشد، ولی چه باک، همین قدر که فوراً بفهمند که این کتاب، فوق‌العاده کهنه است مقصود من حاصل شده است.» آیا باید این تهمت را به مؤلّف کتاب بزنیم یا به کاتب این نسخه، گمان چنین طرز تفکر و تسلسل افکار باطلی را برده بگوییم او بوده است که از برای کهنه وانمودکردن این نسخه لازم دانسته است زبان جنّ و پری را در آن به کار ببرد! آیا ازین نترسیده است که آقای ارباب فاضلی، که این نسخه را سفارش داده است برنجد و به جای پرداختن اجرت کاتب، کتاب را بر سر او بکوبد؟

همین کلمه‌ی نیوک برای ایجاد چنین اندیشه‌ای در خاطر ما کافیست. عین این افکار درباره‌ی الفاظ دیگری که گفتم غیر متداول است؛ نیز به ذهن می آید. آتهش = 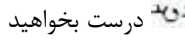 درست بخواهید به شوخی شبیه‌تر است تا به جدّی؛ اگر کاتب می‌خواست از روی خطّ نیز نقل به حرف را چنان بکند که با واقع مطابق باشد بایستی آتخش نوشته باشد. توخشاک نیز از همین سنخ است، الف و کاف در آخر آن علامت معمولی این قبیل صیغه‌های اسم فاعل است که چنانکه همه کس می‌داند در فارسی بدل به الف شده است، همچنان که در لفظ دانا، معادل 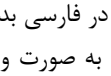 در پهلوی. و ضمّه‌ی تاء را به صورت واو نوشتن (تُخشا را توخشاک کردن) اگر مسخره نباشد لااقل غیر لازم هست. و در هر حال فرزند حلال زاده‌ی 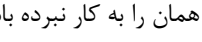 در زبان فارسی به صورت تخشا موجود است، چرا همان را به کار نبرده باشد؟

حالا بیاییم و اعلی درجه‌ی پهلوی مآبی را به دیده‌ی نقّادی بنگریم، یعنی آخرین عبارت کاپوسنامه‌ی فرای را که Serta Cantabrigiensia در کلیشه‌ی نمره‌ی هشت دیده می‌شود از مدّ نظر بگذرانیم: «ایزد سبحانه و تعالی توفیق کرامت ارزانی دارذ و ترا از فرانشستن با مردم اشموغ و دسروب و خوذ کوسک بهریز دهاذ و توخشاکیه مرا اندر تو کشفت مفرمایاذ» الخ.

درباره‌ی الفاظ اشموغ و دسروب (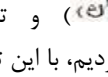) و بهریز ( ) و توخشاکیه ( ) همان حکم را می‌توان کرد که درباره‌ی الفاظ سابق الذّکر کردیم، با این تفاوت که اینجا انگاره را بزرگتر گرفته و مایه را غلیظ تر کرده‌اند؛ مثل اینست که کیکاووس اندیشیده باشد که کتاب، آن اندازه که باید و شاید کهنه نما نیست و خود را ناچار دیده باشد که آن را کاملاً پخته و رسیده کرده به بازار دانشیان عرضه کند. محتاج به گفتن نیست که دسروب هرگز وجود نداشته یعنی هرگز به واو و باء تلفّظ نمی‌شده، و این یکی از آن فوت و فن های خطّ پهلوی است که از برای و (V) صورت و ب به کار می‌برده‌اند (حتّی در فرس قدیم sravahh - به واو بوده است تا چه رسد به پهلوی، و به هر حال موازی تامّ و تمام خسرو است، واگر آن را دسروب نویسنده این را هم خسروب باید بنگارند)؛ و گذاشتن «هـ» در آخر یای مصدری در توخشاکیه، یعنی متابعت کردن از شکل در پهلوی دیگر حدّ اعلای کهنه‌سازی است - ولی آخر چرا این کار را فقط با لفظ توخشاکیه کرده است و رادی و روزبهی و مردی و جوانی و دلیری و دانایی و توانایی و شکیبایی را رادیه و روزبهیه و مردیه و جوانیه و دلیریه و داناکیه و تواناکیه و شکیباکیه ننوشته است! بهریز، شاید تنها لغتی باشد که آن را بتوان به عین اغماض نگریسته معذور داشت.

و امّا خوذ کوسک در عالم خود بلائیست. دیدن همین یک کلمه از برای من کافی بود که این نسخه را مزوّر و مجعول و مصنوعی و ساختگی و تازه تشخیص دهم. این لفظ از غلط خواندن یک لغت صحیح پهلوی پیدا شده است که 𐭧𐭯𐭲𐭣𐭥𐭩 باشد. طبعاً یک نفر که در فنّ پهلوی خواندن مبتدی باشد ممکن است به غلط حرف چهارم را گاف بخواند (ẖwtgwŝk 𐭧𐭯𐭲𐭢𐭥𐭩)و حال آنکه فی نفس الأمر قرائت صحیح این لفظ خوذ دوشک بدال است (ẖwtdwŝk 𐭧𐭯𐭲𐭣𐭥𐭩).

حالا تو ای دوست عزیز، آیا باور می‌کنی که کیکاووس عنصر المعالی این اندازه بی تربیت و نامهذّب و فاقد أدنی درجه‌ی عقل سلیم و سلیقه‌ی مستقیم بوده باشد که آخرین دستورالعملی را که به فرزند دلبند خویش می‌دهد (به عبارت بهتر، آخرین وصیّت خود را به جگر گوشه‌ی خویش) محل مناسبی برای جا دادن چنین کلمات غلط و بچگانه و لوس تشخیص داده و آن را به الفاظی از یک زبان دیگر که حتّی خود او نمی‌توانسته است درست بخواند زینت بخشیده باشد؟ لحن تمام کتاب در آن مواردی که مؤلّف پسر خویش را مستقیماً مخاطب قرار می‌دهد واقعاً دل را به رقّت می‌آورد، یا به هر حال به من چنین اثری می‌دهد، و از این شهزاده‌ی پیر نجیب بسیار خوشم می‌آید؛ چگونه تصوّر می‌توان کرد چنین مردی تمام زحمت خود را با پرتاب کردن چنین الفاظ سمج احمقانه‌ای به صورت فرزند خویش باطل و ضایع کند؟ اشموغ - این تعبیر و اصطلاح زردشتی خُلّص - در این آخر کتاب، درست قبل از «بحقّ محمّد و آله الطّاهرین» چه محلّی دارد؟

در نسخه های خطّی پهلوی غالباً 𐭧𐭯𐭲𐭣𐭥𐭩 همین طور صریحاً با علامت دال ممیّز است و کسانی که بپازند می‌نوشتند؛ خوب می‌دانستند که این لفظ را چگونه بخوانند. مثلاً در پازند Xvaṭdōŝaihâ ، (قید فعل) در مینوگ خرد فصل ۴۲ فقره‌ی ۱۰۰، و در تحریر فارسی آن چنانکه وست (در متن پازندی که خود نشر داده است در ص ۱۶۶، س ۲) جزء شروع آن آورده است چنین آمده که «خود دوشه یعنی آشموغ باشد» و به صورت اسم معنی 𐭧𐭯𐭲𐭣𐭥𐭩𐭲 در همان کتاب در فصل ۳۷ فقره‌ی ۳۲ آمده است (Xvaṭdoâŝii با تفسیر فارسی «منافقی و سخن چینی» در همان صفحه‌ی سابق الذّکر).

بدین و تیره من عقیده دارم که آنچه تو می‌گفتی که «شاید این اشخاص در همان قرن پنجم هجری چون درست پهلوی نمی‌دانستند خودشان مرتکب این سهو و خطای در نقل شده باشند» قابل قبول نیست و از روی جدّ نمی‌توان امکان این مطلب را پذیرفت که یک نفر مرد با معرفت تربیت شده‌ی قرن پنجم هجری اگر حقیقةً پهلوی را از روی کتاب‌هایی که به خطّ پهلوی نوشته شده است تحصیل کرده باشد، تلفّظ غلط این الفاظ را یاد گرفته باشد، و اگر از روی کتابهای پهلوی که به خطّ فارسی (یعنی الفبای عربی) نقل شده بوده است نیز تحصیل کرده باشد آنها را غلط آموخته باشد، زیرا که در ازمنه‌ی بسیار متأخر از آن عهد هم هنوز صورت صحیح تلفّظ آنها معروف بوده است. پس با این خوذ کوس که در «کاپوسنامه ی فرای» آمده است؛ چه باید کرد؟ که نه تنها به جای دال کاف (گاف) گذاشته است حتّی به جای شین هم سین نوشته و به عوض اینکه سه نقطه روی «سـ » بگذارد که شین مُعجمه خوانده شود مخصوصاً سه نقطه هم در زیر آن نهاده است تا در سین مهمله خواندن آن شکّی نماند. (از این نکته‌ی اخیر هم برای خاطر فرای می‌گذریم و آن را حمل بر غلط نویسی کاتب می‌کنیم). حتّی با مسلّمیّت مجعول بودن این نسخه باز از عهده‌ی فهم این امر غریب بر نمی‌آیم که مردی که صرفاً به

قصد ساختن یک کتاب کهنه نما، از برای فروختن به کهنه خرها می‌رود و با کتابهای پهلوی مشغول می شود تا با آن لغت آشنایی حاصل کند، چرا باید چنین قرائت غلطی اخذ کند. زیرا که به هر کتابی نگاه می‌کرد، مثلاً به Hilfsbuch des Pahlavi تألیف نوبرگ، می‌توانست صورت صحیح این لفظ را (یعنی به دال) بیابد. هیچ به خاطرم نمی‌آمد که این خطای به خصوص را در خواندن این لفظ در هیچ جا دیده باشم، و مدتّها در فکر بودم و جستجو می‌کردم که منشاء این غلط را بیابم.

و یافتمش. آری، و جایی که آن را یافته‌ام چنان جایی است که تردید و شبهه‌ی مرا، بدل به یقین ساخته است. مأخذ مدلسین و مزوّرین این نسخه جلد اوّل از کتاب سبک شناسی مرحوم ملک الشعرای بهار بوده است که در سال ۱۳۲۱ هجری شمسی در طهران به چاپ رسیده است و بدین جهت بود که گفتم نسخه‌ی کاپوسنامه‌ی فرای را پس از سال ۱۹۴۲ میلادی تزویر و تحریر کرده‌اند. در سبک شناسی در ص ۲۶۸ در ضمن فهرستی از لغات اخلاقی و دینی پهلوی که از روی کتاب پهلوی یادگار بزرگمهر می‌دهد آمده است: خودگوشگ: عالم بی عمل - نصیحت ناپذیر. و در همین سیاهه لفظ اشموغ و دسروب (ص ۲۶۹) و توخشاکیه (ص ۲۷۰) نیز آمده است. هر چهار لفظ غریب و غیرمعمول و غلطی که فقط در یک سطر از کاپوسنامه‌ی فرای یافت می‌شود، در ضمن سه صفحه‌ی متوالی از سبک شناسی یافت شد. بیاییم و این کتاب را ورق بزنیم و ببینیم باقی الفاظ غریب و نامأنوس آن نسخه را در این کتاب می‌توانیم یافت یا نه؟

هاه! در همین کتاب در ص ۲۱۹ بگشا و ببین لفظ آتهش با ـهـ !! و جواب این سؤال مرا بده. چرا در قرن پنجم هجری بایست کسی نپشتن را به پ با سه نقطه بنویسد؟ اگر تو جوابش را نمی‌دانی خودم می‌گویم: چونکه در سبک شناسی، ج۱، ص ۲۰۸ نپشت و در ص ۳۰۶ نپشت آمده است، پس در این نسخه هم که باید کهنه نما باشد، تا کهنه خرها فریب بخورند، در ورق b۲ س ۱ (از قراری که فرای نقل کرده است) نپشتم نوشته‌اند. و تعجّبست که لفظ سرنوشت که در ق a۲، س ۹ به واو نوشته شده است در ق b۲، س ۳ بدل به سرنپشت شده است؛ شما در فارسی مثلی دارید که مناسب این مقام است: "دروغگو حافظه ندارد."

به یک قلم دیگر از این لغات عجیب و اغلاط غریب هم توجّهم جلب شد. فرای با کمال شعف، فهرستی از لغت‌های نادر این نسخه را در ص ۱۰ از مقاله‌ی خود درج کرده است که از آن جمله است لفظ نافه به جای نوه. این لفظ در ضمن عبارت مشهور مربوط به ارغش فرهاذان آمده است که در چاپ رضاقلی خان هدایت و در نسخه‌های خطّی پاریس که مرحوم قزوینی برای مقاله‌ی خود درباره‌ی "مقدمه‌ی قدیم شاهنامه" به کار برده است نبیره نوشته شده است. همین لفظ نافه به جای نبیره در این عبارت، انسان را از خواندن باز می‌دارد و به فکر می اندازد. ما همه می‌دانیم که در فارسی لفظ نافه به معنای چه چیز استعمال شده است؛ طبعاً از خود می‌پرسیم که چه شد اینجا به معنی نبیره شد نه؟ اشتقاق آن مجوّز این معنی است نه، یکی از وجوه کهن‌تر السنه‌ی ایرانی استعمال آن را در معنی نبیره رخصت می‌دهد (در فُرس قدیم شاید به معنی خاندان و دودمان و غیره بیاید). جواب این سؤال هم در سبک شناسی ج

۱، ص ۲۰۸ و ص ۲۱۵ یافت شد که می‌گوید نافه در پهلوی معادل است با نوه در فارسی دری! و توخشاک در ص ۲۰۹ نیز آمده است.

سبک شناسی، کتاب پر ارزشی است و من مقام آن را بسیار بلند می‌شمارم، ولی آنچه در این کتاب به پهلوی و تحوّل کلمات و زبان سغدی و این قبیل موضوع‌ها گفته شده است غالباً ناشی از ناآشنا بودن مؤلّف مرحوم با اصول و قواعد است. تصوّر مکن که مرحوم بهار را من ملامت و سرزنش می‌کنم؛ آن مرحوم از تعلیقاتی که از درس‌های پروفسور هرتزفلد قید کرده بود، و از تتّبعاتی که بعد از آن مستقلاً در کتب پهلوی کرده بود، آن قدر که می‌توانست منفعت برد و به طور کلّی می‌توان گفت که آنها را چنانکه باید و شاید به کار برده است. به رغم این مطلب، ناچارم بگویم در الفاظی که به عنوان تلفظ پهلوی بدست داده است یا در تفسیری که برای آنها آورده است غلط کم نیست.(۱۱) برای ما در این مورد همان اَشکال خطا که او بدست داده است نعمت خدا داده بود، زیرا که چون مزورّین این نسخه آن اغلاط لفظی و معنوی را به کار برده اند ما هم به جعّالی ایشان پی بردیم و هم منبع الهام و اقتباس ایشان را کشف کردیم. من گمان نمی‌کنم که کتابی غیر از سبک شناسی بر روی زمین بتوان یافت که کلیه‌ی این اشکال و معانی نادرست در آن جمع باشد.

از سمت دیگر، این تألیف مرحوم بهار از برای کهنه‌سازها و جعّال‌های نسخه‌های خطّی هم نعمت خدا داده ایست: تمام چیزهایی را که باید از یک نسخه‌ی خطی کهنه‌ی خوب توقّع داشت بین الدّفّتین گرد آورده و همه‌ی خطاهایی را که از آنها احتراز باید کرد تعداد کرده است. دسته مزورّین که در ابتدای این نامه وصف کردم چه منبعی بهتر ازین می‌توانند بیابند؟ زادالمسافریست بسیار گرانبها از برای جمعیّت جعّالان.

اینست آنچه من در باب پهلوی‌های این نسخه توانستم بروی کاغذ بیاورم، و حال وقت آنست که از تو سؤالی درباره‌ی فارسی‌های آن بکنم. آیا در آنچه بالمرّه به فارسی‌های این کاپوسنامه‌ی فرای مربوط است، نمی‌توان با آثار همان تعلیمات سبک شناسی برخورد؟ مثلاً آیا سازنده‌ی متن این نسخه در استعمال یاهای مجهول در آخر العال که در جلد اوّل سبک شناسی از ص ۳۴۶ تا ۳۵۱ توصیف آن آمده است زیاده روی نکرد و راه خطا نپیموده است؟ به ذهن من در ضمن نگاهی سرسری که به آن می‌اندازم چنین می‌رسد که بسیار بیش از آنچه شاید و باید از این قبیل یاهای مجهول در این نسخه‌ی مجعول استعمال شده است. تقریباً به جای هر «کنذ» که در نسخه‌های خطّی و چاپی دیگر بوده است اینجا "کنذی" به کار رفته است، و امثال آن. آیا خیال می‌کنی که یک مؤلّف قدیم این مطلب را بدین لفظ می‌نوشت که: چون همراهان رسیذندی اوی را کشته یافتندی؟

پس بیا و به خاطر من با نظری انتقادی و از روی دقّت این نسخه را (یا این نمونه‌هایی از آن را که فرای بدست ما داده است) ببین و بخوان و بسنج. من می‌دانم که در نظره‌ی اولی این نسخه اعجوبه‌ی زمان و نادره‌ی دوران و طرفه‌ی بغداد و لعبت نوشاد به نظر می‌رسد. چه خطّ زیبایی، چه مجموعه‌ی بی نظیری از همه‌ی خصوصیّات خطوط قدیم، آن نقطه‌های زیر سین و رای مهمله و روی ذال معجمه و زیر گاف فارسی، آن ح کوچولو و ع کوچولو و ص کوچولو در زیر یا در شکم حا و عین و صاد مهمله، آن بهم چسباندن حروف غیر متّصله به آن قشنگی و کهنگی، آن املاهای قدیمی در کلماتی مثل داناان و کوایی

و جده‌ی (در جای دانایان و گواهی وجدّه) و هزار چیز دیگر. ماشاءالله، عجب گنج باد آوردی! ولیکن به محض اینکه انسان ملتفت می‌شود که تمام این خصوصیّات در این اوراق، بدین قصد فراهم آمده است که بی‌گناهان فریب آن را بخورند، و لذّتی که به انسان دست می‌دهد تأثری است که مقصود و مطلوب زقّوم و حنظل می‌شود.

و حالا تمام مستنبطات خود را در اختیار تو می‌گذارم. تو و معدود قلیلی از دوستان تو نگهبانان خزاین پربهای ادبیّات فارسی هستید. آیا شما می توانید بنشینید و تماشا کنید و ببینید که این نهر صافی را مشتی کهنه ساز و جنایت پیشه، چنین گل آلود می‌سازند و هیچ اقدامی برای جلوگیری ایشان نکنید؟

در رُم که بودیم و در این باب بحث کردیم تو گفتی «خیلی خوب، فرضاً که نسخه مجعول باشد چه ضرر دارد؟ مبلغ هنگفتی دلار مورد احتیاج مبرم از آمریکا به مملکت ما می‌آورد، بگذار هر چه می‌خواهند نسخه‌ی کهنه بسازند و به کهنه خرها بفروشند.» من مدّعی بانک ملّی شما و مانع افزایش ذخیره‌ی ارز خارجی شما نیستم، خدا چهل صد خروار لیره و دلار به شما بدهد! ولی عزیزم، ما عالمیم و مدقّقیم، کار ما و مقصود و مطلوب ما به کرسی نشاندن حقّ و حقیقت است- اگر ما ساکت بنشینیم و رهبری نکنیم مردم دیگر چگونه پی به حقیقت توانند برد و بین باطل، و حقّ چگونه تمیز خواهند دارد؟ مگر نه به من گفتی که از دست یک لفظ غلط که مرحوم دهخدا در لغت نامه‌ی خویش گنجانیده، و آبسال را به معنی باغ، و آبسالان را به معنی حدایق، سمت تخلید و پایداری بخشیده، و یک شعر ناصرخسرو را برای تأیید و تأکید این معنی تبدیل و تحریف کرده است و این کار او باعث شده است که این لفظ غلط و آن شعر بی اصل، در برهان قاطع چاپ دکتر معین و فرهنگ دکتر مُکری نقل و تکرار شده است. روح تو معذّب است؟ این یک لغت ترا این طور رنج و شکنجه می‌داد، حالا یک کتاب پر از این لفظ های مجعول و غلط، و این عبارات و تعبیرات مخالف روح زبان فارسی و سوابق هزار و دویست ساله‌ی فرس جدید، مأخذ و منبع چند تن از جمع کنندگان لغت و نحو و صرف فارسی شده است و تو مُهر خموشی بر لب زده ای! خدا می‌پسندد؟ آیا با تمام این تفصیلات باز، از کاپوسنامه‌ی فرای دفاع می‌کنی و آن را زنده می گذاری تا هر بلایی که بخواهد بر سر زبان فارسی بیاورد؟ (۱۲)

خیر، استاد عزیزم و دوست دانشمند بزرگوارم، خیر. از آن جناب ممنونم که چشم مرا باز کرد و از جهل مرا باز رهانید. پرده از پیش چشمم برداشته شد، و حالا روشن و آشکار می‌بینم که نسخه‌ی کاپوسنامه‌ی فرای نباید زنده بماند، مگر برای عبرت بینندگان و نمونه‌ای جهت تمرین در فنّ تزویرشناسی. حق با شماست، و مأخذ غالب غرایب و عجایب آن سبک شناسی مرحوم مغفور ملک الشعراست، و اغلاط دیگری نیز دارد که ممکن نیست از کاتبی در قرن پنجم هجری سر زده باشد.

اگر نسخه را در زمان حیات مؤلف نوشته بودند ممکن نبود نام او را کاپوس بنویسند، چون که وی کیکاوس نام داشته، و علاوه بر اینکه در همه‌ی نسخ خطّی و چاپی این کتاب و در کتاب های یوستی و زامباؤر و غیرهما اسم او چنین ضبط شده است، خود او در شعری که سروده و در همین قابوسنامه (نسخه‌ی خطّی فاتح و نسخ مأخذ چاپ‌های متعدّد کتاب) مندرج است اسم خود را کیکاووس آورده است:

کیکاووس، ای در کف پیری شده عاجز (۱۳)
تدبیر شدن کن تو که شست و سه در آمذ

اگر نسخه در زمان حیات مؤلف نوشته شده بود ممکن نبود نام پدرش را قابوس بنویسند چون وی پسر اسکندربن قابوس بوده است.

اگر نسخه در زمان حیات مؤلّف کتابت شده بود ممکن نبود اسم جدّ اعلای این خاندان را که آغش و هاذان بوده است ارغش فرهاذان بنویسد. این نام در نسخه‌ی فاتح و در مجمل التّواریخ (۴ بار) و در ترجمه‌ی ترکی قابوسنامه آغش و هاذان ضبط شده است، در قابوسنامه‌ی نسخه‌ی موزه‌ی بریتانیا، اسم اغش و در نسخه‌ی ایندیا افیس و تاریخ طبرستان سیّد ظهیرالدّین مرعشی؛ نام وهاذان صحیح نوشته شده است؛ پس شکّ نیست که در نسخه‌ی مؤلّف قابوسنامه هم آغش و هاذان بوده است؛(۱۴) و کاتبی که چنین اسم مهمی را ارغش فرهاذان نوشته است هم عهد مؤلف کتاب نبوده است بلکه پس از چاپ آن در ایران مرتکب این خطا شده است.

اگر کاتب نسخه هم عصر مؤلّف می‌بود، می‌دانست که شیردل(۱۵) و شیرزیل هر دو عین یکدیگر است، منتهی یکی به لفظ دری و دیگری به لفظ دیلمی. و اسم خود را شیردل، پسر شیردل نمی‌نوشت و شیرزیل را به ذال نمی‌نوشت.

کاتب این نسخه در نوشتن همزه‌ی اضافه بعد از های غیرملفوظ به صورت یاء (از قبیل خانه‌ی و نامه‌ی) به دستور محروم بهمنیار کرمانی استاد دانشگاه طهران و به شیوه‌ی مجلّه‌ی آشفته‌ی آقای عصّار و کتابهای آقای صبحی رفتار کرده است، نه به رهنمائی کتابهای قدیم؛ و مع هذا نتوانسته است دست خود را در اختیار خویش نگه دارد و یکنواخت و مطرّد چیز بنویسد، بلکه بعضی جاها به شیوه‌ی امروزی خودش نوشته است (نافه ارغش، شایسته ملامت).

کاتب این نسخه، در دو عبارت قابوسنامه «اگر چه سرشت روزگار برآنست که...» و «سرشت مردم چنان آمد که...» لفظ را غلط خوانده و تحریف کرده، در اوّلی سرنوشت و در دوّمی سرنپشت نوشته، و حال آنکه مقصود مؤلّف فطرت و جبلّت و خمیره و طبیعت بوده است نه تقدیر؛ و چنین غلطی از کاتبی که برای مؤلّف کتاب و در عهد حیات او با این همه دقّت و اعتنا نسخه‌ای به این جمیلی و با تجمّلی می خواست بنویسد ممکن نبود سربزند.

آری، استاد و دوست بزرگوارم، حقّ با شماست. افعال مختوم بیاء مجهول در این نسخه بسیار بیش از حدّ، و در واقع به حدّ افراط جنون آمیز، ناشی از جهل و اصرار در قدیم جلوه دادن، به کار رفته است و بنده را به یاد مسخره بازیهای آقای فریدون توللّی در کتاب التّفاصیل یا آقای ذبیح بهروز در گندستان یا آقای احسان طبری در قصّه‌های به سبک قدیم در مجلّه‌ی مردم که به زور می‌خواهند به شیوه‌ی انشای کتابهای قدیم چیزی بنویسند و آن را درست نمی‌دانند، یا کسانی که زبان مادریشان فارسی نیست و می‌خواهند به زور از عبارات جاری و معمول این عنصر منحرف شوند مثل مرحوم کسروی تبریزی(۱۶)

می‌اندازد. هیچ فارسی زبانی پیش ازین نظیر این جمله‌ها را که در کاپوسنامه‌ی فرای به آنها بر می خوریم ننوشته است: منشور عزل خویش را از موی سبیذ بروی خویش کتابتی بوینمی؛ نام خویش اندر دایره‌ی گذشتگان بوینمی؛ ترا از آن بهره مند کنمی؛ من این صناعت بدانمی اوی را بمزدوری بگرفتندی؛ هیچ محتشم فرزند خویش را از صناعت آموختن ننگ ندارذی(۱۷)؛ ترسم که آن درخت به فرمان من نایذی؛ مرد مهر قاضی بستاندی و برفتی (۱۸)؛ خوذ داذ از خویشتن داذه باشم تا بداور ناوفتذی؛ و غیره و غیره.

استعمال این صیغه در فارسی قاعده دارد و مرحوم بهار در استنباط قواعد آن به نظر نمی‌آید که اشتباهی کرده باشد، فقط شعور محرّر این نسخه بیش ازین نمی‌رسیده است. مثلاً در عبارت «چون همراهان رسیذندی اوی را کشته یافتند» اگر اتفّاق افتاده بود که مردی چند بار متوالیاً کشته شده بود و چندین روز پی در پی همراهان او کراراً به سرِ کشته‌ی او می‌رسیدند و همه بار او را کشته می‌یافتند ممکن و جایز و صحیح بود که در آن صورت مطلب را چنین بگویند که این مرد جاهل نوشته است.

مجلس شورای ملی

لوحه‌ی چهاردهم از تصاویری که پروفسور کونل در مقاله‌ی سابق الذکر خود درج کرده است از این کاپوسنامه‌ی فرای مأخوذ است، از آن نیمه که در موزه‌ی سین سیناتی محفوظست، و حاوی حکایت از هر خر و عمر و لیث است، و اینک عبارت آن:

در این پنج سطر افعال اوفتذی و بمانذی و رسذی و گفتی و همی گفتمی و بپذرفتمی و باشمی و نزنمی همگی بی جا استعمال شده است و تصوّر آن را هم نمی‌توان کرد که در قرن پنجم هجری حتّی اگر کسی نهایت تعسّف و تکلّف را هم می‌خواست به کار ببرد چنین لاطائلات بنویسد و حتّی در عصر ناصرالدین شاه هم نویسندگان ایران طرز استعمال صحیح این افعال را می‌دانستند. و جای عجبست که کاتب قرن پنجم هجری که در زیر تمام راء ها و یاهای تنها و آخر نقطه‌ی زاید گذاشته است بذوی و بذان را که در آن زمان حتماً به ذال تلفّظ می‌کرده‌اند بدوی و بدان نوشته باشد. بعد، چرا همیشه «یکی چشم» و «یکی گوی»؟ و چگونه گوی اندر چشم کسی می‌افتد؟ سازنده‌ی نسخه تعمّدی داشته است که

هر قدر ممکن باشد اصل را تغییر دهد، آن هم همیشه احمقانه! بسیار جاها در اصل لفظی عربی به کار رفته بوده است او آن را فارسی کرده و گاهی نیز در اصل لفظ فارسی بوده است به جای آن لغت عربی نوشته است، از آن جمله:

ضعیفی و بی نیروئی و بی توشی	بدل شده است به	پیری و فتور
جمع کننده	بدل شده است به	فراهم آورنده
چیره شد	بدل شده است به	غلبه کرد
روی چنان دیدم	بدل شده است به	مصلحت ایدون دیدم
در دل جوانان است	بدل شده است به	اندر نهاد و باطن جوانان است
مل گیلان	بدل شده است به	پادشاه گیلان
ذکر او	بدل شده است به	کاراوی و شرح اوی
عیب مدارید	بدل شده است به	ننگ ندارِدی
چه فاریده دارد	بدل شده است به	جی سود بکندی
حاجت نباشد	بدل شده است به	ناوفتدی

و این فقط اندکی از تبدیلات و تغییراتی که من آنها را احمقانه نامیدم.

در این نسخه لفظ پهریز از ص ۲۱۴ و ۲۲۲ کتاب سبک شناسی جلد اوّل، و لفظ سوراک به جای سوراخ از ص ۲۱۵، و لفظ کشفتن از ص ۲۲۲ و ۲۷۲ (بدون فهمیدن معنای آن) گرفته شده است، و استعمال اندر مطلقاً به جای در، در تمام کتاب از اظهار مرحوم بهار در ص ۳۳۷ آب می‌خورد، و استعمال فراستردن و فرانشستن و امثال آن از تحقیقات آن مرحوم درباره‌ی استعمال فرا (ص ۳۳۸) مایه گرفته است، وقس علی هذا، و اگر قسمت‌های دیگری از این نسخه را آقای فرای بعد ازین منتشر کند شاید بتوانیم مأخذ بسیاری از غرایب و نوادر دیگر آن را نیز در سبک شناسی بیابیم. ولی مسلماً مآخذ دیگری غیر از آن نیز داشته است، از آن جمله در ورق b۱۰۱ (لوحه‌ی ۵ در مقاله‌ی فرای) قصه‌ای هست که در قابوسنامه‌های چاپی نیست و ظاهراً مربوطست به یکی از دو امیر، شرف المعالی یا وشمگیر، که در ص ۵۳ از چاپ پروفسور روبن لوی ذکر مرگ ایشان در شکار سباع آمده است، آقای سعید نفیسی در حواشی بر چاپ خود (ص ۲۵۳) اشاره‌ای به چنین حکایتی کرده است؛ فعلاً معلوم من نشد که آیا جاعل این نسخه همان اشاره‌ی آقای نفیسی را شاخ و برگ داده است یا قصه‌ی تمامی، از مأخذ دیگری گرفته و در میان کلام مؤلّف گنجانیده است.

جای خوشوقتی است که جعّالان و مزوّران و سندسازان همیشه بی عقل و جاهلند و مرتکب خطا می شوند و مانند دیکتاتورها حدّیقف نمی‌شناسند و زیاده‌روی در کار خود می‌کنند و بدین طریق وسیله‌ای به دست اهل خبره می‌دهند که پته‌ی ایشان را به روی آب بیندازند.

نامه‌ی دکتر محمد معین به استاد مجتبی مینوی درباره‌ی «کاپوسنامه ی فرای»

مقاله‌ی نسخه شناسانه‌ی استاد مجتبی مینوی، به نام «کاپوسنامه‌ی فرای، تمرینی در فن تزویزشناسی» که پیش از این (سال ۱۳۳۵) در مجله‌ی یغما انتشار یافته بود، اکنون در این دفتر از نامه‌ی بهارستان - به همراه تصاویری از نسخه‌های جعلی و مخدوش که در مقاله بدان‌ها اشاره شده است، منتشر می‌شود. از این رو، از هیأت امنای کتابخانه‌ی استاد مینوی درخواست شد تا چنانچه در میان اوراق و نامه‌های ایشان دست نوشته‌ای در این مورد وجود دارد، تصویری از آن را در اختیار «نامه‌ی بهارستان» قرار دهند. هیأت امنای محترم کتابخانه، در پاسخ تصویر نامه‌ی دکتر محمد معین به استاد مینوی را در خصوص مقاله یاد شده ارسال فرمودند که ضمن سپاس و امتنان، در اینجا به چاپ می‌رسد ■

نامه‌ی بهارستان

به نام خدا

دفتر محترم مجله‌ی «نامه بهارستان»

چون در نظر گرفته‌اید مقاله‌ی مرحوم استاد مجتبی مینوی به عنوان «کاپوسنامه فرای» در آن نامه تجدید چاپ شود مناسب دید که نامه‌ی مرحوم دکتر محمد معین را که پس از انتشار آن مقاله به مرحوم مینوی نوشته بود از جهت آنکه انعکاسی بوده است نسبت به نشر آن مقاله در دنبال آن به چاپ برسد علی هذا فتوکپی آن ارسال می‌شود که چاپ بفرمایید.

هیأت امنای کتابخانه‌ی اهدایی مینوی.

پینوشت‌ها:

۱- یغما، سال ۹، (۱۳۳۵)، ص ۴۴۹- ۴۶۵، ۴۸۱- ۴۹۵.

۲- کنفرانس را مستر فرای در بیست و سومین کنگره‌ی بین المللی مستشرقین که در کیمبریج از بلاد انگلستان منعقد گردید ایراد کرد و مقاله‌ی نخستین که در Serta Cantabrigiensia منتشر گردید متن همان خطابه بوده است، و مقاله‌ی دوم فرای در Orientalia Suecana در اوپسالا منتشر شده و فرای در این مقاله مژده داده است که یک مقاله‌ی سومی نیز در Jaos چاپ خواهد شد، ولی بنده آن را هنوز ندیده‌ام. از قراری که در کتاب بحث درباره‌ی قابوسنامه چاپ طهران خبر داده شده است (ص ۹۹) فرای مقاله‌ی دیگری در باب این نسخه در مجله‌ی آسیایی مرکزی شماره‌ی دوم از جلد اول نشر داده است و بنده این را نیز توانستم بیابم.

۳- آقای سعید نفیسی استاد دانشگاه طهران که در ۱۳۱۲ هجری شمسی متن تمام (و بعدها نیز خلاصه‌ی) قابوسنامه را در طهران نشر کرده است در مقدمه‌ی کتاب، فهرستی از هفت چاپ مختلف سنگی و سربی آن داده است که برخی از آنها ناتمام بوده؛ بعد از آن در سال ۱۹۵۱ در لندن به اهتمام و مباشرت روبن لوی استاد دانشگاه کیمبریج متن منتشر شد، و خود او نیز ترجمه‌ی انگلیسی آن را تهیه و نشر کرده است. در همین سال در گیراگیر تحریر این مقاله در طهران، باز متن قابوسنامه به تصحیح آقای دکتر امین عبدالمجید بدوی مصری انتشار یافت و کتابی نیز ازهمین شخص به عنوان بحث درباره‌ی قابوسنامه در دنبال آن چاپ شد. آقای دکتر دو مقاله از فرای دیده بوده است و گمان کرده که این دو راجع به دو نسخه‌ی مختلف از قابوسنامه است که هر دو به همان قدمت است، ولی احتیاط او را می پسندم که حکم قطعی درباره‌ی اصالت این نسخه نکرده و آن را معلّق به تحقیق اهل فن کرده است. کتاب به زبان ترکی چند بار ترجمه و دو سه بار چاپ شده است، از آن جمله از قراری که در مجله‌ی کاوه نوشته اند برنهارد دُرن قطعه ای از یک ترجمه‌ی ترکی را به طبع رسانیده است.

۴- ولی ایشان در خصوص یک نسخه‌ی دیگر زیر بار قول مشهور نرفته و صریحاً آن را رد کرده اند و حق کاملاً با ایشان است. مراد من نسخه‌ی مشهور تحدید نهایات الاماکن تألیف ابوریحان بیرونی است که در کتابخانه‌ی فاتح به شماره‌ی ۳۳۸۶ محفوظ است. در آخر این نسخه آمده است که «وفرغت منه بغزنهٔ لسبع بقّین من رجب سنهٔ ست عشر و اربعمأیهٔ». بینندگان، از آن جمله آقای پروفسور ریتر و مرحوم فریتز کرنکو گمان کرده‌اند که نسخه، تمام به خط خود بیرونی است، و این صحیح نیست. این خاتمه محتمل است که خاتمه‌ی مؤلّف باشد، شاید هم تحریر نسخه را بتوان در قرن پنجم هجری قرار داد ولی قطعاً و مسلماً نسخه خط بیرونی نیست، خط بسیار خوب استادانه و کتابت کسی است که کارش نسخه نویسی بوده است، و خط بیرونی چنانکه از توصیف محمد بن مسعود بن محمد بن الزکی الغزنوی در کتاب الصیدنه برمی‌آید خط مقرمطی بوده است و عادهٔ علما خوش خط نبوده‌اند. علاوه بر این در پایین این خاتمه‌ی موجود خاتمه‌ی دیگری، شاید اسم کاتب و تاریخ کتابت، بوده است که آن را بریده‌اند و به جایش کاغذ سفیدی چسبانیده‌اند. (تصاویر ۴و ۵).

۵- این مقاله تحریر و چاپ عکسی آن حاضر و منتشر شده بود که چند شماره از مجله‌ی سخن از طهران به استانبول رسید و دیدم که در آن مجله در شماره های ۴ و۷ از دوره‌ی هفتم اصالت نسخه‌ی مورد بحث مسلم گرفته شده است و فصولی از آن نقل و با نسخه‌های متداول مقابله شده است و چند فقره از خصایص مهم آن بیان شده و پیشنهادهای متعدد برای انواع تحقیقاتی که از روی این نسخه می‌توان کرد و استفاده‌هایی که می‌شود برد، شده است. مأخذ منقولات آن مجله فیلمی بوده است که کتابخانه‌ی مجلس سنای ایران از آن بخشی از این نسخه که در موزه‌ی هنرهای زیبای سین سیناتی محفوظ است تهیه کرده و به ایران آورده است. نیز در مقدمه‌ی کتاب بحث درباره‌ی قابوسنامه آقای دکتر محمد معین استاد دانشگاه طهران اظهار کمال تأسف کرده‌اند که این نسخه‌ی گرانبها از چنگ ما بدر رفته است. تمام اینها نشان می‌دهد که این کار جعل و تزویر چه خطرها دارد، و چه ضررها از آن ممکن است عاید شود؛ خواندن این مقاله اولاً از این حیث که چیز گرانبهایی از چنگ ما بدر نرفته، و ثانیاً از این حیث که عده‌ی فریب خوردگان از این نسخه کم نبوده است، ان شاء الله موجب تسلّی خاطر و تشفّی نفس خواهد شد. ولی البته اگر نسخه‌ی مورد بحث مجعول از کار درنیامده بود هم پیشنهادهای آقای دکتر خانلری در مجله‌ی سخن و هم تأسف آقای دکتر معین همگی بجا می‌بود.

۶- محمد دبیر سیاقی «کتابساز، شرحی درباره‌ی دانیالی جاعل کتب»، سخن، ۱۶ (۱۳۴۵): ۲۷۲- ۲۷۶.

۷- لقب اشتباهی نوشته شده است، شمس العمالی لقب قابوس و عنصرالمعالی لقب کیکاووس بوده است.

۸- کلمه‌ی چهار بر روی تراشیدگی نوشته شده است و قبلاً گویا پنج بوده است.

۹- مثل اینکه مثلاً وزّاریات مستعمل در فارسی را کسی به خط فرنگی به جای اینکه vazzâriât نقل کند نظر به اصل نموده waldâriyât نقل کند، یا لفظ فرانسوی faux pas را فاوکس پاس بنویسد و تلفظ کند.

۱۰- روز چهارشنبه دهم بهمن ماه ۱۳۳۵ دو نامه در آن واحد به دستم دادند هر دو از طهران، از دو دوست گرامی، یکی آقای دکتر یحیی مهدوی و دیگری آقای حبیب یغمایی که هر دو بنده را متوجه ساخته اند که در ترجمه‌ی تفسیر طبری که به ضمیمه‌ی مجله‌ی یغما منتشر می‌شود «نیوکوتر» و «نیوک» استعمال شده است (مثلاً در ترجمه‌ی آیه‌ی ۱۳۲ از سوره‌ی بقره، یغما شماره‌ی مهرماه)؛ هنوز اصل نسخه را در کتابخانه‌ی سلطنتی که مورخ ۶۰۶ هجری است ندیده‌ایم تا بدانیم آیا این حقیقةً در آن نسخه هست یا نه، ولی به فرض اینکه این قسمت استدلال دوست من درباره‌ی لفظ نیوک باطل شود اصل موضوع که مجعول بودن نسخه است متزلزل نمی شود.

۱۱- مرحوم بهار در سبک شناسی گمان کرده است که در پهلوی دستور و اسوار را دستوبر و اسوبوار می‌گفته‌اند، و تبرستان را تپالستان می‌خوانده اند، و جاروب را گیواگ روپ تلفظ می‌کرده‌اند، و واهرو را اهلوبو، و یک را ایوک، و دبیر را دیپ ور، و دیوان را دپی وان، و خسرو را هوسروپ، و اردشیر را ارته شیر و روشنی را روبشنیه، و یادگار را ادیواتکار، و یار را ادیوار، و شهریار را شترویار، وقس علی هذا.

۱۲- در نکاتی از نامه‌ی دوست دانشمندم که در این مقاله نقل کرده‌ام گاهی سخنانی از خود افزوده، و زمانی از آن جُملی حذف کرده‌ام. این امر بر حسب اقتضای بیان و تکمیل مطالب یا پوشانیدن هویت آن دوست و بر حسب تقاضای خود او بوده، و معهذا از این تصرفات معذرت می‌خواهم.

۱۳- یا کیکاووسا یا کیکاووسی به اختلاف نسخ؛ فقط در نسخه‌ی مأخذ چاپ نفیسی «سلطان جهان» بوده که تغییر عمدی و غلط است و باید دید در نسخه‌ی فرای به کدام یک از دو صورت آمده است.

۱۴- در باب تلفظ و صورت صحیح این اسم در مجله‌ی کاوه، شماره‌ی ۳۷ ، ص ۷ و شماره‌ی ۱ از سال اخیر ص ۱۶، و در بیست مقاله مرحوم قزوینی، ج۲ و در کتاب هزاره‌ی فردوسی در حواشی مقاله‌ی راجع به «مقدمه‌ی قدیم شاهنامه» تحقیقاتی شده است، و از این که به جای اغش در تاریخ طبری اغص آمده است شاید بتوان حدس زد که اصل آن آغچ به جیم فارسی بوده است؛ نیز رجوع شود به نامنامه‌ی ایرانی، تألیف یوستی.

۱۵- فرای این تلفظ را شیردا خوانده است؛ ضمناً ناگفته نماند که از کتاب یوستی برمی‌آید که فقط صورت دیلمی شیرزیل موجود بوده و صورت فارسی شیردل برای نام شخصی هیچ جا دیده نمی‌شود.

۱۶- ما با اروپاییان جدایی‌های بسیار می‌داشتیمی که یکی هم این می‌بود، چهل مقاله‌ی کسروی، ص ۲۳۳.

۱۷- ننگ داشتن فعل متعدی دو مفعولی نیست تا بگویند فرزند خود را از فلان کار ننگ ندارم.

۱۸- علاوه برین دراین جمله، جای ستاندن نیست، ستدن باید گفت.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 151-156
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

گئچمیشدن گونوموزه "تورکولوگیا" درگیسی

• دوکتور ائلچین ابراهیموف[1]

"سوئتسکایا تورکولوگیا" درگیسی سوویتلر بیرلیگی علملر آکادمیسی ایله آذربایجان سوویتلر بیرلیگی علملر آکادمیسی‌نین بیرلیکده چیخاردیغی بیلیمسل درگی اولاراق ۱۹۷۰-ده باکی‌دا باسیلمیشدیر. "سوئتسکایا تورکولوگیا" درگیسی بو دلا ۲۲ ایل بویونجا مودرن تورک فیلولوژیسی، دیل بیلیمی و اؤزللیکله تورک لهجه‌لری‌نین آراشدیریلماسی، اؤیرنیلمه‌سی آلانیندا بؤیوک ایشلر گؤرموشدور. یایینلاندیغی (۱۹۷۰-۱۹۹۲) ۲۲ ایل بویونجا درگی ایلده ۶ دفعه چیخیردی. درگی ایلک کز سوویتلر جوغرافیاسیندا تورک لهجه‌لری‌نین، هابئله آذربایجان تورکجه‌سی‌نین گرکلی دیل بیلیم مسئله‌لری‌نین/اؤزللیکلری‌نین، سؤزلرین آنلاملاری، سؤزلوکلرینی و دیگر سینیرلارینی بلیرله‌میشدیر. سوویتلر تورکولوژیسی‌نین گلیشمه‌سینده بؤیوک خیدمتلری اولان درگی سوویتلر بیرلیگی‌نین داغیلماسیندان سونرا

[1] آذربایجان میلّی علملر آکادمیسی، "تورکولوگیا" درگیسی‌نین یازی ایشلری مودورو (elchinibrahimov85@mail.ru).

۱۹۹۲-دن اعتباراً "تورکولوگیا" آدی ایله فعالیتینه داوام ائتمیشدیر. بوگون ده "تورکولوگیا" درگیسی "سوئتسکایا تورکولوگیا" درگیسی‌نین گله‌نکلرینی داوام ائتدیرمکله گونوموز تورکولوژِ بیلیمینده اؤز دگرلری ایله سئچیلن، اؤز یئری، اؤز سؤزو اولان اولوسلار آراسی حکملی، بیلیمسل درگی استاتوسونو قوروماقلا تورکولوژی سورونلارینی اؤز صحیفه‌لرینده یاییرلایییر.

بو یازیمیزدا "تورکولوگیا" درگیسی‌نین تاریخیندن و گونوموزده‌کی دورومووندان بحث ائتمگه چالیشاجاغیق.

"سوئتسکایا تورکولوگیا" سوویت سوسیالیست جمهوریتلر بیرلیگی (س‌س‌ج‌ب) علملر آکادمیسی ایله آذربایجان علملر آکادمیسی‌نین بیلیمسل درگیسی کیمی ۱۹۷۰-ین آوریل آییندا آذربایجان سوویت سوسیالیست جمهوریتی علملر آکادمیسی‌نین نسیمی آدینا دیل بیلیم انستیتوسوندا یایین حیاتینا باشلادی.

درگی‌نین ادیتورلوغونو تأسیس ائدیلدیکدن ۱۹۸۷ ایلی‌نین جولای آیینا قدر اوردیناریوس پروفسور دوکتور محمدآغا شیرعلی‌یف اوستلنمیشدیر. ۱۹۹۳-۱۹۸۷ ایللرینده درگی‌نین ادیتورو روسیا علملر آکادمیسی‌نین اویه‌سی، روسیا علملر آکادمیسی دیل بیلیم انستیتوسو تورک لهجه‌لری بؤلومو باشقانی ادهم تئنیشف اولموشدور.

سوویتلر تورکولوژیسی‌نین گلیشمه‌سینده بؤیوک خیدمتلری اولان درگییه س‌س‌ج‌ب علملر آکادمیسی‌نین دستگی ده چوخ آچیق شکیلده ایدی. سوویتلر تورکولوژیسینی و دیل‌بیلیمجی آراشدیرماجیلاری اطرافینا توپلایاراق، فیکیر آلیش- وئریشی و ساغلام تارتیشمالارا چاغیران درگی بو آلاندا قازانیلان علمی باشاریلاری و آراشدیرما سونوجلارینی صحیفه‌لرینده یاییرلایییردی. یاییرلاندیغی ایلک سایییدان اعتباراً درگی‌نین شؤهرتی سوویتلر بیرلیگی‌نین سینیرلارینی آشدی و دونیا تورکولوقلاری‌نین مقاله‌لری‌نین یاییرلاندیغی علمی بیر درگی اولدو. بورادا مقاله‌لر صینیفلاندیریلیر و چئشیدلی بؤلوملر آلتیندا یئرلشدیریلیردی. "بیلیمسل فعالیتلر"، "گوندم"، "تارتیشما و بیبلیوقرافی"، "فولکلور"، "دیل‌بیلیم تئوریسی"، "دیل‌بیلیم ایلیشکیلری"، "فولکلور، ادبیات و کولتور"، "خبرلر و اؤزتلر"، "شخصیتلر"، "گونون اولایلاری" و باشقا بؤلوملرده بیر چوخ بیلیمسل مقاله یاییرلانیردی.

فرقلی ایللرده درگی‌نین بیلیم قورولوندا پ. عظیموف، گ. عبدالرحمانوف، ن. باسکاکوف، م. داداش‌زاده، م. زکی‌یف، س. ایوانوف، س. کنسبایف، آ. کونونوف، هـ کوراوغلو، ا. تئنیشف، ک. یاشن و دیگرلری اولموشلار.

سوویتلر بیرلیگی‌نین داغیلماسی‌نین آردیندان "سووئتسکایا تورکولوگیا" درگیسی‌نین طالعی حل اولونمالی ایدی. یا درگی‌نین یایینی تاماماً سونلانمالی یا دا درگی‌نین بوتون یایین حاقلاری روسیا علملر آکادمیسی‌نه وئریلمه‌لی یا دا آذربایجان علملر آکادمیسی‌نین یایین اورقانی اولاراق چیخمالی ایدی. نهایت آذربایجان علملر آکادمیسی‌نین یوکسک قورومونون ۱۶ ژانویه ۱۹۹۲ تاریخلی قرارنامه‌سی‌نین ۴/۳ ساییلی قارارینا اویغون اولاراق "سووئتسکایا تورکولوگیا" درگیسی‌نین آدی "تورکولوگیا" اولدو. بو قراردادن سونرا آذربایجان علملر آکادمیسی‌نین یوکسک قورولونون ۲۹ ژانویه قراری ایله "تورکولوگیا" درگیسی‌نین ادیتورو و بیلیم قورلونون یئنی هیئتی بلیرلندی. یئنی قرارا گؤره، پروفسور دوکتور آغاموسی آخوندوف درگی‌نین ادیتورو اولاراق آتاندی. قراردا آیریجا روسیا، آذربایجان، تاتاریستان، قیرغیزیستان، تورکمنیستان، آلمانیا، اینگیلتره، فرانسا، آمریکا بیرلشیک دؤلتلری، ایران، تورکیه و مجاریستان بیلیم آداملاریندان اولوشان بیلیم قورولو دا بلیرلنمیشدیر.

"تورکولوگیا" درگیسی‌نین ادیتورو ۲۰۱۴-۱۹۹۳ تاریخلرینده پروفسور دوکتور آغاموسی آخوندوف، ۲۰۱۵-۲۰۱۴ تاریخلرینده ایسه پروفسور دوکتور توفیق حاجی‌یف اولموشدور.

درگی‌نین بیر دؤنم ادیتورو اولموش م. شیرعلی‌یف، ا. تئنیشف، آ. آخوندوف و ت. حاجی‌یف درگی‌نین ایستر آذربایجان‌دا، ایسترسه ده بوتون دونیادا علمی آراشدیرما قایناغینا دؤنوشمه‌سی اوچون چالیشمیشلار. آنجاق مودرن دونیا، درگی‌نین بیلیمسل ظرفیتی‌نین داها دا گئنیشله‌مه‌سینی و گلیشمه‌سینی طلب ائدیر. بو گئنیشله‌مه و درگیده تورکولوژی‌نین گونجل سورونلاری‌نین یئر آلماسی آرتیق آنا هدف حالینا گلمیشدیر. اؤزللیکله درگی‌نین بیلیم قورولونون و اولوسلار آراسی دانیشمانلاری‌نین ساییسی و جوغرافیاسی‌نین گئنیشله‌دیلمه‌سی بلیرتدیگیمیز هدفلرین گرچکلشدیریلمه‌سینه یؤنه‌لیک بیر آددیمدیر.

آذربایجان میلّی علملر آکادمیسی‌نین یوکسک قورولونون ۱۷ ژانویه ۲۰۱۶ تاریخلی، ۴/۱۴ ساییلی قرارنامه‌سیله پروفسور دوکتور کمال عبدالله‌یف درگییه ادیتور، پروفسور دوکتور محسن نقی‌سویلو و مختار ایمانوف ادیتور یاردیمجیلاری، آراشدیرما گؤره‌ولیسی ائلچین ابراهیموف درگی‌نین یازی ایشلری مودورو گؤره‌ولرینه آتاندی. بو قرارین داوامی کیمی آذربایجان میلّی علملر آکادمیسی‌نین یوکسک قورولونون قراری ایله "تورکولوگیا" درگیسی یالنیز دیل‌بیلیمی قونولاری دئییل؛ ادبیات، تاریخ، فلسفه، فولکلور، میتولوژی، یازیلی آنیتلار، تارتیشمالار، تورکولوژی‌نین گونجل سورونلاری، تورکولوژی مرکزلری، شخصیتلر و دیگر آلانلاری دا قاپسایان بیر درگییه دؤنوشدورولمکده‌دیر.

آذربایجان میلّی علملر آکادمیسی یوکسک قورولو درگی اوچون بیر چوخ اساس هدف بلیرله‌میشدیر. بو هدفلرین گرچکلشدیریلمه‌سی دوغرولتوسوندا یولا چیخاراق آکادمی یوکسک قورولونون و درگی‌نین ادیتورو پروفسور دوکتور کمال عبدالله "تورکولوگیا" درگیسی اوچون بیر یول چیزدی.

بو هدفلر آراسیندا، درگی بنیه‌سینده کنفرانسلارین، سمینارلارین، یووارلاق ماسالارین و تارتیشما توپلانتیلاری‌نین دوزنلنمه‌سی و درگییه اک اولاراق کیتابلارین دا باسیلماسی یئر آلماقدادیر.

آذربایجان میلّی علملر آکادمیسی‌نین ۱۷ فوریه ۲۰۱۶ تاریخلی قراریندان سونرا "تورکولوگیا" درگیسی حاقیندا، اؤزللیکله بیر خصوصو بلیرتمک ایسته‌رم. یئنی بیلیم قورولو و ادیتورلاری ایله یولا چیخان درگییه ایلک دفعه "تورکولوژی میراثی"، "تورکولوژی مرکزلری"، "تورک تاریخی"، "تورک گؤزل صنعتلری و معمارلیغی"، "تورک میتولوژیسی"، "یازیلی آنیتلار" کیمی بؤلوملر ده اکلنمیشدیر.

یوخاریدا بلیرتدیگیمیز ائتکینلیکلرین سون هدفی "تورکولوگیا" درگیسینی یالنیز دیلچی تورکولوقلار اوچون دئییل، هم ده بوتون بیلیم آداملاری اوچون ائتکین قیلماق، تورکولوژینی باشقا علم آلانلاری‌نین، تاریخچیلر، ریاضیاتچیلار، ادبیاتچیلار، فیزیکچیلر، اینجه‌صنعتچیلر، اگیتیم بیلیملری و دیگر بیلیم آداملاری‌نین ایلگیسینه داخیل ائتمک، علمی کادرلارین سایییسنی و پوتانسیلینی آرتیرماق، اونلاری بو آلاندا قایناقلارلا تأمین ائتمک، دونیا قامو اویونو (افکار عمومیسینی) تورکولوژی علمی‌نین و تورکولوژی‌نین اساس یؤنلری حاقیندا بیلگیلندیرمکدیر.

بو قراردان سونرا آذربایجان میلّی علملر آکادمیسی‌نین "تورکولوگیا" درگیسی‌نین بیلیم قورولونون یئنی اویه‌لری ده قبول ائدیلمیشدیر. درگی‌نین یئنی بیلیم قورولونا؛ پروفسور دوکتور عیسی حبیب‌بگلی، تیمور کریملی، رافائل حسینوف، واسیم محمدعلی‌یف، تیمور بنیادوف، پروفسور دوکتور گوهر بخشعلی‌یوا، نرگیز آخوندوف، ارتگین سلامزاده، نظامی خودی‌یف، نظامی جعفروف، ایلهام محمدوف، محبت میرزاعلی‌یوا، ائلبروس عزیزوف، ولایت علی‌یف، رامیز عسکر، بولودخان خلیلوف، ابوالفضل قولی‌یف سئچیلدی.

مودرن بیلیمده و بیلیمسل مرکزلر آراسیندا داها کسین گؤرولن اویوم سورجی‌نین سونوجو و عینی زاماندا طلبی اولاراق درگی‌نین اولوسلار آراسی کنشچیلری‌نین (مشاورلری‌نین) سایییلاری داها دا آرتمیشدیر. بو تورکولوژی‌نین گلیشمه‌سی اوچون اؤنملی آددیملاردان بیری‌دیر. عینی

زاماندا درگی‌نین بیلیم قورولونا فرقلی اؤلکه‌لردن و بیلیم مرکزلریندن بیلیم قورولو اویه‌لری ده علاوه ائدیلمیشدیر.

دیل‌بیلیمی: مصطفی کاچالین (تورکیه)، شکری خلوق آق‌آلین (تورکیه)، میشل بوزدمیر (فرانسا)، هندریک بوخوتن (آلمانیا)، چچنوف علی (روسیا)، احمد بیجان ارجیلاسون (تورکیه)، اردن کاجی‌بکوف (قازاقیستان)، قیدیرعلی کونکوبایف (قیرغیزیستان)، ایقور کورموشین (روسیا)، گوللو قارانفیل (مولداوی)، توفیق ملیکوف (روسیا)، مهمان موسی‌اوغلو (تورکیه)، اوه چونگ جین (گونئی کوره)، عثمان فیکری سرت‌قایا (تورکیه)، هایاشی تووری (ژاپونیا)، فیکرت تورکمن (تورکیه)، آلفیا یوسوپووا (تاتاریستان)، باربارا کئیلنر – هئینکئله (آلمانیا)، الیزابتتا سویئقوف (تورکمنیستان)؛

ادبیات: رمضان قورقماز (تورکیه)، یاووز آق‌پینار (تورکیه)، آنناقوربان آشوروف (تورکمنیستان)، محمد قالپاقلی (تورکیه)، نیکولای سوکولووسکی (لهیستان)، گولباهار آشوروف (اؤزبکیستان)؛

فولکلور: فیکرت تورکمن (تورکیه)، چیمپوش لیوبوف (مولداوی)، اؤزقول چوبان‌اوغلو (تورکیه)، متین اکیجی (تورکیه)، ماماتقول جورایف (اؤزبکیستان)، سیبقاتولینا آلفینا (روسیا)؛

تاریخ: محمدعلی بگخان (تورکیه)، رافائل حکیموف (تاتاریستان)، سرگئی کارپوف (روسیا)، دارحان قیدیرعلی (قازاقیستان)، رئوف مونچایف (روسیا)، نستروف آلکساندر (روسیا)، رفیق توران (تورکیه)؛

دوغو بیلیملری: تاسین جمیل (رومانیا)، پتر قولدن (آمریکا)، لی هی سو (گونئی کوره)، جورگن پائول (آلمانیا)، واسیلی دیمیتری (روسیا)، استیوان زیمونی (مجاریستان)؛

فلسفه: آلکسنادر چوماکوف (روسیا)، قالیا کورمانغالی‌یوا (قازاقیستان)، طاهر ماهامتوف (روسیا)، یوری پوپکوف (روسیا)؛

اینجه‌صنعت و معمارلیق: کاملا عاقیلووا (اؤزبکیستان)، لیلا هاسییانووا (روسیا)، آسیا غالیمجانووا (قازاقیستان).

بلیرتدیگیمیز کیمی آذربایجام میلّی علملر آکادمیسی‌نین یوکسک قورولونون قراری ایله درگی‌نین علمی آراشدیرما آلانینا یئنی یؤنلر اکلنمیشدیر. اسکی ساییلاردا آز راستلانان مقاله‌لره، درگی آذربایجام میلّی علملر آکادمیسی‌نین رسمی یایین اوقانینا چئوریلدیکدن سونرا داها چوخ یئر وئریلمگه باشلامیشدیر.

درگی عینی زاماندا گله‌جکده دونیا تورکولوژی مرکزلری ایله ایلیشکیلر قوراراق تورکولوژی‌نین گونوموزده‌کی سورونلارینی اله آلماق آماجی ایله سمینارلار، کونفرانسلار، قورولتایلار و تارتیشما توپلانتیلاری دوزنله‌یه‌رک چؤزوم یوللاری‌نین آراشدیریلماسینی اؤزونه هدف سئچمیشدیر.

تورکجه (آذربایجان و تورکیه تورکجه‌لری)، روسجا و اینگیلیزجه اولاراق مقاله‌لرین یایینلاندیغی درگی‌نین اساس هدفی تورکولوژی‌نین تاریخده‌کی و گونوموزده‌کی سورونلارینی، تورک دونیاسی‌نین تاریخی و کولتورل زنگین لیکلرینی بلیرله‌مک، دونیا تورکولوژی مرکزلری و درگیلری ایله ایلیشکیلر قوراراق گونوموزده‌کی تورکولوژی چالیشمالارینی یایینلاماقدیر.

"تورکولوگیا" درگیسی قیش/ژانویه، یاز/آوریل، یای/جولای و گوز/اوکتوبر ساییلاری اولماق اوزره ایلده دؤرد دفعه یایینلاماقدادیر. درگی آذربایجان میلّی علملر آکادمیسی‌نین اولوسلار آراسی آلاندا ایلک و تک حکملی (ایندکسلی) درگیسی‌دیر. درگی روسیا، قازاقیستان، اؤزبکیستان، تاتاریستان، تورکمنیستان، قیرغیزیستان بیلیمسل آکادمیلری طرفیندن بیلیمسل و ایندکسلی درگی اولاراق قبول ائدیلمکده‌دیر. درگییه گؤندریلن یازیلار اؤنجه یایین قورولو طرفیندن یایین ایلکه‌لرینه اویغونلوق آچیسیندان اینجه‌لندیکدن سونرا، یایینا اویغون اولدوغو تقدیرده دگرلندیریلمک اوزره او آلانداکی اوزمان حکملره گؤندریلیر. درگیده یایینلانان علمی مقاله‌لر دونیانین یوزه یاخین اؤلکه‌سینه گؤندریلمکده‌دیر. درگی‌نین بوگون آذربایجان‌دان و یورد دیشیندان یوزه یاخین اویه‌سی وار. درگی ۴۰۰ تیراژلا باسیلیر و یایینلانان هر ساییدان ۵۰ نسخه‌سی آذربایجان میلّی علملر آکادمیسی مرکز کیتابخاناسی‌نین آراجیلیغی ایله یورد دیشینا گؤندریلیر.

"تورکولوگیا" درگیسی، تورکولوژی‌نین گونجل گرچکلرینی بیلیمسل اؤلچولر ایچریسینده اورتایا قویماق، تورک دونیاسی ایله ایلگیلی اولوسلار آراسی چاپدا یاپیلان بیلیمسل چالیشمالاری تانیتاراق یایینلارینی داها ایره‌لییه داشیماغی آماجلاماقدادیر.

درگییه مقاله گؤندرمک، آبونه اولماق، باسیلمیش اولان ساییلاری الده ائتمک و داها آیرینتیلی بیلگی اوچون، "تورکولوگیا" درگیسی‌نین اینترنت صحیفه‌سینه (www.turkologiya.org) باش‌وورماق یئترلی‌دیر ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 157-158
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

تورکلرین اسکی اینانجلاری حاقّیندا بیر نئچه سؤز

• م. هشتریلی

اوجاق:

اوجاق کلمه‌سی نئچه معنادا ایشله‌نر. بیرینجیسی ائولرده شومینه کیمی اود یاندیریلان و یئمک پیشیریلمه‌سی اوچون ایشله‌دیلن یئر آنلامینیدادیر. ایکینجیسی جماعاتین زیارت اوچون گئتدیگی، اورادا قوربانلیق کسبی، نذر- نیاز ائتدیگی مقدس مزارلاردیر. آیریجا مقدس انسانلارین آدینا دا اوجاق دئییلرمیش. دئمک اولار کی، بو اوچ معنادا ایشله‌نن اوجاق کلمه‌سی اودون مقدس اولماسی ایله سیخ باغلانتیلی‌دیر. اوجاق آدی ایله آدلانان و یا قبیرلرینه اوجاق دئییلن انسانلار، آتشگاهلارین قوروجوسو یا دا موبدلر ایمیشلر.

یاشادیغیم بؤلگه‌ده، یعنی هشتری (هشترود) ماحالیندا چوخلو اوجاق وار کی بونلارین بیر قیسمی یئرآلتی قازیلارییندا اورتایا چیخمیشدیر. او جمله‌دن؛ *آغ زیارت اوجاغی*، *گوللوجه اوجاغی* و *بابا گورگور اوجاغی*.

کول‌تپه‌لر:

کول‌تپه آدلی کندلر و قصبه‌لر، آذربایجان‌ین، همدان‌ین بیر چوخ یئرینده واقع اولموشدور. ماراقلی‌دیر کی، تورکیه سفریمده آنادولو مدنیت موزه‌سینی گزرکن، یئرآلتی قازیلارییندا قیصری یاخینلارییندا تاپیلان کول‌تپه‌لره شاهید اولدوم.

ایران‌دا شاه زامانییندا کول‌تپه آدلارینی *گل‌تپه* یه چئویرمیشلر.

دئییلنلره گؤره، آتشگاهلاردان حاصیل اولان کوللری بیر- بیری‌نین اوستونه توپلایار و اونا کول‌تپه دئیرمیشلر. ائله بونا گؤره ده آتشگاهلارین مرکزلریندن ساییلان اورمو گؤلونون اطرافیندا

کول‌تپه آدلی چوخلو یئر وار. حتی ایندی ده موجود اولان او کول‌تپه‌لردن عتیقه‌لر ده الده ائدیلمیشدیر.

باشقا بیر نظریه‌یه گؤره، بو کول‌تپه‌لر یاندیریلان اودونلاردان قالان کوللردیر کی، بعضی اسکی اینانجلاردا اؤلولری یاندیرماق اوچون استفاده اولونارمیش. *آوِستا*دا اؤلولری یاندیرماق مذمت اولور و بو دا گؤستریر کی، بو نظریه دوغرو اولسا، بو عادت زردوشت زامانیندان اؤنجه‌کی دؤنمله‌ره عایددیر.

گون و *آی* آدلاریندان دوغولان یئرلر و چایلار:

آذربایجان‌ین بیر چوخ یئرینده *گون‌دوغدو* و حتی هشتری و میانا بؤلگه‌لرینده *آی‌دوغموش* آدلی کندلر وار. بو آدلار آی و گونون مقدس سایبلدیغینا و اونلارا اینانج باغلیلیقلارینا دلالت ائدیر. بو دا اسکی اینانجلارین ایزلریندندیر.

تدقیقاتچیلارا گؤره، تورکلر اسکیدن *گؤی‌تانری*یا ستایش ائدرلرمیش. مرحوم ابراهیم قفس‌اوغلو گؤی‌تانریجیلیغی اسکی تورکلرین اینانجی اولاراق گؤستریر و تورکلرین اولدوزو، آیی و باشقا طبیعی فنومنلری ستایش ائتدیگینی قید ائدیر.

سونوج:

بو اؤرنکلردن بللی اولور کی، دئییلن عنوانلار تورک دیلینده چوخ اسکی زامانلارا (اسلام دینینیدن اؤنجه‌یه) عاید اولوب و تورکجه آدلاندیریلمیش و هله ده آذربایجان و همدان بؤلگه‌لرینده ایزلری قالمیشدیر ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 159-170
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

حکایه

قیرمیزیم[۱]

• **غفور امامی‌زاده**

اوشاقلارین دؤردو ده آیاغا دوردو. من داللاریندا اوتوروب اؤزومو گیزلتدیم. حسن بئچه‌نی ایگیرمی متره قاباقدا الینده توتموشدو. افشین‌ین اشاره‌سی ایله بوشلادی. بئچه‌نی چاغیرماق اوچون فیش چالدیم. سسیمی ائشیدینجه اوزون قیرمیزی بوینونو یان-یؤره‌سینده گزدیردی. ایلک دؤنه ایدی سسیمی ائشیدیردی، اؤزومو گؤرموردو. یاواش-یاواش سسه دوغرو گلینجه آدینی چاغیردیم: "قیرمیزی، قیرمیزیم!"

بیلیردیم، هاردان اولسا، گزیب منی تاپاجاق. بوینونون توکو بیز- بیز اولموشدو، اورکموشدو. افشین دئدی: "بیر ذره اؤزونو گؤسترسن اودوزوبسان ها". گینه فیش چالدیم. آددیم- آددیم سسیمی ایزله‌ییردی. اوچ متیرلیگیمه چاتدی. چوروک نادرین آیاقلاری‌نین آراسیندان باشیمی گؤردو. دؤور وورو‌ب منه طرف قاچدی. اوستومه آپباندی. قوجاغیما آلیب پیپیگیندن اؤپدوم. گونشین ایشیغی آلتیندا پارلایان اوزون قیرمیزی توکلرینی سیغاللادیم. چوروک نادره طرف الیمی اوزاتدیم:

"چؤپله گلسین گؤرک پولو؛ بی ده سن اولاسان من‌نن شرط وورمایاسان."

حسن آرایا گیردی:

"من‌نن ده شرط وورو‌سان؟" دئدی. "دؤیوشدورک بئش دیقایاجان لار خوروزومون قاباغیندا دورا بیلسه، سن اودوبسان."

---

[۱] بو حکایه دؤردونجو اولوسلار آراسی کاشغرلی محمود حکایه یاریشماسی ایران-آذربایجان آلانیندا بیرینجی‌لیگی قازانمیشدیر. حکایه، دانیشیق دیلینده یازیلدیغی اوچون، دیلینه توخونولمامیشدیر.

"یوخ" دئدیم. "هله بو دوققوز آیلیقدیر؛ قوی یئکلسین دئیرم عمین کتده نه ساتیر" دئیه اوزاقلاشدیغیمدا، تر- بوکوک مینلیگی جیببیمه باسیردیم.

نادر آریق قارا گئده ایدی. همه‌شه الی‌نین ایچی، ترلی اولوردو. بو آدی بیلمیرم کیم هاچان اوستونه قویموشدو؟ شاید اونا گؤره ایدی‌کی، جیببینده اولان هر شئی ازیک- بوزوک ایدی. ائله بو ترلی اللریله ایدی کی، محله‌ده‌کی اوشاقلارین هامیسینی قیدامیشدی. بو ایل بایرامدا ییغدیغیم بایراملیغین هامیسینی‌گول‌پیچلا باژئلده اوتموشدو. بیر آیاجان گئده‌نی گؤرنده ایستیردیم یاپیشیب خیرتدگیندن بوغام. او شاخ پوللارین هامیسی ایندی چوروک جیبلرینده کیفسه‌میشدی. آخیردا دا بوراما وئردی؛ گول پیچ اوینایاندا یاریجان بیر ائششک آریسینی قانادیندان یاپیشیب،گول یئرینه اووجونا قویدوم. الینی یوماندا ائله بنگیلده‌دی‌کی، یئکه قارداشی قادر هؤوللو- هؤوللو قاپیلارینی آچیب ائشیگه چیخدی. قورخومدان قاچیب ائویمیزه تپیلدیم. ایکی قارداش گلیب، داش قالمادی چیرپدیلار قاپیمیزا.

ائوده رضا حیرصله اوزومه باخدی:

"گئنه چؤلده بیری‌نن بوغوشوبسان هه؟ کؤپگین گئده‌سی سنون حسابووو الووه وئررم".

هله بیچه-بیچه دوروب حیط قاپیسینا گئتدی. قاپینی آچجاق همن، آغینا- بوزونا باخمادان ایکی قارداش اوستونه یومولدولار. دوروب قورخا - قورخا باخماقدان سونرا رضانین حیرصلی - حیرصلی گلیب منله حسابلاشماغینی گودمکدن باشقا هئچ بیر ایش الیمدن گلمیردی. قونشولار حیطه تؤکولوب آرالاشدیردیلار. رضانین بورنوندان قان آخیردی. کؤینگی‌نین اوزرینده شاطیر احمدین آرالایاندا اونلو اللری‌نین ایزلری قالمیشدی. آرا بوشالدی. رضا حیط قاپیسینی باغلادی. پیلّه‌لردن اوسته چیخارکن تله‌سیک آددیملاری‌نین گوببولتوسو اوتاغا دولدو. ننه‌م ائوده یوخ ایدی، باجیمین اتگینه ساریلدیم.

ننه‌م‌گیل گلینجن ایشینی قورتاریب زئرزمی‌یه گئتمیشدی. اونلاردان یئدیگی‌نین نئچه قاتینی منه یئدیرتدی. بیلیردیم زئرزمیده سیگار چکیر. آخشام ننه‌م کؤینگیمی یوخاری چکیب کوره‌گیمده‌کی چوبوغون ایزلرینی گؤردویونده آغلادی. آغام حیرصلنمیشدی:

"اده سفئه، گئده گل گؤروم نه حقّینن اوشاغی بو گونه سالیبسان". قولاغی‌نین دیبینه بیر افسری شیلله گئیدیردی. قالخیب آغامین باشینا باغیردی:

"بوننان بئله حقین یوخدو منه شیلله ووراسان؛ بیلدون؟ بو دا اوشاقدی تربیت ائله‌ییب‌سیز؟ ایندیدن دوشوب آرالیق لاتلارینان آیاق اولوب؛ صاباح دا قشح قوماریاز اولار." یادیما گلن ایلک دؤنه ایدی، آغامین اوزونه دوروردو. لامپین ایشیغی آلتیندا اوز- اوزه دورموشدولار. ایلک دؤنه ایدی رضانین هیکلینی آغامدان اوجا، سسینی ایسه گور گؤزوردوم. آتامین سسی تیتره‌ییردی. اورگیم سیخیلدی؛ آغزیمی آچیب باغیردیم:

"سن ده قیزیاز" قورخماسایدیم قالانیندا دئیه‌جکدیم :"سیگاری"

صاباحیسی‌گون ایدی، آتام منی سئویندیرسین دئیه، الینی چیگنیمه قویدو: "سنه بیر جنگی خوروز آلاجییام" دئدی. سئویندیگیمدن قوجاغینا آپباندیم.

حیطده‌کی اریک آغاجی‌نین دیبینده چوروک نادردن اوددوغوم مینلیگین گوشه‌لرینی صافالدیردیم. قیرمیزیم یاواشدان الیمه دیمدیک ووردو. آجمیشدی، ناهارینی ایستیردی. پنجره‌دن آنامین سسی گلدی:

"گئده اگر او خوروزو لکه سالسون ائله بوگون رضایا دئیه‌جییم توتوب باشین کسه ها. او لَکی من نه زحمت‌نن اکمیشم". آنامین اوزو آغاجلارین آراسیندان گؤرسنمیردی. قیرمیزی‌نین اوزونه باخدیم:

"ائشیتدین دای، نه دئدی. دئییر شلوغ ائله‌سون پیخ‌پیخ ائلییه‌جک؛ ایندی قشح اوشاقلار کیمی اوتور بوردا، یئروندن دَبرمه گلیم، بیلدون؟". الیمی بوغازینا آپارمیشدیم. بیلیردی شوخلوقلاشیرام. آنام استیل کاساداکی شوربانی منه طرف اوزاداندا، اوزومه باخدی:

"خوروزو لکه بوشلاییب گلدین هه؟"
"یوخ"
"به هاردا؟"
"اوتوروب اوردا، گودور ناهارین آپارام" دئدیگیمده باشین اگیب باخدی:
"سندن گؤزوم سو ایچمیر؛ یئکه‌لنده ائله قیریق چؤرکچیدن، آشپازدان زاددان همن اولارسان بالا".

الیمده شوربانی گؤرجک آیاغا دوردو. قویروقدان آجیغیم گلیردی. اتی من یئییردیم قویروغو او. چورگی دوغرایاندا بیر تیکه منیم ایدی بیر تیکه اونون. یئکه تیکه‌نی اوداندا همه‌شه بوینونو اگیردی، گولمگیم گلیردی. چینه‌دانینا الیمی ووردوم. توپ کیمی شیشمیشدی. توکسوز یئریندن قیرمیزی دامارلاری گؤرسنیردی. بوغازیندان بیر جور یاواش سس چیخدی. بیلیردیم تشکّور ائله‌ییر. البته من تشکّور ائلییه‌جکدیم؛ چوروک نادردن انتقامیمی آنجاق او آلابیلمیشدی. الیمی توکلری‌نین آراسیندا گزدیردیم.

دالدان کؤلگه دوشدو. "موندارچی" دؤنوب باخماق لازیم دئییلدی. فقط رضا ایدی منه علّتسیز سؤیوش وئره‌بیلیردی.

"او الوو بیت- بیره‌لی جوجی‌یه ووروب یومامیشدان ناهار یئییرسن هه؟"

"بیت-بیره‌لی اولسایدی جوجه‌نین اتینی ائبئلم چوخ ایسته‌مزدین." اوزومو اونا دوغرو دؤندرنده گونشین تند ایشیغی گؤزلریمی قاماشدیردی.

"دیل دئمه. من جوجه‌نی یویولوب پیشندن سورا یئییرم. اوندا میکروبلاری زادی اؤلور. سنین کیمی موندارچی دئییلم."

"اوندا جوجه‌نین اؤزو ده اؤلوب."

"جره اؤلوب جهنمه اؤلوب."

جواب وئرمه‌دیم. تزه‌دن اوزومه باخدی:

"شوربانی جوجی‌یه کاسانین ایچینده وئردون یا یئرده؟"

"یئرده وئرمیشم اینانمیسان باخ ردّی ده قالیر." تورپاغین اوستونده‌کی خیردا داشلارین اوستونه یاخیلان یاغ، گونون آلتیندا ایشیلدایییردی. بارماغیمی ایشیلدایان خیردا داشا طرف اوزاتدیم.

"به کاسادا نییه وئرمه‌دین؟"

"اوندا سیز کاسادان ایییره‌نردیز. سیزه گؤره ده اولمالی اولسا، من او ایشی گؤرمه‌رم."

"نییه به سن اؤزون ایییره‌نمیرسن؟"

"هر جوجه‌دن ده ایییرنسم قیرمیزیدان ایییرنمه‌رم" دئدیم. "قیرمیزی منیم جیققیلی قارداشیمدی آدام جیققیلی قارداشیندان ایییرنمز کی." آز قالمیشدی بونو دا دئیم.

"به قاباق نییه بی سری کاسادا وئرمیشدین؟"

" اوندا بیلمیردیم سیز قیرمیزیدان ایییرنیرسیز. او بیر سریدن سونرا هئچ واخت وئرمه‌میشم."

"هاردان بیلیم دوز دئییرسن یا یوخ؟" گؤزلری استیل کاسانین ایچینه زیللنمیشدی، بیلیردیم نه آختاریر. ایچینده بیر آز نوخود، بیر بالاجا دا یئرآلما قالیردی.

"کاسانین ایچینه باخابیلرسن، اگر بیر نیشانه گؤرسن دوز دئییرسن.".

"ثابت ائله‌سم دوز دئییرم نه قاییرارسان؟"

"آخی دوز دئمیرسن."

"به کاسانی نییه اوزاقلاشدیردین؟" سوسدوم. جوابیمی اؤزو بیلیردی. سؤزونون آردینی توتدو:

"سن بیلیرسن بو خوروزنان نه قدر بیزیم ائوه ضربه ووروبسان؟ بو خوروزون هر گون یئدیگی ور-وسایلین پولون جمعله‌سن، بیلیرسن نئچه‌یه چیخار."

"من اؤز پاییمدان وئریرم."

"سن اؤز پاییندان وئریرسن ولی اؤزون آج قالیرسان؛ عوضینده یخچالی آچیب الووه گلنی آغزووا تپیرسن. یانی بو موندار خوروز، سنون آغزونان بیزیم پاییمیزی یئییر." قیرمیزی بؤیرومده گؤزلرینی یوموب آرخایینلیقلا یاتمیشدی. سئوینیردیم کی دیلیمیزدن باش تاپمیر. "یاواش دانیش گؤرموسن یاتیب؟" دئیه جواب وئرجکدیم اوتانماسایدیم. دئییمگی‌نین دالیسین توتدو:

"خالق بیر تیکه چؤرک تاپابیلمیر، بوردا بیزیم خوروزوموز قوزو اتی یئییر. سن بیلیرسن بو پول نه زحمتنن اله گلیر؟"

"قیرمیزیم ات یئمیر قویروق یئییر. سنین ده قویروقدان آجیغین گلیر. پولو دا آغام قازانیر." دئجک وئردیگیم جوابدان پئشمان اولدوم.

"دئیه‌سن آغزوون شماره‌سینده دانیشمیرسان هه؟ پولو کی هدره وئریرسن؛ قاب- قاشیغی نییه بو موندارین آغزینا سورتورسن؟ اگر مریض اولساق سرطان توتساق کیمین حسابینادی؟ گئنه دده‌میز خرجین وئره‌جک هه؟ اوندا گرک داوا- درمان پولونا بو ائوی ده ساتا؛ نییه؟ چونکو بیر موندار خوروز وار ایمیش بیر ده ایکی قاریش بویو اولمایان دیلی اوزون گئده، کی گؤیلو ایستیردی بو موندار خوروزا قوناقلیق وئره. ددؤون پولو اولسایدی منی ائولندیرردی؛ منیم ائولنمک واختیمدی ولی بئم-بئکار آرالیقدا دولانیرام؛ جیب پولوم دا یوخدو؛ باشا دوشورسن یا یوخ؟"

سسی داها دا اوجالمیشدی. بیلیردیم آخیردا بحثی بورا چکه‌جک. اولجه ائولنمک سونرا او ماجرا، بیر آز سونرا دا حتما تهدید ایله نامه‌نی ایسته‌یه‌جک. اؤزومه سؤز وئرمیشم نامه‌نی وئرمه‌یم. او گوندن بری زئرزمیده آلما جعبه‌لری‌نین آلتیندا گیزلتدیم. الیم تیتره‌یه - تیتره‌یه بوش جعبه‌لری قووزاییب لاپ آلت جعبه‌لرین آلتینا قویدوم؛ سونرادا اؤزومو بیلمه‌مزلیگه ووروب افشین‌گیل ایله توپ اویناماق باهانه‌سی ایله کوچه‌یه چیخدیم. اویناماق باهانه ایدی. فیکریمین هامیسی زئرزمیدن گلن او سسده قالمیشدی. ائله‌بیل بوش بیر قازانین ایچینه دامجی-دامجی سو تؤکوردون. آردینجا دا ایلدیریم سسینه اوخشار بوغوق بیر سس گلیردی. کنجکاو اولموشدوم. یاواش- یاواش زئرزمی‌نین گیره‌جگینه یاخینلاشدیم. پیلّه‌لردن آشاغی ائندیم. جعبه‌لردن لاققیلداما سسی گلیردی. اوست جعبه‌لردن بیر ایکیسی یئره دوشدو. بیر قیز سسی گلدی: "یاواش، یاواش نامرد" دالیسیجان دا بوغوق ایلدیریم سسی. آددیملاریمی داها دا یاواشلاتدیم. گیره‌جکده دوردوم. تلیسی آرالاییب گؤزومون بیرینی

ایچری سوخدوم. گؤزلریمه اینانابیلمیردیم. هؤولومدن پیلّه‌لردن آپبانیب یوخاری چیخدیم. اوتاغا گیریب قاپینی قیفیللادیم. یورغانین آلتیندا اوزومو باسدیردیم. بیر روبع سونرا ایدی، قاپی‌نین دستگیره‌سی بورولدو:

"آچ قاپینی یاشار، منم آچ." دئدی. اؤزومو یوخولوغا ووردوم. مطمئن ایدیم زئرزمی‌نین پیلّه‌لریندن چیخاندا آیاقلاریمین سسینی ائشیتمیشدی.

"آچ یاشار منم رضا." سسی مهربان اولموشدو. قورخا-قورخا دوروب آچدیم.

"به نییه آغلاییبسان یاشار؟ نه اولوب کی؟"

"هئچ زاد خوروزوم مریض اولوب" دئینده اؤزوم ده بیلمیردیم بو جوابی هاردان چیخارتدیم.

"بونون آغلاماغی یوخدو کی، منیم بیر دامپزشک دوستوم وار؛ صاباح آپاراریق بیر ایگنه ووراز جورلانار؛ بؤیوک قارداش به هاچان کارا گلر؟ هله من ده دئدیم بلکه کوچه‌ده زاددا اوشاقلار سنی دؤیوبلر؛ ایستیردیم گئدم هامیسی‌نین قولاغین کسم ائ..."

سوسدوم. تزه‌دن سسه گلدی.

"اگر بیر آیری موشکول زاد اولسا دئ ها منه." دیلیم آچیلمیردی.

"یاخجی من گئدیم اوست باشیمی چیرپیم؛ آشاغیدا جعبه‌لری جورلایاندا توز تورپاق اولدو" دئییب اوتاقدان چیخدی. حیط قاپیسی‌نین اوجادان سسی گلنده بیلدیم کی، ائودن ائشیگه چیخدی. قاچیب زئرزمی‌یه گیردیم. نامه‌نی جعبه‌لرین دوشدویو یئردن تاپدیم. آغ کاغیذین اوستونده ایکی باشماق ایزی قالمیشدی. پاکاتینی آچدیم. زاغ - زاغ اسیردیم. الیمین تیتره‌مه‌سی، کاغیذی خیشیلدادیردی. نامه‌نی کامیل اوخویابیلمه‌دیم، ولی آخیر سطری قیرمیزی خودکارلا یازیلمیشدی. "تا عید باید به طور رسمی ازدواج کنیم. عاشق با وفایت رضا". ازدواج کلمه‌سی یئکه یازیلمیشدی. بؤیرونده اوچ- دؤرد دنه قیرمیزی اولدوز علامتی وار ایدی.

صاباحیسی‌گون، مدرسه‌میزین قاباغینی کسدیرمیشدی. قاپیدان چیخجاق منه طرف گلدی:

"گلمیشم گئدک دامپزشکه".

"یوخ" دئدیم. "خوروزوم جورلانیب."

«به نه تئز، ائله بی گونده مریضده اولدو؛ جورلاندی دا؟"

"هه بیر گونده مریض ده اولدو جورلاندی دا." بیلیردی یالان دئییرم.

"هله اولسون؛ یاخجی یادیما دوشدو؛ یاشار سن زئرزمیده کاغیذدان زاددان بی شئی تاپماییبسان تزه‌لیکده؟"

"نه کاغیذی" دئدیگیمده ککه‌له‌مگه دوشدو:

"هئچ دوستلاریمدان بیری‌نین ایدی."

"هانکی دوستون؟" دئدیگیمده عصبانی اولدو. بیلیردی دوستلاری‌نین هامیسینی تانیرام.

"منی سؤال جوابا چکمه؛ فقط بیر کلمه، گؤروبسن یا یوخ؟"آددیملارینی تندلشدیردی.

"یوخ" دئدیم.

"مطمئنسن؟" دئییرکن گؤزومه باخدی.

"هه" دئدیم.

"مطمئنسن کی مطمئنسن؟"

"هه".

"مسئله‌سی یوخدو."

الیمی الینده سیخا - سیخا یئرییردی. دالی قالماماق اوچون سرعتله آددیملامالی ایدیم.

قیرمیزیم هله بؤیرومده آرخایینلیقلا یاتمیشدی. هردن رضانین سسی اوجالدیقجا گؤزونو آچیب سونرا یومواردو. معلوم ایدی سؤزوموزدن بیر کلمه ده باشا دوشمور. رضایا دئدیم کی "اگر بوندان بئله بئچه‌مه شوربا وئرمه‌سم موشکولون حل اولار؟" گؤزومون ایچینه باخدی:

"اؤزووو او یولا وورما."

"هانکی یولا؟"

"بیلیرسن اونو نه قدر چوخ ایستیرم" سؤالینی بیردن بیره سوروشدو. بیلیردیم؛ منظورو زئرزمیده "یاواش" دئیه چیغیران آغ قیز ایدی. مجبور ایدیم سوروشام "کیمی؟"

"منی ساریما؛ ضرروه‌دی" دئینده گؤزومو آلنینا زیلله‌میشدیم. آلنینداکی قیریشیقلاری ساییردیم.

"نئینک؛ سؤزومو آیری جور دئییرم. عاغلووو ییغ باشووا. بعضی شئیلری سن چوخ ایستیرسن؛ بعضی شئیلری ده من، ولی من حاضیرم او چوخ ایسته‌دیگیم شئیلرین یولوندا مین دنه بئله خوروزلاری

قوربان کسم." اشاره بارماغینی قیرمیزی‌نین باشینا یاخینلاشدیردی. قیرمیزی گؤزونو آچدی، آنجاق دای یوممادی. ائله‌بیل بو دؤنه سؤزوموزدن باش تاپدی.

"اگر ایستیرسن بو موندار خوروزون دیری قالا، او نامه‌نی گتیر وئر منه. بیلدون یا بیلمه‌دون؟"

"نامه منده دئییل."

"اگر سنده دئییل اوندا هاردان بیلیرسن کی هانکی نامه‌دن دانیشیرام؟" سوسمالی ایدیم. بونو چوخ یاخجی بیلیردیم؛ یانی جوابیم دا یوخ ایدی.

بو بئچه‌نی مختلف یوللارینان آرادان آپارا بیلرم. مثلا سن مدرسه‌ده اولاندا سیچان داواسینی شوربا سویونا باتیریب قاباغینا آتام. بیلیرسن کی لام - لام اودار. مطمئنم او قدر شوربا یئییب کی، ایییسینی نئچه متیردن بیلیر. ولی حئیفدی راحات ایکی کیلو اتی اولار. ایسته‌میرم آغاما ضرر ووارام. سن اولمایاندا باشین کسیب قویارام پیلّه‌نین اوستونه؛ اوندا ننه‌م مجبور اولاجاق شورباسین پیشیره. سن ده مجبور اولارسان یا اتین یئیه‌سن یا دا آج قالاسان." سؤزونه آرا وئردی. اوجادان گولوب اوزومه باخاندان سونرا سؤزونون دالیسینی توتدو:

"جوجه‌نین باشی کسیلنده بیلیرسن نه‌جور اولور؟ پیچاغین ایتی یئری بوغازینا دگمییه‌نجن جوجه هله بیلمیر نه اتّفاق قراردی دوشه؟ پیچاغی سورته‌لییینده اوّلده حولقومو کسیلیر؛ سورا گئدیر درینه، بوغازین سومویونه چاتاندا، خیرچیلداما سسی گلیر؛ قان فیشقیریر؛ اوندا یازیق جوجه بیلیر هر شئی قوتاریب؛ چوبالاماق ایستییینده آیاقلاری‌نین اوستونده‌کی آیاغیمنان محکم فیشار وئریرم. لاپ آخیردا بوینونون دریسین ده قوپاردیب باشینی بیر طرفده، بدنینی ده بیر طرفده بوراخیرام. دیمدیگی ایکی اوچ دفعه آچیلیب یومولور. ولی بدنی بوش یئره او قدر چالیقلاییر کی، آخیردا یورولور اوزانیر. بیر سری بیر خوروزون باشین کسیردیم باششیز بدنی قان آخا - آخا دوروب قاچدی. اؤزومون ده رحمیم گلدی. اون دیقایاجان چالیقلادی. احتمالا سنونکی ده اولاردان اولاجاق. البته سنون بئچه‌وی خاص مراسیمده کسه‌جییم. آداخلی‌لیق گئجه‌مده قوناقلیق وئرنده، سئوگیلیم طبیعی اتدن چوخ خوشو گلیر."

سئوگیلیسی‌نین اؤزونون بدنی غیری طبیعی ایدی. زئرزمیدن بویلانماندا، دالی منه طرف ایدی. عؤمرومده او قدر آغ بدن گؤرمه‌میشدیم. نقاشی دفتریمین بوتون صفحه‌لریندن ده آغ ایدی. الیمده قارا ماژیک اولسایدی بدنی‌نین هر یئرین قاپ قارا ائلردیم. دوروب کوچه‌یه قاچدیم. قیرمیزیم دا باشینی قووزاییب آرخامجا قاچدی. کوچه ایستی ایدی. هئچ کس یوخ ایدی. باشیم اوستونده گونشه باخدیم. گؤزلریم دولدو. گؤزلریمی یومدوم.

صاباح صبحانه یئمه‌دیم. آنام دئدی "نئینک چورک پنیری قویورام مدرسه‌ده یئیرسن." قاچیب لولون تاختا قاپیسینی آچدیم. چوخدان ایدی منی گودوردو. وورنوخماسیندان بیلدیم. قاباغینا ایکی

اووج چوروک نادرین پولو ایله آلدیغیم بوغدادان تؤکدوم. الیمی باشینا چکیب حیط قاپیسینا قاچدیم. دؤنوب آنامدان دا قیرمیزیمدان دا خداحافظلشدیم.

آنام دئییردی"مال قویونلار، تویوق- جوجه‌لرین باشلاری کسیلنده آغری چکمیرلر."

"اینانمیرام بونا" دئدیم. "امکانی یوخدو کی، اگر آغری چکمه‌سه‌لر اوندا اولاری ووراندا قیشقیریب قاچمازلار کی. بیر دنه جوجه‌یه بالاجا تپیک وورسان قوققولدایبب قاچار؛ ماللار ماعیلدایار؛ قویونلار بعیله‌یر. یانی دئییرلر؛ وورما آغرییبر." اوزومه باخیب گولدو. "منه‌ده بؤیوک بابام بئله دئمیشدی ولی من، سنین کیمی فیکیرلشمه‌میشدیم." الینی بوینوما ساریب سؤزونون دالیسین توتدو:

"هله نه اولوب کی بئله سؤاللار سوروشوسان؟ اولمایا اؤز خوروزوندان قورخورسان؟" گؤزونه باخیب "هه" دئدیم.

"گئنه رضا بی سؤز دئییب؟ " دئیه سوروشدوغوندا جوابیم عینی ایدی:"هه".

"رضا غلط ائله‌ییب. هله واختی دئییل."

سوروشمادیم، سوروشابیلمه‌دیم هاچاندی واختی؟

مدرسه‌ده معلمیمیز دئدی، بوجور شئیلره چوخ فیکر وئرمه‌یم " بولار آللاهین حکمتی‌دیر" دئیه.

"یانی سیزین نظریزه آغری چکیرلر یا یوخ؟" دئیه سوروشدوم.

"من بیر یئرده اوخوموشام بعضی فیلسوفلار دئییرلر آغری چکمیرلر."

"فیلسوفلار آغا؟"

"فیلسوفلار او آداملاردیلار کی هر شئیین اوستونده چوخ فیکیرلشیرلر."

"نه‌جور بو نتیجه‌یه چاتیبلار آغا؟"

"بعضیلری دئییر حیوانلارین روحو یوخدو."

"قبول ائله‌میرم"دئدیم."اگر فیلسوفلارین بی قیرمیزی خوروزو اولسا، بیری گلیب اونا داش وورسا خوروز سس سالیب قاچاجاق؛ چونکی خطر حیس ائله‌ییب، چونکی آغری چکیب؛ داشیندا یئری گؤیه‌رجک. عینی بیزیم بدنیمیز کیمی آغا".

یاخینلاشیب الینی باشیمدا گزدیردی. اوزومه گولومسه‌ییب دئدی:

"بیزیم بدنیمیزین پروتئینی بیلیرسن کی اتدن تأمین اولور."

"یانی مجبوروق اتلرین یئیک."

"یانی بئله یارانمیشیق. البته سن قیرمیزی خوروزونکوندان یئمه‌یه بیلرسن ده" دئدیگینده؛ هامی بیردن گولوشدو.

"آللاه ائلییه‌بیلمزدی بیزی آیری جور یارادا؟"

"هامیمیز اؤله‌جییک. حیوانلار بیرجور اؤلور؛ انسانلار آیری جور؛ فقط اؤلومون نوعو فرق ائله‌ییر."دئیرکن گؤزومون ایچینه زیللله‌میشدی گؤزلرین.

"آخی فرق ائله‌ییر؛ انسانلار یوز ایل، هشتاد ایل عؤمر ائله‌ییرلر؛ حیوانلارا بیر- ایکی ایل ده فرصت وئرمیریک. منیم قیرمیزیم دوققوز آیلیقدیر آغا".

"انسان دا وار بیر ایل، بیر آی دا عمر ائله‌میر. قالیب قیسمتینه، بیرینجی و ایکینجی دونیا ساواشیندا بیلیرسن نئچه میلیون آدام اؤلوب؟"

بیلمیردیم؛ ایسته‌میردیم بیلم. قرار دئییلدی دونیا ساواشیندا اؤلن انسانلارین ساییسینا گؤره، قویام قیرمیزیمین باشی کسیلیب گئده؛ او قیزین آغ آپباق بدنی‌نین ایچینده محو اولوب ایته.

یولدا تصمیمیمی توتدوم. ائوه یئتیشجک همن آشپازخانایا گئتدیم. آنام‌گیل اوتاقدایدیلار. یئکه پیچاغی گؤتورسه‌یدیم؛ شک ائلردیلر. میوه کاردی ایله امتحان ائلییه‌جکدیم. اوتاغیمین قاپیسینی قیفیللادیم. کیتاب دفترلریم تؤر- تؤکوک اوتاغین اورتاسینا داغیلمیشدی. رضانین ایشی ایدی. بیلیردیم آخیردا گلیب بورالاری دا آختاراجاق. کیتابلارین اوستونده اوزانیب کاردی بوغازیما آپاردیم. اوجونو خیرتدگیمه سورتدوم. اللریم تیتریردی. بیر آز فشار وئردیم. آغرینی بیر هونونون سانجماسی کیمی بوغازیمدا حیس ائله‌دیم. فشاری چوخالتدیم. درین بیر گؤینلتی بدنیمین هر یئرینه برق کیمی سیزدی. خیرچیلداما سسینی دویموردوم هله؛ فشاری داها دا چوخالتدیم. قیشقیرماماق اوچون زورلا ساخلاشدیردیم اؤزومو؛ دیشلریمی سیخدیم؛ هله حلقومومو کسمه‌میش، آغریدان آز قالیردی آغلایام. کاردی اوزاقلاشدیردیم. اوجونداکی قیرمیزی قانیما باخدیم. ایلک دامجیسی‌نین بوغازیمدان آشاغی آخدیغینی حیس ائله‌دیم؛ قورخدوم. نقاشی دفتریمدن بیر صفحه جیریب قانین اوستونه توتدوم. اوزانیب آغ آپباق سقفه باخدیم. باشی کسیلن هر حیوان اؤلمه‌میشدن بو آغری‌نین یوز قاتینی دویور. اوّلجه کیچیک سانجی، سونرا آغری چوخالیر، چالیقلای، آخیردا اؤلور. اؤلوم، دادینا یئتیشیر. ولی رضا دئییردی

اون دقیقه چکدی جانی چیخا. دئییردی باشسیز بدن دوروب قاچدی. بدن بیر طرفده جان وئریردی؛ باش بیر طرفده.

بوغازیمین قانی قوروموشدو. قانلی کاغیذی گؤتوردوم، آیری صفحه جیردیم. توپورجکله یئرینی تمیزله‌یندن سونرا دوروب زئرزمی‌یه قاچدیم. جعبه‌لری بیر- بیر گؤتوروب یئره قویدوم. لاپ آلت جعبه‌نین آلتینداکی نامه‌نی گؤتوروب کؤینگیمین آلتیندا، قارنیما قویدوم. بیلیردیم رضا بو موقعلر هاردا اولور. کوچه‌ده تیر برقین یانیندا سیگار چکیردی. ایلک دؤنه ایدی سیگارینی مندن گیزلتمیردی. نامه‌نی اونا طرف اوزاتدیغیمدا اینانیلماز قیافه ایله اوزومه باخدی:

"آفرین ایندی اولدون قشح اوشاق، باخ؛ گئده به بونو اولدن گتیره‌یدین دایینان."
اول پاکاتی جیریلمیش نامه‌یه سونرا گؤزومون ایچینه زیللەدی گؤزلرینی:

"نامه‌نی اوخویوبسان هه؟" عصبانی ایدی.

"هه" دئدیم. قاشلاری دویونلندی.

"بوغازووا نه اولوب سنون؟"

"ییخیلمیشام" دئدیم. "گئنه خوروزومون باشین کسه‌جکسن؟"

باشینی بوغازیمین کسیلمیش یئرینه یاخینلاشدیریب باخماق ایسته‌دی. الیمی اوستونه توتدوم:

"کیمنن ساواشیبسان؟" دئیرکن بوغازیمدایدی گؤزلری.

"مدرسه‌ده ییخیلدیم. گئنه خوروزومو اؤلدوره‌جکسن؟"

"نه‌جور اولدو ییخیلدین فقط بوغازین کسیلدی؟"

"بیلمیرم."

"نامه‌یه گؤره، بیرینه بی سؤز دئمه‌ییبسن کی؟"

"یوخ دئمه‌میشم."

"سنین خوروزونان هله‌لیک ایشیم یوخ."

"هاچان اولاجاق؟"

الینی چیگنیمه قویدو:

"منظوروم بودو کی، من هله سربازچیلیغا گئده‌جگم. ایکی ایل سربازچیلیغیم چکه-جک. اوندان سورا ایش دالیندا اولاجییام، بلکه تاپدیم؛ بلکه تاپمادیم، آده کیمدی بو وضعیتده منه قیز وئره؟ اوناجان سنین خوروزون دا قوجالیب اؤلوب." سیگارینداندان بیر پوک ووروب اوزومه پوفله‌دی. "دئمه‌دین بوغازووا نه اولوب؟"

"اوندا خوروزومنان ایشین اولمییاجاق؟"

"یوخ هله‌لیک اولمایاجاق." نامه‌نی جیبینه قویوب سیگارین کؤتویونو آرخین سویونا آتدی. سو کؤتویو چیرپا- چیرپا اوزاقلاشدیردی.

سوروشمادیم؛ هاچان اولاجاق، سوروشابیلمه‌دیم. ناهار واختی ایدی. ائوه قاچمالی ایدیم، بیلیردیم قیرمیزیم آجیب ناهارینی گؤزله‌ییر ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 171-176
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

حکایه

بلکه ده کؤلگه‌لر بئله دانیشار[1]

• مجید راستی

گونده بو چاغلاردا اوّل کوچه قاپیسی، سونرا دهلیزین، لاپ آخیردا دا اوتاغیمین قاپیسی، ایکی یولا تیققیلدار. دئمک بیلیر، هامی آلا چیی یوخونون ایچینده‌دیر. چوخ یاواش بارماقلاری اوسته یئرییه- یئرییه سوزولور ائوه. اوتاغیمین قاپیسینی اؤز ائوی سانان بیریسی کیمی آچیب، تپیلیر ایچری. گیرمگینی گؤرمه‌ییرم ها، بیر آن بیر شیریق ایشیق دوشور گؤزلریمه سونرا ایسه ایتیر اوتاغین قارانلیغیندا و من، اونون سس‌سیزجه یاخینلاشماسینی دویورام. باشیم اوسته دایانیر. گؤزلریمی آلا آچیرام. باشیمی قالخیزماق ایسته‌ییرم آنجاق زینه - زینه آزجا قالخیب، یاستیغا باسیلیر. آلا آچیق گؤز قارشیمدان زیرپی بیر کؤلگه، اویان- بویانا گئدیر. دایانمادان یئرییر، اوچور دووارلارا، تاوانا. مازالاق کیمی بیتیر. بیر آن یاییقلانیر. آختاریرام اونو؛ دووارلاردا، اوتوراجاغیمدا، کامپیوتر ماساسی‌نین دیبینده، سانکی بو عجیبه مازالاق دایانیب، من ده اوشاقلارا تای، ساپ الیمده گؤزله‌ییرم. بوندا عجیبه خصلتلری آنلایاراق هارا سوزوله‌جگینی سئزه‌بیلمیرم. مومکوندور بؤیرومه سوخولوب، یئره دوشه؛ باخیرام یان- یؤره‌مه؛ هر شئی آنلاشیلماز گلیر منه. آزدان سانیرام چیخیب گئدیب. سئوینیرم یوخلوغونا؛ تئزجه پوزولور بو سئوینج. سینه‌مده بیر یئکه آغیرلیق حس ائدیرم. بوغولان کیمی اولاراق چئچه‌ییرم. باشیمی اوچ بارماق یاستیقدان آییریرام. آغا اوتوروب سینه‌مده. بو یوخودا کی چکیلمه‌ییر گؤزلریمدن.

---

[1] بو حکایه دؤردونجو اولوسلار آراسی کاشغرلی محمود حکایه یاریشماسی ایران-آذربایجان آلانیندا ایکینجی‌لیگی قازانمیشدیر.

چکیلسه‌یدی، دوراردیم آیاغا، یاپیشاردیم بو کؤلگه‌نین خیرتلگیندن، دئیردیم: "نه ایسته‌ییرسن جانیمدان؟ هن؟ گئت، قوی یاتاق."

ذاتاً بونو دئمزدیم. اوتانجاق بیری‌یم من. زیلله‌نردیم اوزونه؛ بلکه اوتانسین. اوندا اؤزو بونلارین هامیسینی دویاردی، دویمازدی یعنی؟ آما بو نمه‌نه‌سی قیرمیزیلاراندیر. دالیسی منه‌دیر. یونگول گولور. انلی کورگی قیمیلدایییر. یوزده- یوز بو آندا او بیری اوتاقدا آنامین و او بیریسینده ده باجیلاریمین سینه‌لرینده اوتوروب کی، منیم سایاقلاماغیما هئچ بیریسی آییلمایییر. بو چاغلاردا آداما یولداش احتیاجدیر. گلیب، بو جور دارقاشاییردی یانیندان چکیب، سالسین چؤله. الینی اوزاتسین آداما دوغرو، قالخیزسین. هئی، یولداش، منه دئین یوخ ایتین قودوران واختی یولداش آدامین ائوینده، نه دارتیر؟ لاپ اولسون، نه‌یه یارار؟ بو قابیلیتلی مازالاق، اونون دا سینه‌سی اوسته بیتردی. دئییرم: "گئده، ها گئده سنله‌یم. دور، دور باس ائشیگه."

یئریندن ترپنمه‌دن اولور ایکی- اوچ، بلکه ده مینلر- مین اؤزونه تای کؤلگه یانیندان آیریلیب، بوشلانیر بیزیم ائوه. آزدان توالتین، اوتاقلارین، حیطین، حتی بوزلاق قاپیسی‌نین آچیلیب اؤرتولمه‌سی گلیر. ساعات آلتینی چالماییینجا بو سسلر وار و خاپدان او کؤلگه کیمی یاییقلانیر. سحر ائرکن، قارانلیق یئر اوزریندن اوزولمه‌مه‌دن، هامی یوخودان آییلار و دار دانیشیق باشلانیر؛ یعنی باشلانمیر ها؛ آنا توالتدن هایین آتیر باشینا." بو قیراغی کیم باتیریب؟"

سونرا نه دئدیگی آنلاشیلمازدیر. آما ائله او گوجده، یوکسک سسله چیغیریر. یورغانین گوشه‌سینی قاتلاییرام سینه‌م اوسته؛ اللریمی باشیمین آلتینا قویوب، دئییرم؟ "یوخ" چیغیریرام. آخی توالت، کوریدورون لاپ دیبینده‌دیر. ال اوزوموزو ده اوردا یویاریق و بو چاغلاردا بیر بیریمیزه سؤز دئمه‌لی اولساق چیغیرمالی‌ییق. چیغیریرام: "ال اوزونو سودان چک."

چیغیریر: "هن؟"

دینمیرم؛ دیلیمی آغزیمداکی بیر ایکی بوش دیش یئرلرینه سورتورم. بو ایش چوخ خوشوما گئدر. او بیری اوتاقدان، فیدان دئییر: "سس سالمایین."

- هن بالام، نه اولوب؟

- من اؤلوم قویون یاتیم، چوخ یورغونام.

دوروب، اوتورورام یئریمده. یورغانی آتیرام سولوما؛ ساغیمدان تومانی گؤتوروب، چکیرم اگنیمه. آنا قاپیدا دایانیب.

- گؤرورسن؟. یئنه با...

- گؤرورسن، گؤرورسن ائله‌مه کی، بیردن ایش دیر دا، بیری تومانچاق یاتیب.

- سیچالار بئله شانسین ایچینه، سیچالار.
آغلایاراق دئییردی. اؤنجه آنا آرخاسیجا من قاچیریق قیزلارین اوتاغینا. فیدان بیزی گؤرجک دئییر: "سیچالار، سیچالار..."
ساققیزی توکوندن آیرانماییب تپیکله چکیر ملان‌ین یانینا.
- دور باخ، باخ پوخونا.
اودا سایمادان ساغینا چؤنوب، یورغانی چکیر باشینا.
- مالدیر با، مال.
- واللاه یورولموشام سیزین الیزدن؛ بو بورامیز.
دینمیر. سانیرام بورایا فیکیرلشیر. باخیر منه. آنلاییرام ایسته‌دیگینی.
- کئچ گؤرک، من یومایاجاغیم.
الیمی گؤیه آتاراق آیاغا دوروب، آشپازخانایا دوغرو گئدیرم.
- اوغول بؤیوتموشوک نییه؟
دالیما دؤنمه‌دن دئییرم: "بؤیوتمه‌یه‌یدین."

گرچکدن آتا- آنالار اوشاقلارینی نییه امیزدیریرلر؟ بوندان باشقادیر کی بیر ایش دارتیب، اونون ایچینده چوبالانمایا دوشورلر؛ یا دا یوخ، بیر بؤیوک حس اونلاری چکیر کؤرپه‌لیگه، تانیمادیقلاری دونیانی آچیقلاماق ایسته‌ییرلر. بیر ببک اوشاغین دوداقلارین یاپیشدیریرلار دؤشلرینه. سومورماغی اؤیره‌دیرلر بو کؤرپه‌یه؛ سونرالار بو نئچه داملا بوغازیمیزا دامان سوت اولور، بؤیوتموشم. زحمت چکیبسن؛ تانیمادیغین دونیانی تانیماق ایسته‌ییبسن. بونلار ایچیمده اولاراق بوزلاغی آچیرام. هاییمی آتیرام باشیما: "خامانی کیم بارماقلاییب، هن؟ من بیلمه‌رم. گتیریب، قویارسیز یئرینه."

بوزلاق قاپیسینی چیرپیرام. آنا دالیمدادیر.
- اوشاقدا باخ حیرصه؛ دلی شیطان دئییر قوی چیخ گئت، جانینی قورتار.
قورتار دا. نییه دؤزورسن بئله ناتاراز ائولادا. بیلیرسن سئویریک و بونو آنلایان، مینر آدامی. بوزلاغین قاباغیندا اوتوروب، اوپئنه دایانیرام. بئلیمی تئزجه آییریرام اوندان. سئومیرم یوخونون ایستیلیگی چیخسین جانیمدان.
- کاشی اوسته اوتورما.
گلیب، دورور دیبیمده؛ باخیر اوزومه.
- بالامسان دور؛ ناز بالامدیر.

ملان دا آییلیب؛ گؤزو ایلیقلی تپیلیر آنانین دیبینه.
- بیز سنه تای دئییلیک کی، دور دا.

ائله‌بیل آدامدان- زاتدان دئییلم من. "بیز سنه تای دئییلیک کی"، دیل دوداغیمدا یانسیلایاراق گئدیرم توالته دوغرو؛ قاپینی آچیرام؛ سو ایله سینایییرام، هئچ ائتکیسی یوخ؛ چوخدانکی کیمی گؤرونور منه؛ بورانین سرامیکلرینه باخمایاراق ائله اون ایل اؤنجه‌سینه تایدیر. یعنی بونون تایی بیتردی عینی یئرده و بابام سو ایله سینارديی. آخیردا اوستونو پارچایلا باسدیراردی. اوف، او گونلر بئله دئییلدی کی، گؤستریجی بارماق، اورتا بارماغا یاپیشان کیمی ایدیک بیز. تلویزیونا بیر یئنی فیلم گلمیشدی؛ بیر آی ایدی گئجه گوندوز دئییردی: "قودزیلا گیره‌جک." فیدانین بویو منیم قاریشلاریملا سککیز، ملان دا یوخ ایدی ذاتاً؛ من اؤزوم بابانین قاریشلاری ایله ایکی یاریمی دوغروتموشدوم. دئییردیلر کیشی اولموشام. بابا اویان- بویانا گئدیردی. چوخدانکی ایله گوله‌شیردی. اؤز دئدیگی کیمی، معمار گتیردی. چوخدانکی‌نین اوستوندن سرامیک دوزدوردو. آما چوخ سیمیتن چیخدی او؛ سرامیکی پاتلادیب؛ گؤیردی. ائله او گون بابا اعتراف ائتدی. گوله‌رک دئدی: "بو دده‌مین چوخدانکیسی‌دیر." سونرا سرامیکی او چوخدانکی ایله بیرلیکده قازیب، آییردی؛ الینه آلیب، گئتدی ائشیگه؛ داها قاییتمادی. دئمک ملتی ییغمیشدی باشینا، چوخدانکینی گؤسترەرک باغیرمیشدی: "باخین، بو بیزیم دده‌میزیندیر؛ ایندییه‌دک گیزلتسم ده، یالنیش بیر ایش گؤرموشم. ایندی گوونیرم اونا."

باش تاپمایان کیمیسی گولموشدو. کیمیسی ده دئمیشدی: "باخ اورگه." آما بیریسی قاباغا یئریمیشدی. بابا ساچلارینی ساغدان آییریب گتیررردی سولا؛ اورتاداکی دازلیغی گیزلتسین. دئمیشدی: "داز گئده، بیزیم بابالار سیچمازدیلار." او نئچه دنه ساچلاریندان یاپیشیب، سوروموشدو اونو. سونرا قودزیلا گلدی، بابانی آپاردی. یعنی آنا بئله دئدی. بیز قورخدوق. بیرلیکده گئتدیک توالته؛ بیر- بیریمیزین پیسینی گؤرەرک یودوق گئتدی. آما بؤیوکلوک چوخ ازینجدیر. اوتانیریق بیر- بیریمیزدن؛ پیسلریمیز گیزلیده قالیر و من بو چوخدانکی ایله گولشیرم؛ یویا بیلمیرم؛ یالنیز اوستونه اؤرتوک سالیب، گیزله‌دیرم. دهلیزه چیخاراق سسله‌ییرم: "آیاغیزی قویمایین ها اوستونه."

ملان گئدیر اوزونو یوسون. من ده گئدیرم اوتاغیما پار- پالتاریمی دگیشیب گئدم چؤله.

هاوا آلا قارانلیقدیر. او اوزاقلاردا بیر نئچه مور داغ وار. هئچ زامان آدلارینی بیلمه‌میشم. بیر یول دا آنادان سوروشدوم. "آدینی، بیلمیرم" دئدی. بو آدسیز داغلارین اؤته‌سینده‌کی بولوتلار قیزارمیش کیمی گؤرسنیر و آی اونلاردان لاپ اوسته بیر روشول کیمی کاسدیر. بو روشولون

کیشی‌لیگیندن دام- دووارین دیبی، بیر پرده بویانلاردان قارانلیق اولوب. ائله بو قارانلیقلارین بیریندن او یئمیشان آغاجی‌نین کؤلگه‌سی دوشدو دالیمجا؛ بیلمیرم هاچاندان دالیمجادیر. مومکوندور ده دوز قاپیمیزدان، یا دا آز سونراسی "شکور قصاب"دان "گرو"یه دؤنندن بری، منی گؤرموشدو و اوجور بوداقلارینی تیتره‌ده - تیتره‌ده من آددیم آتدیقجا منله برابر یئرییییر؛ قاچاندا او دا قاچیر. حتی بو قاچا- قاچدا یئمیشانلاری‌نین بیری قوپدو. یئرده دیویرلانیب، اوزاقلاشدی. بیر آن دوردوم. اوزاقلاشان یئمیشانین کؤلگه‌سینه باخدیم. بیر متر گؤیه قالخدی و گؤیده‌کی روشولون ایشیغی اونو اودوب، یاییقلاندیردی؛ اوتقونورام؛ یئمیشان کؤلگه‌سینی سوزه‌رک ایشیقلی چاغلارینی تصور ائدیرم. "اسرافیل" کوکه‌چی‌نین تندیر ایشیغی ساچمیر ائشیگه. ایشیقلی چاغلار ساچماز ذاتاً. آما ایندی یاپما گونو اولمادان بو ایشیق یوخدور. بونون دیببینده بیر کیچیک باغچا وار. من و بوتون محله اوشاقلاری بوتون آغاجلاری‌نین دیبینی سووارمیشیق. اول ایکی سرو، دالیسی بیر یئکه توت و ایکی قوش دیلی. هامیسی گؤنو قالیندیر. بو ایکی تزه اکیلمیشدن سونرا، آدلارینی بیلمیرم. محرم اکدی بونلاری، اوغلو اسرافیل اؤلنده. ساققاللی بیر کیشی‌یه یاخینلاشیرام.

- بونلار نه‌دیر اکیرسن؟
ایشیندن باش آییرمادان دئییر: "قوی چیخ گئت ایشینه."
- قاپما، گئدیرم دا.

گئدیرم و یئمیشان کؤلگه‌سی دؤزمه‌لیدیر "گرو" آغزینداکی سنگکچیدن چیخام. بو عباس دا چوخ سارساقدی؛ نئچه ایلدیر بو زامان گلیرم بورا؛ همیشه ده خیردام یوخدور. مینلیک وئریرم. دئییر: "نئچه دنه؟" فیروز اولسایدی بیلیردی ایکی دنه؛ دینمیرم. قاش قاباغینی تؤکور الینده‌کی توخمالارا سپسین سنگگه. یعنی بیر شاطیر همیشه حیرصین سالار قوللارینا، کورگی اؤتورور تندیرین ایچینه. سونرا هئچ کیم بیلمه‌یه‌جک اورگینه دوشن چؤرک، عباس‌ین قولونداکی حیرصی‌دیر. عباس اولورسا اولسون یا دا فیروز، هئچ فرق ائتمز. بورانین بوتون سنگکچیلری حیرصلی‌دیرلر، مرندلی‌دیرلر و آتا- بابالاری‌نین چوخدانکیسینی دولدوروبلار قوللارینا. عباس بو یوغون قوللارین یییه‌سی، الینی تندیردن چیخاتمادان اؤنجه، اوزون تخته‌سینی اوزادیب ایچری؛ چؤرکلری چکیب یاخینلیغا؛ بیلیر بوروشته‌سینی سئوه‌رم.

اللرینی چکیر ائشیگه. سنگکلری گتیره- گتیره داشلارینی آریدیر. مین یول دئییب، یئنه دئییر: "بونلارین بیری گئتسه ائوه، آدامین ائوی ییخیلار." باخیر منه؛ سنگکلری تاخیر میخا. یعنی ییخیلماز ها، ائله بو عباس گلر قاپییا، دییر: "داشیمی وئر." باخار الیمده‌کی خامایا.

- بونو وئر اونون یئرینه.

خامانی بورایا گلمه‌میشدن اؤنجه، بؤیور باققالدان آلدیم. سنگکلری سالیرام قولوم اوسته. عینی الیمده خامانی ساخلاییرام. آغزینی آچیب بارماقلاییرام. هاوا بیر پرده آیدینلاشیب آما هله ده قارانلیق وار. یئمیشان آغاجی‌نین کؤلگه‌سی ده باشینی آلیب بوداقلاری‌نین آراسینا. بیر شئیه دالان کیمی گؤرسنیر. منی گؤرجک، دورور. برابر یئرییییریک. بیر آن گؤزوم ساتاشیر بیر چارشابلی ارککه. بئله گؤنو قالین آروادلار چارشاب اؤرتسه‌لر ده، لگنده اسکی یوسالار دا بیر ارککدیرلر او گوبود بیغلی اوزله. یئمیشان آغاجی یاییقلانیب. آختاریرام اونو. شبهه‌لنیرم بوتون قارشیمدان کئچن آداملارا، منله برابر یئریین مدرسه اوشاقلارینا، اوزو قارا نفتچی‌یه. آنجاق اونون قیریقلیغی منه بللەنیب. دوشور خاما قوتوسونون دیبینه یا دا سنگکلرین آلتیندا قولوم اوسته. بلکه ده گیریر خامانین ایچینه. من ده بارماقلایاراق اودورام اونو. قوللاریم یوغونلاییر. الیمی سالیرام جیبیمه، آچاری چیخاریرام. چوخ یاواش قاپینی آچیرام. هاوا آیدینلاشماییب هله. باخیرام کردی‌یه. میوه‌سیز یئمیشان آغاجیندان دیسکینیرم. دهلیز قاپیسینی آچیب ایچری گیریرم. ائویمیزین عجیبه تیکیشی وار. دهلیز قاپیسینی آچارکن گیریرسن آشپازخانایا، بوزلاغی گؤرورسن، قاپیسینی آچیرام. خامانی قویورام کره یئرینه. بؤرکومو چیخاریب، الیمده ساخلاییرام. اوتاق قاپیسینی آچیرام. بیر شیریق ایشیق آشپازخانا لامپاسیندان ساچیر اوتاغا و من او زیرپی کؤلگه‌نی گؤرورم. اوزانیب یئریمده، یاخینلاشیرام اونا. خیرتلگیندن یاپیشیرام.

دئییرم: "دور یئریمدن."

باشینی زینه- زینه قالدیریر. الیمی اوزونه دایاییب، باشینی باسیرام یاستیغا؛ اوتورورام سینه‌سینده. دئییرم: "آییل- آییل" فیکیرلشیرم آییلماغا. ساياقلایان کیمی‌دیر. دئدیگینی قانمیرام. بلکه ده کؤلگه‌لر بئله دانیشار. حیرصیمدن گولورم. انلی کورگیمین قیمیلداماسینی حیس ائدیرم. دوشورم دیبینه. قانیم جوشور اونا، بوینونو قوجاقلاییرام. قوجاقلاشاراق آییلیر. منه باخیب، گولومسه‌ییر، منده یاییقلانیر او؛ من ده فیکیرلشیرم او چوخدانکینی سرامیکله بیرلیکده چیخاریب، آپارام کردیده یئمیشان آغاجی‌نین دیبینده قویلایام. بلکه‌ده آپارمادیم ■ ۸۷/۳/۱۱

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 177-186
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

حکایه

منی آگورادا یاندیرین[1]

• رقیه کبیری

برگه‌لریمیزین اوستونه قویوب، دئدیم: "بویورون، بو دا ۲۷ برگ وصیت‌نامه‌نین ترجمه‌سی؛ لاپ بئله معتبر دارالترجمه‌ده ترجمه ائلتدیرمیشم؛ آنجاق پرتغال، مالت، بیرده لوکزامبورگ دیلینه دیلمانج تاپمادیم؛ دئدیلر انگیلیس دیلی بین‌المللی اولدوغو اوچون اونلار دا ائله بو دیلی قبول ائدیرلر؛ لطفا بو دفعه ویزا تقاضاسینی اروپا بیرلیگی‌نین بوتون اؤلکه‌لرینه یوللایین."

باشینی قالدیریب، هویوخموش کیمی منی سوزرکن میزیلداندی: "ایشمیز چیخدی دا..." سونرا اومودو کسیلمیش آداملار کیمی اوزومه زیللندی. من ده اوزدن گئتمه‌ییب، اونون گؤزونون ایچینه زیللندیم. اورگیمده یالواردیم: "سنی او اینانديغین، دا بو دفعه داش دیغیرلاتما؛ یورقونلوقدان اؤلورم."

گؤزلری‌نین لنزی، باشینداکی یاشیل چرقتله همرنگ ایدی. گویا گؤز لنزیده بو مؤسسه‌کارمندلری‌نین یونیفورمونو کامیل ائله‌ییر. گئچن دفعه گلنده، قهوه‌ای چرقتینی قهوه‌ای لنزله همرنگ ائله‌میشدی. البته کارمند بیر خانیمین چرقتی ایله گؤز لنزی‌نین همرنگ اولوب اولماماسی‌نین منه هئچ دخلی یوخدو. آنجاق پولچوک بند ائله‌مه‌میش ویزا تقاضالارینی سفیرلیکلره یوللاسا، قیرمیزی چرقتینی قیرمیزی لنزله همرنگ ائله‌مه‌سی بئله وئجیمده دئییل. بدن اؤزونوندور. اؤزو بیلر؛ نئجه سوسلندیرمه‌سی ده یالنیز اونا دخلی وار.

---

[1] بو حکایه دؤردونجو اولوسلار آراسی کاشغرلی محمود حکایه یاریشماسی ایران-آذربایجان آلانیندا اوچونجولویو قازانمیشدیر. حکایه، دانیشیق دیلینده یازیلدیغی اوچون، دیلینه توخونولمامیشدیر.

"سیز مگر اؤلونوزو..."

"اؤلونوز" کلمه‌سی آغزیندان چیخدیقدا، بیرآن سوسدو. اونون سوسدوغو آن، سردخانانین دولابیندا جانی بوزلامیش آنام، گینه گلیب تیکیلدی گؤزومون اؤنونه. آنام ساغ ایکن، هر زامان ائوده اؤلودن سؤز گئدنده، کفنه بورونموش، اوتاغین اورتاسیندا اوزادیلمیش قونشوموز یادیما دوشردی. آما آنام عؤمرونو سیزه وئرن گوندن بری، اؤلو سؤزو ایله باغلی، بوتون ذهنی تصویرلریمین هامیسی دگیشیلیبدیر.

نظریمه ائله گلدی کی، کارمند خانیم اؤز یانیندا اؤلویه کم‌احترامليق ائله‌دیگینی دوشونوب، سؤزونو یاریمچیلیق قویدو. ثانیه قدر سوسدوقدان سونرا دئدی: "باغیشلایین سیز مَیه رحمتلیخ آنازا یونان ویزاسی ایسته‌میسیز؟"

منسه غصه‌لی لحن ایله دئدیم: "بلی، آگورا، یونان اؤلکه‌سینده اولدوغونا گؤره، یونان ویزاسی ایستیریخ؛ مرحومه وصیت ائله‌ییب کی اونو آگورادا یاندیراخ."

"یاندیراخ" سؤزونو ائشیتجک؛ دیسکیندی. بللی ایدی کی جهد ائدیر؛ گوجونن اؤزونه غالیب اولوب؛ یاندیرماغا گؤره بیر سؤال سوروشماسین.

"یاخچی... به، اوندا سیز نییه ایستیسیز اروپا بیرلیگی اؤلکه‌لری‌نین هامیسیدان ویزا آلاسیز؟ بولارین بیر- بیرینه نه دخلی وار؟"

آنلادیم کی منیم دئدیگیمی باشا دوشمه‌ییب. یاس ساخلاماغا دئییل کی، غیرارادی بیر تبسم دوداغیما قوندو.

"بونا دئیرلر دؤور وورماخ؛ یئتر کی سیز بو اؤلکه‌لرین بیرینندن ویزا آلاسیز؛ اوندا آنامین وصیتینی یئرینه گتیره‌بیللم."

"خانیم قاباقجا سیزه عرض ائله‌میشم کی اؤلویه ویزا وئرمزلر."

"بولوسوز نه وار؟ باشیم دا گئتسه آنامین وصیتینی یئرینه گتیرمه‌لی‌یم. بیزیم عایله‌ده وصیتین تقدوسو وار. وصیت‌نامه‌ده یازیلمیش هر نه وارسا، ورثه‌لره تکلیفدی، اجباردی، آتام اؤلمه‌میش وصیت ائله‌میشدی اؤلوسونو آش‌تؤکن قبرستانیندا قویلاسینلار؛ هر کیمدن سوروشدوق، بو آددا بیر قبرستان تانیمادی؛ آنام دئدی اؤلسم ده بو قبرستانی تاپمالی‌یام. اؤلوسو بیر هفته سردخانادا قالدی. آخیرده آنامین تاریخچی دوستلاریندان بیری آش‌تؤکن قبریستانی‌نین آدرسینی تاپدی. دئمه بَه، لاپ بئله قولاغیمیزین دیبینده ایدی؛ آما سونرالار قبریستانلیق یئرینده مدرسه تیکیلمیشدی. آنامین بیر آیاغی شهرداریده، بیر آیاغی دا...»

کارمند خانیم سؤزلریمدن یورولموش گؤرونن بیر حالدا سؤزومو کسدی.

"رحمتلیخ آتازین وصیت ناغیلینی ساخلایین آیری واختا، سیزین ایشیزدن علاوه منیم آیری ایشلریم ده وار؛ من سیزه عرض ائلیرم یونان سفیرلیگی، سیزین رحمتلیخ اؤلوزون ویزاسینی ردّ ائله‌یین، آما سیز منه حسین کورد نغیلی دییسیز."

هئچ ایسته‌میردیم کارمند خانیمی حیرصلندیریم یا اونونلا لَج ائشیم، یاسلی اولاندا نه اولار، دوداغیمین بوجاغینا بیر بالاجا تبسم یاراشدیرماق، منی اؤلدورمزدی کی؛ خوش‌خوشانلیقلا دئدیم:

"یونان سفیرلیگی نین رد ائله‌مه‌سینه باخمایین، بو گونلر اورانین سیاسی- اقتصادی دورمو خرابدی؛ دئییرلر اؤلو سهلدی، هئش دیرییه ده ویزا وئرمیر."

"بولمورم من سیزی نئجه دوشوندوروم کی سفیرلیکلرین هئش بیری، اؤلویه ویزا وئرمز. چونکی اؤلو قید حیاتدا دئییل، نفس چکمیر، برگه‌لری امضالایا بیلمز، بانک حسابینی آلیب گتیره‌بیلمز، ویزا اوچون گئدیب تمام‌رخ عکس سالدیرا بیلمز و... باشا دوشدوز؟"

سؤزو باشا چاتاندا، چهره‌سی پؤرتموشدو. آز قالیردی نفسی دایانسین.

دئدیم: "سیزین خبریز یوخدی؛ ایندی اؤلولرده تغییر وضعیت وئریبلر. نشان بو نشان کی نئچه گون قاباق گؤردوم آدلیم آداملاردان بیریسی، رحمتلیخ خانیمیسی‌نین کفنه بورونموش عکسینی ایکی حالتده، فیسبوکدا پروفایل عکسی کیمی پایلاشمیشدی. بیرینجی عکسده گؤزلری آچیق ایدی، ایکینجیسینده گؤزلری یومولو. ایندی آنام یادیما دوشنده دئییرم کاشکی او دا وصیت یازاندا عاغیل ائله‌ییب، یونانین بو اقتصادی دورموندا، ویزا موشکلاتینا فیکیر وئرردی. یوخسا استاتوس قویماق بیر شئی دئییل کی؛ اونون اؤلوم وضعیتیندن یازیلی- شکیللی ائله استاتوسلار قویاردیم کی هر بیری یئددی یوز لایک یئسین. آما منیم ائله اول بیرگوندن شانسیم یوخدی. ناتاراز ایشلرین هامیسی گلیب منی تاپار. آنام منی دوغاندا، بیر آیاغی پیلّه‌نین آشاغیسیندا، او بیری..."

"خانیم، بو سؤزلرین یئری بورا دئییل، ناتاراز ایشلریزی لطفا آیری یئرده تعریفله‌یین."

چاره‌سیزلیکدن نئجه دوغولدوغومون ماجراسینی یاریمچیلیق قویدوم. نه‌دنسه من دانیشدیقجا کارمند خانیمین پؤرتوشمه‌سی بترله‌شیردی. نه بیلیم... بلکه ده تانسیونو یوخاری قالخمیشدی.

آللاهدان میز اوسته بیر لیوان سو دا یوخایدی کی دئییم بویور بیر قورتوم ایچ؛ سونرا من سنی باشا سالیم.

هاردانسا بیردن- بیره عاغلیما گلدی کی بلکه کارمند خانیم منیم سؤزومو جیدّی توتوب، آنامین دیریلیک عکسلرین قبول ائله‌مدی؛ بلکه دئدی اونون دا اؤلولوک عکسینی سالیب، گتیرین. چونکی سفیرلیکلر ویزا اوچون جوهری قوروماميش عکس ایسترلر. بو فیکیرلر عاغلیما چاتینجا منی ده بتردن هؤووشنه باسدی. اؤز- اؤزومه دئدیم: "دیلین شیشسین! آخی بو دا سؤز ایدی تاپیب دئدین؟ سنه نه؟ کیم اؤلوسونون عکسینی پروفایلیندا پایلاشیر..! سن اؤز قوتوروووی قاشی دا..! گئت اؤز هاییوا قال کی بو انه‌شوش وصیت‌نامه، سنین وار- یوخووا هولا قوشاجاخ؛ اگر ایندی دئسه کی گئت رحمتلیک اؤلوزون لاپ بئله تازا بیر عکسینی گتیر، اوندا هانسی عکاسا یالواراجاخسان کی گئدیب سردخانانین دولابینی ائشیگه چکیب، عکس سالسین؟"

عاغلیما گلن فیکرلر سببیندن، ائله حالا قالمیشدیم کی، حتی آیناسیز دا صفتیمین سارالیب بوزاردیغینی حیس ائلیردیم.

کارمند خانیم عصبی بیر حالدا دئدی: "پروفایل عکسیندن منه نه؟ خانیم، بولاری دیری آدامیزا اؤلمه‌میشدن دییه‌جک ایدیز، وصیت یازاندا ائله‌سینی یازسین کی، بیر مؤسسه‌نین بوتون کارمندلرینی ایشدن قویوب، اسیر- سرگردان ائله‌مه‌سین."

یالاندان فایدا یوخ، ایندییه‌جن گؤرمه‌میشدیم عصبانیتله پؤرتوشمه، ایکیسی بیر یئرده، بو قدر بیریسینه ائله یاراشسین. پؤرتوشمه آرتدیقجا کارمند خانیمین گؤزللیگی بیر ایدی اگر، یوز اولوردو. یاشیل چرقتله یاشیل لنز ده کی... دئمه!

"خانیم، لطفا سیز بیر قورتوم سو ایچین، بیر آن نفس آلین، سورا من سیزه عرض ائله‌یم کی رد اولمونوموش ویزانی نئجه دؤور وورماخ اولار."

"منه سو- زاد لازیم دئییل؛ سیز باشا دوشموسوز؛ بیر ده بونو بولمه‌لی سیز کی بو مؤسسه، دؤور وورماخ یئری دئییل."

"من بیر سؤز دئییرم، سیز ده لطفاً بیر سؤز ائشیدین دا...خرج- مخاریج‌نن ده ایشیز اولماسین؛ بو اؤلکه‌لرین بیری ویزا وئرسه، والله خجالتیزدن چیخارام؛ سیز فقط تقاضالاری سفیرلیکلره گؤندرین؛ هر هانسی ویزا وئرسه، آنامی او اؤلکه‌دن آتن شهرینه چاتدیریب، وصیتینه عمل ائله‌ریخ."

"ائله آتن شهرینه ائله چاتدیرارام دئییرسیز کی، دییه‌سن اؤلونو تبریزدن مرنده آپاریسیز."

"سن آللاه مرند اؤلوسونو یادیما سالما؛ اونسوز دا بیر هفته‌دی اؤلو سردخانادا قالیب."

"بولوسوز، من سیزین یئریزه اولسام نه ایش گؤره‌رم..؟"

من ایسه ساکتجه اونون پؤرتوشموش گؤزل سیماسینا، دالمیشام. گؤره‌سن منیم یئریمه اولسا نه ایش گؤرر؟

"من سیزین یئریزه اولسام، آپاریب اؤلونو وادی رحمت‌ده تورپاغا تاپشیرارام؛ یونان ویزاسینا خرجله‌دیگیز پوللاری دا احتیاجی اولان بیر یئره باغیشلارام؛ نه اؤزومو زحمته سالالام نه‌ده باعث اوللام بو مؤسسه‌نین کارمندلری امکانسیز ایشلری‌نن واختلارینی تلف ائله‌سینلر؛ بیر ده کی، مه‌یه سیزین اؤلوز مسلمان دئییل؟ وصیت ائله‌ییب اونو یاندیرسینلار."

کارمند خانیم ین بوغازیندا قالمیش سؤز، سونوندا آغزیندان چیخمیشدی. سؤزلری قورتولاندان سونرا، توالتده اؤزونو راحاتلایان آدام کیمی آسوده بیر نفس چکدی. بللی ایدی ایچینده‌کی سؤزلردن اؤزونو راحاتلاتمیشدی.

"بورا باخین گؤروم، هاردا یازیب مسلمان اولوب- اولماماغین ویزا آلماغا دخلی وار؟ آما ایندی کی سیز هر ایشی بوراخیب، بو مسئله‌نین اوستونه ال قویوبسوز، دئمه‌لی‌یم کی، آنام دا دونیایا گلنده، بوتون کؤرپه‌لرکیمی بؤیوک ددەسی ساغ قولاغینا اذان، سول قولاغینا اقامه اوخوموشدی."

"آخی بیزلرده یاندیرماق دب دئییل کی؛ اؤلونون ده اؤزونه گؤره تدفین یول- یؤندمی وار یا یوخ..؟"

"دب اولا- اولمویا، من حلال سود اممیش بیر ورثه‌کیمی وصیتی یئرینه گتیرمه‌لی‌یم؛ سیزه دئدیم کی، بیزیم عایله‌ده وصیت، گؤیدن نازل اولونموش آیه کیمی ارزشلیدی."

"دئییرم یانی آدام اؤلندن سورا بیلمیر کی اوننان سورا نه اولور؛ ایستر وادی رحمت، ایستر آگورا، ایکیسی ده آللاهین یئریدی دااا. آدام اؤلندن سورا هاردان بوله‌جاخ اونو یاندیریبلار یوخسا قویلاییبلار؟ هله هر زاد بیر یانا، یاندیریلمیش اؤلو قبرین اول گئجه‌سی نئجه احوالات گئچیره‌جاخ؟ بغیشله‌یین هاا...ربّون کیست سؤالینا نئجه جواب وئره‌جاخ؟"

حیرص باغیرساغیمی کسیر. بیری یوخدو بو فضول خانما دئسین سن کارمندسن یوخسا انکیر منکیر..؟ بیر ساعاتدی ویزا آلماغین قاباغینا داش دیغیرلادیر. ایندی او لنزلی گؤزونو منه تیکیب، خجّه‌باجیلار کیمی "ربّون کیست"سوروشور. آز قالیرام دئیم؛ سن اؤز ایشیوه یئتیش؛

مایا قوی ویزا تقاضالارینی سؤزسوز- صحبت سیز گؤندر. "ربّون کسیت"ین جوابینی منیم آنام وئره‌جک، سن کی یوخ؛ آما ایسته‌میرم خانمین اورگینه توخونام؛ آخی بو کارمندلری‌نن بیر آز، یک‌به‌دو ائله‌سن داش دیغیرلاتماق سهلدی دووار تیکرلر. بونونلا بئله خانیمی بتر ساشماغیم گلیر؛ دئییرم: "اگر اؤلو گئدیب بانک حسابی‌نین پیرینتینی آلا بیلمه‌سه، امضا وورماغا قادر اولماسا، لابید سؤالا دا جواب وئره بیلمز دا؟"

دئیه‌سن منیم جوابیمدان اونا فلسفی بیر یأس اوز وئریب؛ بیر آز فیکره جومانداندان سونرا دئییر: "دوز دییسیز هاا... بوراسینا هئچ فکیر وئرمه‌میشدیم."

"ذهنیزی یؤرمایین؛ توْرپاق آلتداکیلارین هئش بیری‌نین دوداغی ذاتا ترپنمز کی سؤاللارا جواب وئرسین؛ اگر روح آدیندا بیر شئی وارسا، یقین کی جسم عوضینه، او جواب وئره‌جاخ."

الینی انگینه دیرسکله‌ییب، دیک- دیک اوزومه باخیر؛ ائله‌بیل اوزومده آی بیتیب؛ یادیما گلن، سحر ال- اوزومو یوموشام. یولدا گلنده سئرچه‌لرین لطفونه مشمول اولسام اگر، اونو دا بیلمیرم. اونون بئله دقتلی باخماغی منیم اؤزومو ده شبهه‌لندیریر. الیمی اوزومه چکیرم. بئله ده جسارتله باخماق اولار آخی..؟ بلکه سحردن بویانا خبریم اولمادان آغیز- گؤزوم اگیلیب.

خئیلک گئچندن سونرا دئییر: «مه‌یه سیز قبرین اول گئجه‌سین گؤروبسوز کی بئله یقین دانیشیسیز؟"

سوروشورام: "سیزجه، من قبیردن خورتلایان آداما بنزیرم؟"

بیر آن منی ده فلسفی بیر یأس بورویور. دوغوردان دا قبرین اول گئجه‌سی نئجه بیر گئجه‌دی؟ آنام نئجه بو گئجه‌نی گئچیره‌جک؟ یانی بیر هفته‌دی سردخانانین دولابیندا قبرین اول گئجه‌سینی گؤزله‌ییر؟ ایندییه‌جن کیمسه گلیب اوندان سوال- جواب ائله‌مه‌ییب؟ گرکدی کی یالنیز تورپاق آلتیندا سؤال- جواب اولسون؟

کارمند خانیم سوروشور: "اؤلو فیلسوفدی؟"

"یوخ؛ آنامدی" دئییرم.

نه‌قدر ادبلی یامان یووز باشاریرام، اورگیمده آنامین دیری قالمیش ائل- طایفاسینا سوخوشدورورام. ویزا دالیسیجا قاچماقدان یورولموشام. هرچند آنامین تعصبونو کارمند خانیما وئرمیرم آما اورگیمده دئییرم:"یئر قیتلیغیدی آرواد..؟ آخی آگورادا یاندیرماق دا اولدو وصیت؟! واللاه ساعات قاباغیندا یاندیرماق یوز دفعه ویزا دالیسیجا قاچماقدان راحاتدی."

کارمند خانیم عصبی بیر صفتله آنامین ویزاسی اوچون بیر نئچه یئره زنگ ائله‌ییب، یول- یؤندم آختاریر. من ایسه اؤزومو اونون آتماجا سؤزلری‌نین آغیرلیغی آلتدا قالمیش کیمی حس ائدیرم. فیکیرلشیرم نئجه جواب وئریم کی، هم اونون سؤزلری‌نین آلتیندا ازیلمه‌یه‌یم؛ هم ده ایشلری قاریشدیرمایایم. هر باخیمدان باخدیق دا روزومو کوْر ملک الینده گؤرورم. اؤزو ده گؤزلرینه یاشیل لنز تاخمیش کوْر ملک!

او آن قاپی آچیلیر، باشی داز، الینده عصا، دیم- دیک یئری‌ین بیر کیشی ایچری گیریر؛ ائله یئری‌یر، دییه‌سن الینده‌کی عصانین بیرینی ده قاباقجا اوُدموش. بدنینی بیر آز بوش بوراخسا عصا انگیندن ائشیگه چیخار. کارمند خانیم اونو گؤرجک عصبانیتی پررررّ... اوچوب گئدیر. پؤرتوشمه‌سی سؤنور. منیم سؤزومو آغزیمدا قویوب، گولومسه‌یرکن آیاغا قالخیب ایش میزی‌نین دالیسیندان ائشیگه چیخیب، کیشی ایله خوش- بئش ائدیب، میزی‌نین قیراغینا بیر صندلی چکیر.

"بویورون اگله‌شین پروفسور"

اورگیمده دئییرم: "پروفسوردی اؤزونه، صندل چکمه‌ییوه دئییل، خانیما خانیم!.. من اوندان قاباق گلمیشم. اول منیم ایشیمی یولا سالمالیسان."

کارمند خانیم، یئرینه گئری دؤنوب، اگلشنده هیجانلا پیچیلدایییر: "فلسفه اوستادیدی. پروازی اوستاددی. اصلی- کؤکو تبریزلی‌دی، آلمانان گلر."

فلسفه اوستادی‌نین اوزونه باخارکن، تاخما بیر تبسم قوندورورام دوداغیمین بوجاغینا. آنامین یاسلیسی‌یام. اوندان آرتیق دوداغیمی قاچیردا بیلمه‌رم. اوستاد ایسه منیم قوندارما تبسمومه ادب اوزوندن باشینی ترپه‌دیر.

کارمند خانیم پروفسورو گؤروب، اورکلنیر؛ بیر پروفسورا، بیر ده منه باخیب، دئییر: "اولماز وصیتدن وار گئچه‌سیز؟"

من ایسه قاشلاریمی ییغیب دئییرم: "یوخ، اولماز؛ اولسایدی عاغلیم قاچمیشدی، دارالترجمه‌لری دولانیم؟ خانیم، ۲۷ دیله ویزا تقاضاسی یازدیرینجا ددهم یانیب."

او ایسه عاجز قالمیش آداملار کیمی دئییر: "اولماسا عالیم یا بیلیجی بیرآدامنان مشورت- مصلحت ائله‌یین، فرض ائله‌یین وصیت نذیر کیمی بیر شئیدی. گؤروسن آدام هردن ائله نذیر دئییر کی، یئرینه قویا بولمور. عالیملرین یول- یؤندملری ده ائله بئلنچی واختلار کارا گلر دااا."

اونون سؤزونه حئیران قالیب، مات- مات اوزونه باخیرام. او ایسه دئدیگی سؤزو گینه تکرار ائله‌ییر:

"آخی بو دا اولدو وصیت؟"

سؤزلریندن توهین ایسی دوُیورام. عصبلریمه توخونور. کاش میزی‌نین اوستونده بیر لیوان سو اولاردی، اجازه آلمادان اونو گؤتوروب بیر نفسه ایچردیم.

پروفسور قولاقلارین شوشله‌ییب، بیزیم تارتیشمامیزا قولاق آسیر. کارمند خانیم منیم صفتیمدن عصبی حالیمی دویوب، دارالترجمه‌دن آلدیغیم ۲۷ واراق ویزا تقاضاسی الینده، یومشاق لحن ایله سوروشور: "دوغرودان هله دئ گؤراخ، آگورا هارادی؟ نمنه‌دی؟ قبرستاندی؟"

من آغزیمی آچمامیش پروفسور منیم یئریمه جواب وئریر: «قیزیم! آگورا فلسفه‌نین دوغولدوغو یئردی."

کارمند خانم یورولموش و جانا گلمیش بیر حالدا دئییر: "بئله ده اؤلوم فلسفه‌سی اولار آخی؟!"

من ده یورقونام. اؤلو آنام اولماسایدی، آللاه بیلیر آغزیمدان نه‌لر چیخمازدی! آما دار- دونیادا یالنیز بیر آنام وار ایدی. اؤلندن بری قاچا-قاچدایام. ویزا دالیسیجا قاچماق باشیمی ائله قاتیب کی، بیر قیز ورثه‌سی کیمی هله اؤلوسونه دویونجا آغلایا بیلمه‌میشم. گؤزلریم دولوخوب. بو یاشیما چاتماغا دئییل، نه آنامین یاشام فلسفه‌سیندن باشیم چیخدی، نه ده اؤلوم فلسفه‌سیندن. یالنیز بونو بیلیرم کی، وفالی بیر قیز ائولادی تک، اونون وصیتینی یئرینه گتیرمک منیم بورجومدو.

"سیز غیرمومکون بیر ایشین دالیسینجاسیز. یوز ایل قالسا دا، اؤلویه ویزا وئرمزلر. واللاه، بیللاه، من چوخلارینی تانیرام کی عزیزلری اؤلندن سورا وصیتینی امکانسیز اولدوغونا گؤره، ورثه‌لرین اؤزو، اؤلونون تکلیفینی معلوم ائله‌ییبلر."

پروفسورون باخیشیندان بللی‌دیر کی وصیتین نه اولدوغونو بیلمگه، جان آتیر. سونوندا اؤزونو ساخلایا بیلمه‌ییب، کارمند خانیمدان سوروشور: «قیزیم! بیردن- بیره هاردان آگورا عاغلیوا چاتدی؟!"

او ایسه منه باخیب، سوروشور: "پروفسورا دییه‌بیللم؟"

ایذین آلدیغینا گؤره، بلی دئمک یئرینه، باشیمی ترپه‌دیرم. یوخسا ایذین وئرمزدیم تانیمادیغیم آداما، بیر کلمه مندن سؤز دئسین.

کارمند خانیم منیم ویزا تقاضالاریمی، آنامین وصیتینی، اؤلوسونون بیر هفته سردخانادا قالماغینی، ناغیل کیمی پروفسورا سؤیله‌ییر.

پروفسور ماجرانی ائشیتدیکدن سونرا آنامین وصیت‌نامه‌سینی اوخوماغا ماراق گؤسترییر. منسه الیم هر یئردن اوزولموش آداملار کیمی وصیت‌نامه‌نین کوپی‌سینی کیفیمدن چیخاریب، اونا وئریرم.

پروفسور باشینی وصیت‌نامه‌دن قالدیراندا گؤزلری پاریلدایییر. منندن سوروشور: "قیزیم! سن بیلیرسن آگورانین معناسی نه‌دی؟"

"من بیله‌سی، آگورا آتن شهرینده بیر میداندی."

"هئچ بولوسن، بو تبریزین اؤزونده نئچه آگورا وار؟"

گؤزلریم چیخیر تپه‌مه. کارمند خانیم تعجبلنمکده، مندن قالیجی دئییل.

"ساعات میدانی، شاه گؤلو میدانی، چوپور میدانی، کریمخان میدانی، آبرسان میدانی، فهمیده میدانی و... گینه ساییم؟"

حیرتله پروفسورا باخیرام؛ قالمیشام نه دئییم؟

"قیزیم! آگورا یانی شهرین مرکزینده جاماعاتین ییغینجاق میدانی؛ بیرینجی دفعه یونانلیلار بو آدی، آتن شهری‌نین اؤزل میدانی‌نین اوستونه قویوبلار. آتن‌ده‌کی آگورا، هم بحث- دانیشیق یئری ایدی، هم ده شهرین اؤنملی قرارلاری، قانونلاری بو میداندا گئچیریلردی. بونو بیلمه‌لی‌سن کی ساعات میدانی، تبریزین لاپ بئله اؤنملی آگوراسی ساییلیر."

پروفسور دانیشدیقجا منیم ایچیم راحاتلاشیر. دونیانین آغیر یوکو آستا- آستا چیگنیمدن یئره قویولور. دئیه‌سن پروفسور منیم قورتولوش ملگیمدیر.

"اگر وصیت‌نامه‌نی دقت‌نن اوخوساز، باشا دوشرسیز کی رحمتلی مرحومه، نیشانه‌باز بیر آدام ایدی. وئردیگی نیشانلارا گؤره، اونون منظورو آگورادان ساعات میدانی ایدی."

اورگیمده دئییرم: "حتما وصیت‌نامه‌نی یازدیراندا گینه ده آنامین انایینلیغی توتموشدو."

آنامین عادتی ایدی، ساده بیر سؤزو عجیبه- غریبه نیشانه‌لر ایله پیرتلاشدیریب، دئسین. پروفسور آرتیریر: "نظریوه، نییه بو وصیت‌نامه‌ده یازیب؛ منی یاندیراندان سونرا، تورپاغا

تاپشیرمایین، بیر اووج کولومدن بیر شوشه‌یه تؤکوب، بئشینجی کلاسین درسلیکلریله بیرگه، بیر ویترین ایچینده ساخلایین."

گیجه‌لمیشم. پروفسورون سؤالی تاپماجا کیمی گلیر. آما یاخچی بیلیرم کی آنام بئشینجی کلاسی آنا دیلینده درس اوخوموشدو. اونا گؤره، بئش عددی و بو عددله باغلی هر نه وار ایدی، اؤزللیکله بئشینجی کلاسین کیتابلارینا عجیبه بیر علاقه‌سی وار ایدی. کؤهنه‌لیکدن ساپ‌ساری اولموش کیتابلار، آنامین اؤزل اشیالاریندان ساییلیردی.

"مه‌یه شهرداری اجازه وئرر ساعات میدانیندا بیر واراق کاغیذ یاندیراسان؛ هاندا قالسین آنامین اؤلوسو..؟!"

پروفسور سویوق قانلی‌لیقلا منه باخیب، دئییر: "وصیت‌نامه‌نی گؤرستسن بلکه سمبولیک اولاراق قبول ائله‌دیلر. منه گؤره مرحومه‌نین یئرینه بیر سمبول نظرده توتون. سونرا اونون آدینی سمبولون اوستونده یازیب، های- کویسوز ساکیت بیر واختدا اوردا یاندیرین. بئله‌سی وصیتی یئرینه گتیررسیز. فیکر ائله‌میرم بو ایش اؤلموش بیر آداما ویزا آلماقدان چتین اولوسون."

دئییرم: "یانی ایندی دولودان قورتولدوم دامجی‌یا راست گلدیم؟"

پروفسور دئییر: "مرحومه عجب هوشلو- باشلی انسان ایمیش! بونا دئیرلر فلسفی اؤلوم. کاشکی مرحوم اؤلمه‌میشدن اونو یاخیندان تانیسایدیم."

آنامین وصیت‌نامه‌سینی آلیب، قاپیدان چیخا- چیخدا، اؤز- اؤزومه دئییرم: "بویورا! بو ساعاتدان شهرداری مصیبت‌نامه‌سی باشلاندی! گل ایندی اورداکیلارا دوشوندور کی، ساعات میدانی ائله همان آگورادی!" ■

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 187-190
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

شعر

عمر خیامدان ترجمه‌لر

دَوری که در آن آمدن و رفتن ماست
آن را نه بدایت، نه نهایت پیداست
کس می‌نزند دمی در این معنی راست
کاین آمدن از کجا و رفتن به کجاست

گل-گئت‌لی بو دؤراندا کی، بیز بیتمه‌ده‌ییك
نه ایلکینی، نه سؤنونو درک ائتمه‌ده‌ییك
بو سؤرغویا کیمسه وئرمه‌ییر دؤغرو جواب:
هاردان گلیریك و یا هارا گئتمه‌ده‌ییك؟

آنان که محیطِ فضل و آداب شدند
در جمعِ کمال، شمع اصحاب شدند
ره زین شب تاریک نبردند به روز
گفتند فسانه‌ای و در خواب شدند

اوْنلار کی، کمال ذروه‌سین حاقلادیلار
بیر شمع اوْلاراق جمعی ایشیق ساخلادیلار
مُظلَم گئجه‌دن گؤندوزه یوْل آچمازدان
بیر عُمر حکایه سؤیله‌ییب یوُخلادیلار

ای بس که نباشیم و جهان خواهد بود
نی نام ز ما، و نی نشان خواهد بود
زین پیش نبودیم، نَبُد هیچ خلل
زین پس چو نباشیم، همان خواهد بود

اوْلسون کی بیز اوْلمایاق، بو دنیا اوْلاجاق
بیزدن نه بیر آد، نه بیر نشانه قالاجاق
بیز کی، یوْخودوق، یوْخ ایدی عالمده خلل
بیزسیز، گینه ده همان موغامی چالاجاق

• اوستاد کریم مشروطه‌چی «سؤنمز»

آنلات

ای حوزنونو ایچینده یاشایان شاعیر!
اینانیلماز یالنیزلیغیمی آنلات انسانلارا.
سطیر آرالارینا هؤر
ایللرین حیسّلریمده بوراخدیغینی...

بیر آدامین دونیایا کوسوشونو،
آیدینلیقدان قارانلیغا دوشوشونو،
اوزونده هئچ اولمایان گولوشونو آنلات اونلارا.

سونو گلمه‌ین بکله‌ییشلریمی،
دونده قالمیش دوشلریمی،
گئجه یاریلاری اؤلوب اؤلوب دیریلیشلریمی
آنلات...
روحونلا یانسیت قارانلیغیمی،
باخیشلارینلا هایقیر یالنیزلیغیمی.
آجی دیزه‌لرله حیسّ ائتدیر
کیمسه‌نین بیلمه‌دیگی وارلیغیمی...
دئ کی؛
بیر آدام واردی؛ هپ ایچینه قاپانیق،
آیدینلیقدان اوزاق، هر طرفی قارانلیق.
بیر موم کیمی ایشیغی سؤنوک،
و هر شئیی ایله یالنیزلیغا دؤنوک...
بیر آدام واردی دئ بیر آدام!
اؤلومون آنسیزلیغیندا سس‌سیزجه دوران...

• علی آقباش

کپنک عؤمرو

سئودایا آلیشقین بو کؤنوللر سنی گؤزلر
سون ضربه‌ده هر جان او اؤلوم بوسه‌نی گؤزلر

سئودا دئییلن چؤلده چیچکلرده توزاقدیر
ووصلاتی یاخین سانما فیزان‌دان دا اوزاقدیر

اللرده اووجلاردا سنین ایسمین آنیلسین
کؤنولومده‌کی عشقین یئنه یوخلوقدا سانیلسین

یوکسلسین او روحوم گؤیه چیخسین، سنه دگسین
چکدیردیگین آهلارلا کؤنول گؤیلری اگسین

حاقّین بیزی خالق ائتدیگی تورپاق نه ده پاکدیر
هرحالدا بو اوزدن کی مزار داشلاری آغدیر

هیهات! قارا سئودا دئییلن یول نه ده داردیر
عشق بیتدی‌می دونیا کپنک عؤمورو قدردیر.

• محمد نوری پارماقسیز

رنگارنگ

گوندوزون رنگینی بویا گئجه‌یه
ایچینده بیر ده بیاضی اولسون
ساری‌یی ائیلوله بوراخ گئدرکن
ایچینده بیر آز دا قیرمیزی اولسون

حوزون قارانلیغا بئشیک باغلارکن
اولدوزلار اوُیوسون زامان چوخ ارکن
یاشیلی قیسقانان بولوت آغلارکن
ایچینده بیر آز دا ماویسی اولسون

باخیشلارین یانسین گونش سحرده
بوز یاساقلانسین گؤیده و یئرده
بیر کیرپیک دانه‌سی دوشرسه درده
ایچینده بیر آز دا آلاسی اولسون

آتشی سؤندورسون تورپاغین نمی
قیزیل اوزمه‌سین کؤنول خانه‌می
اورک تابلوسوندا رنگلرین دمی
ایچینده بیر آز دا عشق ایزی اولسون
گؤزلرین عؤمرومون بلاسی اولسون.

• آرزو سوبوقان قابوقچو

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 191-197
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

تانیتیم

• **محمدرضا هیئت**

کیتاب: حسن راشدی، *دیلیمیز، وارلیغیمیز (تورکجه مقاله‌لر توپلوسو)*، قم: آوای منجی یایینلاری، ۱۳۹۵

Kitab: Hasan RAŞİDİ, *Dilimiz, Varlığımız,* Qum: Avay-i Münci Yayınları, 1395 (2016).

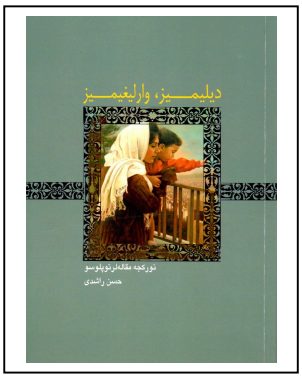

حسن راشدی‌نین چئشیدلی زامانلاردا و فرقلی قونولاردا قلمه آلدیغی تورکجه یازیلارینی ایچرن بو اثر؛ کیملیک، توپلومسال اولایلار، آراشدیرمالار و حکایه‌لردن اولوشان توپلام ۴۲ یازیدان اولوشماقدادیر.

یازارین اؤن‌سؤزده وئردیگی بیلگیلردن آنلاشیلدیغی اوزره، اثرده یئر آلان یازیلار ۱۳۶۲-دن ۱۳۹۲ ایلینه قدر اوتوز ایللیک بیر زامان دیلیمینه عاید یاخلاشیق ۵۰۰ صحیفه‌لیک بیر کیتابین ایلک بؤلومودور. یازار، اؤنجه‌کی ایللرده یازدیغی مقاله‌لرینی گونوموز املا قوراللارینا اویغونلاشدیراراق بیر آرایا گتیرمیش و یئنیدن یاییناییاراق اوخوجولارینا فرقلی دؤنملری قاپسایان دگرلی بیر مقاله توپلوسو سونموشدور.

۲۴۹ صحیفه‌دن اولوشان کیتابدا، کیملیک مسئله‌سینه آیری بیر بؤلوم آچیلمیش اولسا دا، مقاله‌لرین تامامینا یاخینی تورکلرین کیملیک مسئله‌سی، دیلین تدریسی و کولتورل حاقلارین قورونماسی اوغروندا وئریلن مجادله‌نین اؤرنکلری ایله دولودور.

حسن راشدی کیتابین گیریش قیسمیندا تورکلرین ایران تاریخینده‌کی رولو و خیدمتلرینه توخوناراق، دیلی میلّی کیملیگین سندی کیمی دگرلندیره‌رک یازیر: "بیز بو اؤلکه‌ده هئچ بیر ملیت و قومیتی و اونون کیملیک و وارلیق سندی اولان دیل و مدنیتی اؤزوموزدن آشاغی و یا یوخاری گؤرموروک و بوتون

اتنیکلره نفوسلاری اساسیندا بوتون ساحه‌لرده ائشیت حاق تانییریق. انسانلارین سوی- کؤک، رنگ، دیل و باشقا فرقلرینه باخمایاراق دوستجا و قارداشجا یاشاماسینا اینانیریق و بو اینامدا داوام ائده‌جگیک. چونکو بو اؤلکه‌نین گلیشمه‌سینی و اهالیسی‌نین موتلو اولماسینی یالنیز و یالنیز بو اینامدا گؤروروک."

اثرین «کیملیک» بؤلومونده "گلین دیلیمیزی قورویاق"، "مکتبلر آچیلدی، دیللر آچیلمادی"، "اوستاد شهریار و شوونیستلر" و "خرداد قیامی" کیمی ۱۰ یازی یئر آلمیشدیر. «اؤزل مقاله‌لر" برلومونده ایسه "کلبجر شهیدلرینه یاس مراسیمی"، "قاراباغ"، "بابک قالاسی"، "پروفسور زهتابی"، "تراختور تیمی" و "آنا دیلی گونو" کیمی قونلارا یئر وئریلمیشدیر.

«حکایه‌لر" بؤلومونده توپلومسال ایچریکلی ۶ حکایه واردیر. «آراشدیرمالار" بؤلومونده ایسه چوخو کولتورل، بیر قیسمی توپلومسال اولماق اوزره ۱۶ مقاله یایینلانمیشدیر. مقاله‌لرده تورک ادبیاتیندا‌کی سون گلیشمه‌لر، دده قورقورد کیتابیندا ایستانبول سؤزو، ایران‌دا یئرل، بؤلگه‌سل و عمومی دیللر، الیفبا مسئله‌سی، سهندین یارادیجیلیغی، ریال یوخسا تومن و انقلابدان سونرا آذربایجان مطبوعاتی کیمی قونولار اله آلینمیشدیر.

بو اثر، ایران‌دا تورک کولتورو آلانیندا سون ۳۰ ایلده‌کی گلیشمه‌لری ایزله‌مک و کیتابین یازاری سایین حسن راشدی‌نین گلیشمه‌لرله ایلگیلی گؤروشلرینی اؤیرنمک آچیسیندان اولدوقجا اؤنملی و یارارلی بیر اثردیر ■

درگی‌نین آدی: *فرهنگ جامعه*، تورکجه- فارسجا کولتور و توپلوم درگیسی، تبریز.

Derginin Adı: *Ferheng-é Câméé (Toplum Kültürü)*, Türkce-Farsca Kültür ve Toplum Dergisi, Tebriz.

۲۰۱۶ (۱۳۹۵) ایلیندن اعتباراً تبریزده یایین حیاتینا باشلایان *فرهنگ جامعه* درگیسی، شهرام زمانی سبزی‌نین ادیتورلوغوندا آیلیق اولاراق یاییلانان، توپلومسال و کولتورل قونولاری اله الان، وزیری بویوتلارینا اورتالاما ۱۳۰ صحیفه‌لیک بیر درگی‌دیر.

درگی‌نین یایین قورلو ایله یاناشی، بیر ده گنل سیاستینی بلیرله‌ین قورولو واردیر. یایین قورولوندا دوکتور سیامک حسینعلی‌زاده، دوکتور سعید قره‌آغاجلو، دوکتور جلیل یعقوب‌زاده، دوکتور مهدی رستم‌زاده، محمد عباسپور، فخران پورنجفی بالوو، مصطفی رزاقی، حبیب اصلانی فرد چلبیانلو، محمد شکری آستامال و خدیجه علی‌بیگی فعالیت گؤستریرکن، گنل سیاستی ده دوکتور جلیل یعقوب‌زاده، دوکتور سید جواد میری منیق، موسی نورمحمدی نظریان و محمد شکری آستامال طرفیندن بلیرلنیر.

درگی‌نین اجرا ایشلری سوروملوسو ایسه محمد شکری آستامال‌دیر.

سیاست، توپلوم‌بیلیم، فلسفه و مدیا اولماق اوزره دؤرد آیری بؤلومدن اولوشان درگیده مقاله‌لرین چوخو فارسجا، بیر قیسمی ایسه تورکجه‌دیر. آنجاق الیمیزده بولونان ۲، ۳ و ۸-جی ساییلاردان دا آنلاشیلدیغی اوزره، درگی‌نین اساس آراشدیرما آلانینی تورکلر و تورکلرین یاشادیغی بؤلگه‌لر، اؤزللیکله ده ایران و آذربایجان اولوشدورماقدادیر.

درگی‌نین ایکینجی ساییسیندا (خرداد ۱۳۹۵) باش‌یازی‌نین آردیندان "ادوارد سعیده گؤره آیدینین رولو"، "تک قاتمانلی و چوخ قاتمانلی دموکراسی تئوریلری"، "سوویتلر بیرلیگینده دیل پولیتیکاسی"، "۲۰۱۶ ایلینده روسیانی تهدید ائدن عنصرلار و گونئی قافقازیا"، خبرین اساس اؤزللیکلری"، "ارشاد حسینیه‌سی و نادری کافه‌سیندن تلگراما"، " دموکراسی پلاتفورمونون سون اؤرنگی اولاراق سوسیال شبکه‌لر"، "هرمنوتیک آنلاما و یوروملاما صنعتی"، "کانت‌ین اخلاق تئوریسی"، "ملیّتین اولوشوموندا ادبیاتین رولو"، "مولانادان مولانایا شمس یولو"، سایین‌قالا آفشار آغزیندا تورک کؤکنلی اسکی سؤزلر"، "تورکجه و فارسجانین بنزر و فرقلی یؤنلری" ،آشین سویوقلوغو دنین یوخلوغوندان‌می؟" و "کیتاب تانیتیمی" بؤلوملرینه یئر وئریلمیشدیر.

درگی‌نین اوچونجو ساییسیندا (مرداد ۱۳۹۵) باش‌یازیدان سونرا "خیابانی حرکتی‌نین تاریخچیلیگی"، "بیرینجی دونیا ساواشیندا عثمانلی دؤلتی‌نین ایران‌لا اتفاق قورما چاباسی"، "آلدانمیش بیر اتنیک اولاراق آشوری-سریانی‌لرین شانس‌سیزلیغی"، "بیرینجی دونیا ساواشی‌نین باشلاریندا عثمانلی دؤلتی‌نین قافقاز سیاستی"، "مشروطیت حرکتینده‌کی ایستکلرین دگیشمه سورجینه توپلوم‌بیلیمسل باخیش"، "مشروطیت انقلابی‌نین ان گوجلو لیدرلریندن علی مسیو"، "دوکتور سید جواد میری ایله سؤیلشی" و "کیتاب تانیتیمی" بؤلوملری یئر آلماقدادیر.

سککیزینجی ساییدا (بهمن ۱۳۹۵) ایسه باش‌مقاله "کیملیک بونالیمی" قونوسونا آیریلمیش، آردیندان "دیل سئزیرگیسی‌نین گرگینلشمه‌سی"، "باغیمسیزلیق سونراسی آذربایجان جمهوریتینده دیل سیاستی"، "گؤیدن اوچ آلما گلدی"، "قاراچوخا رومانی‌نین آذربایجان تورک یورومونا گؤره اوخونوشو"، "شهریارین یئددی شهری‌نده"، "آزینلیق دیللری‌نین ایشله‌وسللیگینی آرتیرماق اوچون تمللرین اولوشدورولماسی"، "گولن و گولنیسم حاقیندا"، "کوراوغلو، توپلومسال آیدینلانمانین باشلانغیجی"، "یورداشلیق کیملیگی حاقیندا فلسفی بیر باخیش" قونولو یازیلار یاییناانمیشدیر.

فرهنگ جامعه درگیسی، ایستر ایشله‌دیگی آلان و قونولار، ایسترسه ده یازیلارین بیلیمسل سویه‌سی آچیسیندان اولدوقجا کیفیتلی بیر درگی‌دیر. درگی‌نین یایین حیاتینا باشلاماسینی، ایران‌دا تورکلوک اوزرینده یاپیلان چالیشمالارین بیلیمسل سویه‌سی‌نین گؤزه گلیر درجه‌ده آرتیشی کیمی دگرلندیریر، اوزون عؤمورلو اولماسینی دیله‌ییر و چالیشانلارینا باشاریلار دیله‌ییرم ■

درگی‌نین آدی: *ادبیجه* (شهریار اؤزل سایییسی)، فیکیر، صنعت و ادبیات درگیسی، سامسون.

Derginin Adı: *Edebice (Şehriyar Özel Sayısı)*, Fikir, Senet, Edebiyat Dergisi, Samsun.

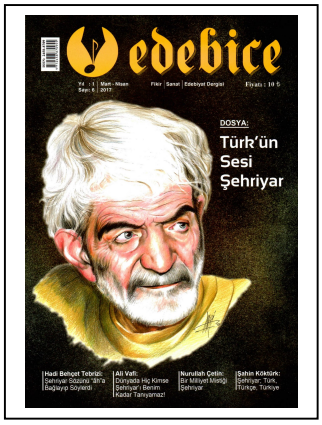

جاهید مدرس‌اوغلونون امتیاز صاحیبی اولدوغو و یاشار ووراللین گلن یایین یؤنتمنلیگینی یاپدیغی ایکی آیلیق فیکیر، صنعت و ادبیات درگیسی اولانو بافرا-سامسون‌دا یاییلانان *ادبیجه*نین ۶-جی سایییسیندا (مارت-نیسان ۲۰۱۷)، تورک دونیاسی‌نین بؤیوک شاعیری محمدحسین شهریار دوسیاسی نشر ائدیلمیشدیر.

شهریارین رسمی‌نین قاپاقدا یئر آلدیغی بو سایییدا، «هادی شهریارلا مصاحبه» (معصومه داعی)، «علی وافی ایله مصاحبه» (توغبا اؤنجه)، «بیر میلّت میستیکی: شهریار» (پروفسور دوکتور نورالله چتین)، «شهریار: تورک، تورکجه، تورکیه» (پروفسور دوکتور شاهین کؤک‌تورک)، «باکیدان تبریزه شهریار» (لاله اسماعیل)، «محمدحسین شهریار و حیدربابایا سلام‌ین ائتکیلری» (دوکتور فرزانه دولت آبادی)، سئودانین شاعیری: شهریار» (محمد نعیم نعیمی)، «گلمیشم نازلی هلال اؤلکه‌سینه» (سونا علی)، «تورکون سسی شهریار» (نیکبین آباسوی)، «عشق و شهریار» (آلپ‌ارن اولو ار یاشار)، «تورکیه‌یه خیالی سفر» (شهریار) کیمی مقاله‌لر، مصاحبه‌لر و شعرلر یئر آلمیش، شهریارین چئشیدلی دؤنمله‌ره عاید رسیملری یاییلانمیشدیر ■

کیتاب: غلامحسین ساعدی، *توپ (رومان)*، تورکجه‌یه چئویرن: فرهاد عیوضی، مقبوله آراس، ایستانبول: یاپی کرئدی یاییناری، ۲۰۱۷.

Kitab: Qulamhüseyn SAEDİ, *Top (Roman),* Türkceye Çeviren: Ferhad Eyvezi, Meqbule Aras, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.

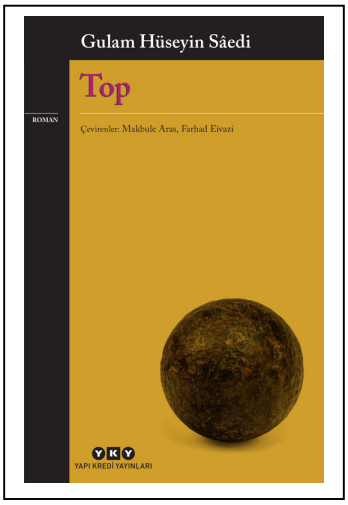

چاغداش ادبیاتین ان اؤنملی تمثیلچیلریندن بیری اولان غلامحسین ساعدی‌نین فارسجا یازدیغی «توپ» رومانی تورکیه تورکجه‌سینه چئوریله‌رک، تورکیه‌نین اؤنملی یاییجیلاریندان اولان یاپی کرئدی طرفیندن یاییناندی. فرهاد عیوضی و مقبوله آراس‌ین بیرلیکده چئویردیکلری بو اثر، تورکیه‌ده بؤیوک ایلگی ایله قارشیلاندی.

توپ، ۲۰-جی یوز ایلین باشیندا ایران‌دا مشروطیته گئچیش سانجیلاری‌نین یاشاندیغی بیر زامان دیلیمینی اله آلیر. اؤلکه ایچیندن و دیشیندان فرقلی گوج اوداقلاری، سیاسی اقتداری اله گئچیرمه مجادله‌سینه گیریشیرلر و اؤز چیخارلاری اوچون اوبالاری بیر- بیرینه دوشورن آدام، سونوندا بیرلیک اولماغی باشاران کؤچرلر طرفیندن جزالاندیریلیر. رومان بویونجا اورادان- اورایا داشینیب دوران توپ، سونوندا هدفینی تاپمیشدیر؛ آنجاق بو نقطه‌یه گلنه قدر گوجسوز، معصوم، هئچ بیر شئیدن خبری اولمایان خالق، یوخلوق ایچینده یاشاییب بؤیوک اذیت گؤرموشدور. ساعدی، چکیلن اذیتلرین سببی اولان آداما توپو دوغرولدورکن، خالقا دا بیرلیک اولمادیقجا هئچ بیر سونوجا چاتیلابیلمه‌یه‌جگینی سؤیله‌مک ایستر. حکیملیک پئشه‌سینی اؤز جوغرافیاسینی و خالقینی تانیما فرصتی اولاراق دگرلندیرن ساعدی، توپلومسال گرچکلری آنلاتماق اوچون انسانلارین پسیکولوژیلریندن یولا چیخار؛ چونکو توپلومسال دگیشیم یولونون فردی دگیشمه‌لردن گئچدیگینه اینانیر.

اثرین چئویرمنلریندن اولان فرهاد عیوضی داها اؤنجه ده غلامحسین ساعدی‌نین «شفا محلّی» (۲۰۱۵) حکایه‌سینی ده چئوره‌رک تورکیه‌ده یاییناندیریلمیشدیر. عیوضی، عینی زاماندا بلگه‌سل فیلم یاپیمجیسی، سناریست و فوتوقرافچی‌دیر. «گئجه، گوندوز و حالا» (۲۰۰۵)، «آذربایجان سؤیله‌ینده» (۲۰۰۶)، «شیمشک» (۲۰۰۷)، «تارا» (۲۰۰۹)، «بوگون بوردا، یارین آمریکادا» (۲۰۱۳)، «بدنین آغیتی» (۲۰۱۵) و «دوغو جبهه‌سینده دگیشن بیر شئی یوخ» اونون حاضیرلادیغی و چئشیدلی فیلم فستیواللاریندا گؤستریمه سوندوغو، بعضیلری‌نین ایسه

فینالیست اولدوغو بلگه‌سل فیلملری‌دیر. سون فیلم، ۱۴ ایل اؤنجه تهران‌دا افغانیستانلی گؤچمن اوشاقلاری‌نین حیاتینی قونو آلان «گئجه، گوندوز و حالا» (شب را، روز را، هنوز را) فیلمی‌نین داوامی ماهیتینده‌دیر. بو فیلمده افغانستانلی گؤچمن اوشاقلاری‌نین تورکیه‌یه گلدیکدن سونراکی حیاتی ایشلنمیشدیر.

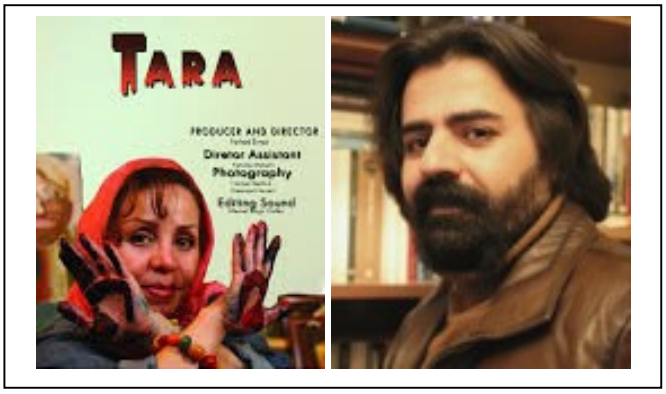

«قارانلیقدان آیدینلیغا» ۲۶ دقیقه‌لیک دنه‌یسل (تجربی) بیر فیلمدیر. بو فیلمده ماراتون حیاتی یاشایان انسانلارین یوللارینی نئجه ایتیردیکلری آنلاتیلماقدادیر. عیوضی‌نین اینگیلیزجه حاضیرلادیغی ۷۰ دقیقه‌لیک فیلمین آدی ایسه «Quest For The Golden Fiber»دیر. سپتامبر آیيندا آمریکادا گؤستریله‌جگی سؤیله‌نن بیلیمسل قونولو بو فیلمده، کنه‌ویر بیتگیسی‌نین انسانلار اوزرینده‌کی ائتکیلری آنلاتیلماقدادیر. بونون دیشیندا ت.ر.ت و بیر نئچه کانال اوچون حاضیرلانان اوزون و قیسا متراژلی فیلمین آسیستانلیغینی دا یاپان فرهاد عیوضی‌نین اثرلریله تانیش اولماق اوچون آشاغیدا وب‌سایت آدرسینه باش‌وورابیلرسینیز ■

/http://www.farhadeivazi.com/tr

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 199-201
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

یئنی یاییلار

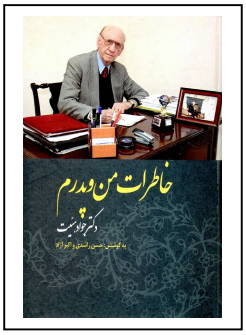

کیتاب: دکتر جواد هیئت، *خاطرات من و پدرم*، حاضیرلانلار: حسن راشدی و اکبر آزاد، قم- تهران: رهپویان اندیشه استاد شهریار یاییلاری، ۱۳۹۵.

Kitabın Adı: Prof. Dr. Cavad Heyet, *Menim ve Atamın Xatireleri,* Haz. Hasan Raşidi ve Ekber Azad, Qum-Téhran: Rehpuyan-i Ustad Şehriyar Yay., 2016 (1395).

کیتاب مرحوم پروفسور دوکتور جواد هیئت‌ین فرقلی تاریخلرده قلمه آلدیغی خاطیره یازیلارینی ایچرمکده‌دیر. آتاسی علی هیئت‌ین خاطیره‌لریندن باشلایاراق اؤز حیاتی‌نین سون ایللرینه قدرکی آنیلاری قلمه آلان جواد هیئت، یاخلاشیق ۹۰ ایللیک بیر دؤنمده باش وئرن اؤنملی اولایلاری و چاغداش تاریخیمیزی ده احتوا ائتدیگیندن اولدوقجا دگرلی بیر اثردیر. حسن راشدی و اکبر آزادین بؤیوک امک صرف ائده‌رک یاییندا حاضیرلادیغی بو اثر، اسکیک بیر نسخه اوزریندن حاضیرلاندیغیندان جواد هیئت‌ین سونرادان خاطیرلایاراق علاوه ائتدیگی نوتلارینی ایچرمه‌مکده‌دیر.

بو اثر ایران و آذربایجان تاریخی‌نین ان اؤنملی دؤنملرینی احتوا ائدن ایکی نسلین ایلک آغیزدان روایتی‌دیر. اثر حسن راشدی‌نین اؤن‌سؤزویله باشلار، جواد هیئت‌ین خاطیره‌لری ایله داوام ائدر و اکبر آزادین یازدیغی سون‌سؤزله سونا چاتار. اثرین اوخونماسینی هرکسه توصیه ائدیریک.

کیتاب: دوکتور طالیب دوغان، خوراسان تورکلری متینلری: *اورگیمین سؤزلری*، قونیه: پالئت یاییناری، ۲۰۱۷.

Kitabın Adı: Dr. Talib Doğan, *Horasan Türkçesi Metinleri: İreyimiŋ Sézleri (Yüreğimin Sözleri)*, Konya: Palet Yayınları, 2017.

اثر، ایران‌دا ۲۰۱۵-جی ایلده یاییناناں سوسن قاسم‌آبادی آدلی گنج بیر خوراسان تورکونون *ایرگیمین سئزلری* (اورگیمین سؤزلری) آدلی کیتابی اوزرینده بیر چالیشمادیر. اثری حاضیرلایان دوکتور طالیب دوغان، *گیریش* بؤلومونده خوراسان تورک دیالکتی‌نین اؤنملی اؤزللیکلرینی، *نوتلار* بؤلومونده ایسه متنین سس‌بیلگیسل (فونولوژیک) اؤزللیکلرینی اینجه‌له‌میش و کیتابین سونوندا *کلمه‌لر دیزینی* و *اکلر* دیزینی‌نه یئر وئرمیشدیر. کیتابدا متنین تامامی اوریژینال لهجه‌ده (لاتین حرفلری) تورکیه تورکجه‌سی ایله بیرلیکده یاییناناںمیشدیر.

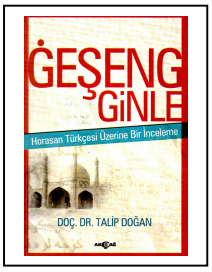

کیتاب: دوکتور طالیب دوغان، *قشنگ گینله، خوراسان تورکجه‌سی اوزرینه بیر اینجه‌له‌مه*، آنکارا: آقچاغ یاییناری، ۲۰۱۶.

Kitabın Adı: Doç. Dr. Talip Doğan, Ġeşeng Ginle; Horasan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme, Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.

اثر، خوراسان تورکلریندن اولان علی‌اکبر سراج اکبری‌نین شعرلریندن یولا چیخاراق حاضیرلانمیشدیر. اثرده شاعیره عاید ۱۳ شعره وئریلمیشدیر. بو شعرلردن بیر قیسمی اکبری‌نین *یاد اولسن* کیتابیندان، بیر قیسمی ایسه شاعیرین گؤندردیگی شعرلردن اولوشماقدادیر. اثرده خوراسان تورک دیالکتی‌نین گنل اؤزللیکلری ایله یاناشی، شعرلرین سس بیلگیسل (فونولوژیک) و بیچیم‌بیلگیسل (مورفولوژیک) اؤزللیکلری اینجه‌لنمیشدیر. آیریجا شعرلرین لاتین حرفلری ایله ترانسکریپسیونو ایله بیرلیکده تورکیه تورکجه‌سی ایله کؤچورمه‌سی ده وئریلمیشدیر. اثرین سونوندا کلمه دیزینی یئر آلماقدادیر.

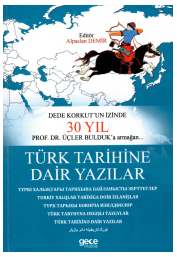

کیتاب: پروفسور دوکتور اوچلر بولدوق آرماغانی: *دده قورقودون ایزینده ۳۰ ایل*، ادیتور: آلپ‌آسلان دمیر، آنکارا: گئجه کیتابلیغی یاییناری، ۲۰۱۷.

Kitabın Adı: Prof. Dr. Üçler Bulduk Armağanı: *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl*, Editör: Alpaslan Demir, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017.

۷۷۸ صحیفه‌دن اولوشان بو اثر، آنکارا اونیورسیته‌سی دیل و تاریخ-جوغرافیا فاکولته‌سی تاریخ بؤلومو اوستادلاریندان پروفسور دوکتور اوچلر بولدوق آرماغان ائدیلمیشدیر. کیتاب؛ سیاست، تشکیلات، کؤچ و انسان، شهر و اکونومی، کولتور و صنعت اولاراق بئش بؤلومه آیریلمیش و توپلامدا بیر اؤن‌سؤز و ۳۲ مقاله ایچرمکده‌دیر. اثرده تورک تاریخی‌نین چئشیدلی دؤنملری و آلانلاری ایله بیرلیکده ایران- آذربایجان تورک تاریخینه ایلیشکین بیر نئچه مقاله ده یئر آلماقدادیر. اؤرنک اولاراق:

عبدالوحید صوفی‌زاده: *قاجار خاندانی‌نین منشأیی و ایران‌دا یوکسلیشی: آغا محمدخان دؤنمی.*
سونای اونال: *اسلام دئوریمی اؤنجه‌سی ایران آذربایجانی: پهلویلرین ایزله‌دیگی سیاسی، اکونومیک و کولتورل پولیتیکالار،*
جیهات آیدوغموش‌اوغلو: *تبریزده‌کی تورک معماری اثرلری.*

کیتاب: علی‌اصغر حقدار، *ایستانبول‌دا بیر قادین*، آنکارا: سون چاغ یاییناری، ۲۰۱۷؛ ایستانبول: ادبیات کلوبو یاییناری ۲۰۱۶.

Kitabın Adı: Aliasgar Haqdar, *İstanbul'da Bir Qadın,* Ankara: Sonçağ Yayınları 2017; İstanbulŞ Edebiyat Kulubu Yayınları 2016.

ایستانبول‌دا بیر قادین، یازارین سون زامانلاردا ایستانبول‌دا قمله آلدیغی رومانلاریندادیر. اصلینده فارسجا یازیلمیش اولان بو رومان، قیسا بیر سوره ایچینده بیر نئچه دیله چئوریله‌رک باسیلمیشدیر. آذربایجان تورکجه‌سی ایله یاییناناں کیتابین بیر قیسمی لاتین، بیر قیسمی ایسه عرب الیفباسی ایله حاضیرلانمیش و آنکارادا باسیلمیشدیر. اثر، تورکیه تورکجه‌سینه ده چئوریله‌رک ۲۰۱۷ ایلینده ایستانبول‌دا نشر ائدیلمیشدیر.

وارلیق
VARLIQ
Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem. İl: 2, Sayı: 5-6 (Güz-Qış 2016), ss. 203-205
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

خبرلر

۴–جو اولوسلار آراسی کاشغرلی محمود حکایه یاریشماسی‌نین بیرینجیسی: «قیرمیزیم»

آوراسیا یازارلار بیرلیگی‌نین اؤنجولویونده بو ایل دؤردونجوسو دوزنله‌نن اولوسلار آراسی کاشغرلی محمود حکایه یاریشماسینا ایلک کز ایران- آذربایجان تورکلری ده داخیل ائدیلدی. *وارلیق* درگیسی‌نین اورقانیزه ائتدیگی یاریشمادا ایران‌دان قاتیلان ۷۱ حکایه‌دن ۵۴–و قبول ائدیله‌رک؛ حیدر بایات، هادی قاراچای، حمید آرغیش، سعید موغانلی و توغرول آتابای‌دان اولوشان بئش نفرلیک ژوری هیئتی طرفیندن دقتله اینجه‌له‌نه‌رک دگرلندیریلدی. دگرلندیرمه سونوجوندا غفور امامی‌زاده‌نین «قیرمیزیم»، مجید راستی‌نین «بلکه ده کؤلگه‌لر بئله دانیشار» و رقیه کبیری‌نین «منی آگورادا یاندیرین» حکایه‌لری سیرایلا بیرینجی، ایکینجی و اوچونجو اولدو. بئله‌لیکله «قیرمیزیم» حکایه‌سی تورک دونیاسیندان بیرینجی اولان حکایه‌لرله یاریشمایا حاق قازانمیش اولدو. یاریشمانین بو آشاماسیندا رشاد مجید (آذربایجان)، تانر گوچلو تورک (بالکانلار)، م. عمر قازانجی (عراق)، دانای اسحاق (قازاقیستان)، قیدیرعلی کونکابایف (قیرغیزیستان)، طاهیر قهّار (اؤزبکیستان)، عثمان چئویک‌سوی (تورکیه) و اسماعیل بوزقورت (قوزئی قیبریس تورک جمهوریتی)دان اولوشان اولوسلار آراسی ژوری هیئتی‌نین دگرلندیرمه‌سی سونوجوندا غفور امامی‌زاده‌نین «قیرمیزیم» آدلی حکایه‌سی دؤردونجو اولوسلار آراسی کاشغرلی محمود حکایه یاریشماسی‌نین بیرینجیسی اولدو و ۲۱ سپتامبر ۲۰۱۶ تاریخینده قازاقیستان‌ین آلماتی شهرینده گرچکلشن تؤرنله اؤدوللندیریلدی.

درگیسی طرفیندن یایینا حاضیرلانماقدادیر ■

ایکینجی‌لیگه تورکیه‌ده محمد عاکیف دومان «توربه‌دار رساله‌سی» حکایه‌سی ایله و اوچونجولویه قازاقیستان‌دان بئریک شاهانوف «اؤگئی عؤمور» حکایه‌سی لایق گؤرولموشدور.

وارلیق درگیسی سورواملو مودورو محمدرضا هیئت‌ین آچیقلاماسینا گؤره، ایران- آذربایجان‌دان یاریشمایا قاتیلان ۷۱ حکایه بیر کیتاب شکلینده *وارلیق*

تورک‌یوردو درگیسینده «ایران تورکلویو» دوسیاسی

DOSYA

İRAN TÜRKLÜĞÜNÜN VARLIĞI

آنکارادا «تورک اوجاقلاری»نین یایین اورقانی اولان *تورک‌یوردو* درگیسی‌نین ۲۰۱۷ شوباط (فوریه) ۳۵۴-جو سایی‌سیندا «ایران تورکلویونون وارلیغی» آدلی بیر دوسیا یاییلاندی. پروفسور دوکتور محمد اؤز-ون صاحیبلیگی و دوکتور فخری آتاسوی‌ون گنل یایین یؤنتمنلیگینده یاییلانان درگی‌نین بو سایی‌سیندا «ایکی قوشاغین (نسلین) درگیسی *وارلیق*» (محمدرضا هیئت)، «میرزا بالا محمدزاده‌نین ملیت قزئته‌سی یازیلاریندا ایران تورکلویو» (بابک شاهید)، «آذربایجان تورکلری‌نین ایران و ایرانجیلیق سورونو» (فائق علی‌اکبروف)، «ایران‌دا تورک ملیتچی‌لیگی‌نین جانلانماسیندا تراختور تیمی‌نین رولو» (ایراهیم رمضانی)، «اپیک متینلر ایله خاچلی سفرلری آراسینداکی گیزملی ایلیشکی» (حسین فیض‌اللهی)، «مین ایلی آشقین قارشیلاشما و ائتکیشلشیم: تورک- تاجیک کیملیگیندن آذری- فارس کیملیگینه دوغرو یوزلاشما» (نورعلی مرادی)، «گونئی آذربایجان محوری ایله ایران‌دا اولوس- دؤلتلشمه اولقوسو» (کریم اصغری)، «پروانه ممدلی‌نین گونئی آذربایجان حاقیندا‌کی آراشدیرمالاری» (عمر

اؤزجان)، «علی اصغر جمراسی ایله خلج تورکلری و خلج تورکجه‌سی اوزرینه بیر مصاحبه» (اوموت باشار) باشلیقلی مقاله‌لر یئر آلمیشدیر.

DOSYA

İKİ KUŞAĞIN DERGİSİ
VARLIQ

M. Rıza HEYET *

Geride bıraktığımız son 150 yılda, toplumun bütün boyutlarıyla ortaya çıkardığı bakımından cumhuriyet ve onu hâzırlayan dönemlerle ilgili araştırmaların önemi hiç azalmadan devam etmektedir. Bunun başlıca sebebi, Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren Türk aydınının, kendisini ve içinde bulunduğu durumu anlamak ve gelişme hâmlelerini içinde bulundurabilmek için çözümler üretmeye çalışmasıdır. Bunu değişik şekillerde ve farklı isimlerle ortaya çıkan fikir hareketlerinde görmek mümkündür. Bu fikir hareketlerinin bir kısmı, Türk dünyasının farklı, fakat toplumsal olarak birbirine yakın coğrafyalarında ortaya çıkmıştır. Yüzyıllık mazisinde yola çıkan, İran Türklüğünün bilinçlenmesine ve Türk dilinin yaşatılmasına önemli katkılar sağlayan Varlıq dergisi, bu alanda ortaya konulan en önemli eserlerden biridir. Varlıq dergisi, Türk dünyasının farklı coğrafyalarında yaşayan Türklerin ortak sorunlarını ele alıp tartışmak, bu sorunlara çözüm önerileri geliştirmek ve Türk dünyasının kültürel birliğini sağlamak amacıyla yayın hayatına başlamıştır. Dergi, Türk dünyasının farklı coğrafyalarında yaşayan Türklerin ortak sorunlarını ele alıp tartışmak, bu sorunlara çözüm önerileri geliştirmek ve Türk dünyasının kültürel birliğini sağlamak amacıyla yayın hayatına başlamıştır. Varlıq dergisi, Türk dünyasının farklı coğrafyalarında yaşayan Türklerin ortak sorunlarını ele alıp tartışmak, bu sorunlara çözüm önerileri geliştirmek ve Türk dünyasının kültürel birliğini sağlamak amacıyla yayın hayatına başlamıştır.

1979'dan devrimlerden sonraki ilk yıllarda Varlıq dergisinin birlikte enkaza Türkçe dergi yayınlamaya başlasa da, bu bir süre sonra siyasi nedenlerden dolayı kapatılmak zorunda kaldı. O dönemde kardeş çıkan Türkçe dergilerin tamamına yakını sol görüşlü, Marksist

آدی گئچن مقاله‌لره درگی طرفیندن ده بیر گیریش یازیسی علاوه ائدیلمیشدیر. یازیدا بئله دئییلیر:

*«تورک دونیاسی قاورامی‌نین ایچی، حقیقت محتواسی ایله دولدورمادیغیمیزدا چوخ یاوان قالار؛ «حماسه» اولاراق ایشله‌دیب گئچرسینیز. حالبوکی تورکلوک دئدیگیمیز گرچکلیگین اولقوسال (واقعی) بویوتو، بو قاورامین گوجونو و آغیرلیغینی آرتیریر. تورک یوردو اولاراق «تورک دونیاسی» قاورامی‌نین ذهنیمیزده‌کی محتواسینی دولدورماغا چالیشیریق. تورک دئییلدیگی زامان فرقلی جوغرافیالاردا فرقلی بویلاردان انسانلار قارشیمیزا چیخیر. تورکلوک دئییلدیگینده بو انسانلارلا بیرلیکده تاریخی سورجده‌کی تجربه و بیریکیملر عاغلیمیزا گلیر. آنجاق بعضی دویغو و اؤن‌یارغیلاریمیز، بو گرچکلیگی بوتون یؤنلری ایله گؤرمه‌میزی انگلله‌ییر. ملیتچی‌لیک شعورو ایسه بو کورلوغو اورتادان قالدیریر. بعضاً بو شعوردا اولمایانلارین حیرت ایفاده‌لرینه راستلاییریق: «سیز بو قدر گؤزل تورکجه دانیشماغی هاردان اؤیرندینیز؟» سیزینله عینی دیلی دانیشان و عینی سویدان گلن بیر انسانا بونو سوروشماق بیر شعورسوزلوق گؤسترگه‌سی‌دیر. دولاییسی ایله انسانلاریمیزین اؤنجه شعورلانماغا سونرا دا بو شعورو بسله‌یه‌جک بیلگییه احتیاجلاری وار. نئجه کی عراق، سوریه کیمی اؤلکه‌لرده ساده‌جه عرب یوخ، عینی زاماندا تورک وار؛ ایران دئییلدیگی زامان دا ساده‌جه فارس میلتی یوخ، تورک میلتی‌نین قیمتلی اؤلادلاری وار. تورک میلتی‌نین بو اؤلادلاری، وار اولدوقلارینی هایقیرماق ایسته‌ییرلر. رحمتلی پروفسور دوکتور جواد هیئت ۱۹۷۹ ایلینده تورکجه بیر درگییه **وارلیق** آدینی وئره‌رک اوزون ایللر یاییملادی. ایندی قیمتلی وارثی محمدرضا هیئت طرفیندن آنکارادا یاییندا داوام ائدیر. وارلیق درگیسی، بو دوسیانین حاضیرلانماسینا دا وسیله اولدو. ایران تورکلویو، بیر سوسیولوژیک گرچکلیک و بیزیم او گرچکلیگی تانیمامیز اوچون چابا صرف ائدن شعورلو گنج آکادمیسینلرین یاردیمی و قاتقیسی ایله بو دوسیا چالیشماسی سیزه سونولدو. محمدرضا هیئت، بابک شاهید، رحیم جوادبگلی و دوسیایا یازیلاری ایله قاتقیدا بولونان دگرلی دوستلاریمیزا تشکور ائدیریک. بیر دوسیا چالیشماسی ایله ایران تورکلویونون بوتون یؤنلرینی آنلاتابیلمه‌میز مومکون اولمادیغی اوچون بو چالیشمانی بیر گیریش کیمی دگرلندیرمه‌نیزی دیله‌ییریک* ■

VARLIQ

Abone Formu

İllik/Yıllık Abone Bedeli	
Türkiye:	**60 TL**
Azerbaycan:	**45 Manat**
İran:	**30,000 Tümen**
Başqa Ölkeler:	**45 ABD Doları / 40 Euro**

- İllik aboneliyiniz 4 sayını qapsayacaqdır.
- Dergi, yayınlandıqdan sonra en gec 10 iş günü içinde adresinize teslim edilecekdir.
- Adres ya da abonelik bilgilerinizi güncellemek üçün "varliqdergisi@gmail.com" adresine mail atabiler veya +90-538 281 13 09 No'lu telefonu arayabilersiniz.

Ad ve Soyadı: …….

Adres: …….

Telefon: ……. Peşe/Meslek: …….

Meqbuz No: ……. Meqbuz Tarixi: …….

Abone Süresi: 1 il □ 2 il □ 3 il □

Banka Hesap No:

TL Hesabı (IBAN): TR830006400000142220998444

Euro Hesabı (IBAN): TR510006400000242310274711

Dolar Hesabı (IBAN): TR500006400000242220570002

Şiirler

Ömer Hayyam'dan Çeviriler- Kerim Meşruteçi SÖNMEZ 187

Anlat- Ali AKBAŞ 188

Kelebek Ömrü- Mehmet Nuri PARMAKSIZ 189

Rengâreng- Arzu Subukan KABUKÇU 190

Tanıtım

Kitap: *Dilimiz ve Varlığımız* (Hasan Raşidi'nin Makaleler Toplusu) 191

Dergi: *Ferheng-i Câmia* (Türkçe-Farsça Kültür ve Toplum Dergisi) 193

Dergi: *Edebice* 195

Yeni Yayınlar

Benim ve Babamın Anıları (Dr. Cevat Heyet) 199

Horasan Türkleri Metinleri: Yüreğimin Sözleri (Dr. Talip Doğan) 200

Horasan Türkleri Üzerine Bir İnceleme: Geşeng Ginle (Dr. Talip Doğan) 200

Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl (Prod. Dr. Üçler Bulduk armağanı) 201

İstanbul'da Bir Kadın (Ali Asgar Hakdar) 201

Haberler

Uluslararası Kaşgarlı Mahmut Hikaye Yarışmasının Birincisi: Kırmızım 203

Türk Yurdu Dergisinde "İran Türklüğü" Dosyası 204

Abone Formu 206

VARLIQ

Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
İkinci Dönem, Yıl: 2, Sayı 5-6, Güz-Kış 2016

İçindekiler

Sunuş – M. Rıza HEYET 5

Makaleler

Tebriz Örneğinde Türkçenin Korunmasında Ailelerin Rolü – S. Hadi MİR VAHEDİ 7

Azerbaycan Yazma Nüshalar Enstitüsü'nde "Dürre-yi Nâdire" Nüshaları – Rana MEMMEDVA 21

Fuzulî'nin Türkçe Divânı'nın Eleştirel Yayınlarının Araştırılması Târihi – Hatire YUSUFVA 27

Bir Bilim Olarak Edebiyat Teorisi – Dr. Muhammed Alim LEBİB 37

Dr. Cevat Heyet'in Toplumsal Konular Hakkındaki Görüşleri – M. Rıza HEYET 49

Üstât K. Meşruteçi Sönmez'den Yeni Armağanlar – M. Rıza HEYET 65

Prof. Dr. Nejat Diyarbekirli'nin Heyatı ve Faaliyetleri- Dr. Eralp ALIŞIK 73

Başsağlığı- Varlıq Dergisi 82

İran'da Pehlevî Döneminde Türklere Karşı Hakaretler Üzerine – Hasan RAŞİDİ 83

Tuva'da Bir Dönemin Kapanışı, Yeni Bir Dönemin Açılışı – Dr. M. Can TEZİÇ 89

Üstât Şehriyar'ın Şiirinde "Vatansızlık" Kavramı – Muhammed REHMANİFER 101

Büyük Çanakkale Zaferi – Dr. Yakup ÖMEROĞLU 111

Nadir Şah Döneminde Türk Dili ve Kültürüne Bir Bakış – Dr. Tohid MELİKZADE 117

Tahriflerin Çözümü Tekniğine Bir Deneme Olarak Frey'ın Kâpusnâme'si – Muctaba MİNEVİ 125

Geçmişten Günümüze "Türkologiya" Dergisi – Dr. Elçin İBRAHİMOV 151

Türklerin Eski İnançları Hakkında Birkaç Söz – M. HEŞTERİLİ 157

Hikâyeler

Kırmızım (Hikâye) – Gafuz İMAMİZADE 159

Belki de Gölgeler Bile Konuşur (Hikâye) – Mecid RASTİ 171

Beni Agora'da Yakın (Hikâye) – Rukiye KEBİRİ 177

VARLIQ

Üç Aylıq Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Dergisi
Quarterly Journal of Turkish Language, Literature and Culture

İkinci Dönem, Sayı 5-6, Güz-Qış 2016 Second Period, Issue 5-6, Autumn-Winter 2016

ISSN 2149-7257

15₺